T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

Avrupa Devletlerin Bloklaşma Sürecinde 1908/1909 Bosna'nın ilhak krizi

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET YILMAZATA

İSTANBUL,2005

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

Avrupa Devletlerin Bloklaşma Sürecinde 1908/1909 Bosna'nın ilhak krizi

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET YILMAZATA

Danışman: YRD. DOÇ.DR. ALİ KARACA

İSTANBUL,2005

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Mehmet Yılmazata'nın "Avrupa Devletlerinin Bloklaşma Sürecinde Bosna'nın İlhak Krizi. (1908-1909)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı Üniversitesi	: Yrd.Doç.Dr. Ali Karaca Marmara	.....
Üye Üniversitesi	: Prof.Dr. Vahdettin Engin Marmara	.....
Üye Üniversitesi	: Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu Marmara	.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 04/01/2006 tarih ve 1-7 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

T.C.

Prof.Dr. Mücteba İLGÜREL
Müdür

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
KISALTMALAR	I
Özet/ Abstract	II
Giriş	3
1. Bosna-Hersek Tarihi	
1.1 Eskiçağda Bosna-Hersek	3
1.2 Ortaçağda Bosna-Hersek	6
1.3 Bosna'nın Fethi ve İslam'ın Yayılışı	16
1.4 Bosna'da Osmanlı İdaresi	19
2. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlar Politikaları	
2.1 Hersek İsyanı ve Siyasi Sonuçları	28
2.2 Berlin Kongresi	40
3. Avusturya Hakimiyeti Altında Bosna-Hersek	
3.1 Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Yapısı	45
3.2 Bosna-Hersek'in İşgali	48
3.3 Bosna-Hersek'in İdaresi ve Gelişmesi	50
4.Boşnak Müslümanlar ve Avusturya Yönetimi	
4.1 Boşnak Müslümanların Toplumsal Konumu	58
4.2 Bir tepki Olarak Hicret	61
4.3 İskan Bölgeleri	62
4.4 Osmanlı Devletinin Göçe Bakışı ve Göçmenlerin Tabiiyet Durumu	64
4.5 Boşnak Muhacirler ve Sorunları	65
4.6 Osmanlı Devletinin Bosna ile İlişkileri ve Boşnakların Siyasi Tutumu	67
5. Bosna Krizi Sürecinde Sancak Transversal Demiryolu Projesi	
5.1 Demiryolu Politikaları	69
5.2 Çözüm Arayışları	77
6. Bosna-Hersek'in İlhakı	
6.1 İlhakın Diplomatik Alanında Hazırlanması	85
6.2 İlhakın İlanı ve İlk Tepkiler-Bulgaristan Krizi	89

7. Büyük Devletlerin Tavır ve Tepkileri

7.1 Avusturya'daki Tepkiler 103
7.2 Macaristan'daki Tepkiler 105
7.3 Almanya'nın Tepkisi 106
7.4 İngiltere ve Fransa'nın Tepkisi 108
7.5 Rusya'nın Tepkisi 110
7.6 Yan Aktörler: Sırbistan ve Karadağ'ın İlhaka Bakışı 111

8. Bosna-Hersek'teki Tepkiler

8.1 Halk Arasında İlhak'a Yönelik Tavırları 116
8.2 Hırvat/Katolik Boşnaklar: Temkinli Onay 117
8.3 Yalnız Bırakılanlar: Bosnalı Sırplar ve İlhak 118
8.4 Boşnak Müslümanların Tepkisi 124

9. Osmanlı Devletinin ve Kamuoyunun Tepkisi

9.1 İlk Reaksiyonlar 128
9.2 Resmi ve Gayri Resmi Tepkiler 131
9.3 Boykotaj 135
9.4 İlhak krizinde Osmanlı Basını: Bir Kamuoyu Oluşturma Girişimi 147

10. Krizin Şekillendirmesi ve Diplomatik Sorunları

10.1 Konferans Önerileri ve Çıkmazlar 155
10.2 Krizin Tırmanışı 172
10.3 Düğümün Çözümü: Avusturya-Osmanlı Protokolü 203
10.4 Uluslararası Gerginliğin Tırmanışı ve Nihai Çözüm: Kırılgan Statüko 209
10.5 Bir Efsanenin Yıkılışı: Sadece Baskı Değil Diplomatik Destek 215

11. Çözüm

11.1 Çözüm 219

Sonuç 222

Kaynakça 226

Özgeçmiş 230

Ekler 231

Kısaltmalar

BOA= Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH.MUİ = Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

HR.SYS= Hariciye Siyaset Evrakı

NBB= Defter

VERASET DEFT.

YEE= Yıldız Esas Evrakı

YA.HUS= Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.MRZ.J=

Y.MTV= Mütenezzi Maruzat Evrakı

Y.PRK.UM= Umum Vilayetler Tahriratı

ZB= Zabtiye Nezareti Evrakı

PA AA= Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes/ Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi

Özet

Bu çalışmada, 1908-1909 yılında meydana gelen, Avrupa Büyük Devletleri arasında büyük bir krize sebep olan Bosna-Hersek ilhak krizi izah edilmektedir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu varlığını tehdit eden, Balkanlarda baş gösteren Panslavizm akımı ve Osmanlı Devletinde ilan edilen Meşrutiyet yüzünden Bosna-Hersek'i ilhak ederek devletlerarası denge sisteminin temellerini sarstı.

İlhak krizi hem Avrupa devletleri savaşın eşiğine getirerek hem de ittifak sistemi ve bloklaşmayı derinleşerek Birinci Dünya Savaşına zemin hazırladı.

Bosna'nın ilhakı aynı zamanda Osmanlı Devletinde Avusturya karşıtı boykotaj hareketiyle büyük bir tepkinin oluşmasına veçhile oldu ve toplumun siyasete daha aktif katılmasına neden oldu.

Abstract

This thesis examines the Bosnian Annexation Crisis 1908/09 which led to a major crisis between the Great Powers.

As the Austro-Hungarian Empire annexed Bosnia and Herzegovina, feeling itself threatened by the emergence of Pan Slavism in the Balkans and reacting to the reintroduction of a constitutional regime in the Ottoman Empire, the international balance of power was threatened dramatically.

The Annexation Crisis led the Great Powers to the eve of war, deepened the differences between the rival alliances and prepared the conditions for the outbreak of the GreatWar.

The annexation of Bosnia also led to more political consciousness by the public in the Ottoman Empire which manifested itself in form of an anti-Austrian boycott movement.

Önsöz

1908 yılında, büyük devletlerin bloklaşma politikasının doruğa ulaştığı bir devirde patlak veren Bosna-Hersek ilhak krizi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun uluslararası antlaşmalara sadık kalmayarak, Bosna-Hersek'i ilhak etmesinden dolayı meydana geldi. Büyük bir savaşla sonuçlanmamasına rağmen ilhak krizi, Avrupa'daki güvensizlik ortamını pekiştirip, savaşa uygun bir zemin hazırladı. O bakımdan 1908 Bosna-Hersek ilhak krizi, Avrupa Büyük Devletlerinin içinde bulunduğu ittifak sisteminin geliştirilmesi, esnek bir sistemden katı bir bloklaşmaya doğru giden yolu gösterebilmek için fevkalade bir örnektir. Bu yüksek lisans tezi, İlhak krizi ve buna bağlı olarak gelişen hadiseler hakkında bilgi vermek, devrin siyasi ve toplumsal gelişmelerini ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak, ilhak krizinin Türk ve Avrupa tarihi için teşkil ettiği önemi ve etkileri hakkında malumat vermek amacıyla kaleme alınmıştır. 1908 Bosna-Hersek ilhak krizi hakkında Türkiye'de ve yurtdışında çalışmalar mevcut olmasına rağmen, krizin Osmanlı ve Bosna toplumlarına getirdiği sonuçlar üzerinde fazla durulmamıştır. Ayrıca bu yüksek lisans tezi, devrin diplomatik usullerini ve mantığını örneklerle ele alarak, söz konusu krize hem Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun ve hem de Sırbistan ve Rusya devletlerinin bakış açılarını tarafsız olarak analiz etmek niyetindedir. Osmanlı Devletinde ilhak'a karşı yükselen tepkiler toplumsal bir uyanışa sebep oldu. İlhak krizi, sivil toplum kavramının tam manasıyla ortaya çıkmasında en önemli sebeplerden birini teşkil etmektedir. Gelişmeleri göstermek ve sonuçları açık bir biçimde izah etmek amacıyla kaleme alınmış olan bu tezin hazırlanmasında, yöntem olarak olayların vuku bulduğu devrin genel hatlarını belirlemek için özellikle Boşnakça, Sırpça, Almanca ve İngilizce eserlerden istifade edildi. Doğrudan ilhak krizi hakkında malumat vermek amacıyla birinci elden kaynakların kullanılması tercih edilerek, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan Osmanlıca ve Fransızca belgelerden yararlanıldı. Krizin baş aktörlerinden birisi olan Alman Hariciye Nezaretine ait Almanca ve Fransızca belgeler, bu yüksek lisans tezinin en önemli kaynaklarını teşkil etmektedir. Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivinden alınan bu belgelerin sayesinde olayların gidişatı hakkında,

doğrudan müdahil olmamakla beraber kulislerin arkasında faal olan bir devletin diplomatik hareketleri takip edilebilir. Böylece, Osmanlı Devletinin ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun hamlelerini başka bir devletin gözüyle okuyucuya izah etme amacı güdüldü. Giriş bölümünde Bosna-Hersek umumi tarihi hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Ortaçağ devri, Bosna'nın fethi ile Bosna'daki Osmanlı hâkimiyeti ve İslam'ın oradaki yayılışı hakkında malumat verildikten sonra, ikinci bölümde 1878 yılında meydana gelen ve Bosna-Hersek'in işgalini hazırlayan siyasi gelişmeler izah edilerek, Berlin Kongresi değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgali anlatıldıktan sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun içyapısı ve sorunları hakkında kısaca malumat verilmekte, dördüncü bölümde Bosna-Hersek'teki Avusturya yönetimi ve tesirleri anlatılarak, Boşnak Müslümanlarının Osmanlı Devletine göç etmeleri, ayrıca Bosna-Hersek'teki siyasi gelişmeler hakkında bilgiler verilmektedir. Bundan sonra, ilhaktan evvel patlak veren ve ilhak kararına sebep olan nedenlerden biri olan, Sancak Transversal Demiryolu projesi ve diplomatik çekişmeleri hakkında malumat verilmektedir. Altıncı bölümde İlhak kararı ve Avrupa büyük devletlerinin ilk tepkileri analiz edildikten sonra Bosna-Hersek'te ve Osmanlı Devletinde meydana gelen yankıları incelenmektedir. Osmanlı basının, kamuoyunun ve meclisin ilhak karşısındaki tepkileri, Avusturya karşıtı boykotaj hareketi ve sonuçlarının ayrıntılı tetkiki, sekizinci ve dokuzuncu bölümlerin konularını oluşturmaktadır. Böylelikle ilhak krizinin yol açtığı toplumsal gelişmeler hakkında malumat verilmektedir. Onuncu bölüm, tezin ana konusu olan diplomatik gelişmeleri irdelemektedir. Bu yapılırken, ilgili devletlerin tepkileri de göz ardı edilmemiş, krizin tırmanışı ve başarısız konferans önerileri de incelenmiştir. Yine aynı bölümde, Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında gelişen uzlaşma ile karşılıklı problemleri bertaraf eden, Bosna-Hersek'in ilhakını tanıyan protokol hakkında da bilgi verilecektir. Nihai çözümün ve Bosna-Hersek ilhak krizinin getirdiği sonuçların tetkik edildiği on birinci bölüm ile tez tamamlanmaktadır.

GİRİŞ

1. Bosna-Hersek Tarihi

1.1 Eskiçağ'da Bosna-Hersek

Coğrafya, bir bölgenin tarihi gelişimi ve orada mukim olan insanların yaşayış tarzı üzerine silinmez izler ve tesir bırakmaktadır. Bundan dolayı, Balkanların kalbinde yer alan, kültür ve dinlerin kesişme noktasında bulunan ve birçok defa dünya tarihinin akışını önemli biçimde etkileyen, Bosna-Hersek olarak adlandırılan bölgenin coğrafi yapısı hakkında malumat vermeye faydalı olacaktır. Bosna-Hersek Balkanların ortasında yer alıp, Una, Sava ve Drina nehirlerin sayesinde kuzeyde doğal bir hududuna sahiptir. Batı ve Kuzeybatı sınırı dâhilinde Hırvatistan'la kısmen paylaştığı Dinar dağları bulunurken, kuzeyde Eskiçağ'da Pannonia olarak adlandırılan, Macaristan'a yakın Sava nehrinin yamaçlarında dar ama oldukça verimli olan topraklar mevcuttur. Bosna'nın ortasında bulunan, Vrbas ve Bosna dağlarının bulunduğu 2000 metreye kadar yükselen, geniş ormanlara sahip Bosna sıradağları bölgeyi Balkanların doğal ulaşım şebekesinden ayırt edip, ülkenin ticari, iktisadi ve siyasi bakımından bulunduğu coğrafyasından farklı kılmasına sebep olmuştur.[1] Hersek olarak adlandırılan ülkenin güney ve güneybatısında ise bölgeye kurak ve verimsiz bir karakter veren Karst dağları ve kurak ovalar bulunmaktadır. Daha sonra Bosna adıyla bilinen toprakları, Eskiçağ'da Roma hâkimiyeti altında kısmen Dalmatia, kısmen Pannonia vilayetlerin dâhilindeydi. Roma işgalinden evvel bölgede hem Kelt, hem İliryalı kavimlerin yaşandığını biliniyor. Bir İliryalı kavmi olan Delmatlar Batı Bosna'da, Scordisci adli, Kelt-Ilır karışımı olan bir kavmi Kuzeydoğu Bosna'da, Daesititates adlı bir toplum Bosna'nın ortasında, bugünkü Saraybosna'ya yakın yaşıyordu.[2] Kültürel bakımından yörenin kavimleri hem Kelt hem de Ilır kültüründen etkilendiler. Kıyı bölgesinde bulunan Grek ticaret kolonilerin sayesinde gelişen karşılıklı ticaret Grek kültürünün bölgeyi kısmen de olsa

[1] Ami Boue, **La Turquie d'Europe**, 1.basım, Paris: Arthur Bertrand, 1840, s. 20
[2] Szilagyi, Janos. "Daesitiates", **Der Kleine Pauly- Lexikon der Antike in fünf Baenden.** C.1,S.1358.Münih: DTV,1979

etkilenmesine sebep oldu. M.Ö. 156 yılından beri başlayan Roma işgali, öncelikle daha çok Adriyatik denizine yakın kıyı bölgeleri kapsamaktaydı. Binaenaleyh Roma etkisi hem siyasi, kültürel ve ticari bakımından gittikçe Bosna'yı etkilemeye başladı. Yöresel halk Roma vergi ve devlet düzeyine karşı M.Ö. 1. yüzyılında birçok kez ayaklanmaya kalkıştı, Roma hâkimiyetini sadece görünürde tanıyordu. M.Ö. 119 yılında, kıyı'daki Delmatlar Scordiscilarla beraber Romalara karşı başkaldırdılar, bu isyanları M.Ö. 78, 50 ve 48 yıllarında patlak veren ayaklanmalar izledi. Ayaklanmaların en önemli nedeni ağır vergi politikasıydı. Geç Roma Cumhuriyeti devrinde vergiler provincia olarak adlandırılan eyaletlerden veya haraca bağlanmış olan kavimlerden doğrudan merkez hükümeti tarafından alınmadı. Vergiler Osmanlı Devletinde olduğu gibi iltizam usulüne benzer para karşılığında özel şahıslara devredildi. Kazançlarını mümkün mertebede yükseltmeye çalışan Romalı girişimcileri yetkilerini birçok kez istismar edip zorla ve haksız şekilde kendilerini zenginleştirmeye çalıştılar. Eskiçağda Bosna'nın yöresel nüfusu oldukça cengâver bir karaktere sahipti, bölgenin dağlık yapısı isyan ve gerilla savaşları için oldukça uygundu.

Eskiçağ için "milli" kavramlarla düşünmek pek doğru değildir, kavimler bazen dış düşmanlara karşı birleşmesine karşın kimliğini daha çok kavim ve aile faktörlerine dayandırdılar, dolayısıyla barışta Romalılarla ticaret yapmak ve kültür alışverişinde bulunmak olağandışı bir şey değildi. İliryalı kavimleri Hırvatların selefiler olarak yorumlanması ve Romalılara karşı düzenlenen isyanları milli bir tepki olarak tanımlanması 19. yüzyılında milliyetçilik akımların dâhilinde Hırvat aydınları arasında gelişen "İliryalılık" akımına ait, ancak tarihi bakımından kanıtlanması mümkün olmayan bir görüştür. Bosna bölgesi Roma için iktisadi bakımından pek çekiciydi, filo inşası için mühim olan ormanların yanında bölgede bulunan maden yatakları de pek zengindi. M.Ö. 10 yılında Tiberius tarafından bastırılan büyük bir isyandan sonra M.S. 6- ile 9 yılları arasında bölgede hatırı sayılır son isyan patlak verdi. Zorunlu askerlik ve vergi sisteminden dolayı çıkan bu isyan hareketi bastırıldıktan sonra Roma hâkimiyeti pekiştirilmiş oldu, yüzyıllar boyunca Dalmatia ve Pannonia eyaletleri Roma İmparatorluğunun en rahat ve gelişmiş bölgelerin arasındaydı. Kontrol sağlamak için garnizonlar ve karakollar kuruldu, yollar yapıldı. İtalya'dan yerleşen kolonistler, emekli

asker ve tüccarlar Roma kültürünün ve Latince dilinin bölgede etkin olmasını sağladı. [3] Eklenmelidir, Roma kültürünün etkisi kendini daha çok kıyı bölgelerde gösterdi, Bosna'nın de dâhil olduğu taşrada ise Romanizasyon daha çok yüzeyseldi. Eyaletin Latin ile Grek kültürünün arasında bir kesişme noktada bulunması, bölgenin kültürler arası bir köprü fonksiyonu üstlenmesi, ancak aynı zamanda illerde bir çatışma alanına dönmesine yol açacaktı. Yüzyıllar boyunca Bosna ekonomisi için temel taşlarından biri olan maden yatakları Roma devrinde de çok önemli bir yere sahipti. Madenleri devletten kiralayan kişiler loncalar bile kurdular, madenciliğin yanında hayvancılık, odunculuk ile kerestecilik bölge ekonomisi için ilk sıralardaydı, bu durum 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar pek değişmeyecekti.

Bosna'nın tarihi gelişmesi için bir olay çok önemli bir yere sahipti: M.S. 395 yılında İmparator Büyük Theodosius'un ölümüyle İmparatorluk Doğu ve Batı Roma İmparatorluğu olmak üzere iki kısmına ayrıldı, başlangıçta halen İmparatorluğun bütünlüğü savunulmuşsa da siyasi olaylar ve kültürel gelişmeleri bu ayrılışını pekiştirdi. Bu olgu, yani Bosna'nın Roma ile Grek kültürünün kesişme noktaların arasında bulunması devletin paylaşımla kendini gösterdi: Bosna, bu paylaşımda Batı kısmında kalıp Latin-Katolik etkisinin altında kaldı. Hıristiyanlık, M.S. 1. yüzyılından itibaren Bosna bölgesinde tesirler bırakmaya başladı. Yine de bölgenin nispeten trafik yollarından uzak olması, güçlü bir kilise teşkilatının kurulmamasına sebep oldu. Kavimler göçü sırasında Cermen kavimlerden özellikle Gotlar, M.S. 3. yüzyılında Balkanları istila edip, ancak Romalılar tarafından uzun süren savaşlardan sonra geri püskürtebildiler. İlyria eyaleti İmparator Justinianus tarafından 6. yüzyılın ilk yarısında tekrar Doğu Roma İmparatorluğuna eklendi, böylece Bosna teorik olarak Ortodoks kültür çevresinde yer aldı. Kavimler göçü sonrasında Bosna'nın etnik ve kültürel yapısı hakkında kesin bilgiler mevcut değildir.

Bosna tarihi için esas başlangıç noktası ise Slav kavimlerinin Balkanlara inişiydi.[4] Slavlar, Avarlarla beraber gelip, bölgeye 550 yıllardan itibaren yerleşmeye başladılar. Slavların ne zaman Avarların etkisinden uzaklaşıp kendi siyasi teşkilatını kurduğunu söylemek pek zordur, Avar Devletinin karakteri göz önüne alındığında kesin

[3] Szilagyi, Janos. "Dalmatae,-ia", **Der Kleine Pauly-** C.1,s.1365.
[4] Vladimir Corovič, **İstorija Srpskog Naroda, C.1,** 1.basım, Banja Luka: Glas Srpski, 1997, s. 30

bir ayrılıktan bahsetmek zaten mantıklı gelmiyor. Askeri yeteneğinden dolayı Avarlar üst sınıfı teşkil ettiler, onlar da hem Slavlarla beraber, hem de müstakil olarak Bosna'ya yerleştiler. Bazı yer adlardan hareket ederek, Avarların uzun müddet için varlığını Bosna'da koruduğunu anlaşılmaktadır, bu durum Hunlardan sonra Bosna'ya gelen ve yerleşen ikinci büyük Türk kavminin Avarların olduğu anlamına geliyor. Avarların anı, bugüne kadar Türk-Avar kökenli olan yer adlarının sayesinde muhafaza ediliyor.

1.2 Ortaçağda Bosna-Hersek

Sayı bakımından Slavlar Avarlardan çok daha kalabalıktı, Kafkaslar ve Karadeniz'den gelerek 550–650 yılları arası Balkan yarımadasının bütününe yerleştiler. Slavlar genellikle tarım ve hayvancılıkla meşgul oldular, 620 yıllarına doğru Slavlar Sırbistan ve Bulgaristan'ın yanında Bosna'nın büyük bir kısmını elde tuttular. Yöresel halkın, yani kısmen Romalaşmış İliryalı kavimlerin akıbeti hakkında çeşitli teoriler mevcuttur, umumi olarak kabul edilen görüşüne göre onlar zamanla Slavlarla kaynaşıp asimile oldular.[5] Arnavutluk veya Makedonya'nın aksine Bosna'da dil adalarda yaşayan yöresel halkının kalıntıları mevcut görünmüyor, ancak dövme gibi bazı folklorik adetlerde eski yerleşimcilerin örf ve adetlerin kısmen de olsa devam edildiğini söylenebilir.[6] Slav kavimlerin kimliği hakkında gene çok geniş bilgiler mevcut değildir. 620 yıllarında ise kaynaklar bize Sırp ve Hırvatlarının Bosna'ya dâhil olmak üzere Balkanlara yerleştiğini bildiriyorlar. Birbirine esasında dil ve kültür bakımından o kadar yakın olan bu iki kavmin arasında mezhepsel ve milli meselelerden dolayı modern tarihinde meydana gelen itilaflar, bize "tarihi bir düşmanlığın" mevcut olduğu yanılgıya düşürmemeli. Zira iki kavım eş zamanlı olarak yeni memleketlerine yerleşip, Balkanların ve bizzat Bosna-Hersek tarihi için baş aktör rolünü üstleniyorlar. Her iki halk ortak bir geçmişe sahipti, dil bakımından ayrı özelliklerine sahip olmalarına rağmen Sırpça ve Hırvatça dilleri bizim günlerimizde bile birbirine son dereceye kadar yakındır. "Hırvat" adı efsanelere göre eski bir başbuğun adıydı, kökeni Slavca olmayıp

[5] Corovıc, s. 84
[6] Noel Malcolm, **Bosnia- A Short History-**,2.Basım, London: Pan Boks,2002, s.6

Farsça bir kelimedir, ayrıca Sırp adının kökeni da muhtemelen İranlı dillerinde aranmalıdır. Bu durum, her iki halkın Slav olmadığı anlamına gelmez, muhtemelen Sarmatlar gibi İranlı kökenli kavimlerle beraber olmasından kaynaklanıyor.[7] Şöyle ki, geç Eskiçağda kavimlerin ve klanların güçlü bir liderin bünyesinde toplanması, hükümdar soyun adını ortak kimlik olarak kabul edilmesi olağandışı bir şey değildi, örneğin Cermen kavimlerin oluşturulmasında bu durum sıkça rastlanmaktadır. Sırp ve Hırvatlar da, İranlı kökenli bir ailenin etrafında toplanıp, soyunun adını benimsemiş olmalıydı, ancak sayı bakımından kalabalık olan Slav unsuru ağır basıp, zamanla lider ailelerinin de Slav kültürüne asimile olmasına yol açtı. Nasıl olursa olsun, Sırp ve Hırvatlar eski yurtları olan Kafkaslardan hareket edip, kavimler göçü sırasında başka Slav unsurlarla beraber Doğu Avrupa'dan Balkanlara indikten sonra Bosna'yı mekân olarak elde ettiler. Sırp kavimler bugünkü Sırbistan, Karadağ ve Hersek bölgelerine yerleşip, Hırvatlar ise Drina vadisinin doğusunda, Bosna'ya ve bugünkü Hırvatistan'a yerleştiler. Yerleşim yerlerinin kesin olarak ayrılmadığını belirtilmelidir, yani Bosna'da saf Hırvat ya da Sırp bölgelerden söz etmek mümkün değildir. Üstelik yerleşim süresi sırasında eski İlaryalıların, Romalaşmış unsurların, Avarların, Ulahların ve başka unsurlarının da yavaşça yeni nüfusuyla kaynaştığını da göz ardı edilmemelidir. Daha evvel putperest olan iki halk, Bizans misyonerlik faaliyetlerden dolayı yüzeysel de olsa 9. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığı benimsemeye başladılar. Yalnız Hırvatlar ekseriyette daha sonra siyasi ve kültürel sebeplerden dolayı Katolik mezhebini seçip, Sırplar ise Ortodoksluğuna bağlı kalacaktı ki bu durum itilafların temel nedeni olacaktı. Bundan hareket ederek, Hıristiyanlığın Bosna'da da coğrafi şartlardan dolayı gecikmeli olsa da 9. ve 10. yüzyılında yaygınlaştığını söylenebilir.[8] Yine de pagan örf ve adetlerin büyük bir kısmı muhafaza edildi ve İslamiyet'in yayılışından sonra dahi henüz tamamen ortadan kalkmadı.

Bosna adının kökeni hakkında ise çeşitli teoriler mevcuttur. Eski yazarlar Bosna adının "Besa" adlı bir kavminden kaynaklandığını ileri sürerken, başka araştırmacılar Bosna'nın ismini "bos" adlı bir İlirya sözcüğünden aldığını, bunun da "akan nehirlerin toprağı" anlamına geldiğini öne sürdüler. Farklı bir teoriye göre Bosna

[7] Malcolm, s.7
[8] Malcolm, s. 8

adını "Bistue Nova" adlı Travnik ile Zenice arasında bulunduğu zannedilen Romalı piskoposluk merkezinden almıştır. Dilbilimci Anton Mayer'e göre İndocermen "bos" ya da "bhog" sözcüğü "akan sular" anlamına geliyor, genellikle bütün teorilerde Bosna'da bulunan nehirlerin (Sava, Una) kastedildiğini görünüyor. Kısacası, Bosna adını muhtemelen nehirlerin varlığından almış. Roma kaynakları da "Bathinus flumen" veya İliryalı tabiriyle "Bassinus" nehrinden bahsediyorlar, anlamı da gene "akan sular".[9] Farklı teoriler gene Bosna adının eski bir Slav kavminden kaynaklanmış olabileceğini savunuyorlar. Bosna adı aynı zamanda Slav kız veya erkek adı olarak kullanıldı. Nasıl olursa olsun, Bosna adı 1082 yılında Macaristan'daki Veszprema yerinin yakınlarında bulunan bir yerleşim yerini tarif etmek için kullanıldı. 10 yüzyılında Bizans İmparatoru Konstantinos VII. Porphyrigennetos (905–959) "De administrando imperio" adlı meşhur kitabında Bosna'dan küçük bir ülke olarak bahsedip, bu ülkenin nehirlerin arasında bulunduğu, orada Katera ve Desnek adlı şehirlerin var olduğunu aktarmaktadır. Katera'nın bugünkü Saraybosna şehrin civarlarında, Desnek'in ise Bosna'nın ortasında bulunduğunu varsayılıyor. Böylece Una, Sava ve Drina nehirleri Bosna'nın adını oluşturulan asıl faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır, merkum nehirler aynı zamanda Bosna'nın doğal hududunu teşkil ediyor. 7. ile 11. yüzyılları arasında Bosna tarihi hakkında çok ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. Bir müddet Avarların hâkimiyeti altındayken, Slav kavimler gittikçe daha bağımsız bir konumu kazandılar. Frenkler meşhur hükümdarı I.Karl'in önderliğinde (Şarlman) Avarları 805 yılında yenilgiye uğratıp, doğu ve güney doğu hudutlarında kalan bölgeleri kısmen kontrol edebildiler. Hersek civarlarında ise Sırp Beyler hâkimiyet kurdular, 928 yılında ölen ve ilk defa bir Hırvat krallığı oluşturulmuş olan Kral Tomislav Bosna'nın bazı kısımlarına sahip oldu. Daha sonra Bosna, Hıristiyanlığı kabul edilmiş, Bizans üst hâkimiyetini formalite olarak tanınmış olan Sırp krallığının idaresi altına girdi. "Bosna" adının tarihi kayıtlarda modern Bosna için kullanışı o döneme denk geliyor.[10] 960 yıllarından itibaren Bosna yine Hırvat hâkimiyeti altına girmişse de 1019 yılında hem Hırvat hem Sırp hükümdarları İmparator II. Basil'in idaresi altında yeniden eski gücüne kavuşan Bizans'ın üst hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar. Daha sonra Bosna kimi zaman Sırp, kimi zaman Hırvat olan beylerin hâkimiyeti altında idi. Genel olarak,

[9] Mustafa İmamovič,**Historija Bosnaka**,1. basım, Saraybosna: Preporod, 1998 s.24
[10] Corovič, s. 186

Bosna erken Ortaçağ sırasında Bizans kültür ve siyasi etkisi altında kaldı, Sırp ve Hırvat hâkimiyeti bölgeseldi ve sıkça değişiyordu. Ayrıca feodal düzeni Avrupa'da olduğu gibi Bosna'da da yerleşti. Güney Bosna ve Hersek bölgeleri Karadağ ile beraber Sırp hükümdarlarının bağımsız kontrolü altında idi. Sık sık değişen hâkimiyetinin halk ve bölge üzerinde ne gibi bir tesir bıraktığı merak konusudur. Şüphesiz hem Sırp, hem Hırvat yerleşimciler Bosna'yı mekân edindiler, Sırpların Ortodoks, Hırvatların Katolik olması ise aralarında en büyük ayrılığı teşkil ediyordu. Devletlerin ve beylerin otoritesi dağlık Bosna'da ne kadar etkin olduğu sorgulanabilir. Şüphesiz maden yatakları ve bunların yakınlarında bulunan yerleşim merkezlerde otorite kırsal ve dağlık kısımlara nazaran da daha fazla hissedildi. Kilisenin etkisi Bosna'da Ortaçağ boyunca nispeten zayıf olduğu gerçeğinden hareket ederek, güçlü merkeziyetçi bir otoriteden pek bahsedilemeyeceği fikri akla daha yatkın hale getiriyor. 1101 yılında ölen Sırp kralı Bodin Bosna'nın hemen tümünü kendi hâkimiyet alanı saymıştı, ancak Sırp etki alanı artık daha çok güneye ve doğuya kaydığından başka bir unsur tarihin sahnesine çıktı: Macarlar.[11] 1102 senesinde Macar kralı Koloman Hırvat tahtına geçti: Hırvatistan Macaristan'a ilhak edilmedi ancak tahtına artık Macar kralı oturdu.[12] Diyet adlı Hırvat beylerin meclisi varlığını sürdürdü ve Hırvatistan bu şekilde devlet olarak Macaristan krallığının bünyesinde, daha sonra Habsburg hanedanı altında varlığını sürdürdü ki bu durum 1918 yılına kadar devam edecekti. Bosna Hırvatistan krallığın parçası olarak algılandığından hukuki bakımından Macaristan kralına tabii idi, ancak bir nevi vali olan "ban" adlı yöneticisi tarafından idare edildi. 1180 yılında Bosna, kaynaklarda bağımsız bir devlet olarak geçmektedir, ancak Macaristan ile özel ilişkisi ondan dolayı tamamen kopmuş değildi.

Bazen Sırp krallığının hâkimiyeti altında bulunmakla beraber Bosna nüfusunun ekseriyeti Katolik'ti, bağlı bulunduğu piskoposluğu ise önce Split, daha sonra Ragusa idi.[13] Bağımsız Bosna devletinin tarihinde özellikle üç hükümdarın etkisi büyüktü: Ban Kulin (1180–1204), Ban Stefan Kotromanıc (1322–1352) ve Kral Stefan Tvrtko (1353–1393). Sırbistan ve Macaristan komşu olarak daima önemli bir rol alıp ülkenin

[11] Corovič, s.232
[12] İmamovič, s.50
[13] Malcolm,,s. 11

dış politikası özerinde belirli bir etkiye sahiptiler, ancak Bosna'nın yerel beyleri ülkenin dâhilinde nispeten bağımsız hareket edebildiler, ayrıca Ortaçağ krallıkların birçoğunda olduğu gibi merkezi otorite pek güçlü değildi. Ancak Katolik kilisesi Bosna'da öbür Balkan devletlerinin aksine iyi bir şekilde organize edilmiş değildi, kilise ve din meselesi hakkında sonra daha ayrıntılı bilgi verilecektir. Şimdilik bu kurumun Bosna'da kültürel ve siyasi bakımından çok etkili olmadığını, dolayısıyla Bosna'da hem dinin halkın gelişmesinde farklı özelliklerine sahip olduğu, Katolik kilisesinin birleştirici bir öğe olmadığını vurgulamalıdır. Macarlar ise kilise teşkilatının zayıflığını vurgulayarak, Bosna piskoposluğunu Macaristan'dan tayın etmek suretiyle bölge üzerinde kendi hâkimiyetini kurmaya çabaladılar.

Ban Kulin devri Bosna tarihi için özel bir yere sahipti, hükümdarlığı efsanelere yol açtı ve hüküm sürdüğü devri halkın hafızasında "altın çağ" olarak kaldı. Bu değerlendirme her ne kadar abartılmış görünüyorsa da Ban Kulin komşularına karşı istikrarlı bir dış politikası sergileyip büyük devletlerin veya yerel derebeylerin çatışmalarına sıkça sahne olmuş Bosna'ya uzun müddet süren bir barışı nasip etti. Kendisi Bosna'nın iktisadi gelişmesine ehemmiyet gösterip zengin ticaret merkezi Ragusa ile bir ticaret antlaşması yaptı, ayrıca Ragusalı tüccarlar Bosna'nın zengin madenlerine yatırım yapmaları için teşvik edildi.[14] Ban Kulin Hum olarak bilinen, Sırpların oturduğu Hersek beyliğinin hükümdarı ile dostane münasebetleri kurup ülkesinin güney hududunu emanet altına aldı. Buna karşın Macaristan ve o zamanda Zeta olarak adlandırılan Karadağ beyliği, Ban Kulin tarafından yönetilen Bosna'ya karşı düşmanca bir tavrı sergilemeye devam etti. Dile getirilen kilise politikası Macaristan için çok faydalı bir araç teşkil etti: Ragusa piskoposluğuna bağlı Bosna kilisesi fiiliyatta Ragusa kilise hiyerarşisi tarafından fazla kontrol edilemedi ve piskoposlarını kendi inisiyatifiyle tayin etti.

1190 yıllarından itibaren Macaristan, Bosna kilisesinin heretik olduğunu ileri sürerek dini kurtarmak ve sağlamlaştırmak amacıyla Roma'daki Papa'ya müracaat etti: Ragusa yerinde Bosna piskoposluğu, Macaristan tarafından kontrol edilen Split piskoposluğuna bağlanmalıydı. Zeta hükümdarı ise Macarlara destek verip,

[14] Malcolm, s. 14

Papa'ya gönderilen birçok mektubuyla Ban Kulin ve ailesinin ile halkın topyekûn imandan uzaklaşıp heretik olduğunu ilerliye sürdü. Bosna'nın coğrafi konumu ve ulaşım yollardan uzak olma sebebiyle kilise örneğin Bulgaristan, Sırbistan veya Macaristan'da olduğu gibi organize edilmiş değildi. Aynı zamanda komşu ülkelere göre nispeten daha vahşi olan Bosna, kariyer yapmak arzusunda olan bir din adamı için pek çekici değildi. Böylece Boşnaklar Katolik olmakla beraber daha büyük yerleşim merkezlerinin dışında din adamlar ve eğitim görmüş papazlarla fazla temasa geçmeyip dini yerel örf ve adetlerle karıştırdılar. Bilinçli bir heretikten ziyade cehalet ve eğitimsizlikten kaynaklanan bir din yorumu gelişmeye başladı, ancak devrin din politikasına baktığımızda heretik iddiasının çok ciddi bir olay olduğunu anlaşılmaktadır. Unutmamalıdır, Haçlı Seferleri 1097 seneden beri başladığından hem kilise hem dünyevi otoriteler kendi hedeflerini meşrulaştırmak için sıkça dine başvurdular. Ayrıca haçlı seferler sadece İslam'a karşı değil, Hıristiyan olmayan ya da heretik olarak nitelendirilen toplumlara karşı da düzenlendi. Örneğin 1147 yılında alman şövalyeler bugünkü Doğu Almanya ve Polonya'da mukim olan "Wend" olarak adlandırılan ve putperest olan Slav kavimlere karşı kilisenin izniyle bir haçlı seferi başladılar. Ayrıca Kudüs şehri Salahadin Eyübi tarafından 1187 yılında fethedilip Hıristiyan Haçlı devletlerin ellerinden alındıktan sonra 1189 yılında yeni bir Haçlı Seferi ilan edildi. Bosna'ya karşı olası bir hareket için zamanlaması oldukça uygundu. Bu gelişmelere karşın Ban Kulin kendini davranmaya mecbur hisseti. 1203 yılında Bolino Polje'de Bosna kilisesini bir konsile çağırdı, konsil bazı hatalardan vazgeçmek suretiyle herhangi bir dış müdahalesinin önüne geçmeye çalıştı. Ban Kulin bir sene sonra, 1204 senesinde vefat etti ve Macaristan heretik iddialarla Bosna üzerine baskı yapmaya devam etti. 1230 yıllarında Macaristan orduları nihayet Bosna'ya saldırıp ülkenin kuzey kısmını kontrol altına aldılar. Ancak, Cengiz Han ve halefiler altında Macaristan'a karşı yükselen Türk-Moğol tehdidine karşın Macarlar geri çekilmeye mecbur kaldı: böylece Bosna'nın yeni Banı Ninoslav topraklarını geri almak için fırsat buldu.[15] Macarlar 13. yüzyılın ortasında Bosna piskoposluğunu elde etme başardılar ancak bu gelişmesi Bosna'daki Macar nüfuzunu pek yükseltemedi. Bosna kilisesi alışagelmiş tavrını sürdürüp kendini daha fazla tecrit etti.

[15] Malcolm, s.16

Tuz madenlere sahip olan Tuzla bölgesi o devirde Kuzey Sırbistan ile beraber Macar kraliyet ailesine geçip Macva adı altında bir düklük oldu. İşte o bölgeden Bosna'yı tekrar güçlendirecek olan hanedanı çıktı: Kotromanic ailesi. Stefan Kotromanic 13. yüzyılının son çeyreğinde Macva dükünün kızıyla evlenip o bölgelere sahip oldu, daha sonra kendisi öbür nüfuslu Boşnak soylu ailelerine karşı mücadele etmeye başlayıp 1322 yılında Bosna Banlığını elde etmeye başardı. Ban Stefan Kotromanic hem eski Bosna bölgeleri geri alıp hem de Dalmaçya kıyılarına yakın toprakları işgal etti, ayrıca kendisi 1326 yılında Hum, yani Hersek bölgesini ilhak edebildi, böylece Bosna ve Hersek ilk defa siyasi bir birliğine girmiş oldular.

Sırbistan Kral Stefan Dusan'ın hâkimiyeti altında en doruk noktasına ulaşırken, Stefan Kotromanic hem Sırbistan hem Ragusa ve Venedik ile iyi ilişkileri kurmaya çalıştı.[16] Kotromanic ayrıca Roma Katolik kilisesiyle ilişkilerini normal bir seviyeye getirip Macar tehdidini bertaraf etmek arzusundaydı. Bunun için 1340 yılında Fransiskan rahiplerine Bosna'da faaliyet göstermeye izin verip, Katolik iman temellerini Bosna'da yaymalarına müsaade etti. Böylece heretik ve kendi başında pek bağımsız olarak hareket eden Bosna kilisesine güçlü bir rakip çıktı, aynı zamanda Fransiskanlar ta Avusturya hâkimiyetinin başlangıcına kadar Bosna'da büyük bir nüfuza sahip olacaklardı. Katolik mezhebinin etkisi 1340 yılından itibaren Fransiskanların sayesinde hemen ve hızlı yükselmedi, büyük yerleşim merkezlerinde eğitim ve kültürel gelişmesinde etkili olmakla beraber Bosna'nın coğrafyası eski dinsel yapısının muhafazasına yol açtı. Binaenaleyh, Fransiskanlar 1463 yılına kadar 12 tane manastır inşa edebildiler, ancak onlara tahsis edilen arazı küçüktü ve rahiplerin sayısı da sınırlı tutuldu. Stefan Kotromanic'in 1347 yılında Ortodoksluktan Katolik mezhebe geçmesi Bosna kilise yapısını fazla Roma'ya yaklaşmasına veçhile olmadı, halk papazsız ve çoğu zamanda kilise de olmadan Hıristiyanlığı en düşük seviyede yerine getirmeye devam etti. Bosna devleti ise artık dış baskıdan yoksun, daha güçlü bir merkezi otoriteye sahip ve nispeten güçlü bir devletiydi. Komşuların konumu da Bosna'nın gelişmesine yol açtı: Bizans İmparatorluğunun zayıflığından faydalanarak büyük bir devlet oluşturulan Sırp kralı Stefan Dusan güney'de meşguldü, üstelik Güney Balkanlarda yükselen Osmanlı Devleti Bulgaristan'a karşı kazandığı zaferlerle ve

[16] Corovič, s. 330

Yunan yarımadasındaki fetihleriyle Sırpları meşgul etti, ancak Macaristan henüz askeri saldırılardan vazgeçmiş değildi.[17] Üstelik Bosna'nın içyapısı pek kırılgandı, Kotromanicler otoritelerini öbür soylu feodal ailelerine karşı ispat ettiler, ancak gene de onların işbirliğine muhtaç idiler. Stefan Kotromanic 1353 yılında öldüğünde hem Macarlar Kuzey Bosna'yı istila ettiler, hem de taht kavgalar başladı. Stefan'in yeğeni Kral Tvrtko böylece yıllarca isyanlar ve Macar istilalarıyla uğraşmak zorunda idi. 1367 yılında Macarlara önemli tavizler verildikten sonra tekrar tahtında oturabildi.[18] Tvrtko Sırbistan'da kral Stefan Dusan'in ölümünden sonra meydana gelen taht kavgalarında Lazar Hrebljanovič'a destek verip karşılığına Hum (Hersek), Zeta ve Güney Dalmaçya topraklardan payını alabildi, böylece Bosna krallığı ilk defa denizlere açabildi. Kral Tvrtko Novi (bugünkü Hersek Novi) limanını inşa edip deniz ticarete yönelmeye başladı, ancak Ragusa kentinin itirazlarından dolayı bu proje istenilen meyveleri vermedi.[19] Buna rağmen bir usta diplomat olan Tvrtko, daima komşu devletlerinin kavgalarından faydalanmaya bilip Bosna'nın hudutlarını Hırvatistan ve Dalmaçya'ya kadar genişletebildi. 1391 yılında öldüğünde kendisi "Dalmaçya ve Hırvatistan kralı" unvanını hakkıyla kullanabildi.[20] Yeni toprakların kralın ölümünden kısa bir süre içinde kaybolmasına rağmen Kral Tvrtko Ortaçağ Bosna krallığının sınırlarını en uç noktalarına kadar ulaştırdı. Bosna krallığı artık Balkanların en büyük devletiydi, üstelik Bosna artık Macaristan'a bağlı bir Banlıktan ziyade artık bağımsız bir krallıktı.[21] Tvrtko'nun hükümdarlığı sırasında Balkanların tarihini şekillendirecek olan, kendisinin de kaybolan tarafında olsa dahi katıldığı bir meydan muharebesi oldu: II. Murat Hüdavendigar'ın şehit olduğu Kosova Savaşı. Sırp ve müttefik Bosna kralının yenilgisiyle sonuçlanan, modern Sırp Tarih yazılımının ve 19. yüzyılında Sırp milli uyanışının, Sırp milliyetçiliğinin başlangıç noktası olarak görülen bu savaşı, Bosna için önemli değişikler getirdi. Sırbistan Devleti Osmanlı üst hâkimiyetini tanımak suretiyle bağımsız ama haraca bağlı ve zayıflamış bir konumda idi, Bosna'nın hududu da artık Osmanlı akınlara açıktı. Tvrtko'nin ölümünden sonra yerel derebeyleri yine güçlenip hükümdarı zayıf bir pozisyonunda bıraktılar. Macarlar 1396 Niğbolu savaşında kesin bir

[17] Corovič, s. 397
[18] Corovič, s. 442
[19] Malcolm, s. 19
[20] Imamovič, s. 63
[21] Corovič, s. 454

yenilgiye uğratıldıktan sonra tekrar toparlayıp 15. yüzyılın ilk çeyreğinde tekrar Bosna'ya saldırmaya başladılar, bu sefer Bosna'daki taht kavgaları Macarlara müdahale etme fırsatı verdi. 1404 yılında Bosna kralı Ostoja Boşnak soylular tarafından tahtından indirilip, yerine meşhur kral I. Tvrtko'nin gayri meşru oğlu II. Tvrtko oturtulduğundan Ostoja Macarlara sığınıp yardım diledi. Sonuç olarak Ostoja tekrar tahta çıkabildi, böylece Macaristan'ın etkisi iyice büyüdü. Bosna taht meselesi yine de çözmüş değildi ve Osmanlı Devletine Macaristan ile rekabet çerçevesinde Bosna'ya müdahale etme fırsatı verdi. Buna Bosna'daki iç çekişmeleri de eklendi: kendini tehditte hissedilen Boşnak soylu Hrvoje Lukiç adamlarıyla II. Tvrtko'ye ve Osmanlılara katıldı.[22] 1415 yılında Orta Bosna'da iki taraflar birbirleriyle çatıştı: Osmanlı kuvvetleri müttefiki Hrvoje Lukiç ile beraber Macar ordusu ve Bosna kralı Ostoja'ya karşı kesin bir zafer kazandılar. Ostoja bu yenilgiden sonra tahtını muhafaza etmeye başardı, ancak Bosna o tarihten itibaren artık Osmanlı Devletine haraca bağlı idi. Söylenebilir ki, Macar hegemonluğunun yerini Osmanlı Devleti aldı. Hrvoje gibi bazı Boşnak soylularının Osmanlıları Macarlara tercih edilmesi için mantıklı nedenler mevcuttu: Osmanlı Devleti Balkanlarda büyük bir güç olmakla beraber Macaristan'dan daha uzaktı ve soylular böylece kendi konumlarını ve bağımsız hareket alanlarını daha kolay muhafaza edebildiler. Ostoja 1418 yılında öldüğünde onun oğlu tahtını ancak iki sene muhafaza edebildi.[23] Boşnak soyluların itaatsızlığı ve Osmanlı Devletiyle anlaşmadığından dolayı kendisi tahtını kaybetti. Osmanlılar 1420 senesinde daima bir koz olarak ellerinde tutulan II. Tvrtko'yi Bosna krallığının tahtına getirdiler. Ortaçağ Bosna için karakteristik olan beylerin arasındaki iç çekişmeleri ve rakiplerine karşı yabancı güçleri müdahaleye çağırmaları daha sonraki yıllarda da devam etti. Bu olgu, yanı karşılıklı ittifaklar Balkanlar tarihinde Osmanlıların yükselişi sırasında sıkça karşımıza çıkıp, 19. yüzyıldan beri öne sürülen, "Hacın Hilal'e karşı direnişi" milliyetçi ve romantik yorumunun ne kadar yersiz olduğunu bir daha kanıtlanmaktadır. Devrin yöneticileri kendi emellerini muhafaza edebilmek için büyük güçlerin arasında kaldıklarında kendi hareket alanını en az etkilenen tarafını seçip, din veya ideoloji'ye pek ehemmiyet vermediler.

[22] Corovič, c. 2, s. 59
[23] Corovič, s. 66

Bu tür ittifaklar nasıl yapılmışsa en kısa zamanda tekrar bozulabildi. Örnek vermeye icap ediyorsa, Bizans taht kavgaları sırasında Johannes Kantakuzenos din farkına bakmadan nasıl Osmanlıları yardıma çağrıldıysa, Kosova savaşı sırasında 1389 yılında henüz Osmanlı'lara karşı savaşan Sırp kuvvetleri de 1402 yılında Ankara Savaşında Osmanlı saflarında Timur'a karşı büyük bir cesaretle çarpıştılar. Din savaşan tarafı için önemli bir isteklendirme faktörü olabilirdi, ancak ittifaklarda esas alınan olgu menfaat idi. Bu tür ittifakların kırılganlığı Bosna tarihinde en iyi şekilde gösterebilir: II. Tvrtko 1430 yıllarında tekrar Macarlara yanaştı, zira Kral Ostoja'nın oğlu Radivoj başka bir Boşnak soylu olan Sandalj ile nüfuz kavgası sırasında Osmanlılara yöneldi. 1433 ve 1435 yılları arasında Bosna'nın bazı kısımları hem Macarlar hem Osmanlılar tarafından işgal edildi ve aralarında çatışmalar meydana geldi. Özellikle bugünkü Saraybosna'nın bulunduğu Vrhbosna bölgesi o yıllarda Osmanlı akınlarının hedefi idi. 1443 yılında II. Tvrtko öldü, bu arada Osmanlılar 1440 yılında gümüş maden yataklara sahip olan Srebrenica kentini bir müddet için ellerine geçirdiler. Ayrıca Osmanlı Devletine haraca bağlı Hum (Hersek) hükümdarı Stefan Vukcic gittikçe bağımsız bir konum kazanmaya başladı.[24] Osmanlı fethinin arifesinde karşımıza çıkan tablo bu şekilde özetlenebilir: Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında kalan Bosna'da Boşnak beylerin mücadelesi ve kendi hâkimiyetlerini pekiştirme girişimleri zaten zayıf olan Bosna kralının konumunu iyice zayıflattı. Madenler iktisadi ve stratejik bakımından çok ehemmiyetliydi ve aynen Eskiçağ'da olduğu gibi Bosna'yı çok çekici kılan bir unsurdular. Bosna artık Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanı ile Macaristan arasında bir tampon bölgesi fonksiyonunu üstlendi ve yerel çatışmaların yanında sıkça akınlar ve karşı akınlardan dolayı iyice bezdirildi.[25] Pek gelişmemiş olan ekonomisi için bu durum pek elverişli değildi ve halk bundan dolayı en fazla zarar gördü. Osmanlı hâkimiyetinin daha sonra Boşnaklar tarafından çabuk kabul edilişi ve hızlı İslamlaşma bu çerçevede değerlendirmelidir. Her ne kadar İslamlaşmanın Bosna'da bazen zannedildiğinden daha uzun bir süreçte gerçekleştirildiyse de İslam'ın Boşnakları arasında yayılışı şüphesiz bu gibi faktörler tarafından etkilendi.

[24] Imamovič, s. 76
[25] Corovič, s. 115

Hum hükümdarı Stefan Vukcic 1448 yılında kendini St. Sava Hercek unvanına layık gördü. ("Hersek" adı, almanca "Herzog" sözcüğünden türetilmiş ve dük anlamına geliyor). Bundan sonra eskiden Hum olarak bilinen bölge Hersek adını almaya başladı.[26] 1462 yılında Stefan Vukçiç kendi oğluyla iç savaşına giriştiğinde oğlu bilinen şemayla Osmanlıları yardıma çağırdı. 1461 yılında Trabzon Rum İmparatorluğunu fethedip böylece Bizans İmparatorluğunun son kalıntılarını silen Fatih Sultan Mehmet artık Balkanlardaki konumunu sağlamlaştırmaya hazırlanıyordu. Hersek'teki karışıklıklardan faydalanarak uzun zamandan beri akınlarla zemini hazırlanan Bosna'nın fethi için uygun bir zamanı gelmişti. Artık krallığının iyice tehdide girdiği farkına varan Bosna kralı Stefan Tomas 1450 yıllarında yardım için Papa'ya başvurmaya başladı, ancak Vatikan Bosna kilisesini hala heretik olarak algıladığından bu isteğe sıcak yaklaşmadı. Zor durumda kalan kral 1459 yılında eski tavrından vazgeçerek, Papa'nın baskısı altında Bosna kilisesini, daha doğrusu Katolik prensiplerden aykırı olarak hareket edenleri zorla yoluna getirmeyi kabul etti. Bosna kilisesinin din adamların çoğu boyun eğdi, ancak kilise hem gücünü kaybetti hem de kral halkın gözünde itibarını kaybetti. 1461 yılında tahta gelen son Boşnak kralı Stefan Tomacevič Osmanlı tehdidine karşı hem Venedik'e hem de Papa'ya yardım için başvurdu, ancak artık faydası yoktu.[27]

1.3 Bosna'nın fethi ve İslam'ın yayılışı

1463 yılın baharında Edirne'de Fatih Sultan Mehmet'in komutası altında toplanan Osmanlı ordusu Bosna'ya doğru yürüdü: 20 Mayıs'ta kralın kalesi olan Bobovac düştü ve kral önce Jajce'ye sonra Kljuc kalesine kaçtı.[28] "Anahtar" anlamına gelen Kljuc kalesi Fatih Sultan Mehmet için Bosna'nın fethi bakımından da anahtarı olacaktı; muhasaradan sonra kale teslim oldu ve kral idam edildi. Böylece bağımsız

[26] Corovič, s. 116
[27] Corovič, s.161
[28] Halil Inalcik/ Murphy :**The History of Mehmet the Conqueror by Tursun Beg**,1.basim: Chicago: Bibliotheca Islamica Minneapolis: 1978, s.50 / Ay 106b

Bosna krallığı tarihe karıştı ve Bosna, Osmanlı Devletinin bir parçası oldu. Mahmut Paşa fethin akabinde Hersek üzerinde gönderilip bölgenin başka önemli yerlerini fethetti.[29] Fatih Sultan Mehmet Bosna'yı terk etmeden evvel 1464 senesinde Bosna'daki Fransiskan rahiplerine meşhur ahdnamesiyle konumlarını garanti etti. Ahdnamenin uygulanma biçimi hakkında tartışmalar mevcut olmakla beraber, ahdname prensip olarak Fransiskan din adamlarının ve kilisenin konumunu padişaha sadık kalmak kaydıyla güvence altında aldı.[30]

1463 senesinden sonra Osmanlı-Macar savaşları Bosna bölgesi üzerine devam etti. Macar kralı Mathias Corvinus Kuzey Bosna'da bulunan Jajce şehrini geri alıp orayı önce Bosna Banlığı, daha sonra Bosna krallığı ilan etti, ancak Jajce de 1527'de Osmanlı kontrolüne geçti.[31] Hersek bölgesi de Herceg Novi limanı hariç Osmanlılar tarafından fethedildi. Bir müddet haraca bağlandıktan sonra Hersek bölgesinden kalanı 1481 senesinde Osmanlı Devletine bağlandı. Bosna-Hersek fethedildikten sonra Osmanlı yayılışı Balkanlarda bütün hızıyla devam etti, Bosna'da bir nevi üs fonksiyonu üstlendi. Bosna, Osmanlı Devletinin Avrupa vilayetlerinde özel bir konumuna sahipti. Tımar sistemi Bosna'da başarıyla uygulandı, yerel soyluları Osmanlı sistemine bağlandı ve böylece 15. yüzyılında Bosna'da birçok Hıristiyan tımar erleri mevcuttu. Zamanla tımar sahiplerin çoğu İslam'a ihtida etti ki bu da hızlı yayılan İslamlaşma sürecinin bir parçası idi. İslam'ın yayılışına rağmen Bosna-Hersek öbür eyaletlerde olmayan bir özelliğe sahipti: devşirme sistemi Boşnak Müslümanlarına da uygulandı.

Bosna Sancağı olarak organize edilen ilk bölgesi bir Osmanlı kuruluşu olan Saraybosna merkezli Bosna Sancağı idi, sonra Zvornik ve Hersek Sancakları tesis edildi.[32] Bosna'da İslam dinin yayılışı hakkında birçok teori mevcuttur. Ancak bir gerçeği muhakkak: Bosna'da güçlü bir kilise teşkilatının mevcut olmayışı İslam dinin yayılması için zemin hazırladı. Aynı zamanda Bosna'nın fethinden birkaç sene evvel Katolik kilisesi tarafından Bosna'daki yerel inanç sistemine karşı uygulanmaya çalışılan

[29] Inalcik/ Murphy : s.51 /Ay 110 b
[30] İvo Andric, **The Development of Spiritual Life in Bosnia under the İnfluence of Turkish Rule,** 1. basım, Londra: Duke University Press, 1990, s. 40
[31] Tursun Beg: **Tarih-i Ebü'l Feth**, Haz.: Dr.A.M. Tulum,1. basım:İstanbul, Baha matbaasi: 1977,s.134
[32] Malcolm, s. 50

yaptırımlar da İslam dini halkın gözünde çekici bir alternatif haline getirdi.[33] Eski teorilere göre Bosna kilisesi ve inanç sistemi Bogomil olarak yorumlandı, Bogomilizminin İslam'a bazı yönlerden yakın olduğundan dolayı İslam'ın daha hızlı yayıldığını zannedildi. Bogomilizm teorisi artık fazla destekçisi bulamıyor, ancak İslam dini hâkim zümrenin dini olduğundan ve yönetime katılmanın yolu olduğundan şüphesiz çekiciydi. Ancak, bazı yazarlar tarafından ileri sürüldüğü gibi, İslam dinin kabullenmenin tek sebebi haraç gibi bazı vergilerden muafiyet arayışı olamazdı.[34] Osmanlı Devletinin öbür Avrupa vilayetlerinde İslam Bosna'da olduğu gibi kadar hızlı yayılmadı ve haraç orada da uygulandı. Şüphesiz, birçok Boşnak için İslam dini manevi açıdan özlenen bir olgu olarak dağınık kilise teşkilatının yerine istikrarlı ve kuvvetli bir dini simgelemekteydi. Aynı zamanda Osmanlı yönetimi Bosna'daki İslam dininin tanıtılması için özel çabalar sarf edip, örneğin Mısır'dan meşhur din adamlarının Bosna'ya gelmeleri teşvik ediyordu. Arap din adamları Boşnak dilini öğrenip, böylece halk arasında İslam'ın hızlı yayılmasına katkıda bulundular.[35] Balkanlarda özellikle Osmanlı fethinin akabinde faaliyet gösteren "Kolonisatör Türk dervişlerinin" rolü de azımsanmamalı. 15. yüzyılında birçok Hıristiyan tımar sahibinin mevcudiyetine rağmen zamanla çoğu İslam'a ihtida etti. Eşrafın çoğu eski Boşnak soylu ailelerine mensup olmaktan ziyade fetihten sonra İslamlaşmış Güney Slav unsurlarından ibaretti.[36] Böylece eskiden zannedildiği gibi, Boşnak soylu aileleri Müslüman olmakla yerini korumayıp, çoğunlukla statülerini muhafaza edemediğinden İslam'ın yayılışı böyle bir geleniğin devamına bağlanamaz. Ancak, yerel eşrafın çoğu yerli, yani Güney Slav /Sırp-Hırvat veya Ulah kökenli kişilerden ibaret olduğunu, dışardan iskân edilen kişilerin sayısı az olduğu söylenebilir. Fetihten sonra bir tarafta kimi Bosnalılar sürgün edilip örneğin İstanbul veya Edirne'ye yerleştirildi, birçok Ulah ise boş kalan köylere yerleşmeye başladı. 16. yüzyılından itibaren Bosna'da vakıfları ve dini müesseseleri genişleyip Boşnak Müslümanlar İslam kültür alanlarında faal olmaya başladılar.

[33] Srecko M. Dzaja. **Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463-1804** 1.basim- Mühih : R.Oldenbourg Verlag: 1984, s. 26
[34] Andric, s. 20
[35] Dzaja,s. 60
[36] Dzaja., s.33

Elbette garnizon yeri olarak Bosna-Hersek'e gönderilen Osmanlı askerleri, ticaretle uğraşan Müslüman tüccarlar gibi kişiler de İslam'ın yayılışını teşvik etmiş olabilir, ancak yerel mühtedilerin yüksek sayısı sadece bu gibi faktörlerle açıklanamaz. Bosna'da Bulgaristan'ın ve Balkanların başka bölgelerin aksine büyük çapta bir iskân politikası yapılmadı yani İslam'ı kabullenme sebebi Bosna'nın özgün yapısında aranmalıdır. Eklenmelidir ki, İslam dini, merkezi yerleşim yerlerinde her ne kadar sağlam şekilde yerleştirildiyse de taşra'da bu durumu çok farklı idi.[37] Taşra halkı yerel inanç, örf ve adetlerini İslam dini ile karıştırarak oldukça heterodoks bir din yapısı oluşturdu. Bu durum Ortaçağ Bosna'da olduğu gibi ulaşım yollardan uzak kalma gibi sebeplerden de kaynaklanıyordu. O tür kişilere Sırp ve Hırvat dillerinde özel bir sözcük atfedilmesi bu durumunun ehemmiyetini ortaya koymaktadır: onlara layık görülen unvan 'Poturk/ poturci' olup, tercüme edildiğinde 'Yarı Türk' anlamına gelmektedir.[38] Türk lakabının etnik bir grubu tanımlamaktan ziyade bazen günümüze kadar bile Balkanlardaki Müslümanları tarif etmek için kullanıldığı göz önüne alınırsa bu sözün anlamını tarif etmek pek zor değildir. İslam dinini şekil olarak kabullenmekle beraber, Poturci olarak adlandırılan kişiler yaşadıkları devirde toplum tarafından tam anlamıyla Müslüman olarak kabul edilmeyip farklı bir grubu olarak algılandılar, ancak bu durum onları hukuki bakımından Müslüman olarak muamele görmeleri engel teşkil etmiyordu.

1.4 Bosna'da Osmanlı İdaresi

Fethin akabinde Bosna-Hersek'te şehirli nüfusu hızla yükseldi, buna mevcut şehirlerin ticaret ve garnizon merkezi olarak gelişmesi ile Saraybosna gibi yeni yerleşim merkezlerinin kurulması katkıda bulundu. Aynı zamanda İslam özellikle büyük şehirlerin etrafında yayıldığından şehirleşme, nüfus artışı ve İslamlaşma arasında bir bağ bulunmaktadır.[39] Unutmamalıdır, Osmanlı hâkimiyetinin ilk yıllarında süren

[37] Mazlower, Mark. **Der Balkan.** 2.Basım, Berlin: B v T, 2003, s.117
[38] Dzaja, s. 69
[39] Mark Pinson (Ed.) ,**The Muslims of Bosnia- Hercegovina** ,Cambridge(Mass.): Harvard University Press, 1993, s. 31

Osmanlı-Macar savaşlarına rağmen uzun zamandan beri ilk defa istikrar, güvenlik, düzenli bir vergi ve kanun sistemi sağlandı, ticaret canlandırıldı ve insanların daha büyük yerlere göç etmelerine yol açıldı. Bosna eyaleti yüzyıllar boyunca stratejik bakımından bir cephe ve hudut bölgesi teşkil etti, bölgenin karakteri ve gelişmesi ile Boşnakların yapısı bu faktörden azımsanmayacak derecede etkilendi.

Bosnalı askerler Balkanlardaki fetihlerinde ilk yıllardan beri önemli hizmetlerde bulundular, örneğin Kanuni Sultan Süleyman 1526 yılında sefere çıktığında Husrev Beg 20000 atlıyla sefere katıldı.[40] Ferhat oğlu Gazi Husrev Beg hem Macarlara karşı savaşlarla ve böylece Bosna eyaletinin genişletilmesiyle, hem de Bosna için yapılan ıslah ve imar faaliyetlerden dolayı meşhurdu. Halen Saraybosna'da ayakta duran Gazı Husrev Beg (Begova) camii onun emaretidir. 16. yüzyılın ortasında meşhur Bosna kökenli Sokollu ailesi nesiller boyunca büyük devlet adamları yetiştirip, aynı zamanda Bosna-Hersek'in gelişmesi için önemli faaliyetlerde bulundu.[41] Macaristan'ın 1529 yılından sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethedilmesi de bu durumu değiştirmedi, karşılıklı seferler ve sınır boylarında yapılan akınlar devam etti. Kanuni Sultan Süleyman'ın seferleri sırasında Bosna örneğin Belgrat'ın fethi için stratejik ve siyasi önemine sahipti.[42] Bosna 1582 yılında Beylerbeylik eyaleti haline getirip, önemli bir uç bölgesi olarak Osmanlı Devletinin sınırları korumak için önemli bir yere sahip olduğundan bölgeye vergi imtiyazlar da verildi. [43]Macaristan'ın güneyine yerleştirilen Müslüman asker ve sivillerin ekseriyeti Boşnak Müslümanlardan ibaretti. Cihat fikriyle sınırlarda çarpışan Boşnaklar sürekli savaş halının etkisiyle Osmanlı Devletinin uç boylarında yer alan bir unsur olarak özel bir yaşam tarzı geliştirdiler. Sürekli sefere çıkan akıncılar daima savaşa ve gazaya hazırdı, gaza ruhunu yayılan dervişlerin etkisi büyüktü. Savaşlar durmak bilmiyordu, bir taraf akın düzenledikten sonra karşı tarafta muhakkak misillemede bulunurdu.[44] İlginç bir paralel olarak Habsburglar tarafından Osmanlı Balkan hududuna yerleştirilen hem asker hem köylü olan Sırp ve Hırvat sınır

[40] Safvet Beg Basagic-Redzepasic (Mirza Safvet): **Kratka Uputa u proslost Bosne i Hercegovine.** 1.basım, Saraybosna: Vlastita Naklada: 1900,s. 27
[41] Basagic-Redzepasic, s.38
[42] Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi,** haz.: Prof.Dr. Sıtkı Baykal, 2. basım, Mersin: Mersin İmar inş. Basımevi/ T.C. Kültür Bakanlığı, 1992, s. 54
[43] Basagic-Redzepasic, s. 42
[44] Peçevi, C. 2, s. 115

muhafızları ("Grenzer") öbür tarafta yer almakla beraber gazi ve akıncılar gibi benzer bir kimlik şekillendirme sürecinin içinde idiler. Savaşlar 1590'lı yıllarında aralıksız sürüp, sosyal yapısının bozulmasına yol açtılar. Celali isyanları sırasında ayaklanan, bir müddet için Bosna Beylerbeyliği üstlenmiş olan Celali Deli Hasan'ın yanına birçok Boşnak'ın katılması, bu durumun açık göstergesiydi.[45] Macar topraklarının çoğunun yitirilmesinin sonucu olarak Macaristan'daki Boşnak Müslümanlar tekrar eski ana vatanlarına geri dönmek zorunda kaldılar. Yurtlarından edilmiş olmaları şüphesiz kimliklerinin gelişmesinde ve serhatta bulunmanın sorumluluğunun bilincine erişmelerine katkıda bulundu.

Kompartıman sisteminin çerçevesinde unsurlar dini aidiyetlerine göre sınıflandırılmıştı, Bosna'da kimliklerin oluşmasında etnik bağlardan ziyade dinin esas olduğunu belirtmelidir. Bir Osmanlı eyaleti olan Bosna, doğal olarak 16. ve 17. yüzyıllarında yaşanan gelişmeleri tarafından payını aldı. Aralıksız süren sınır çatışmalar ve akınlarının yanında 17. yüzyılından beri baş gösteren mali sorunları Bosna'ya daha ağır vergi yükleriyle yansıdı. Venedik ile süren savaşların sonucu olarak İslamlaşma Bosna'da teşvik edilmiş görünüyor, en azından Müslümanların oranı yükseldi.[46] 1683 ile 1699 yılları arasında Osmanlı Habsburg savaşlarından Bosna ağır olarak etkilendi: Habsburgluların tarafı tutan Hıristiyanlar Bosna'dan göç edip, Avusturya hududunda sınır muhafız köylü olarak yerleştirilirken, Macaristan'daki yerlerinden edinilen Müslüman göçmenleri de Bosna'ya yerleştirildi. Genel olarak o yıllarda on binlerce insan yerlerinden edildi, 1689 yılında meşhur Prens Eugen de Savoye tarafından Bosna üzerinde Kosova'ya kadar yapılan akını da bu gelişmelere katkıda bulundu.[47] Avusturya kuvvetleri 1697 yılında Saraybosna'yı işgal edip yağmaladılar, ancak kısa bir müddet için geri çekildiler.[48] 18. yüzyılın ilk çeyreğindeki savaşlar da Bosna'yı etkiledi ve Avusturya kontrolüne geçen bölgelerden birçok Müslüman Bosna'ya akın ettiler. Ayrıca ağır vergi yükünden dolayı 1728,1729 ve 1732 yıllarında ayaklanmalar meydana geldi, 1730lu yılları sırasında bir veba salgınlığı Bosna'yı çok ağır etkiledi. 1748 yılında patlak veren yeni bir isyan bölgenin ticari merkezi olan Mostar'dan ve Mostarlı eşraf ile

[45] Peçevi, c. 2, s. 260
[46] Dzaja, s. 81
[47] Malcolm, s. 84
[48] Basagic-Redzepasic, s. 87

yeniçeriler tarafından desteklendi, yoğun çabalar sonucunda Mehmet Paşa Kukaviča bu hareketi kanlı bir şekilde bastırabildi. 1788–91 yıllarındaki Osmanlı Avusturya savaşın sonucu olarak Bosna-Hersek Osmanlı Devletince muhafaza edilebildi. 1804 yılında patlak veren Sırp isyanının sonunda kurulan Sırp prensliği, Bosna'daki Osmanlı hâkimiyetini olumsuz olarak etkilenecekti.

Dağlık Bosna bölgesinde şehirlerin çoğu 19. yüzyılın ortalarına kadar da pek büyük değildi ve ağırlıklı olarak Müslümanlar tarafından yurt olarak seçildi. Bosna'nın en büyük şehri Saraybosna idi ve 1870lerin sonunda nüfusu 30000 civarındaydı.[49] Mimari yapısıyla, iktisadi ve sosyal bakımından klasik bir Müslüman şehri olan Saraybosna'dan sonra ikinci büyük şehri konumunda olan yerleri 15000'er nüfusuyla Travnik ve Mostar idi. Bosna-Hersek hem dağlı, hem ormanlı bir yöre olduğundan şehirlerde ve özellikle taşrada odun yapım malzemesi olarak kullanıldı. Yüzyıllar boyunca iktisadi bakımından önemini koruyan maden ve tuz yataklarının ile kereste ve odunun yanında ziraat sanayileşmemiş Bosna bölgesinin doğal geçim kaynağı idi. Buğdayın yanında ağırlıklı olarak Mısır yetiştirildi, hayvancılık sektöründe ise hem koyun hem de inekler ve keçiler yetiştirildi, bölge verimli ve sulak ovalara sahip olduğundan inekçilikle uğraşan çiftçilerin sayısı Osmanlı Devletinin öbür bölgelerine nazaran oldukça yüksekti. Hersek ise tütüncülük ile meşhurdu.

16/17. yüzyıllarında Osmanlı Devletinin bütün kesimlerinde toprak sistemi ve idaresiyle ilgili değişiklikler Bosna-Hersek'i de etkilendi. Küçük tımarların veya daha büyük zeametlerin yerine sabit bir para meblağı karşılığında devletçe verilen iltizamlar, malikâneler veya büyük çiftlikleri geçti. Toprak sahipleri ağa veya beg adı ile biliniyordu. Yeniçeri rütbelerinden kaynaklanan Ağa adı sosyal bakımından daha düşük, Beg adı ise daha yüksek statüye sahip olan toprak sahiplere atfedildi. Kmetlik sistemi devam etti, yalnız Ortaçağ'dan muhafaza edilen, köylüyü sıkıca toprağına bağlanan uygulamasından başka yeni beglik arazilerde çalışanlar en azından teoride bölgeyi terk etme hakkına sahipti. Ancak umumiyette kendi ihtiyaçlarını karşılamayan topraklar

[49] Pinson, s. 60

işlediklerinden yine de beyin desteğine muhtaç olup bir nevi kendisine mecburen bağlı kaldılar.[50]

Çiftçilerin sosyal konumu ise Bosna'nın fethinden evvel var olan ve muhafaza edilen bir müessese tarafından şekillendirildi: kmetlik. Kelimenin anlamı hür olmayan çiftçi veya serf olup, beyler tarafından kendilerine tahsis edilen bir kısım toprağı işleten çiftçilerin statüsünü tarif ediyordu. Kimi toprak sahibi eski Bosnalı soylu ailelere mensup sonra İslam'ı kabul edenlerin torunlarıydı, kimilerine de padişah için ifa ettikleri vazifelerinden dolayı miri toprakları tımar olarak verilenlerin haleflileriydi, başkalar ise toprağı iltizam usuyla fiilen elde edilen kişilerin varisiydiler.[51] Toprağı işleten kmetlerin ekseriyeti Ortodoks'tu ve toprak sahiplerinin çoğu Müslüman'dı. Kmetlerin küçük bir oranın Müslüman, toprak sahiplerinin küçük bir kısmının Ortodoks olması sosyal yapısının genel eğilimi değiştirmedi. Ancak kmet olmayıp hür çiftçi statüsünde olan, küçük veya büyük toprak sahipleri de mevcuttu. Kmetlik sisteminin en belirgin özelliği, uzun müddet boyunca hemen hiç değişmeden muhafaza edilmiş olmasıdır. Ne 1858 tarihli Osmanlı toprak kanunu ne de 1878'de başlayan Avusturya hâkimiyeti onun sonunu getirebildi. Bosnalı eşraf ve toprak sahipleri ayan kelimesinden oluşturulan "yaran" sözcüğü ile tanımlanıyordu. Prensip olarak Osmanlı Devletine bağlı olmakla sahip oldukları imtiyazlarını kesinlikle tehlikeye atılmak istemediler ve özellikle vergi ve askerlik uygulamalarına karşı ayaklandılar. Belirtildiği gibi özellikle Mostar ve 17. yüzyılından beri şehir yöneticisi olarak seçilen ayanlar birçok isyanların arkasındaydılar.[52] Buna karşın Boşnak Müslümanlar dış düşmanlara veya Hıristiyan ayaklanmalara karşın daima Osmanlı Devletinin yanında yer alıp topraklarını savundular. 18. yüzyılda Osmanlı Devletinin bütün kesimlerinde meydana gelen merkezden uzaklaşma, yerel ayanların merkeze karşı itaatsızlık olgusu Bosna'da da yaşandı. Avusturya hududuna karşı akın düzenleyen ya da oradan gelen akınlara karşı müdafaayı organize eden gönüllülerin nüfuzlu liderleri kapetan veya kapudan adıyla anılırdı. Kapetanlar yerel yönetim sistemine dâhil edildi, Osmanlı Devleti güçlü bir idare sahip olduğu devirde kapetanlar yönetime destek oldular, ancak merkezi idarenin zayıflatılmasından sonra birçok kez yetkilerini istismar ettiler. Kapetanlar yerel eşraf

[50] Malcolm, s. 94
[51] Pinson,s. 65
[52] Malcolm,s. 92

olduğundan toplumda büyük bir etkiye sahipti, onlar genel itibarıyla kendi nüfuzunu tehlikeye atan, merkezden gelen düzenlenme girişimlere karşı çıkmaktan geri durmadılar. Kötü yol durumundan ve bölgenin dağlı yapısından dolayı isyan durumunda silahlı kuvvetlerin bölgeye ulaşılması çok zordu, ayrıca Bosna gerilla savaşı için çok elverişliydi. Bosna tarihinde en meşhur ayaklanmalarından birisi kapetanlar tarafından organize edildi. II. Mahmut tarafından yapılan ıslah ve merkezileştirme girişimlerine karşı Boşnak ayanları mukavemet gösterdiler: onlar Arnavutluk, Bulgaristan ve Anadolu'daki ayanlarının ortadan kaldırıldığını bilincindeydi. Yeniçeri Ocağı 1826 yılında feshedildiğinde Boşnak eşrafı orada bulunan Yeniçerileri himaye etti. II. Mahmut yeni ordu için Bosna'da da askerlik vazifesini uygulanmak istediğinde olanlar oldu: Kapetan Hüseyin Gradcevič önderliğinde 1831 tarihinde büyük bir isyan patlak verdi.[53] Bosnalı eşraf ve Kapetanlar yetkilerine son verileceğini anlayınca birleşip Smail Ağa Cengic, Ali Ağa Rizvanbegovič gibi ayanların katılımıyla idareye başkaldırdılar. İsyan hızla yayılıp ve isyancılar sadece Bosna-Hersek'te değil, Kosova bölgesinde de etkin olmaya başladılar ve Osmanlı kuvvetlerine karşı zaferler kazandılar.[54] Kara Mahmut Paşa komutanlığında, önemli bir kısım Arnavutlardan teşkil edilen bir orduyla nihayet 1832 yılında yenilgiye uğratılan Hüseyin Kapetan İstanbul'a gönderilip orada idam edildi.[55] İsyanın bastırılmasına rağmen Bosna eyaleti hiçbir zamanda tamamen rahatlamadı. 1835 yılında kapetanlık kurumu kaldırıldı, ancak 1849 ve 1850 yıllarında Bosna'da yine isyan çıktı. Merkez etkisini artık hissedebildi ve İstanbul'dan atanan memurlar idareyi merkezi kanun sistemine göre düzenlediler.

1839 Tanzimat fermanı, 1856 Islahat Fermanı ve 1858 tarihli arazi kanunu Boşnak Müslümanları rahatsız etti: daima üst konumunda olan Müslümanlardan Hıristiyanları aynı seviyede olarak kabul edilmeleri bekleniyordu, Müslümanlar ise konumlarını tehlikede görmeye başladılar. Reformların maksadı Osmanlı Devletinin öbür kesimlerinde olduğu gibi idareyi çağdaş bir standarda yükseltmekti: aynı zamanda geri kalmışlığının sembolü olan kmetlik sisteminin konumu iyileştirmek ve bölgeye huzur vermek istendi, zira Hıristiyan kmetler 1858 yılında isyana kalktılar. Ancak Boşnak Müslümanlarının tepkileri malum olduğundan, devlet de bir noktaya kadar

[53] Pinson. s. 75
[54] Basagic-Redzepasic,s. 141
[55] Basagic-Redzepasic,s. 141

onların desteğine muhtaç olduğundan reformların uygulanması Bosna-Hersek'te geciktirildi ve ancak 1862 yılında Ortodoks ve Katolik Hıristiyanlara İmparatorluğun öbür kesimlerinde olduğu gibi okul açma, kilise inşa etme gibi haklar verildi. Bu uygulama, yani Devletin bütün vatandaşlarına aynı hakları vermek geciktirilmiş görünebilir, ancak öbür ülkelerde de bu prensipler pek köklü sayılmazdı. Rusya kmetlik sisteme göre çok daha ağır olan muşıklık adıyla bilinen serfliğe ancak 1861 yılında son verdi, kölelik A.B.D.'de Kuzey-Güney Savaşının sonucu olarak 1865 yılında, Brezilya'da 1888'de, Küba da ise ancak 1889 yılında kaldırıldı.

Her şeye rağmen eşkıyalık ve bundan kaynaklanan problemleri devam etti. Kimi zaman çeteler Bosna-Hersek'ten Avusturya-Macaristan hudutların dâhiline geçtiğinden Avusturya güvenlik güçleri sıcak takip yaptığında Osmanlı bölgesine girdiler, bu da diplomatik problemlerin oluşmasına neden oldu. Özellikle Yenipazar sancağı eşkıyalık için meşhurdu, bundan hariç yükselen Panslavizm 19. yüzyılında özellikle Sırplar tarafından kurulan siyasi çeteciliğine yol açtı. Eşkıyalık ile siyaset arasında kesin bir ayırımdan bahsetmek mümkün değildi, örneğin bir grup Müslüman eşkıya bir Ortodoks köyü bastırdığında Sırp çeteciler misilleme olarak Müslümanlara saldırdılar. Sırbistan, Avusturya ve Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan Sırpları "kurtarılması gereken ezilmiş soydaşları" olarak değerlendirdiğinden Sırbistan gayrı resmi de olsa çeteciliğe destek verdi. Osmanlı Devleti ise isyan ve savaş durumlarda Boşnak Müslümanları başıbozuk adıyla milis kuvvetleri olarak kullandı, onlar da bazen eşkıyalığa andıran davranışlardan geri durmayıp bölgede huzursuzluğun arttırmasına veçhile oldular. Eşkıyalık bazı bölgelerde çok olağan bir olguydu, 19. yüzyılın ilk yarısında Karadağlı eşkıya ve çeteciler ne kadar çok akın ve yağma girişimlerde bulundurduysa Boşnak eşkıyalar da sıkça Karadağ bölgesini saldırdılar.[56] Genel olarak Bosna'da mukim olan bütün grup ve mezhepler eşkıya faaliyetlerde bulundular, herhangi bir grubun nüfus oranına göre daha faal olduğunu pek söylenmez. Bir dine mensup olmak her zamanda aynı din veya mezhebe mensup olan eşkıyaların saldırılarından muaf olması anlamına gelmezdi: eşkıyalık çoğu zamanda siyasi emellere sahip değildi. 1860 ve 1870 yıllarında Bosna'da birkaç kez Sırp ayaklanmalar çıktı, sosyal durumunun mu Panslavizm ideolojisinin mi daha büyük bir rol oynadığını tespit

[56] Pinson,s. 73

etmek kolay değildir. İsyanlara rağmen bu yıllarda Bosna-Hersek'te modern bir idari ve ekonomik sistemi oluşturmaya çalışan Ömer ve Topal Osman Paşa'nın valilikleri nispeten başarılıydı. Ömer Paşa Tanzimat ve Islahat fermanlarının hükümleri eyaletin idare sisteminde uygulamaya çalışıp, eyaleti iyice tanımak ve böylece ıslah edebilmek için Bosna'yı gezdi.[57] Her ne kadar toprak sisteminde büyük gelişmeleri yapılmadıysa yerel ekonomi devlet tarafından verilen kredilerle gelişti, ilk fabrikaların tesis edilmesi çalışıldı ve yollar daha düzenli haline getirildi.[58] 1860 yılında Saraybosna telgrafa bağlandı, 1865 yılında ilk matbaası faaliyetini başladı ve eğitim sistemi de reform edilmeye çalışıldı. Saray Bosna'da bir rüştiye mektebi kuruldu, ayrıca 1864 yılında Müslüman kız çocukları için bir mektep açıldı.[59] Bundan başka Bosna-Hersek'te mezhepler kendi bünyelerinde okullarını işlettiler. 1875 yılında Bosna-Hersek'teki çocukların yaklaşık 10% okudular, ancak yeni standartlara göre çalışan rüştiyelerin sayısı 10%'u geçmedi. O tarihlerde Bosna-Hersek'te madenciliğin yanında ciddi bir sanayileşme mevcut değildi. Halı ve el işleri gibi malları üreten sanatkârları mevcuttu, çapı manifaturalardan daha büyük değildi. Demiryolu bağlantısı yapılmadığından bütün ürünler bargir vasıtasıyla bir demiryolu istasyonuna sahip olan Üsküp'e getirildi, yolların durumu oldukça kötüydü ve Bosna-Hersek'in böylece Osmanlı Devletinin merkeziyle başka eyaletlere göre çok daha az bağlantılıydı. Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğuyla Osmanlı Devletine nazaran çok daha sıkı ekonomik ilişkiler mevcuttu ve Bosna 1878 yılında meydana gelecek olan Avusturya işgalinden evvel Avusturya-Macaristan'ın ekonomik ilgi alanının içindeydi. Nasıl olursa olsun Bosna-Hersek'te reformlar yavaş da olsa işledi ve ilk meyvelerini vermeye başladı. İdare sistemi bütün mezhep ve dinleri kapsayan yerel meclislerin katılımıyla daha modern bir hal aldı, gazeteler neşredildi, telgraf ve posta sisteminin gelişmesiyle Bosna-Hersek'in dünya ile bağlanmasını sağlandı, demiryolların inşası planlandı. Eyalet Meclislerde beraber yer alan Müslüman ve Gayrimüslim eşraf zamanla eyaletin idaresiyle ilgili görüşlerini ve şikâyetlerini merkeze de iletmeye başlayıp böylece yerel siyasi gelişmelerin ilk adımlarını atmış oldular. 1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet ve Bosna'nın ıslahı için hazırlanan kanunu Bosna üzerine de etkilerini bıraktı. Bu da yerel

[57] Basagıic-Redzepasic, s. 166
[58] Pinson, s. 78
[59] Başbakanlık Osmanlı Arşıvı (BOA), A.MKT.MHM. 292/64, 1280 M.6

eşraf için ümitlerini ve aynı zamanda bağlılığını hükümete resmi tebriknamelerle bildirmek için fırsat oldu.[60] Bu arada eyalet meclislerde Müslüman üyelerinin sayısı daha fazla olduğu söylenmelidir. Meşrutiyete karşı beslenen ve ifade edilen iyimser duyguları sadece kibar bir formalite olarak değerlendirmemek lazımdır. Hersek isyanı ve bölgedeki karışıklıkların ile güvensizliğinin Meşrutiyetin ve ıslah kanunun sayesinde sona erebileceği umuluyordu. Eğer Osmanlı hâkimiyeti bütün yönleriyle daha uzun sürmüş olsaydı, Bosna-Hersek belki Devletin en müreffeh ve gelişmiş bölgelerin arasında yer alabilirdi, ancak büyük güçlerin politikası buna fırsat vermedi. 1875 senesinde Sırp Ortodoks köylüler tarafından düzenlenen isyanın paralelinde Bulgaristan ayaklanması patlak verdi, bu da 93 harbi olarak bilinen Türk- Rus savaşına yol açtı. Sonuç olarak hem Bulgaristan, hem Bosna-Hersek kâğıtta Osmanlı hudutların dâhilinde kalmasına rağmen fiiliyatta devletin ellerinden çıkacaktı.

[60] BOA YEE 68/19 13 Kanunievvel 1393

BİRİNCİ BÖLÜM

2. 19. Yüzyılının İkinci Yarısında Balkanlar Politikaları

2.1 Hersek İsyanı ve Siyasi Sonuçları

Haziran 1875 yılında patlak veren Hersek isyanı Bosna ve Hersek kıtalarının ekonomik ve sosyal yapısını tamamen çökertti. Çoğu Sırplardan teşkil olunan Hersekli kmetler (küçük çiftçiler) kötü çevre şartlardan dolayı ekinlerinin ekseriyetini alamadılar ve ödemeleri yükümlü olan vergilerini ödeyemediler.[61] Çoğu Müslüman olan toprak ağalarının vergi haklarında ısrar etmeleri ve hükümetin onlara destek vermesinden protesto olarak başlayan Hersek yerel direniş hareketi Nevesin kazasında başlayıp genel bir isyana döndü. Sırp asiler önce vergi toplayanları, toprak sahiplere ve Osmanlı memurlarına saldırdılar ve kısa bir müddet için Müslüman küçük çiftçilerinin sempatisini bile kazandılar. Ancak isyan zamanla seyrini değişti ve Müslüman-Sırp çatışmaya döndü. Müslüman köyler basıldı, misilleme olarak Sırp köylüler saldırıldı ve toplumlar arası bir gerilla savaşı patlak verdi.[62] Asiler, vaat edilen reformların yürürlüğe girmesini bir Avrupa komisyonu tarafından kontrol edilmesi talep ettiler.

İstanbul'da bulunan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun askeri ataşesi tarafından hükümetine Bosna'daki savaş durumu hakkında ayrıntılı malumat verilmesi, hatta olası bir Avusturyalı işgal girişiminde dikkate alınması gereken tüm askeri önlemleri ile bölgenin coğrafi yapısını en küçük ayrıntılarla sıralanması Avusturya'nın gerçek niyetini daha Eylül 1875 yılında ortaya sermektedir.[63]Askeri ataşesinin, Bosna topraklara yönelik olası bir askeri hareketin öncesinde padişahtan onay alma tavsiyesi, devrin Boşnak Müslümanlarının padişahın otoritesini tanıdıklarına dair bir göstergesi

[61] Mahmud Celaleddin Paşa, **Mir'at-i Hakikat. Tarih-i Mahmud Celaleddin Paşa**, c.1, baskı yok, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1326, s. 43
[62]Pinson,s. 78
[63]Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes /Türkei 130/131 (PA AA) R 12764 B 16/12 12. Sept. 1875 ff.

olarak yorumlanabilir. Umumiyette Osmanlı ordusu bölgenin zor coğrafi konumundan dolayı asilere karşı başarılı operasyonlar gerçekleştirmekle beraber durumu tamamen kontrol altına alamadı. Osmanlı Harbiye nazırı, isyanın patlak verilmesinden bir müddet sonra, (Eylül 1875) Hersekli asilerinden fazla mukavemet beklenilmediği, ancak isyanın bastırılmasından sonraki durum için olası bir dış müdahalesine karşın hazır olma gerekliğini vurgulayıp, Sırbistan ve Rusya hudutlarına asker sevk etti. Binaenaleyh, 1875 yılının son aylarında Bosna ve Hersek eyaletlerinde 35000 civarında Osmanlı asker bulunmaktaydı.[64]

Hersek isyanı hem Ruslara ve Sırplara, hem de Avusturyalılara bölge üzerinde emellerini pekiştirmeye fırsat verdi. Uzun vadeli olarak isyanı destekleyenler Bulgaristan'ı dâhil ederek Balkanlardaki bütün Osmanlı vilayetlerini etkilemeye hedef aldılar.[65] Rusya ve Sırbistan Panslavizm ideolojisinin doğrultusunda bütün Slavların birleşmesini öngördüler. Balkanlardaki Slavların bir kısmı de jure (hukuken) Osmanlı İmparatorluğuna tabii kalmakla beraber fiiliyatta kendi devletlerinde (Sırbistan ve Karadağ prenslikleri) bağımsız olarak yaşadılar. Ekonomik bakımından pek gelişmemiş olmalarına rağmen adı geçen devletlerin elitleri Bulgaristan, Bosna ve Makedonya'daki soydaşlarının Panslavizm vasıtasıyla kurtulmasını ateşli bir şekilde desteklediler. Uzun vadeli olarak Avusturya-Macaristan'da mukim olan Slavların azat edilmesi öngörülmekteydi, ancak daha zayıf olan Osmanlı Devletine karşı bu emelleri daha kolay gerçekleştirebilirdi. Önce Slav dilleri üzerinde edebi çalışmalarla başlayan Panslavizm, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortak Ortodoks inancını birleştirici öğe olarak görmeye başladı. 1860'lı yıllardan itibaren Rusya'da ve Slav kültürüne tabi olan ülkelerde siyasi etkinliğe sahip Panslavist cemiyetler ortaya çıkmaya başladı. İlk zamanlarda Rus hükümeti üzerinde fazla etkiye sahip olmazsalar da zamanla, Panslavizm Rus dış politikasının en önemli unsurlardan biri olmaya başladı.[66] Rusya Panlavist ideolojisi uğruna henüz Avusturya ile bir savaşa giremezdi, 1856 Kırım Savaşından sonra Rusya emperyalist emellerini Türkistan üzerinde yoğunlaştı ve sosyal

[64] PA AA R 12764 B16/12 20. September 1875
[65] Mahmud Celaleddin Paşa, s. 46
[66] M.S. Anderson, **The Eastern Question. 1774-1923. A Study in İnternational Relations.** 4. basım, Londra: Macmilian Pres, 1972, s. 172

ile politik reformlarıyla ülkenin genel konumunu güçlendirmeye gayret etti.[67] Rusya'da devam eden otokrat rejim tarzına rağmen Panslavizm Rus kamuoyunda hükümetin göz ardı edilmemesi gereken bir konumuna yükseldi ve Rusya Bosna'daki gelişmelere karşı tarafsız kalamazdı. Koyu bir Panslavizmci olan İstanbul sefiri General İgnatiev da Rusya'nın Balkanlarda daha fazla sorumluluk üstlenmesini talep etti. Kendisine ve onun gibi düşünenlere göre Rusya Çarlığı artık Avrupa'da hak ettiği rolünü almalıydı, Balkanlar ise günün deyimiyle "dil, din ve ırk kardeşliğinden dolayı" Rusya'nın doğal etki ve nüfus alanıydı. Üstelik Osmanlı Devletinin zayıf konumundan yararlanmalıydı.[68]

Habsburg İmparatorluğu Bosna-Hersek'in işgalini 17. yy. birinci yarısından itibaren planladı.1697, 1737 ve 1788–91 yıllarında meydana gelen işgal girişimleri kısa vadeli idiler ve Habsburg İmparatorluğu muvafık olamadı. [69] Buna rağmen Bosna-Hersek, Avusturyalı ve Macar siyasetçiler için çeşitli nedenlerden dolayı ilgi odağı olmaya devam etti.

Militaergrenze olarak adlandırılan ve Macarlar, Ulahlar ve Sırpların tarafından mukim olduğu askeri (Vojska Krajina) hudut bölgesi, yüzyıllardan beri süren Osmanlı-Habsburg çatışmalara sahne olmakla ilginç bir uç kültürünün oluşturulmasına zemin oldu. Bununla beraber, hudut askeri bakımdan artık modern stratejik gereksimleri yerine getiremiyordu. 1857 yılında Avusturya Harbiye Nazırı Mareşal Radetzki ile Bahriye nazırı Amiral Tegethoff, Dalmaçya'da ve İstra yarımadasında bulunan limanların korunması için Bosna-Hersek'in kontrol edilmesini şart koşturdular, zira Dalmaçya kıyı bölgesinin hinterlandı yoktu. Avusturya ayrıca ekonomik ve siyasi bakımından Balkanların güneyine inmesi için yolunu açık tutmaya gayret etti. Üstelik Avusturya, Osmanlı İmparatorluğunun olası çöküşünde Panslavizm'den dolayı kendi toprak bütünlüğünü tehdit edebilecek bir büyük güney Slav devletinin (Jugoslavija) oluşturulmasına engel olmaya kararlı idi. [70] Öbür yönden bazı Hırvat siyasi kesimleri Bosna-Hersek'in Avusturya İmparatorluğuna dâhil edilmesini talep ettiler. Bir çift krallığı karakterini taşıyan Avusturya – Macaristan Devletine daha fazla Slavların dâhil

[67] Eric J. Hobsbawn, **Das imperiale Zeitalter1875-1914,** 3. basım,Frankfurt: Fischer,1999,s.81
[68] Anderson, s. 181
[69] İmamovič, s. 345
[70] İmamovič, s. 344

edilmesi onların etkisini arttırabilirdi.[71] Habsburg-Hırvatçı siyasi ideologlar, Habsburg İmparatorluğunun bünyesinde ayrı bir Slav-Hırvat krallığı kurma hayâlını ta Habsburg İmparatorluğunun sonuna kadar takip etmeye devam edeceklerdi. Macaristan'ın "güçlü adamı" Kont Andrassy devletin demografik yapısını daha fazla Slavların lehine değiştirilmesine karşı idi, çünkü Macaristan krallığın nüfusunun yarısından fazla Macar değildi. Andrassy, Osmanlı İmparatorluğunu Avusturya'yı Panslavizm'ine karşı koruyan bir çember olarak nitelendirmekteydi. Başarılı bir Panslavizm milliyetçiliği ise Avusturya'yı aynen Osmanlı Devleti gibi "hasta adam" pozisyonuna düşürecekti. Siyasi korkuları bir yana, Avusturyalı ekonomistler Balkanlardaki ham maddeleri sağlayan ve Avusturyalı hazır ürünleri için bir piyasa olan zayıf Osmanlı Devletinin yerine güçlenen bir Rus ekonomisine yer açmak istemediler. Andrassy'nin fikrine göre, Rusya'nın karışmasına mani olabilmek için Hersek isyanının büyümesi engellenmeliydi ve kendisi Bab-i Ali'ye isyancılara taviz vermeme tavsiyesi içeren bir notayı illeti. Andrassy, büyük devletlerden talep ettiği desteğini alıp ortaklaşa hareket etmeye dikkat etti ve onlardan da Osmanlı Devletine baskı yapmaları istedi.

Paris Antlaşmasına imza atmakla sözde Avrupa büyük devletlerin arasına katılan ve toprak bütünlüğü garantilenmiş olan Osmanlı İmparatorluğunun devamı şüpheli olarak görüldüğünden herkes olası bir parçalamada payını almaya hazırlanmaktaydı.[72] Osmanlı İmparatorluğu diplomatik müzakerelerde eşit muhatap olarak nitelendirilmedi, Osmanlı Devleti bir aktörden daha çok sorunun parçası olarak görüldü ve zayıf konumundan dolayı aktif ve ciddi olarak dikkatte alınması gereken bir güç olmaktan çıkmıştı. Büyük Devletler, Osmanlı Devletinin parçalanması esnasında Osmanlı mukavemetinden değil, toprakların yeniden dağıtıldığında aralarında ortaya çıkabilen anlaşmasızlıklardan endişe ettiler. Bu da, Paris Antlaşmasıyla sağlanan dengenin sona doğru gittiğini, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğuna yer olmayan yeni bir dengeyi kurmaya amaçladığını ispat etmektedir.

Andrassy, Bosna'da istikrarın tekrar sağlanması sadece Avusturya için değil, bütün Avrupa devletlerin barış ve istikrarı için zaruri gördü. Rusya ve Almanya ile anlaşarak, Bosna-Hersek için bir takım özel imtiyazların verilmesini talep etti. Osmanlı

[71] Otto Pflanze,**Bismarck- Der Reichskanzler** ,3. basım,Münih: C.H. Beck, 1998, s. 143
[72] Anderson, s. 140

Devleti ise durumu yatıştırmak için arazi meselesi gibi konuları ihtiva eden, Tanzimat ve Islahat Fermanlarında garanti edilen eşitlik kaideleri sağlanan Bosna için 2 Ekim 1875 ve 12 Aralık 1875'de genişletilmiş bir "Adalet Fermanını" yayınladı. Ancak hem asiler, hem büyük devletleri bu fermanı yeterli görmeyip, daha fazlasını talep etiller.[73] 30 Aralık 1875 yılında Büyük Devletlerce her iki tarafına gönderilen bir nota neticesiz kaldı, zira isyancılara göre kendilerine yeterince hak verilmedi, Osmanlı Devleti ise notayı kabul edilmez olarak nitelendirdi.[74] Andrassy tarafından hazırlandığından "Andrassy Nota" olarak tarihe geçen notada öngörülen reformlar birkaç konu kapsamaktaydı. Öncelikle Bosna'daki bütün dini inançları eşit ve aynı seviyede muamele görmeliydi. Kmet olarak adlandırılan, toprak ağalarından arsa kiralanan ve onlara bağlı olan küçük çiftçilerin ödediği kıra vergisi kaldırılacaktı. Üstelik Bosna'da toplanan vergiler sadece o bölge için kullanılacaktı. Köylülerin /kmetlerin durumu iyileştirmek amacıyla onlara bazı imtiyazlar (bazı vergilerden muafiyeti v.s.) tanınacaktı. Avrupa büyük devletlerin mensuplarından oluşturulan bir komisyon uygulanmaları kontrol edecekti.[75] Büyük Devletleri, Osmanlı İmparatorluğuna karşı bilinen yöntemleriyle harekete geçerek, Osmanlı Devletinin kendi toprakları üzerinde hâkimiyetini zedelemeye çalıştılar. Vergilerin sadece alınan bölgede kullanılması Lübnan vilayeti örneğinde olduğu gibi hem Osmanlı Devletinin ekonomik işlerine müdahale anlamına geliyordu, hem de Avrupa devletlerinin yerel piyasaya girmeleri kolaylaştıracaktı. Kontrol komisyonu uygulaması ise, fiili karışım anlamı taşıyıp sonraki yıllarında Avrupa büyük devletlerinin çokça başvurulan bir yöntem olacaktı. Dinlerin eşit seviyede olması aslında 1856 Gülhane Hat-i Hümayununda öngörülmekteydi, ancak muhafazakâr ekonomik ve toplumsal yapısından dolayı geçmiş yıllarda Bosna'da isyanlara vesile olmuştu. Çünkü çoğu Müslüman olan toprak ağaları için kmetleriyle aynı seviyede olmak onların konumu tehlikeye atabilirdi. Osmanlı Devleti, hâkimiyetini dayandırdığı elitleriyle karşı karşıya kalmak istemezdi, çünkü onlar daha evvel isyanlarda bulunmuşlardı.

Başkaldırım gittikçe büyümekteydi ve Osmanlı ordusu bahar 1876 yılında fazla başarı sağlayamadı. Bu duruma karşı Rusya ve İngiltere'nin yanında İngiltere ve

[73] Mahmud Celaleddin Paşa, s. 78
[74] Pflanze,s. 144
[75] İmamovič, s. 346

Almanya'da harekete geçtiler. Özellikle İngiltere Şark krizinde daha aktif bir rol üstlenmeye kararlı idi. 1875 yılında Süveyş kanal şirketinin hisselerin çoğu İngiliz şirketlere geçmişti ve başbakan Benjamin Disraeli (Lord of Beaconsfield), Hindistan'a uzanan deniz yolu emanet altına almayı Büyük Britanya için hayati bir meselesi olarak gördü. İngiltere, Rusya'nın Boğazlardan güneye inmesine ve Akdeniz'de tehdit olarak ortaya çıkma ihtimaline karşın Boğazları kontrol altında tutan Osmanlı İmparatorluğunu Rusya'dan korumalıydı.[76] Kısacası Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı tampon fonksiyonu üstlenmeliydi.[77] Avrupa denge politikasının büyük ustası Alman şansölyesi Otto von Bismarck, Şark krizine dönen Hersek ve Bulgaristan isyanları genel olarak bir istikrar meselesi olarak değerlendirdi. Almanya'nın çıkarları doğrudan olarak söz konusu değildi, ancak Bosna üzerinde Avusturya ile Rusya arası meydana gelebilecek olası bir savaşta Almanya tarafsız kalamazdı ve Bismarck o taktirde taraflardan birinin Almanya'ya karşı Fransa ile birleşmesinden endişe ediyordu. Böylece Bismarck Andrassy'nın girişimlerine destek verdi, bundan hariç büyük devletleriyle ayrı olarak bir anlaşmaya varmaya çalıştı. Bismarck'a göre ne Rusya ve Avusturya öbür büyük devletlere bakmaksızın hareket etmemeliydi. Alman başvekili Andrassy'ya destek vermeye çalıştı, çünkü Avusturya ordusunca desteklenen tek taraflı bir müdahalesi Bosna'nın Avusturya tarafından ilhakına yol açacaktı ve Rusya'yı savaşa doğru çekebilirdi. Bundan kaçabilmek için Bismarck, Ocak 1876 'da Rusya'ya Habsburg devletinin Bosna'da bazı "imtiyazların" tanınmasına karşın Besarabya'da "avantajları" vaat etti.[78] Bismarck diplomatik dille, Osmanlı İmparatorluğun parçalanmasında her iki devleti memnun edebilecek ve aralarında dengeyi sağlanacak Osmanlı topraklarının taksimini kastetmekteydi. Avrupa'da barış, Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğü pahasına sağlanacaktı. Bu durum, daha sonra Berlin Kongresinde "dürüst emlakçisi" olarak anılacak olan Bismarck'in Osmanlı İmparatorluğuna bakışını tasvir etmektedir. Bismarck'in uğraşları hem İngiltere'nin olumsuz yaklaşımı hem de çatışmaların Bulgaristan'a sıçramasıyla neticesiz kaldı. Babiali 2 Ekim 1875 yılında ilan olunan genişletilmiş Adalet Fermanıyla Bosna'daki yerel yönetimlerin görevlerini kötüye kullanılmalarına karşı çıkmakla Avrupa konsolosların karışma ihtimalini engellemeye

[76] Anderson, s.208
[77] Pflanze , s. 145
[78] Pflanze, s. 146

çalışmıştı. Ancak belirtildiği gibi asiler bu girişimi de kabul etmediler. Andrassy, artık Bosna'nın işgalini amaçlayan bir diplomatiği takip etti.[79] Osmanlı Hükümeti 13 Şubat 1876'da Andrassy Notunu nihayet kabul etti, ancak ne Osmanlı Devleti gerekli yaptırımları uygulanabildi, ne de asiler Osmanlı tarafına güvendiler ve çatışmalar devam etti.[80]

Babıâli'nin girişimlerine rağmen Avrupa kamuoyu tek taraflı Hıristiyan yanlısı haberleriyle Osmanlı Devletine yönelik daha olumsuz yaklaşmaktaydı. Ekim ayında Almanya'da neşredilen Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Hıristiyanların salahiyetini için büyük devletlerin müdahalesini isteyen bir propaganda yayını Osmanlı makamlarının dikkatini çekti ve merkeze bildirildi. [81] Yayın, o günlerde Avrupa'da efkâr-i-umumi'ye yönelik Türk düşmanı propaganda tarzını belgelendirmektedir. Osmanlı Devleti'ni kastedilirken, devrin tarzına göre, daima "Türkiye" tabiri kullanılmakta, yöneticiler "Türkler" olarak adlandırılıyor. Elitler tarafından Osmancılık fikriyle yönetilmeye çalışılan Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'da Türkiye olarak adlandırması olağandışı bir şey değildi. Ancak bu tavrı, aynı zamanda Türklere ve Türklüğüne yönelik olumsuz bakışını kanıtlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda mukim olan Hıristiyanların durumu kölelerin statüsü ile benzetilmektedir ve Osmanlı hâkimiyeti, "zalim" olarak değerlendiriliyor. Osmanlı hâkimiyetinin, hükmettiği toplumların gelişmesine mani olup toplumların gerileşmesine sebep olduğunu iddiası zikrediliyor. Bu iddia, 19. yüzyılında Balkanlar'daki milliyetçi akınları haklı çıkartmak için yaygın kullanıldı ve halen de bazı tarih kitaplarda yer alıp, Türk karşıtı malzeme olarak kullanılmaktadır. Propaganda broşürde İngiltere ve Fransa kayıtsız kalmakla ve Kırım Savaşında Osmanlı İmparatorluğuna destek vermek suretiyle Osmanlı Devletinin ömrünü uzatılmaktan eleştiriliyor. Buna rağmen, İmparatorluğun Avrupa vilayetlerinin Rus kontrolüne girmemesi olumlu bir gelişmesi olarak tasvir ediliyor. Benzer suçlamaların yanında iki nokta gerçekten dikkatte şayandır: Osmanlı Devleti Paris Antlaşmasında kastedilen yükümlüklerini yerine getiremediğinden, Avrupa devletleri de artık antlaşmada verilen garantilerinden muaf tutulmalıyıydı. Kastedilen tabii ki Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğüydü. Ayrıca Hıristiyanlar, bağımsızlığa

[79] İmamovič, s. 348
[80] Anderson, s. 182
[81] BOA, HR.SYS. 25/6 8[1875]

kavuştuktan sonra Osmanlı borçlarından pay almamalıydı, Osmanlı Devleti borç vasıtasıyla batırılmalıydı, Avrupalı sermayedarlar alacaklarını garanti altında olamayacağından kredi vermekten uzak durmalıydı. Burada açıkça sergilenen, Osmanlı Devletine karşı beslenen düşmanca emelleri, reform çağrılarının ve barış için müdahale girişimlerinin Avrupa büyük devletleri için esasen sadece bir karışma aleti olduğunu anlaşılmaktadır. Maksat Osmanlı Devletini parçalayıp, paylaşmaktan ibaretti.

Nisan 1876'da Selanik'te patlak veren olaylar sırasında Almanya ve Fransa konsolosların öfkeli halk tarafından katledilmesi, Osmanlı Devletinin pozisyonunu daha da kötüleştirdi. Devletin itibarı sarsılmış bulunuyordu ve Avrupa'da yaygınlaşan Osmanlı karşıtı propaganda olumsuz "şark barbarı" imajı için gerekli malzemesini bulmuştu.[82] Zanlıların ağır cezalandırılması talep eden Avrupalı devletler doğal olarak Osmanlı İmparatorluğuna karşı daha temkinli davranıp diplomatik bakımından desteğini daha da azalttılar. [83]Sonuç olarak Rusya, İngiltere, İtalya, Almanya, Avusturya, Fransa ve hatta Yunanistan bir güç gösterisi olarak bir filo gösterisinde bulunup Selanik limanına zırhlı gemileri gönderdiler.[84] Olay Osmanlı İmparatorluğunun özür dilemesiyle ve zanlıların idamıyla sonuçlanmışsa da Osmanlı Devletinin itibarı önemli ölçüde azalmış bulunuyordu.

Üç imparatorlar liginde ortak olarak hareket etmeye çalışan Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan devletlerin başbakanları Osmanlı İmparatorluğunda 11 -14 Mayıs 1876 'da Berlin'de buluşup Osmanlı İmparatorluğuna karşı izlenecek politikayı müzakere ettiler. Bosna ve Hersek 'teki barışı tekrar sağlayabilmek için üç İmparatorlar ligi İngiltere, Fransa ve İtalya'yı ortak harekete çağıran Berlin Memorandumu hazırladı. Memoranduma göre Selanik'teki konsolosların katlı İzmir ve İstanbul'daki benzer gelişmelere yol açabilirdi. Büyük devletler, bölgedeki vatandaşlarının ve bütün Hıristiyan tebaasının can güvenliğini sağlamak için harekete geçmeliydiler, gerekli taktirde birleşik filolar müdahale etmeliydi. Bosna-Hersek'te bütün barış ve reform girişimleri neticesiz kaldığından ve ' bölgedeki patlak veren fanatizm duygulardan ' dolayı büyük devletler reformların yürürlüğe girmesi için garantiler talep ettiler. İki ay

[82] PA AA R 12765 A 2350 [Nisan 1876]
[83] PA AA R 12765 A2352 [Nisan 1876]
[84] PA AA R 12765 A2435 [1876]

sürecek olan bir ateşkesin ilanı, asilere ve mültecilere Avrupalı devletlerinin onların güvenlikleri ile yakından ilgilendirdiği mesaj verilecekti, reformların İstanbul tarafından yerine getirilmesi ise bölgenin barışa dönmesini sağlanmalıydı. İsyancılar ile Babıâli arasında doğrudan müzakereler başlamalıydı. Ayrıca Berlin memorandumuna göre yıkılmış bina ve kiliselerin onarımı izin ve destek verilecekti. [85] Reformların uygulanması ve ateşkesin yerine getirilmesi Bosna Hersek'te mukim olan Hıristiyan ve Müslüman şahıslardan ibaret olan bir komisyonu tarafından takip edilecekti. Komisyonun başına bir Hersekli Hıristiyan getirilecekti, Osmanlı ordusu birliklerini geri çektirilip birkaç mevkilerde toplanacaklardı. Ayrıca Hıristiyanlar aynen Müslümanlar gibi silah taşıma hakkına sahip olacaklardı. Büyük devletlerinin konsoloslarına, bütün maddelerin uygulanıp uygulanmadığına dair kontrol yetkisi verilecekti. İngiltere memorandumdaki kendi konumunu yeterince dikkate alınmamış görüp, ayrıca dış politikasının önemli bir öğesi olarak Osmanlı devletinin devamını desteklediğinden memoranduma temkinli yaklaştı.

İlan edilmeden evvel henüz gizli olan Berlin memorandumun içeriğini Lord Derby tarafından Osmanlı Londra sefiri Muzurus Paşa'ya aktarılması İngiltere'nin hem memoranduma bakışını, hem de halen Osmanlı İmparatorluğuna dış politik bakımından atfedilen önemini ortaya koymaktadır.[86] İngiltere, Berlin görüşmelerine dâhil edilmediğinden, ancak aynı zamanda Derby'nin geleneksel Osmanlı yanlısı statükocu politikasından dolayı onayını vermedi. Ancak, Disraeli ve Salisbury gibi siyasetçiler, artık Osmanlı İmparatorluğunun yok olmaya mahkûm olduğunu, İngiltere'nin bu duruma göre hareket edilmesi gerekli olduğunu kanıtına vardılar.[87] İngiliz statükocu tutumu ise gelişen olayların seyrinde oldukça sarsıldı, Osmanlı Devletinin savaştan dolayı Ekim 1875'den itibaren borçlarının ödemesine ara verilmesi İngiliz mali çevrelerce tepkiyle karşılandı. Üstelik Bulgaristan isyanı sırasında meydana gelen olaylarını kendi siyasi emellerinin doğrultusunda tek taraflı ve sadece Türklerin aleyhine yorumlayan muhalefet lideri Gladstone, İngiliz kamuoyunda olumsuz etki yarattı.[88] Muhalefet baskısından kurtulmak ve Osmanlı İmparatorluğunun olası

[85] Mahmud Celaleddin Paşa, s. 89
[86] BOA HR.SYS. 13/ 54 [1876]
[87] PA AA R 12664 A 2743 [1876]
[88] Anderson, s. 184

yenilgisinde kendi payını kurtarmak amacıyla Büyük Britanya, geleneksel Osmanlı yanlısı tutumunu yavaşça terk etmeye başladı. Alman şansölyesi Bismarck ise ülkesinin Rusya'ya karşı olumlu bir tarafsızlık politikası izleneceğini belirtilmekle kendi konumunu sağlamlaştırdı.[89]

Siyasi krizleri ve isyanlar, padişah Abdülaziz II.'in 1876'de Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa tarafından tahttan indirilmesine yol açarken, Osmanlı Devleti krizlerin etkisinden kurtulamayıp, tam tersine daha fazla kargaşıklıklara doğru itildi.[90] Rusya ise Avusturya ile meydana gelebilecek olası bir savaş durumunda Almanya'nın kimin tarafı tutacağını ısrarla sormaya devam etti. Bismarck ise en önemli amacının büyük imparatorlukların arasında barışın sağlanması olduğunu vurgulanıp, aralarında zuhur edebilecek bir savaşta ortak kayıplarının kazanımlardan çok daha büyük olacağını beyan etti. Binaenaleyh, şayet Avusturya ile Rusya aralarında harp patlak verirse, sonuç olarak hiçbir tarafın büyük devlet konumu kaybedilmesini arzulanmadığını ekledi.[91] Bismarck geleneksel olarak takip ettiği denge politikasına göre hareket ederek, Türkiye hariç, Avrupa Düvel – i Muazzama aralarında barışın sağlanmasının Alman dış politikasının en önemli görevi olduğunu beyan etti. Bu da, o durumda Almanya'nın tarafsız kalması mümkün olmayacağı anlamına geldi. Böylece Bismarck, denge sistemin dâhilinde güçler arasındaki anlayışsızlıklardan faydalanarak, karşı taraflara seçenek bırakmadan kendisi için bütün seçenekleri açık tuttu.[92] İngiltere benzer söylemlerde bulunmakla beraber Almanya gibi Rusya'nın Balkanlardaki olası bir müdahaleye henüz sıcak bakmadı.

Bismarck'a göre şark karışıklıklardan dolayı İngiltere, Avusturya veya Rusya'nın bir savaşa girmemesi, Türkiye'nin öbür Avrupa devletlere karşı ilişkilerinden veya dâhili durumundan (yani barışın ve toprak bütünlüğünden) çok daha önemliydi. Bismarck, İngiliz Hariciye Nazırı Derby'ye sunulan ifadesinde, Avrupa barışını dikkate alıp, Rusya ile Avusturya arasındaki durumunun buhrana dönüştürülmemesinin Türkiye'nin refahından daha fazla ehemmiyet taşıdığını belirtiyordu.[93] Bu beyanatla

[89] Pflanze, s. 153
[90] Mahmud Celaleddin Paşa, s. 106
[91] Pflanze, s. 152
[92] Anderson, s. 188
[93] PA AA R 12664 A 2673/ 2685

Bismarck, sözde 1856 Paris Barış Antlaşmasıyla "Avrupa hukukundan" yararlanacak ve toprak bütünlüğünü vaat edilmiş olan Osmanlı İmparatorluğunun açıkça dışlandığını ortaya konmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması bütün uluslararası hukuki normları hiçe sayan Avrupa büyük devletlerince mutabık olarak anlaştıkları bir durum teşkil etmekteydi. Problem, Osmanlı Devletine geçmişte verilen vaatler olmayıp, "hasta adamın mirasının ölümünden sonra" dağıtımı idi. Kendileri bağlayan antlaşmalarını tek yönlü olarak yorumlayıp "Osmanlı İmparatorluğunda Hıristiyanların vahim durumunu" gerekçe göstererek antlaşmaları geçersiz olarak nitelendirdiler. Hıristiyanların yanında Müslümanların ve Yahudilerin de çatışmalardan olumsuz etkilenmesi ise kimsenin ilgisini çekmedi.

Hersek isyanın başından beri isyancılara maddi ve manevi destek sağlamış olan Sırbistan ile Karadağ, kendi kamuoylarının baskılarına daha fazla dayanamayıp hem Rus desteğine hem de Osmanlı ordusunun zayıf durumuna güvenerek Temmuz 1876 'da askeri birlikleriyle Timoç nehrini geçmek suretiyle Osmanlı Devletine karşı savaş ilan ettiler.[94] Artık büyük devletlerin kayıtsız kalmaları mümkün değildi, çünkü devletlerarası dengesi sarsılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Sırbistan'ın harbe girmesi Rusya'da Panslavizm'inin had safhaya ulaşmasına yol açtı, Petersburg para, yardım malzemeleri ve sınırlı sayıda olsa dahi Rus gönüllüleri de Belgrat'a göndermeye başladı. Buna rağmen Rus çarı II. Alexander ile Kont Gorçakov resmiyette müdahale etmemeye gayret gösterdiler. Rusya, kendi çıkarlarını koruyabilmek için Avusturya ile uzlaşmaya çalıştı. Avusturya ise bu yaklaşıma olumlu baktı, zira Sırbistan'ın savaşı kazanmasının muhtemeldi ve Avusturya Bosna'daki çıkarlarını teminat altına almalıydı. 8 Temmuz 1876 yılında Bohemya'daki Reichsstadt kentinde Çar II. Alexander ile İmparator II. Franz Josef aralarındaki zuhur olunan görüşmesinde bir anlaşmaya varıldı. Her iki tarafın dışişleri bakanları tarafından gizli olarak hazırlanmış olan Reichsstadt antlaşmasına göre Rusya, Sırbistan'ın olası zaferinde Avusturya'ya Bosna'yı işgal etmeye hakkı tanıyacaktı.[95] Osmanlı ordularının Karadağ'da fazla ilerlememesine rağmen, bir Rus generalin komutası altında savaşan Sırp ordusu büyük bir Türk taarruzuna dayanamayarak Temmuz ve Ağustos 1876'da

[94] Mahmud Celaleddin Paşa, s. 143
[95] Mahmud Celaleddin Paşa, s. 205

büyük yenilgilere uğratıldı. Muzaffer Osmanlı orduları Belgrat'a doğru ilerlerken, Rusya müdahale etmeye karar verdi. Çünkü Osmanlı Devleti hem Bulgaristan isyanı bastırılmakla hem de Sırbistan ve Karadağ'ı mağlup etmekle Rus Panslavizm politikasının Balkanlardaki en önemli iki unsurları etkisizleştirmeye başarıp Rus etki alanını tehdit etti. Rusya 31 Ekim 1876 tarihinde İstanbul'a bir ültimatom vererek hükümetten 48 saat zarfında Sırbistan ve Karadağ ile bir ateşkesin yapılmasını talep etti. Rusya ile bir savaşa girişmeye niyetinde olmayan Babıâli kabul ederek, İngiltere'nin önerisiyle İstanbul'da bir barış konferansın toplanmasına onay verdi.[96] Konferansın ilk gününde (23 Aralık 1876) Kanun-i Esasının ilanı konferans için beklenmedik bir dönüm noktasıydı. Yeni anayasayla Bosna için hususi reformların yapılmasının artık gerekli olmadığını savunan Mithat Paşa hükümeti, isyankâr eyaletler için muhtariyet benzeri bir statüyü öngörülen konferans önerilerini reddetti.[97] Kendi statüsünü böylece diplomatik bakımından yükseltemeyen Rusya, suçu Almanya'ya yüklenmeye çalışıp böylece büyük devletlerin arasındaki gerginliğini tekrar tehlikeli boyutlarına ulaştırdı. Rusya, kendi nüfuzunun Panslavizmci tutumundan dolayı dâhili baskısı altında idi. [98] Buna rağmen, Rusya gerçekçi bir politika sürdürerek Avusturya ile uzlaşmaya karar verdi. 15 Ocak 1877 tarihinde Budapeşte'de Avusturya ile Rusya aralarında imzalanan konvansiyonuna göre Avusturya bir Rus-Osmanlı harbinde "iyimser bir tarafsızlık" politikası izlenecekti ve buna karşın Bosna ve Hersek eyaletleri işgal etme hakkına sahip olacaktı.[99] Ayrıca, Osmanlı Devleti parçalandığı taktirde, Balkanlarda tek ve büyük bir Slav devleti kurulmayacaktı. Bu şekilde Avusturya-Macaristan toprak bütünlüğünü tehdit eden Panslavizmci hareketini büyük ölçüde kontrol altına alınabilirdi, Rusya ise Balkanlardaki isteklerini tam olarak gerçekleşmemesine karşın İstanbul ve Boğazları doğrudan veya dolaylı olarak kontrol edebilirdi. Rusya artık öbür devletlerin tarafsızlığını sağlayıp Osmanlı Devleti ile savaşa girebilirdi.[100] Alman Şansölyesi Bismarck, Rusya'nın Osmanlı topraklarından payını almasıyla Avrupa'daki dengenin tekrar yerine getirmiş olacağı, barışın böylece sağlanmış olacağını fikrini savunup,

[96] Pflanze , s. 154
[97] Mahmud Celaleddin Paşa, s. 205
[98] Pflanze,s. 156
[99] İmamovič, s. 347
[100] Anderson, s.193

Rusya'ya savaşa girmeye tavsiye etti. [101] Nihayet Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devletine savaş ilan etti.

Türk –Rus harbi Rus ve Romen ordularının Tuna nehrini geçtikten sonra iki cephede patlak verdi. Rus orduları, hızla Osmanlı topraklarında ilerlediler. Bu durum, İngiltere'de gerginliğe yol açtı, Rusya Boğazları ele geçtiği taktirde, Akdeniz'deki İngiliz emellerini tehdit edebilirdi. Harp bile ihtimal dışı değildi. Plevne'de Gazi Osman Paşa'nın komutası altında Temmuz'dan Aralık'a kadar Rus ve Romen kuvvetlerine karşı direnen askerlerin sayesinde Rus ilerleyişi geciktirildi. Ancak Kafkas cephesinde durum Rus lehine dönmekteydi ve 31 Ocak 1878 'de ateşkes ilan edildi. Sonuç itibarıyla Türk-Rus Harbi Osmanlı Devleti bakımından son derece olumsuz, Rusya için tam bir başarıyla noktalandı. Yeşilköy'de çadırlarını kuran Rus ordusu isteseydi İstanbul'a kolayca girebilirdi ve sadece Büyük Devletlerin muhalefetinden sakındığından bunu gerçekleşemedi.

2.2 Berlin Kongresi

Rusya'nın başarısı Panslavist siyasetinin nihai zaferi gibi görünmekteydi. Rusya fiiliyatta Büyük Petro'nun hedefine ulaşmış görünüyordu ve Boğazları kontrol ediyordu. İngiltere açık denizler politikasını ve Akdeniz'deki nüfus bölgesini, hatta Hindistan yolunu tehditte gördüğünden zor durumdaydı. Kırım Harbinde Rusya geri püskürtülüp Boğazlar için tehdit olmaktan çıkartıldı, yirmi aşkın yıl sonra ise Romanovların İmparatorluğu Boğazlara hâkimdi. Türkistan'da büyük başarılar kazanan Rus emperyalizm doğu'da Çin'e, güney'de Afganistan üzerinde emellerini yoğunlaştı. Rus yayılmacılığı İngiliz İmparatorluğunun incisi olan Hindistan'a hem doğu'dan hem de batı'dan yaklaşmaktaydı. İngiltere cevap olarak Çanakkale açıklarında (Besika körfezinde) bulunan filosunu Boğazlara gönderip bir gövde gösterisinde bulundu.[102] 14 Şubat 1878 tarihinde yapılan Yeşilköy (San Stefano) Barış Antlaşması bu

[101] Pflanze, s. 157
[102] Pflanze, s. 161

gelişmelerin doğrultusunda uzun ömürlü olmadı. Osmanlı Devletine dayatılan Ayastefanos Antlaşması Osmanlı Devletinin Balkanlardaki konumunu büsbütün zayıflattı. Balkanlardaki Rus nüfuzu Büyük Bulgaristan'ın kurulmasıyla pekiştirilecekti. Ayastefanos Antlaşması, Bulgaristan devleti oluşturmak suretiyle Rusya ve Panslavizm için güvenilir bir üstemin edecekti.[103] Büyük Bulgaristan ise hem Karadeniz'de hem Ege denizinde limanlara sahip olduğundan çok kuvvetli bir konumda olacaktı, üstelik Makedonya bölgesi de Bulgaristan devletine kat edilecekti. Böylece merkum devlet sınırlarını Tuna'dan Ege Denizine, Trakya'dan Arnavutluk'a kadar geniş bir alanda yayılacaktı. Binaenaleyh, Budapeşte Antlaşmasına göre tek büyük bir Slav devletinin kurulmasına müsaade edilmeyecekti.[104] Bosna -Hersek ise Osmanlı Devletine bağlı kalmakla beraber iç islerinde tam muhtariyete sahip olacaktı. Bosna-Hersek'e muhtariyet öngörülen maddesi ise Avusturya-Macaristan için kabul edilmez idi, çünkü böylece Reichsstadt Antlaşmasında Avusturya'ya tanınan işgal hakkı çiğnetildi. Üstelik muhtariyet kazanmış olan bir Bosna-Hersek, Habsburg İmparatorluğuna tehdit olan Panslavizm politikası için doğal bir yayılma alan olacaktı. Rusya'nın aktif müdahalesine gerek kalmazdı, Sırbistan ve Karadağ devletleri de Ayastafanos Antlaşmasına göre tam bağımsızlık kazanmış olduğundan, Bosna'daki Panslavizm hareketine destek vereceklerdi. Böylece onların Rus yayılma politikasına araç olmaları doğaldı. İngiltere Ege de limanlara sahip olan bir Bulgar devletinin varlığı ve Boğazları kontrol altında tutan Rusya'nın bölgedeki kendi menfaatlerine tehdit olduğu pekâlâ biliyordu.[105] Osmanlı tarafına Rusya tarafından yüklenen olağanüstü yüksek savaş tazminatı İngiltere tarafından hoş görülmedi zira Rusya bu şekilde fiiliyatta Osmanlı ekonomisine hâkim olacaktı. Sonuç olarak Ayastefanos Antlaşması Osmanlı Devletine ağır mali ve siyasi yaptırımlar uygulanmakla beraber Rusya'nın konumu Balkanlarda, Kafkaslarda ve Boğazlarda Avrupa büyük devletleri için kabul olunmaz bir şekilde büyütüldü. Rusya ile Avusturya ve İngiltere aralarındaki gerginleşen durumunun bir savaşa yol açmaması için Rusya ister istemez Ayastefanos antlaşmasından vazgeçmeliydi.

Nihayet formül olarak konferans fikri benimsendi. Kont Andrassy'nın dengeleri yeniden oturtmak amacıyla Berlin'de bir beynelmilel konferansın düzenleme

[103] Anderson,s. 203
[104] Pflanze,s.162
[105] Mahmud Celaleddin Paşa, c.3, s. 6

önerisine Rusya dâhil bütün devletler mutabık oldular. Konferans yeri olarak genç Alman devleti'nin başkenti Berlin'i seçmekle, Almanya'nın uluslararası sahnedeki ulaştığı yeni güçlü konum dikkate alınmış oluyordu. Ayrıca Şansölye Bismarck'ın, Almanya'nın menfaatlerini korumak amacıyla hiç bir tarafının ağırlık kazanmanın istemediğini apaçık ortada idi. Bismarck'a verilen "dürüst emlakçisi" unvanı bu gelişmelerin sayesinde ortaya çıktı. Eklenmelidir ki bu sıfat kendi tarafından kendisine yakıştırıldı. Kısacası Bismarck, en uygun ve öbür devletlere nazaran en tarafsız tarafı teşkil etmekteydi. İngiltere ise konferans başlamadan Akdeniz deki kendi konumunu sağlama almaya kararlı idi. Konferans başlamadan evvel Petersburg ve Londra hariciye nezaretleri arasında önemli problemler çözüldü.[106] İlke olarak Bulgaristan sınırlarının geriye alınmasına ve Rus ordularının Bulgaristan'dan geri çekilmesine karşın İngiltere, Rusya'nın Kars ve Ardahan'ın işgaline ile Sırbistan ve Karadağ'ın genişletilmesine onay verdi. İngiltere ise bu arada Osmanlı İmparatorluğuna Rusya'ya karşı garantiler vererek Kıbrıs'ı Osmanlı Devletinden "geçici olarak" almakla Akdeniz de bir üs temin edinmiş oldu.[107] Balkanların ve özellikle Bosna-Hersek'in kaderini belirleyecek olan Berlin Kongresi birçok üst düzey devlet adamlarının katılımıyla 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin'de çalışmalarını başlattı. Bütün kararların mutabakatla alınması icap ediyordu. Bulgaristan'ın, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın sınırları, Rusya'nın Doğu'daki eski Osmanlı vilayetlerinin ilhakı, Rumeli-i Şarkı'nın statüsü ve Bosna-Hersek'in kaderi konferans'ta alınacak kararların doğrultusunda tayın olunacaktı.[108] Konferansta Rusya savaş meydanında kazanılan başarılarını antlaşma masasında savunma zorluluğu yaşadı. Bütün isteklerini, özellikle Büyük Bulgaristan'ı ve maddi isteklerini alamayacağını bilen Gorçakov ile Şuvakov kamuoyunu yatıştırmak için yoğun çabaları sarf ettiler. Bir ay sürecek olan çetin müzakerelerden sonra 13 Temmuz 1878 tarihinde anlaşmaya varıldı. Rusya, isteklerinin çoğunu alamadı. Yine de Berlin Konferansı Rusya için bir yenilgiyi teşkil etmemekteydi. Her şeye rağmen, Bulgaristan kuruldu, Rusya Osmanlı Devletine karşı çok üstün bir konumu elde ederek Osmanlı Devletinin Kafkas bölgelerini kendisine katabildi.[109]

[106] Mahmud Ceklaleddin Paşa, s. 142
[107] Anderson, s. 207
[108] Pflanze,s. 165
[109] Anderson, s. 216

Balkanlarda Bismarck tarafından kurulan düzeni otuz aşkın sene sürecekti. Büyük devletlerin istekleri makul bir şekilde karşılanmış olmasına rağmen, küçük Balkan devletlerinin milliyetçilik serüveni daha yüksek seviyelere yükseltildi. Adı geçen devletlere verilen eski Osmanlı toprakları uzun vadeli olarak Balkan politikacılarının iştahlarını daha fazla kabartmasına karşın, bir müddet için siyasetçiler ve kamuoyu tatmin olmuş görünüyordu. En azından, aralarında patlak verebilecek anlaşmasızlıkları Avrupa barışını uzun bir müddet için tehdit edilmeyecekti. Öbür yandan yeni hudutları, özellikle Müslümanlara, ancak aynı zamanda hakım unsuruna mensup olmayan Yahudilere ve kimi Hıristiyanlar için bazen sömürü, bazen de zorunlu göç getirdiler. Milli kimliklerine kavuşan, dil, milli tarih ve irk kavramları güncel siyasette en yüksek mevkilere yükselten Balkan Devletleri, devrin usullerine uyarak "öz millete" ait olmayanlara karşı baskı uygulamaya başladılar. Bu durum Balkan topraklarında mukim olan on binlerce Müslüman için toprakların kaybı anlamına geliyordu. Gayri resmi çetecilikle olsun, baskıcı devlet politikasıyla olsun, homojen bir toplum yaratma hevesi içinde olan genç milletler, Müslüman unsuru yabancı bir toplum olarak algılayıp, onu göç ettirilmeye çalıştılar. Savaştan sonra kurulan Bulgaristan prensliğinde (Rumeli-i Şarkı Vilayetini da katarak) Müslüman nüfusunun 50% sinin yurtlarını terk edilmesi göçün boyutu ortaya koymaktadır.[110] Bu değerlendirmede elbette daha evvel patlak veren savaş şartlarını göz önüne alarak, savaş sırasında verilen telefatı, göçü ve benzer faktörleri göz önünde bulundurmalıyız. Yeni devletlerin topyekûn bir etnik temizlenme politikasından bahsetmezsek dahi, Müslüman nüfusuna karşı ciddi bir baskının mevcut olduğunu görmeliyiz. Sonuç olarak Berlin Kongresi, sadece Balkanlarda yeni bir düzeni kurmayıp aynı zamanda kırılgan bir barışı sağladı. Kongrede ele alınan Bulgaristan meselesi, Bulgaristan'a Ayestefanos Antlaşmasına göre daha az toprak vererek, onu Osmanlı Devletine haraçla bağlı muhtar bir prenslik veya emaret olarak tesis edilmekle çözüme bağlandı. Rumeli-i şarkı Vilayetinin konumu, Girit'in idaresi, Sırbistan ve Karadağ'ın yeni hudutları ve siyasi konumları da Osmanlı Devletinin aleyhine kararlaştırıldı.[111] Romanya prensliğinin bağımsızlığından başka Tuna komisyonunun kurulması, Ardahan, Kars ve Batum'un Rusya'ya bırakılması kararlaştırıldı. Bu arada Bismarck, Konferans boyunca kaba ve nezaketsiz

[110] Justin Mc Carthy. **Ölüm ve Sürgün**,Bilge Umar (çev.),3. basım, İstanbul: İnkilap yay.,1998, s. 111
[111] Mahmud Celaleddin Paşa, s. 251

davranışlarıyla daima Osmanlı tarafı baskı altında tutarak, Osmanlı Devletinin daha iyi bir müzakere pozisyonunun elde edilmesine mani oldu. Kongrenin sekizinci oturumu sırasında Kont Andrassy, Osmanlı protestolarına rağmen öbür devletlerin desteğiyle Bosna-Hersek'in işgalini kabul ettirdi. Bosna-Hersek'in kaderi Berlin Antlaşmasının 25. maddesiyle belirlendi. Bunun doğrultusunda Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan'ın askeri işgali altına girerek Avusturya-Macaristan tarafından idare edilecekti. Yenipazar Sancağı Osmanlı idaresine bağlı kalmakla beraber, Avusturya-Macaristan asayişi sağlamak için oraya garnizonlar konuşlandırabilirdi. Karadağ ve Sırbistan arasında bulunan Yenipazar'a asker yerleştirilmekle iki devlet arasında geçilmez bir şerit oluşturuldu. Bu şekilde, mezkûr devletlerinin kolayca ortaklaşa hareket etmelerine engel olunmaya çalışıldı. Osmanlı diplomatların yoğun girişimlerinin sayesinde, Bosna-Hersek'in sadece geçici olarak işgal edileceği, padişahın hükümranlık haklarının işgal'den sonra da zarar görmeyeceğini kabul edildi. Ayrıca işgal'den sonra iki devlet Bosna-Hersek'in statüsünü kesin bir karara bağlanmak için uzlaşmaya gayret edeceklerdi.[112] Padişahın hükümranlık hakları 1879 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında imzalanan Sancak Konvansiyonunda da muhafaza edildi. Bu da Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek üzerine devam eden sorumluluğunun teminatıydı.

[112] Mahmud Celaleddin Paşa, s. 227

İKİNCİ BÖLÜM

3. Avusturya Hâkimiyeti Altında Bosna-Hersek

3.1 Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Yapısı

Avusturya-Macaristan'ın Bosna'ya ve genel olarak Balkanlara atfedilen önemini anlayabilmek için 1848–1878 yıllar arasında devletin yapısı hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda vardır. 1848 yılı Avusturya İmparatorluğu için gerçekten bir dönüm noktasıydı: Fransa'daki Mart devriminden etkilenmiş, bütün Almanya'yı etkisi altına alan liberal-milliyetçi devrimlerin zincirisine muhafazakâr Avusturya İmparatorluğu da girmişti. İmparatorluktaki çeşitli unsurlar sadece liberalizm ve anayasal reformları değil, kimi zamanda bağımsızlık istemekten de geri durmadılar. Bir taraftan Macaristan'ın bünyesinde bulunan Çek ve Hırvatlar Macar dilinin hâkimiyetine ve Macar üstünlüğüne karşı çıktılar. Öbür tarafta Macar milliyetçiler bağımsız bir Macaristan'ı kurmaya çabaladılar, üstelik Avusturya'nın dâhilinde bulunan İtalyan eyaletleri ayaklandı. Asilerin baskısı altında İtalya'daki eyaletler için hariç bütün unsurlarına kendi dillerini kullanma hakkı veren bir liberal anayasa ilan edildi. İtalya'daki asiler 1848 yılının sonlarında ünlü Mareşal Radetzky tarafından mağlubiyete uğratıldılar, şansölye Schwartzenberg tarafından planlanan siyasi bir manevranın sonucu olarak İmparator II. Ferdinand 'in yerine genç II. Franz Joseph tahta oturtuldu.[113] Genç İmparatorun hedefi, bölünme tehlikesiyle karşı karşıya olan devletini tekrar toparlanmaktan ibaretti, daha sonra Avusturya politikası için karakteristik olan, milliyetçilik karşıtı siyaset ve bunun yerine hanedana sadakat (Kaiserreichsnationalismus) ideolojisini tarihi geçmişi dikkate alınarak değerlendirmeliyiz. Mart 1849 yılında İmparatorun baskısıyla ilan edilen yeni

[113] Michael Erbe, **Die Habsburger. Eine Dynastie im Reich und in Europa**. 1. basım, Stuttgart: W. Kohlhammer, 2000,s. 195

anayasası, İmparatorluğunun bütün toprakları Viyana'ya bağladı. İmparatorluk Bohemya, Avusturya, Dalmaçya, Macaristan v.b. gibi krallık veya düklüklerden teşkil edildi, Avusturya İmparatoru bütün kesimlerin tahtlarına sahipti, ancak Macaristan'da olduğu gibi bazı bölgelerde soyluların diyet veya da meclisleri mevcuttu. Merkeziyetçi anayasanın varlığına karşın Macaristan lideri Kossuth'un başkanlığında Macaristan Cumhuriyeti ilan edildi ve Macaristan Habsburg İmparatorluğundan ayrıldı. Macaristan'ın yapısı kırılgan olduğundan cumhuriyetin ömrü pek uzun değildi. Macar milliyetçiliği karşısında kendi haklarını tehlikede gören Hırvatlar ve ordunun Hırvat bölükleri tekrar İmparatorun saflarına geçip, Macarlara karşı savaşmaya başladılar. Buna rağmen II. Franz Joseph ancak Rus Çarı tarafından gönderilen askerleriyle Ağustos 1849'de Macar isyanını bastırabildi. Yurtdışına kaçmaya başaramayan muhalifler ve asiler hapse atılıp veya kurşuna dizildi, birçok Macar ise Osmanlı Devletine sığınıp orada oldukça yüksek makamlara sahip oldular. Macaristan bir vilayet gibi idare edilmeye başladı, ancak halk arasındaki hoşnutsuzluğu gittikçe yükseliyordu, anayasa ise 1851 yılında yürürlükten kaldırıldı.

Birleşik bir İtalya devletini kurmak isteyen Piyemonte krallığı, Kont Cavour'un önderliğinde Fransa'nın yardımıyla 1859 yılında Avusturya'ya savaşı ilan ederek Venedik hariç Kuzey İtalya'nın İmparatorluktan kopartılmasına yol açtı.[114] Bu gelişmeleri Macaristan ile bir uzlaşmaya varmaya gerekliliğini gösterdi.1861'da Macarlara daha fazla hakları tanıyan yeni bir anayasa ilan edildi. Macaristan ile tam bir uzlaşmaya yol açan vuku ise, 1866'da Prusya ile Avusturya arasında meydana gelen ve "Alman kardeş savaşı" olarak tarihe geçen Avusturya-Prusya savaşıydı. Savaş remi olarak Schleswig eyaletinin ortak idaresi hakkında çıkan anlaşmasızlıklardan çıktı, ancak esasında her iki gücünün Almanya üzerinde nüfuz kavgasından ibaretti. Avusturya için savaş felaket bir yenilgisiyle sonuçladı ve Alman siyasetten çekilmeye mecburdu. Böylece Habsburg İmparatorluğu için tek bir seçenek kaldı: Macarlarla anlaşmak ve siyasi ile iktisadi etkisini Balkanlarda büyütmek.

1867'da Avusturya ile Macaristan arasındaki ilişkileri yeniden düzenlenen, uzlaşma anlamına geçen ' Ausgleich' yapıldı: iki ülke Habsburg tahtı altında beraber

[114] Erbe, s.207

kalmak suretiyle hukuken bağımsız iki ülke haline geldi. Avusturya İmparatoru aynı zamanda Macaristan kralı olacaktı, Avusturya düklüklerinin yanında Kuzey Adriya, İstriya, Dalmaçya, Bohemya, Galiçya ve Bukowina Avusturya İmparatorluğunun parçası olacaklardı. Macaristan krallığının bünyesine Macaristan'ın yanında Eflak ve Boğdan (Siebenbürgen), Hırvatistan ve Slavonya, Fiume limanı ve Bosna hudut bölgesi(Militaergrenze) dâhil edildi. İmparatorluğun her iki devlet ayrı bir hükümet ve ayrı bir parlamentoya sahipti, intihap usulleri kendi kanunlarınca düzenlendi. Avusturya parlamentosunun adı Reichsrat idi, Macaristan meclisi diyet veya Reichstag adı ile anıldı. Macaristan parlamentosu (diyet) soyluların (Magnatlar) topladığı üst meclisi ve seçimle mebus olan alt meclisinden ibaretti. Alt meclisin 453 mebuslarının 40'ı Hırvatistan krallığını temsil ettiler, ancak onlar sadece Hırvatistan ile alakalı oturumlarına katılabildiler. Hırvatistan ayrı bir eyalet meclisine sahipti, 1868 tarihinde Hırvat-Macar uzlaşmasında yetkileri belirlendi. İmparatorluk makamından başka birleşik ve ortak kurumlar olarak sadece ortak dışişleri bakanlığı, savunma bakanlığı ve ortak maliye bakanlığı mevcuttu. Bundan mukabil her iki devletin vatandaşlık hukuku ayrıydı ve kendi pasaportları, para birimleri ile posta pullarını çıkarttılar, binaenaleyh İmparatorluğun her iki kesimlerinde serbest dolaşma, çalışma ve oturma hakkı korundu. Ordunun yanında borçlar ve para politikası ile ilgili kurumlar her iki devlet için birleşikti, demiryolları, ticaret ve gümrükler de ortak müesseselerin arasında yer aldı.[115] Birleşik kurumları ve ortak politikaları ile alakalı meseleler hakkında müşterek kararlar almak maksadıyla senede birkaç kez her iki parlamentolardan delegasyonlar topladı, oturumlar bir sene Viyana'da, öbür sene Peşte'de yapıldı. Her iki kurum ayrı olarak karar verip sadece anlaşmasızlıklar çıktığında ortak bir oturumda birleştiler. Her iki devlete mümkün mertebede bağımsızlık tanındı, ancak aynı zamanda İmparatorluğun birliği sağlanmaya çalışıldı.

Tüm uzlaşma girişimlerine rağmen Macaristan'da Panslavist Hırvat ve Polonyalı unsurlar devletin yapısını sorguladılar. Avusturya'da ise Çek milliyetçiliğin karşısında kimi Almanca konuşan vatandaşları kendilerini bir Slav tehlikesinin karşısında görüp ortak bir İmparatorluktan ziyade Slav ve Macarlardan ayrı, birleşik bir Almanya'da olmaya hayal ettiler. Habsburg İmparatorluğunun yapısı ne kadar

[115] Erbe, s.223 dev.

mükemmel idiyse de aynı zamanda pek kırılgandı. Hanedan ve özellikle İmparator Franz Joseph II. devletin birliğini temsil eden önemli bir semboldü, onun otoritesi olmadan bu çok uluslu İmparatorluğunu beraber tutmak mümkün olmayacaktı. Böylece Avusturya-Macaristan'ın siyasi emellerini Bosna-Hersek'e ve Balkanlara yayılma girişimleri doğal olarak karşılanmalıdır. Birlik, refah, ortak bir kimlik ve ortak bir milli şuur devletin ayakta kalması için zaruri idi.

1875 yılında çıkan Hersek anlaşması ise uzun zamandan beri planlanmış olan, Bosna-Hersek'i İmparatorluğa katma planları gerçekleştirmek için kaçınılmaz bir fırsattı. Rusya'nın etkisi Balkanlarda dengeleyecekti, Panslavizmin'in önüne bir set çekilecekti. Aynı zamanda Avusturya-Macaristan kendi yorumuyla gelişmemiş ve huzursuz bir bölgeye Avrupa medeniyetini getirecekti. Üstelik Bosna Balkanların güneyine yayılması için uygun bir platformdu. Dış ticaretinin sadece küçük bir payı teşkil etmekle beraber Habsburg İmparatorluğunun iktisadi bünyesinde uzun zamandan beri yer alan Bosna-Hersek, zengin madenleriyle yeterince yatırım yapıldığında enteresan bir pazar olabilirdi ve Avusturya ile Macar ürünlerinin Balkanlarda daha fazla yaygınlaşması için yardımcı olabilirdi.

3.2 Bosna-Hersek'in İşgali

Berlin Kongresi Reichstadt Antlaşmasın içeriğini bir nevi onaylayıp, Avusturya'ya bölgeyi kendi yönetimi altına almaya hakkı tanıdı. Avusturya siyasetçiler Bosna'nın işgalinin kolay olacağını sanıp, büyük bir yanlışa düştüler. Bosna-Hersek isyan'dan dolayı iyice sarsıldı ve yüzlerce mülteci Avusturya-Macaristan topraklarına sığındı, dolayısıyla Viyana ve Peşte'deki yetkilileri Avusturya ordularının halk tarafından kurtarıcı olarak karşılanacağını sandılar. Bundan hareket ederek, Avusturya hükümeti 3 Temmuz 1878'de Saraybosna'ya bir telgraf gönderip Bosna-Hersek'in Avusturya kuvvetleri tarafından işgal olunacağı, Osmanlı yönetimin yerinde Avusturya

idaresi geçeceğini bildirdi.[116] Özellikle Müslüman Boşnaklar buna karşı tepkilerini gösterdiler. Müslümanlar Hıristiyan bir hükümet altında yaşamayı kabul edemediler. 5 Temmuz 1878'de Saraybosna'nın merkezinde bulunan İsa Bey (Begova) Camiinin önünde büyük bir kalabalık toplayıp protestolarını dile getirdi. Hersek isyanı zamanında faal bir kişi olarak tanınan Hacı Lojo isimli birisi, yeşil bir bayrağı dalgalayıp, kalabalığı hükümet konağına kadar yöneldi. Vali, kalabalığın isteklerine boyun eğerek Saraybosna için bir kumandanı tayın edip, şehrin savunmasını hazırlanacağını duyurdu. Ancak Vali'nin açıklaması pek ciddi değildi, zira İstanbul'dan kesin emirler vardı: Avusturya'ya karşı mukavemet edilmeyecekti.[117]

Buna rağmen Osmanlı Devleti, Türk memurlarının galeyana gelen halkı yatıştıramadığından 10 Temmuz'da Avusturya'ya işgali erteletmeye tavsiye etti. Osmanlı Devleti, Sırplarla beraber silahlara sarılan Boşnak Müslümanlarının Avusturya'ya karşı savaşacaklarına dair Avusturya'yı uyardı.[118] Yine de Viyana, bu uyarıları ciddiye almadı. Avusturya orduları 27 Temmuz'da Sava nehrini geçip Bosna'nın işgaline başladılar, buna karşın Hacı Lojo önderliğinde Saraybosna halkı, Saraybosna Valisini işgale karşı çıkmayan bazı memurları görevinden azledilmesine zorlayıp, şehir garnizonu itaatsızlığına davet etti. Üstelik pek organize olmayan bir "milli hükümet" kuruldu. Hükümet, Osmanlı Devletinden ayrılmaktan ziyade Osmanlı-Müslüman varlığını korumaya amaçladı. Saraybosna şehir kumandanı şehri terk etmeye kalkıştığında Hacı Lojo'nun adamları tarafından geri getirilip şehrin savunmasında katılmaya zorlandırdı. Milli hükümet başka çare kalmadığından idareyi kendi ellerine almaya çalıştı ki Osmanlı Devletinin dağılma sürecinde benzer durumlar daha sonra yaşanacaktı: örneğin Balkan Savaşlarından sonra Yunan hâkimiyeti kabul etmek istemeyen Batı Trakya Türkleri, 1913 senesinde kendi Cumhuriyetini ilan ettiler. 1878'da Bosna milli hükümetinin durumu yine de biraz farklıydı: yerel eşraf kendi konumu koruyabilmek için bu çareye başvurmaktan geri durmadı, ayrıca Avusturya karşıtı Sırplar da hükümete katıldılar. Gene de sözde hükümetin en büyük özelliği organize olmayışı ve hazırlıksızlığıydı: Avusturya orduların ilerleyişini uzun vadeli olarak durduramadı. Yine de Avusturyalılar beklenmedik bir direnişiyle karşıladılar:

[116] İmamovič, s. 351
[117] Malcolm,s 134
[118] Mahmud Celaleddin Paşa, s. 215

82000 Avusturya askerlere karşı Boşnak asiler 40000 civarına adam toplayabildiler. Mareşal Filipovič'in başında bulunduğu kuvvetleri çatışıp Banja Luka, Maglaj ve Jajce şehirleri işgal ettiler, 18 Ağustos'ta Saraybosna'nın kenarına kadar vardılar.[119] Mukavemete rağmen şehir bir gün de işgal edildi ve 20 Ağustos'a kadar Yenipazar Sancağı kontrol altına almakla Bosna'nın her tarafı Avusturya'nın kontrolü altında idi. Başkumandan Filipovič tarafından oluşturulan ilk müessesesi, olağanüstü Divan-i Harbiydi (Standgericht).[120] Avusturya Bosna'da zor bir görev ile karşı karşıya idi: bir yandan bütün unsurların güveni kazanmalıydı, öbür yönden asayişi temin edilecekti ve modern bir idare sistemi teşkil olunacaktı.

3.3 Bosna-Hersek'in İdaresi ve Gelişmesi

Hukuki bakımından Bosna-Hersek eyaletlerinin konumu uluslararası siyasette statüko şeklinde idi: eyaletler formalite olarak Osmanlı Devletine bağlı kalacaktı, ancak Avusturya-Macaristan ortakça idareyi üstlendi. Savunma, yargı, maliye, posta, para politikası v.s. gibi sektörler tamamen Avusturya-Macaristan'a bağlı olduğundan, bütün Osmanlı memurları Bosna-Hersek'ten geri çekildiğinden eyaletler fiiliyatta Avusturya-Macaristan toprağı gibi muamele gördü. Yine de 1879 yılında Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan aralarında imzalanan Sancak konvansiyonu, hem Yenipazar sancağının, hem Bosna-Hersek eyaletlerinin hukuki durumuna açıklık getirdi. Konvansiyona göre Yenipazar Sancağında Avusturya silahlı güçleri Osmanlı ordusuyla beraber asayişi sağlayacaktı, ancak idaresi tamamen Osmanlı Devletine ait olacaktı. Ayrıca, işgal durumun padişahın Bosna-Hersek üzerindeki hükümranlık haklarını etkilemediği, Osmanlı parasının tedavülden kaldırılmayacağı, bölgede toplayan vergilerin sadece Bosna için kullanacağı, Boşnak Müslümanlarının yanı sıra Osmanlı memurlarının da hizmete girebileceğini belirlendi. Para ve memurlarla ilgili maddeler hiç bir zaman gerçekleştirilmedi, yalnız, konvansiyonda Müslümanlara tanınan din ve ibadet hürriyeti gerçekten tamamen yerine getirildi, üstelik padişah-

[119] Malcolm,s. 135
[120] İmamovič, s. 353

halifenin adı hutbelerde zikredilecekti ve camilerde Osmanlı bayrağı kullanabilirdi. 1881 yılında Avusturya-Macaristan, Rusya ve Almanya arasında muhafazakâr hâkimiyet sistemi korumak maksadıyla yapılan Üç İmparatorluk ittifakının görüşmeleri sırasında Bosna-Hersek konusuna da değindi. Üç devletler gizli de olsa Avusturya'nın gerekli olduğu taktirde Bosna-Hersek'i kendi bünyesine katabileceğine dair mutabakata vardılar.

Uluslararası gelişmeleri ne olursa olsun, Avusturya-Macaristan eyaletlerin idaresinde sıfırdan başlamalıydı. Önce 200000 civarında olan mültecilerin ıslahı ve iskânı için yoğun çabalar sarf edildi, ayrıca eşkıyalığa karşı tedbirler alındı.

Avusturya-Macaristan tarafından yapılan nüfus sayımına göre dönen mültecileri ve göç eden kişiler dikkate alındığında Bosna-Hersek'te 1879 yılında yaklaşık 1466000 kişi yaşamaktaydı, Müslümanlar 38%, Sırp-Ortodokslar 42% ve Katolikler 18% teşkil etti, ayrıca küçük bir Musevi azınlığı mevcuttu.[121] Avusturya-Macaristan iki devletten teşkil olunduğundan idare ortak bir şekilde gerçekleşmeliydi. Bosna önce askeri idareye bağlanıp, askeri yasalarına bağlıydı. Bununla beraber özellikle toprak sistemiyle ilgili Osmanlı kanunların çoğu yürürlükte kaldı. Sadece Müslümanlara uygulanmakla beraber özellikle aile, veraset v.s. meseleleri için şer'i kanunları varlığını muhafaza etti, bunun yanında vakıfların konumu da garanti altına alındı. İdare için Ortak Maliye Bakanlığı oluşturuldu, her iki devletten memurlar eyaletlerin idaresinden sorumluydu.[122] Ortak Maliye Bakanlığı tabiri, yanlış yorumlara yol açmamalı, mali meselelerle uğraşmakla beraber bu kurum esasında, askeri idaresine rağmen, Bosna-Hersek için en üst karar mevkii teşkil etti. Hukuken Saraybosna'ya konuşlandırılan 15. Kolordunun komutanı en üstün mülki amiriydi, sonra ise esas idareyi üstlenen ortak maliye bakanı geldi. Resmi olarak Bosna askeri idaresi altında idi, anayasası yoktu ve bazı kanunlar ile mahkemelerin şekli askeri kanunlardan alınmıştı. Bunun sonucu olarak örneğin Bosna-Hersek'teki posta teşkilatı "askeri postası" olarak biliniyordu. Ortak Maliye bakanlığının sayesinde Bosna-Hersek'te iki

[121] Srecko M. Dzaja, **Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878-1918). Die İntelligentsia zwischen Tradition und İdeologie.** 1. basım, Münih: R. Oldenbourg Verlag: 1994, s. 39
[122] Malcolm,s. 138

devlet arasında bir yetki paylaşması mümkündü.[123] Her iki devlet Bosna-Hersek'i doğrudan kendilerine bağlanmasına sıcak bakmadılar, en büyük sorun ise milli meselesiydi. Macarlar Bosna-Hersek'in katılımıyla kendi krallığında Slavlara karşı azınlık pozisyonuna düşmekten endişe ettiler ve böyle bir gelişmesinin özellikle Hırvatların daha fazla özerklik taleplerine yol açacağından endişeli idiler. Avusturya benzer problemlerle karşı karşıyaydı, ayrıca Macaristan ile bölgenin idaresi hakkında rekabete girmekten çekindi. Binaenaleyh Bosna-Hersek'in idaresi ve özellikle mali ile bütçe meseleleri yıllar boyunca İmparatorluğunun iki taht sahibi devletleri aralarında tartışmalara yol açacaktı. Atanan memurların çoğu Avusturya veya Macaristan'dan tayın edildi, sonraki yıllarda yerel memurlar yetiştirilip makamlara getirmesine rağmen dışardan atanan memurlar daima ağırlıktaydı. Bu durum Bosna-Hersek'te eleştirilere sebep oldu. Nüfus oranı olarak azınlıkta olan, ancak Katolik olduklarından dolayı Katolik Habsburglulara en güveniler grup olarak görülen Katolik Hırvatlar, yerel memuriyetlerinin çoğunu üstlendiler. Devlet çalışanların en küçük kısmını ise Müslüman memurları teşkil ettiler. Osmanlı idari birimleri genel olarak muhafaza edilip sadece farklı olarak adlandırıldı: Sancaklar 'Kreis', kazalar ise 'Bezirk' adları ile Bezirksvorsteher veya Kreisvorsteher adlı idarecilerin kontrolü altında idi.[124] Avusturyalı ve Macar yetkilileri bölgeyi geliştirmek için karalı idiler; ancak aynı zamanda Bosna-Hersek'in sosyal düzenini fazla sarsmak istemediler. Bunun için haklı nedenler mevcuttu. 1882 yılında askerlik uygulaması Bosna-Hersek eyaletlerinde mukim kişilere uzatıldı, önce bir kısım Sırp, daha sonra onlara katılan Müslümanlar da ayaklanıp güçlükle bastırabilen bir isyanın patlamasına neden oldular. Müslümanların bir kısmı 'gâvur' olarak gördükleri bir orduda hizmet edip, Müslüman olmayan subaylardan emir almaya kabul edemediler. Sırpların bir kısmı ise Katolik Habsburgların ordusunda yer almak istemezdi. Ayrıca askerlik vazifesinin Bosnalı köylüler için meydana getirdiği ekonomik yükü de azımsanmamalıdır: bazen küçücük topraklara sahip olan, tarlaları ailece işletmeye çalışan kmetler için bir kişinin birkaç sene askerlik vazifesinden dolayı uzaklaştırılması kaldıramayacak bir yükü teşkil etti.[125]

---

[123] Dzaja,s.42
[124] Dzaja, s.43
[125] Aydın Babuna, **Die nationale Entwicklung der bosnischen Muslime. Mit besonderer Berücksichtigung der österreichisch-ungarischen Periode.,** 1. basım, Frankfurt: Europaischer Verlag der Wissenschaften, 1996, s. 53

İsyanın sonucu olarak birçok Müslüman Boşnak memleketlerini terk edip Osmanlı topraklara yerleştiler.

Kmetlik sistemi verimli ve modern bir çiftçiliğin önüne en büyük engeli teşkil ediyordu, ancak Müslümanları rahatsız etmeden onu kaldırılmak mümkün değildi. Böylece Ortak maliye Bakanlığı kredi programlar geliştirip, kmetlerin kendi topraklarını kredi vasıtasıyla satın almaya mümkün kılmaya çalıştı. Yalnız, hem ilgilenen bankaların yanlış idare politikasından veya yolsuzluktan dolayı bu sistem istenen meyveleri vermedi.[126] Müslümanlar toprak sahibi olduğundan onların gönülleri kazanması ancak eski sistemi fazla değiştirmeden, reformlarla geleneksel hayat tarzlarını fazla etkilenmeden mümkün olabilirdi. Müslümanlar gittikçe Katolik Hırvatların yanında Bosna-Hersek'teki Avusturya-Macaristan idaresinin teminatı konumuna geldiler. Hızla yayılan Panslavist Sırp milliyetçiliğine karşı güvenebilir bir tebaaya ihtiyaç vardı. Avusturya-Macaristan tarafından yapılan reformları böylece hem eski sistemini korumak, hem de yeniliklere yol açmak gibi zor bir ikilemin içinde idi. Aynı zamanda özel sermaye beklendiği kadarıyla Bosna-Hersek'e yatırım yapmaya tenezzül etmedi. Kredi dağıtan bankaların yanında Bosna-Hersek özellikle Macar madencilik sektörü için çekiciydi, ayrıca hazır mallar için bir pazardı. Sanayileşme ise beklendiği kadarıyla gelişemedi ve böylece hükümet devreye girmeye mecbur kaldı. Yine de Avusturya idaresi bütün zorluklarına rağmen birçok başarıya imza attı. Düzenli asker ve polis teşkilatlarıyla, modern bir mahkeme sisteminin sayesinde Bosna-Hersek yüzyıllardan beri sahip olmadığı rahat ve huzurlu bir ortama kavuştu. Yollar çok daha güvenilir olduğundan ticaret küçük çaplı olsa da gelişebildi, ayrıca idare hem karayolları modernleşip hem de demiryolu inşaatıyla başladı.[127] Ulaşım ve posta teşkilatı de geliştirildi ve daha modern bir eğitim sistemi kurmak için yoğun çabalar sarf edildi.

Okula gidenlerin oranı nispeten düşüktü, ancak bu durum, Avusturya-Macaristan hükümetinin ihmalkârlığından ziyade taşra halkının, okula ve okumaya fazla

[126] Babuna, s. 80
[127] Robert J. Donia/ John W.R. Fine, **Bosnia and Hercegovina. A Tradition Betrayed**. 1.basım. London: Hurst&Company. 1995. s. 97

önem atfedilmeyen geleneksel yapısına bağlıydı.[128] Hassas din konusuna gelince, yeni idare bütün dinleri eşit mesafeli olarak ve saygılı davranmaya büyük özen gösterdi. Katolik eğitim kurumların ve Cizvit rahiplerin etkisi büyüktü, ayrıca meşhur Kardinal Stadler bölgedeki Katolik inancının kuvvetlendirmesi için yoğun çabaları sarf etti.[129] Avusturya-Macaristan idaresi bir yaman çelişkisi içinde idi: bir yandan Katolik kilisesi ve onlara yakın olan Hırvatlar devlete en sadık ve güvenilir zümre olarak nitelendirildi, öbür tarafta Sırpları ile Müslümanları kızdırmamak lazım geliyordu.

Bosna-Hersek'te din değiştirme vakaları idare için hiç de kolay olmayan durumlardı: özellikle genellikle evlilik için din veya mezhebini değiştiren kadınların varlığı toplumda ve özellikle Müslümanlarda büyük tepkilere neden oldu. Bundan dolayı Avusturya idaresi mümkün mertebede din değiştirme vakalarına engel olmaya çalışıp memurlarına bu gibi durumlarda ilgili kişileri kararlarından döndürmek için veya en azından bunu iyice düşündürmek için talimat verdi.[130] Buna Katolik kilisesinin protestoları ve kilisenin İslam'dan Katolikliğine geçmek isteyen kadınları himaye etme girişimleri de engel olmadı, ancak kilise de kimi zaman açıkça devlete karşı çıkmaktan geri durmadı. Bosna-Hersek'te insanların kimliğini esasen belirlenen faktörün dinin olduğunu düşünülürse, meselenin hassasiyeti daha kolay anlaşılır. İdare din özgürlüğü temin etmekle beraber bir noktada statükoyu muhafaza etmeye çalışıyordu. Avusturya İmparatoru Bosna için Sırp piskoposları tayın etmek için Ortodoks patriği tarafından yetkili kılındı, İmparator benzer şekilde Katolik piskoposları da atanmakla yetkiliydi. Müslümanlar ise kendi inisiyatifiyle İslam'ı temsil eden bir kurumun oluşturulmasını teşvik ettiler. 1882 senesinden beri İmparator, dört din adamdan oluşturulan bir kuruluna başkanlık eden ve Boşnak Müslümanlar tarafından halifeden sonra en büyük otorite ve sözcüsü olarak kabul edilen bir Reisülulema'yı tayın etti. Yine de İstanbul ve böylece hilafet kurumuyla bağlantıların canlı olduğunu tamamen unutulmadı: Şeyhülislam Reisülulema'nın tayından haberdar edildi. Ancak gerçek yetki yine İmparatorun ellerinde kaldı: zira İstanbul onaylanmazsa dahi Reisülulema makamına getirildi. Bosna'daki Reisülulema'nın tayın meselesi Avusturya-Osmanlı ilişkileri yıllar boyunca meşgul etti. Osmanlı tarafı, Reisülulema'nın belirlenmesinde Şeyhülislam'ın

[128] Malcolm, s.144
[129] Dzaja, s. 51
[130] Dzaja, s. 62

onayını zorunlu haline getirilmeye isterken, Avusturya haber vermenin yeterli olduğunu savundu.[131]

Eğitim eskiden olduğu gibi din ve mezhep faktörlerde yoğun olarak etkilendi, geleneksel medreselerin yanında rüştiyelerden hareket ederek, Müslüman öğrenciler için de daha modern okullar açılmaya çalışıldı. Genel olarak Katolik okullar Bosna'da en ileri gelen eğitim kurumlarıydı, ancak okulların dini yapısı Müslümanların çoğunun oraya gitmeyi sıcak bakmamasına yol açtı. Müslüman elit ve halkı de Bosna-Hersek'in yeniden şekillendirme sürecinde bir değişime uğratıldı. Osmanlı Devleti Boşnak Müslümanların çoğu için daima manevi bakımından çok önemli bir varlıktı. Göçten doğmuş ailevi ilişkileri bu bağlantılarının canlı kalmasında yardımcı oldu, halifelik kurumu ve din eğitimi için İstanbul'a giden Boşnakların mevcudiyeti daima sıcak kalan bir bağın varlığına neden oldu. En azından okuma yazma bilen Boşnak elit, Türk dilini kendi kimliklerinin önemli bir faktör olarak gördü. Türkçe gazeteler yayınlandı ve Türkçe dersleri okul müfredatından kaldırıldığında protestolar yükseldi. Öbür yanında modern eğitim kurumlardan mezun olan, yeni bir Müslüman elit yavaşça ortaya çıktı. 20 yüzyılın başlangıcında Vakıf arazilerinin bir kısmına Avusturya idaresi tarafından el konmasına karşı vakıfları korumaya çalışan bir vakıf hareketi ortaya çıktı, bu da Boşnak Müslümanlarının siyasi bir kimliğin oluşturulmasının başlangıcıydı.[132] Önce bu gelişmeleri tehlikeli olarak nitelendiren Avusturyalı Ortak Maliye bakanı Kallay, bundan hareket ederek Bosna'da Avusturya'ya sadık bir Boşnak kimliğin oluşturulmasını teşvik etmeye başladı.[133] Okullarda okutulan Sırp-Hırvatça dili Boşnakça olarak adlandırılmaya başlanıp, Ortaçağ'dan hareket ederek bir Boşnak tarihin ve özgün bir Boşnak milletinin varlığı altını çizildi. Boşnak dilinin varlığı, Ortaçağ geleneklerine dayanan bir Boşnak kültürünün varlığı ispat edilmeye çalışıldı.[134] Kallay'a göre Müslüman Boşnaklar, kendilerini sadece Müslüman ve hatta Türk olarak algılamaktan ziyade Boşnak olarak, Habsburg İmparatorluğun bir parçası olarak görebilirlerdi. Aynı zamanda bu şekilde Sırp milliyetçiliğine ve Müslümanları kendi tarafına çekmeye çalışan Sırplara engel olunacaktı. "Bosnjastvo" adıyla anılan bu fikrin

[131] Dzaja, s. 59
[132] Babuna, s. 103
[133] Donia, s. 99
[134] İmamovič, s. 374

tarihi dayanakları siyasi maksatlı seçildiğinden gerçeklerle, örneğin Kallay tarafından tercih edilen ancak bugünlerde artık kabul edilmeyen Bogomil Boşnak kültürü teorisi ile örtüşmemektedir. Yine de Bosnjastvo akımı, Boşnak Müslümanların kimlik oluşturulmasında etkin bir rol oynadı.[135] Vali Kallay 1903 yılında öldü, kendisi tarafından takip edilen, milliyetçilik akımlara karşı yönelik son derece sert politikası 1918 yılına kadar makamda kalacak olan Baron von Burian tarafından daha yumuşak olarak sürdürülecekti. Milli hareketler artık en azından kültürel bakımından faaliyet gösterebildiler. [136]

Bosnalı Sırpları milliyetçiliğe doğru yönelten önemli nedenlerden biri, bir türlü gerçekleştirilemeyen toprak reformuydu. Yeni idarede umduklarını bulamayan Bosnalı Sırplarının, Avusturya'ya karşı bir soğukluğun geliştirilmeleri normaldi. Okumak için Sırbistan'a gidip, memleketlerine dönen yeni entelektüel Sırp Bosnalı nesil ise Avusturya idaresini tamamen yabancı olarak algılayıp, Bosna-Hersek'in Sırbistan'a bağlanması için yoğun çabaları sarf etmeye başladılar. Siyasi teşkilatlanma bakımından Bosnalı Sırplar, Osmanlı idaresinin son yıllarından beri Sırp Ortodoks kilise ve Sırp okulların bünyesinde organize olmaya başladılar. Mostar kenti Sırp siyasi faaliyetlerinin merkezi olup, kilise cemaatleri ve Sırp okulları için idari özerklik isteyen Bosnalı Sırp hareketin beşiğiydi. Yoğun tartışmalardan sonra bu hedefe 1905 yılında varıldı: organize Sırp milliyetçi muhalefeti Bosna-Hersek'te ilk siyasi zaferini kazanmıştı ki bu Sırp teşkilatların yapısını önemli biçimde güçlendirdi. Sonuç olarak 1907 yılında üç Sırp teşkilatı kapsayan, siyasi arenada yasal faaliyet gösteren SNO (Srpska Narodna Organizacija) adlı parti kuruldu.[137]

Avusturya idaresinin en çok tartışılan noktalarından biri, yabancı yerleşimcilerinin Bosna'ya getirilmesiydi. Özellikle Macar ve Alman-Avusturyalı çiftçilerin ekonomiyi ve tarımı kalkındırmak için Bosna'ya gelmesi teşvik edildi. Bosnalı Sırplar ve bazı Hırvatlar ise bunu bir nevi sömürgecilik olarak algılandılar.[138] Sonuç olarak yerleşimcilerin sayısı fazla yüksek olmayıp etkisi de fazla büyük değildi,

[135] Malcolm,s. 148
[136] Donia,s. 100
[137] Donia, s. 103
[138] Babuna, s. 75

ancak milliyetçi çevreler onlara ve az sayıda dışardan gelen Yahudilere karşı müthiş bir düşmanlık beslediler.

Bosnalı Hırvatlar umumi itibarıyla Habsburg hâkimiyetine daha yakın olup, geleneksel olarak Katolik kurumların sayesinde Avusturyalılarla iyi geçinmeye çalıştılar. Hırvat milliyetçiliği veya Panslavizm'ini savunan Hırvatlar da mevcuttu: ancak onlardan daha ziyade, Habsburg İmparatorluğunun bünyesinde bir Hırvat krallığın kurulmasını savunan güçler daha ağır bastı. Onlar Boşnak Müslümanları Müslüman Hırvat olarak görüp onlarla temas kurmaya çalıştılar: ancak pek muvafık olamadılar. Bosna-Hersek'teki Avusturya hâkimiyetinin otuz senelik bilânçosu ilhakın arifesinde bir başarı sayılabilirdi, bununla beraber Avusturya-Macaristan, Bosna'nın idaresini üstlenmekle yeni problemlerle uğraşmakta zorunda kaldı. Bosna'daki kmetlerin durumu, toprak meselesi henüz çözmüş değildi, ekonomi de birçok başarılı girişimlerin varlığına rağmen henüz arzulanan seviyeye ulaşamadı, eğitim sisteminde büyük atılımlar yapmakla beraber nüfusun ekseriyeti okuryazar değildi. Özellikle Avusturya karşıtı çevreler bu gerçeği belirleyip, idarenin esasında başarısız olduğunu vurgulanmaya çalıştılar. Ancak bu durum sadece Bosna-Hersek için geçerli değildi: Habsburg İmparatorluğunda Bohemya ve Avusturya kesimlerinde hemen herkes okuryazardı, ancak Galiçya gibi geri kalmış bölgelerde durum Bosna'dakine benzemekteydi. Aynı şey o devirde Güney İtalya, İspanya ve Karadağ için söylenebilirdi: bazen halk sosyal ve iktisadi konumundan dolayı okumaya hevesli değildi. Her şeye rağmen Avusturya idaresi modern bir eğitim sistemi oluşturmak için yoğun çabaları sarf etti.[139] Siyasi bakımından Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'te yükselen bir Sırp milliyetçiliği ile karşı karşıya kaldı ve bu problem zaten hassas olan milliyetler dengesini daha fazla sarsmak için elverişliydi. Müslümanlar ise yavaşça yeni bir siyasi kimlik edinmeye başladılar, ancak bütün Bosnjastvo girişimlerine rağmen İslam dini onlar için en belirgin kimlik öğesi kalmaya devam etti ve Türk-Osmanlı kültürüyle bağları muhafaza edildi. Gene de Bosna'daki Hırvatların yanında, Müslümanlar idare için en azından siyasi radikalizm bakımından en az problem yaratan gruptular. Bundan dolayı Müslümanların, modernleşme projeleri için nispeten daha kapalı olması Avusturya idaresi için daha küçük bir sorundu.

[139] Hobsbawn,s. 31

4. Boşnak Müslümanlar ve Avusturya Yönetimi

4.1 Boşnak Müslümanların Toplumsal Konumu

Osmanlı idari sistemin dâhilinde Boşnaklar kimliklerini, sosyal ve ekonomik statüsünü İslam dinine dayandılar. Kompartıman sistemin çerçevesinde Boşnak Müslümanlar, Osmanlı Devletinin hakım milletine mensup olmakla hemen hemen aynı dili ve şiveleri konuşan Sırp Ortodoks ve Katolik Hırvat komşularından daha yüksek bir konumda idiler. İslam dini, kültürel ve hukuki bakımından sosyal konumlarını ile hayat tarzlarını belirlemekteydi. Şehirli ile taşrada yaşayan Müslüman ahalisi arasında, Toprak ağaları ile toprak sahibi olmayan Müslümanlar aralarında bazen anlaşmazlıkların bulunmakla beraber din faktörünün onları ortak bir seviyede birleştiğini kabul edilmektedir.[140] Yüzyıllar boyunca Boşnak Müslümanlar Osmanlı Devletinin bir serhat konumunda olan topraklarını Avusturya ile yapılan savaşlarda savundular. Kısa süren barış dönemlerinde bile her iki taraf akınlar düzenlediklerinden Cihat kavramı Boşnak Müslümanlar için daima canlı kalıp kimliklerin oluşturulması için büyük bir rol oynadı. Ara sıra merkez hükümetine karşı vuku bulan isyanları yerel idari tarza veya vergilere karşı yönelikti, ancak prensip olarak Osmanlı Devletinin hâkimiyeti sorgulanmıyordu. Zira Osmanlı Devleti kurum olarak Boşnak Müslümanların hayat tarzını garantilemekteydi. Tanzimat devrinde meydana gelen büyük isyanlar ayanların ve yerel eşrafının nüfuzlarını ve hayat tarzlarını merkez devletinin girişimlerine karşı korumaya amaçlı idi.[141] Üstelik Hıristiyanların eşitliğini öngören yeni kanunlar, Boşnak Müslümanlar tarafından kendi konumları için bir potansiyel tehdit olarak algılanmaktaydı. 19. yüzyılında Sırp ve Hırvatların arasında meydana gelen milli uyanışı Müslümanlar için bir şeyi ifade etmezdi. Ortaçağlarda

[140] Francine Friedman,**The Bosnian Muslims- Denial of a Nation**,1.basım,London: Westview Press,1996 s. 44
[141] Pinson, s. 75

mevcut olan Sırp veya Hırvat Krallıklarını milli ideolojisine göre yorumlayıp yeniden oluşturulacak milli devletlerin öncüsü olarak göstermeye çalışılan Sırp ve Hırvat aydınları zamanla Bosna'da mukim olan ırkdaşlarına pekâlâ hitap edebildiler. Buna karşın Boşnaklar, efsanevi bir geçmişe bakmadan Müslüman olarak Osmanlı Devletinin tebaası kalmaktan memnundular.

Bosna-Hersek'in Müslüman nüfusu için Avusturya işgali bir dönüm noktası teşkil etmekteydi. Osmanlı Devletinin hâkimiyeti kâğıtta devam ediyordu, ancak fiilen Gayrimüslim bir idare ile karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. Toprak sahibi olan Müslüman kesimi hem mallarını eski Hıristiyan tebaasına karşı tehditte gördüler. Avusturya işgalinden sonra geniş halk kitlelerin ilk tepkisi göçtü. Daha sonra vuku bulan isyanlar bir tepkinin ifadesi olmakla beraber sadece Müslümanlara sınırlı kalmadılar ve daha çok Sırp önceliğine dayandılar. Zamanla Müslüman elit, tepkilerini siyasi ve toplumsal seviyede ifade etmeye başladı, ancak fikirlerinin geniş halk kitlelere yayılması örneğin Sırplara nazaran daha geç başladı. Belirli bir müddetten sonra bazı Boşnak kesimler Habsburg idaresini benimseyip veya en azından kabul ettiğinden, işgale yönelik olumlu tepkilerin de meydana geldiği belirtilmelidir. Gene de Müslümanların ekseriyeti, Habsburg devletinin yönetim tarzından memnun olmadığı gözükmektedir.[142] Üstelik bu tepki sadece Avusturya idaresinin ilk yıllarında değil, 19. yüzyılın sonlarına doğru da pek belirgin idi. Müslümanların en büyük tepkisini, Bosna'da faaliyetlerine yoğunluk veren Katolik kilisesinin konumu idi. Uzun yıllar Saraybosna'da piskoposluk yapan Kardinal Stadler, Katolik inancını yayma girişimleriyle hem Sırp Ortodoks nüfusunun, hem de Müslümanların azabını çekti. Tek tük yaşayan, ancak toplumda geniş infial uyanan din değiştirme vaka'ları ve Katolik kilisesinin onları destekleme girişimleri doğal olarak Müslümanlar tarafından hayat tarzına yönelik bir saldırı olarak değerlendirmekteydi. Ancak Stadler, saldırgan Katolik militanlığı ile Avusturya Macaristan kanunlarına karşı çıkmaktan bile çekinmediğinden Habsburg idaresi ile karşı karşıya geldi. Sırp tarafı ise Avusturya devletinin Katolik okullara destek vermesini Katolik toplumları imtiyazlı bir konumuna getirme girişimi olarak kınadı kiki, bazı Müslümanlar da bu görüşü paylaştılar. İslam dinini risalelerle saldıran ve adı geçen matbuatı Bosna'da yaymaya çalışan bazı Katolik papazlarının

[142] Babuna, s. 119

faaliyetleri ise Müslümanlar için açık bir kışkırtma idi. Başka bir şikâyet, Boşnak Müslümanların kimlik bakımından kendilerini halen Osmanlı Devletine yakın olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. Mahkemelerde alınan kararlar sadece Almanca ve İslav dillerinde (Sırpça ve Hırvatça) yayınlayıp, anlaşmalarda öngörülen Türkçe tercümeleri ihmal edildi, Boşnaklar ise bunun düzeltilmesini arz ettiler. Boşnak Müslümanlar ayrıca, Türkçe'nin okul programlarından çıkartılmasından rahatsız olup, Türkçe derslerinin tekrar yürürlüğe konulmasını talep ettiler ve bu arzularını 1896'de Viyana'ya gönderilen bir heyet vasıtasıyla dile getirdiler. [143] Türkçe'ye verilen önemi, Boşnak Müslümanlarının halen Osmanlı geleneklerine sahip çıktığı, Türk dilinin o dönemde okuma yazma bilen Müslüman kısmı için önemli bir kimlik unsuru olduğunu göstermektedir. Türkçenin Boşnak Müslümanların ezici çoğunluğu tarafından ana dil olarak konuşulmadığı, Hırvatça ve Sırpça'ya pek yakın olan Boşnakça şivesinin konuşulduğu göz önünde bulundurulsa, Türkçenin bir kimlik faktörü olduğunu göstermektedir. Bosna-Hersek bölgesinde Müslümanlar edebi eserlerini Osmanlıca'nın yanında Almohadiya olarak anılan, Arap harfleriyle yazılan Boşnakça ile hazırlanmışlardı, üstelik Avusturya idaresinden beri Hırvatça ve Boşnakça Latin harfleriyle yazmaya başladı. Böylece pratik bakımından idari kararları açıklamak için Türkçe'ye aslında gerek kalmazdı, okuryazarlar beyanatları hangi alfabesiyle yazılırsa yazılsın kendi dillerinde okuyabildiler. Türkçenin tercih edilişi, Müslümanların (en azından elit tabakasının) kendi kimliklerini halen Türk-Osmanlı kültürün çerçevesinde gördükleri, yeni idarenin ortaya koymaya çalıştığı Boşnakçılık ile Sırpçılık/Hırvatçılık karşı akımlarına şuurlu olarak direndiklerini ortaya sermektedir. Kimlik faktörünün yanında Osmanlı geleneğine sahip çıkmak için elbette ekonomik nedenlerin de bulunduğunu ihmal edilmemelidir. Bosna-Hersek'te arazilerin hukuki durumu ve dağılımı Osmanlı zamanından beri değişmedi. Avusturya'nın toprakları yeniden düzenleme girişimleri –çok hafif olmasına rağmen- büyük toprak sahipler tarafından daima tereddütle karşılandı. Avusturya hükümeti tarafından kanunen tanınmış olan Osmanlı devrinden kalma tapuların dokunulmazlığı ısrarla vurgulandı. Osmanlı geleneğine sahip çıkmak, böylece aynı zamanda –kısmen de olsa-eski toplumsal ve mali düzenini muhafaza etme anlamına gelmekteydi.

[143] BOA, Y.PRK.UM. 36/78 1314 Ş. 24

4.2 Bir Tepki Olarak Hicret

Tepki olarak yurtlarını terk eden Müslümanlar, birkaç istisna dışında Osmanlı topraklarına hicret etmeye tercih ettiler. Bosna-Hersek'te vuku bulan siyasi olaylara paralel olarak göç bazen yükseliyor ve bazen azalıyordu, ancak 1878 ile 1908 yıllar arası noksansız olarak devam ediyordu.[144] Göçün boyutunu kesin rakamlarla ifade etmek mümkün olmamakla beraber bazı gelişmelerin göçü yoğunlaştırdığını tespit edilebilir. Göçün nedenleri arasında inanç ve ideolojik faktörlerinden yana ekonomik nedenler de mevcuttu. İlk başta, birçok Müslüman Boşnak için Gayrimüslim bir devletin hâkimiyeti altında yaşamak kabul edilmez idi. Ekonomik bakımdan sanayileşmeye karşın çiftçilikte yeterince gelir sağlayamayan veya bundan endişe eden kişiler de Osmanlı topraklarına göç ettiler. Genel itibariyle muhacirlerin Bosna'yı terk ettikten sonra da bağlarını uzun müddet boyunca muhafaza ettikleri özellikle veraset meselelerin sayesinde ortaya çıkmaktadır.[145] 1878 yılını takip eden ilk büyük göç hareketinden sonra 1882 yılında Avusturya tarafından Bosna-Hersek'te yürürlüğe konulan askerlik kanunu Bosna'da yaşayan bütün toplumların tepkisiyle karşılandı ve büyük çaplı bir isyanın patlamasına vesile oldu.[146] Üstelik askerlik hizmetini yapmayanlara çoğu zamanda Avusturya tarafından pasaport verilmemesi ve böylece Türkiye'ye göçlerinin engellenmesi Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında sürekli anlaşmazsızlıklarına yol açtı.[147] Askerlik faktörünün göç için önemli bir faktörün olması ilginç bir tespittir, zira Boşnak Müslümanlar Habsburg ordusunda Müslüman birliklerde bulundular ve dini özellikleri dikkate alındı. İmamlar dini ihtiyaçlarını karşıladılar, İslam bayramların varlığı izinlerde dikkate alındı, yemek usullerinin izlenmesine müsaade edildi ve başlık olarak Boşnak birlikleri Avusturya ordusunda giyilen şapkaları kullanmayıp fesi taktılar. 1900/01 yılında meydana gelen vakıf tartışmaları de 13000 civarında Bosnalıların göçüne neden oldu.

[144] Pinson, s. 95
[145] BOA veraset
[146] Pinson, s. 91
[147] BOA HR.SYS 215/22 1882 .1.23

4.3 İskân Bölgeleri

Devletçe muhacirlere tahsis edilen mekânları hem Rumeli, hem Batı, Orta ve Doğu Anadolu'da bulunuyordu. Osmanlı Devletinin Boşnak Müslüman göçmenleri yerleştirme politikasının genel itibariyle planlı ve stratejik gereksimlerine göre yapılması dikkat çekicidir. 1900 yılında Meclis-i Vükela tarafından verilen bir karara göre Anadolu Demiryolunun şeridinin yanında Ankara civarına iskân edilecek Boşnak Müslümanların masrafları tahsis edilecekti, evlerin inşası ve lazım gelen başka ihtiyaçların karşılanması karalaştırıldı.[148] Demiryolların stratejik önemi dikkate alındığında Boşnak göçmenlerin devletçe güvenilir olarak nitelendirdiği, Boşnakların oralara yerleştirilmekle hem iskân yapıldığı, hem demiryolunun güvenliği kontrol altına alındığı ortaya çıkmaktadır. Devletin aynı devirde Çerkez göçmenleri Hicaz demiryolu şeridinde yerleştirilmekle benzer bir amacı takip ettiğini göz önünde bulundurulursa bu girişimin ne kadar önemli ve planlı olduğunu anlaşılır. Marmara ve Ege bölgeleri de stratejik bakımından büyük bir ehemmiyet taşımaktaydı ve göçmenlerin oraya yerleştirilmesi mantıklıydı. Osmanlı-Rus savaşını takip eden yıllarda bölgedeki Müslüman nüfus oranını yükseltmek amacıyla hem Kafkaslardan hem Balkanlardan gelen göçmenler Ege ve Marmara bölgelerine yoğun olarak yerleştirildiler. Bosnalı muhacirler ise zamanla o yörelerde yoğunluk bakımından önemli bir mevkii işgal ettiler. Politik faktörünün yanında yerleşme hareketi elbette sosyal bakımından da izah edilebilir. Genel olarak farklı bir çevreye yerleşen göçmenler birbirine yakın olarak yaşamaya çaba gösteriyorlar. Boşnak göçmenleri için aynı faktörler söz konusuydu, yeni memleketlerinde oluşturulan ağ bağlantıları ekonomik bakımından geçinmelerini kolaylaştırdı ve onları doğal olarak adı geçen bölgelerine çekti. Bazen de Boşnak muhacirler onlara tayin edilen mevkilerinden razı olmayıp, başka mevkilerine yeniden iskân olmaya arz ettiler.

Muhacirler bazen kendilerine tahsis olunan bölgelerin iskâna hazır olmamasından dolayı büyük zorlukları yaşanmış görünüyorlar, bazen de sayılan nedenlerden dolayı (özellikle aile bağlantıları önemli bir rol oynanmışı gözükmektedir)

[148]BOA MV 101/36 1327 Ş. 29

başka yerlere yerleşmeye ihtiyaç duymaktaydılar.[149] 20. Yüzyılın başında Bursa vilayetinin beldeleri iskân için hazırlandığını görünmektedir örneğin ad olarak Bursa'nın Pazar köyü kazası belirlenmektedir. Rumeli'de Selanik kenti ve civarı Boşnak göçmenler tarafından coğrafi yakınlığından dolayı tercih edilmiş görünüyor.[150] Balkan savaşlarından sonra ise oraya yerleşmiş olan Boşnak muhacirlerin çoğu tekrar göç edip, Marmara ve Ege bölgesinde yerleştirildiler. Bu durum o bölgede pek yüksek olan göçmen oranını daha fazla yükseltti.1908 yılı ve ilhakını takip eden aylarında geleneksel iskân mekânları pek değişmedi. Edirne, Selanik ve Hüdavendigar (Bursa) vilayetlerin dâhilinde bulunan yerler Muhacirler Müdürlüğü tarafından göçmenlere tahsis edildi ve göçmenler gerçekten o bölgelere yerleşmiş gözüküyorlar. Konya vilayeti dâhilindeki Karamürsel de muhacirlere iskân mekânı olarak seçildi.[151] Muhacir-i umumiye idaresi göçmenlerin kimliklerini ve nereden geldiklerini özenle tespit etmeye gayret etti, ancak her zaman bunda muvafık olamadı.[152]

Muhaceret-i Umumiye Dairesinin muhacirlerin arasında bulunan hiref ve sanat erbabına özel ilgi göstermesi dikkate şayandır, zira makamlar onları daha süratli ve planlı iskân etmeye çabaladılar.[153] Osmanlı Hükümeti, Avusturya idaresi altında bulunan Bosna'da vuku bulan sanayi ve teknolojik gelişmeleri dikkate alınarak teknik mesleklerde yetiştirilen kişilerden faydalanmaya gayret etmiş görünüyor. Rumeli'den gelen göçmenlerinin Anadolu'ya geldiklerinde daha gelişmiş ziraat metotları uygulanıp Anadolu'da ziraatın gelişmesine önemli katkılarda bulunmasından sanayi sektörü için benzer bir gelişmesinin beklenmesi ihtimal dışı görünmemektedir.

Muhacirlerin geldiği bölgeleri birbirinden farklıdır, 1908 ve sonraki yıllarında Bosna'nın veya Hersek'in belirli bir bölgesinde öbür bölgelere nazaran olağanüstü yüksek bir göç oranı tespit edilememiştir. Örneğin 1908/09 yıllarında kimi muhacirler Banja Luka ve Garadişka kazaların dâhilinde bulunan yerleşim birimlerinden gelirken, başka muhacirler Karadağ'ın Bar liman kentinden geldiler.[154] Edirne'ye yerleştirilen bir

[149] BOA DH MUI 10-2/ 18 1327 M. 14
[150] BOA DH MUI 10-2/ 18 1327 N 14
[151]BOA DH-MUI 8-1/29 1327 Ş 20
[152] BOA DH MUI 8-1/ 11 1327 Ş 24
[153]BOA DH MUI 10-1/36 1327 Ş. 29
[154] BOA DH MUI 9-1/ 8 1327 Ş 26

muhacir ise Travnik kazasından avdet etmiştir, başka bir kişinin kimlik tespiti sırasında kendisinin Tuzla kazasından geldiğini anlaşıldı.[155] 1908 İlhak olayı şüphesiz bir göç hareketi yarattı, göçmenler Bosna'nın ve Balkanların farklı bölgelerinden geldiler, bununla beraber göçmen sayısı 1878 ve 1882 yıllarına nazaran çok daha düşüktü. Sonuç itibariyle ilhak krizi, Bosna'dan Osmanlı topraklarına doğru göç hareketini canlandırdı, ancak boyutu öbür yıllara göre daha küçüktü. Müslüman nüfusunun çoğu mevcut olumsuzluklara rağmen artık Avusturya- Macaristan hâkimiyetinden nispeten razı veya en azından barışık görünüyor. Yine de Osmanlı makamlar tarafından kayıt edilen şikâyetlere göre, Müslüman nüfusunun Habsburg hâkimiyetinden tamamen memnun olmadığını altını çizmekte fayda vardır. Bosna hakkında yazılan eserlerin çoğunda Müslüman kesiminin ekseriyetinin (20 yy. başlarında) Avusturya hâkimiyetinden tamamen razı olmuş gibi bir resim çizilmektedir. Otuz sene gibi uzun süren fiili Avusturya hâkimiyetinin formalite olarak ilhakıyla pekiştirilmesi nispeten birçok Müslümanların tepkisini çekmiş görünüyor, algılayışı ise sosyal statüye ve eğitim duruma bağlıydı. Kimi toprak sahipleri ve Avusturya eğitim sistemini benimsenmiş olan Müslüman seçkinlerinin bir kısmı ilhaka sıcak baktığını söylenebilir. Buna karşın ulema ile Boşnak-Müslüman kimliğini daha çok Türk-Osmanlı kültürüyle bağlanan gelenekçi aydınlar ilhakı pek temkinli karşıladılar. Kimileri daha sonra Osmanlı İmparatorluğuna göç etmeye tercih ederken başkaları da 'Boşnak' kavramını kimlik faktörü olarak benimsenmesinde katkılarda ulundular. 1908 ilhakından sonra, 28000 Boşnak'ın göç etmeleri, Boşnak Müslümanlarının siyasi gelişmelerine yönelik duyarlığını ortaya koymaktadır.[156]

4.4 Osmanlı Devletinin Göçe Bakışı ve Göçmenlerin Tabiiyet Durumu

Göç etmek arzusunda olan, Avusturya pasaportlarına sahip olmayan Boşnaklar en azından yasal yollarla Bosna topraklarını terk edemediler. Osmanlı Devleti Avusturya'nın Bosna'nın ahalisini askerlik vazifesine tabii tutulmasını kendi

[155]BOA DH MUI 7-1/11 1327 Ş. 13
[156] Pinson,, s. 94

hükümranlık haklarını gerekçe göstererek eleştirmekteydi, ancak Avusturya idaresi kendini haklı pozisyonda görmekteydi. Osmanlı Devletinin Boşnakları himaye etme, yani pasaport verme girişimleri de Avusturya tarafından kati bir şekilde reddediliyordu ve hükümranlık hakların bir ihlali olarak nitelendirildi, zira Berlin Anlaşmasına göre eyaletlerin ahalisi idari bakımından sadece Avusturya'ya tabii olacaktı.[157] Osmanlı Devleti Bosna'daki ilk göç hareketlerine işgal devri sırasında genel olarak destek vermiş gibi görünüyor. Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşmalarına göre Bosna'dan Osmanlı topraklarına göç eden kişiler Osmanlı tabiiyetine geçtiler. Öbür yanında Osmanlı Devleti Bosna'daki Müslümanların meseleleriyle ilgilenmekle devam eden hükümranlık haklarını vurgulamaya çalıştı. Bosna'daki Müslümanların durumuyla yakından ilgilenen Osmanlı Devleti, Boşnak Müslümanların şikâyetlerine dikkat etti. İlhaktan kısa bir süre evvel Bosna Müslüman nüfusunun kötü muamelata duçar olduğuna dair Kosova Vilayetinden gelen bir bildiri dikkate şayandır. Boşnak Müslümanlardan teşkil olunan bir heyet, Osmanlı Devletinden ya himaye ya da göç için gerekli yardımı talep etmekteydi. Bir kısım göçmen kısım zaten Rumeli vilayetine gelmiş bulunuyordu. Vakalarla ilgilenen Meclis-i Vükela komisyonu ise Bosnalıların Kosova vilayetine göç edip edilmemelerine dair karar verecekti. Meclis-i Vükela komisyonu ise göçmenleri Osmanlı topraklarına yerleşmeye davet edip, gerekli destek vermeyi temin etti, kalacakları mevkileri hakkında ise daha sonra malumat verilecekti.[158] Bu örnekte Osmanlı Devletinin ilhaka kısa bir süre kala Bosna'dan aktif biçimde hicrete çağırmamakla beraber gelmek isteyenlere destek verdiği görünmektedir.

4.5 Boşnak Muhacirler ve Sorunları

Hicret sorunu ilhaktan sonra da Avusturya ile Osmanlı Devleti aralarında problem olmaya devam etti. Genel itibariyle muhacirlerin tabiiyet meselesi önemli bir rol oynanmış görünüyor. Göç sadece tek taraflı değildi, önce göç eden, ancak daha sonra eski memleketlerine geri dönmek veya ziyaret etmek isteyen insanlar da

[157] BOA HR.SYS 215/22 1882.1. 23
[158] BOA MV 118/10 1326 M. 6

mevcuttu. Osmanlı topraklarına hicret edip Osmanlı tabiiyetine geçmiş olan ancak daha sonra doğdukları topraklarına dönmek isteyen Boşnaklar problemlerle karşılaştılar. Osmanlı tarafı kendi uyruğuna geçen göçmenlerin dönüşüne karşı çıktığına dair Avusturya sefareti tarafından verilen şikâyetler gelmeye başladı. Bunun sebebi ise, artık Osmanlı vatandaşlığına geçmiş olan bu kişilere Avusturya konsoloshanelerce Avusturya pasaportlarının uzatılması idi. Osmanlı Devleti hükümranlık haklarını ihlal edilmiş görüyordu, zira Avusturya bu şekilde fiilen Osmanlı tabiiyetinde olan kişileri himaye etmekle açıkça Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahale etmekteydi. Osmanlı tarafı, Boşnakların uyruk meselesinin 1909'da imzalanan, Bosna-Hersek protokolünün üçüncü maddesinde saklı olduğunu vurgulanmaktaydı. [159] Protokole göre ilhaktan sonra Bosna'dan Osmanlı Devletine doğru göç serbestti, hicret edenler orada kaldıklarında Osmanlı uyruğuna geçeceklerdi. Bu izleği yine de zaman aşımına bağlı idi. 26 Nisan 1909 senesinden sonra hicret edenler ve Avusturya-Macaristan pasaportunu taşıyanlar Avusturya tebaasından sayılacaktı. Bununla beraber, eskiden Avusturya pasaportuna sahip olup kendi iradesiyle Osmanlı tabiiyetine geçmiş olan kişilerin işlemlerine, Avusturya'nın karışmaması icap ediyordu. Osmanlı makamlar da bu durumu Avusturya otoritelerine açıkça beyan ettiler. İlhakı takip eden süresinde de uyruk meselesinden kaynaklanan sorunların devam ettiği anlaşılmaktadır.

Elbette vatandaşlık meselesi sadece Boşnak Müslümanlara sınırlı değildi. Bosnalı Sırplar da 1878'den itibaren Avusturya tebaası sayıldılar, ancak Müslüman hemşerilerinin aksine onlar için Osmanlı Devletine göç etmek ne cazipti, ne de onlara öyle bir hak tanınmıştı. Bundan ziyade milliyetçilik akımından etkilenen bazı Sırplar Sırbistan Prensliğine göç ettiler ve onlara genel olarak onlara Sırp makamlarca vatandaşlık verildi. Bu durum da Avusturya ile Sırbistan arasında benzer itilafların doğmasına sebep oldu. İlgi çeken başka bir nokta, bazı Boşnakların tekrar dönme arzusudur.

[159] BOA DH MUI 1328 Ra25

4.6 Osmanlı Devletinin Bosna ile İlişkileri ve Boşnakların Siyasi Tutumu

Osmanlı Devleti 1878'den beri Avusturya idaresi altına giren Boşnaklarla temas sağlanmaya çalıştı. Osmanlı Devleti Bosna'dan çekildiğinde birçok Müslüman kendi iradeleriyle Osmanlı Devletine hicret ettiler. Hicret etmeyenlerin, Osmanlı idaresinden uzak kalanların dini haklarını muhafaza etmek lazım geliyordu. II. Abdülhamit, Panislamizm politikasıyla hilafet makamına siyasi bir anlam kazandırıp bütün dünya'da yaşayan Müslümanlarla manevi bir yakınlığı kurmak suretiyle Osmanlı Devletinin konumunu yükseltmeye çalıştı. Bosna-Hersek'teki durum farklıydı: Avusturya-Macaristan bir sömürge devletinden başka bölgelerin idaresini üstlenmişti, ayrıca Osmanlı Devletine dini idare ile ilgili bazı garantiler verilmişti. Ayrıca Boşnaklar, Osmanlı Devletinde yükselen milliyetçilik dalgasından, birçok Hıristiyanlar ve henüz az sayıda olsa dahi bazı Müslümanlar gibi hiç etkilenmişti: Slav bir dili konuşmalarına rağmen benliklerini dine bağlayıp kendilerini Müslüman veya Türk olarak görüyorlardı.[160] Reisülulema makamının en azından formalite olarak İstanbul'daki şeyhülislamın onayına bağlı olması ve din eğitimi için Bosna'daki medreselerin yanında birçok Boşnak talebenin İstanbul'a yönelmesi bu bağların kuvvetlendirmesinde katkıda bulundu. Öbür yönden Osmanlı Devleti Bosna'da yaşayan Müslümanların sorunlarına doğrudan müdahale edemeyip, kontrol sahibi değildi. Boşnakları Osmanlı Devletinin beşinci kolu olarak algılanmak doğru olamaz, ancak onlar yine de halifeye sadakatle bağlı olan Müslümanlardı. Osmanlı Devleti Bosna ile bağlantı sağlanmak için kişisel iletişim ağları tercih etmiş görünüyor.[161] Vakıf arazileri muhafaza etmeye çalışan eşraf, eğitim görmüş yeni Müslüman elit'in ortaya çıkmasıyla siyasete yöneldi. Boşnak Müslümanlar, örneğin Piskopos Stadler'in misyonerlik girişimlerine karşın hem kendi dini ve kültürel kimliği korumaya çalıştılar hem de Müslümanların hassasiyetlerini dikkate alan eğitim kurumların kurulması için faaliyetlerde bulundular.[162] 20. yüzyılının başlangıcından beri faaliyet gösteren Vakıf hareketi Müftü Rauf Dzabic tarafından yönetildi. Sırp milli hareketin tarafından

[160] Pinson, s. 89
[161] Babuna, s. 294
[162] İmamovič, s. 389

etkilenen bu hareket, Vali Kalay tarafından tehlikeli bir unsur olarak görüldü ve engellenmeye çalışıldı. Eklenmelidir, hareket özellikle Dzabic sayesinde Osmanlı Devleti ile temas içindeydi. Müftü Dzabic 1902 yılında İstanbul'a gittiğinde Avusturya hükümet tarafından tekrar Bosna'ya alınmadı, ancak Kallay'ın ölümünden sonra idare tavrını yumuşatıp Müslümanları muhatap olmaya kabul etti.[163] 1906 yılında MNO (Muslimanska Narodna Organizacija) kuruldu ve Boşnaklar kendilerini temsil eden bir platforma kavuştular.[164]

[163] Donia,s. 107
[164] İmamovič,a.g.e. s. 399

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

5. Sancak Transversal Demiryolu Projesi

5.1 Bosna Demiryolu Politikaları

Sancak demiryolu projesi Bosna'nın ilhakına sebep olan önemli faktörlerindendir. Avusturya -Macaristan Bosna'nın Tuzla kentini önemli bir demiryolu hattına sahip olan Mitroviče kentiyle demiryolu vasıtasıyla bağlamak istedi. O günlerde Viyana ve tüm Orta Avrupa sadece Sırbistan üzerinde geçen demiryolları vasıtasıyla Selanik ile bağlanmış bulunuyordu. Bosna'nın direk Osmanlı demiryollarıyla bağlı olmamasının sebebi 19. yüzyılın son çeyreğindeki meydana gelen siyasi ve ekonomik olaylarında yatmaktadır. Bosna gibi ulaşılması daha zor olan bölgeleri daha sonra mevcut hatlarıyla birleştirilecekti. Mali ve siyasi nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti bunu gerçekleştiremedi.

1908 senesinde mevcut olan demiryolu hatların şekli Avusturya, Sırbistan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan prensliği tarafından 29 Mayıs 1883 yılında akdedilen, Berlin antlaşmasına dayanan bir antlaşmasıyla (Dörtlü konvansiyonu) belirlendi. Selanik veya İstanbul'a doğru giden trenler Peşte'den Belgrat ve Niş şehirlerinden ya Sofya üzerinde İstanbul'a ya da Üsküp / Mitroviče üzerinden Selanik'e varabildiler.[165]Avusturya Dışişleri Bakanı Aerenthal tarafından tasarlanan ve 27 Ocak 1908' de açıklanan Sancak demiryolu projenin çeşitli amaçları vardı: Aerenthal'ın resmi bildirisine göre bu hat sadece ekonomik amaçların doğrultusunda inşa edilip, Viyana'yı Peşte, Saraybosna, Zenice, Yenipazar ve Mitroviče üzerinden Atina ile bağlanacaktı. Aerenthal, inşa olunacak hattın hazırlanması için Osmanlı padişahı ile yakın işbirliği içinde olması gerekli olduğunu vurgulamaya ihmal etmeyip projenin mutabakata dayandırdığı izlenimi vermeye çalıştı.[166] Aerenthal'ın iddialarına göre hat hem Bosna-Hersek hem de Osmanlı Devleti ve Balkan devletlerinin kalkındırması için muazzam bir

[165] Richard Riedl : „ Sandschakbahn und Transversallinie",Viyana 1908, s.3
[166] BOA HR SYS 168/70 1908.1.29

fırsat teşkil etmekteydi. İnşası için iki alternatif seçeneği mevcuttu: fiyat bakımından daha uygun olan proje taslağına göre demiryolu Uvac'da başlayıp, Prıboj ve Prijepolje üzerinde bir tünel vasıtasıyla Rozhan dağını delip İbar nehir vadisinden Türk topraklarında bulunan Mitroviče'ye kadar devam edecekti. Sancak demiryolu hattının uzunluğu toplam olarak 210 km olacaktı. [167] İkinci proje taslağına göre hat Zenice kentinden doğrudan doğruya Yenipazar'a geçip, Karadağ'a fazla yaklaşmadan Mitroviče'ye kadar devam edecekti. Demiryolu bölgenin coğrafi şartlarını dikkate alınarak hafif raylı olacaktı, ekonomik verimliliğini daha da arttırmak için bütün ray sisteminin değiştirilmesi zaruri olacaktı. Böylece Avusturyalı ürünler Sırp toprakları değmeden Atina'nın Pire limanından Kahire ve Hindistan'a kadar getirilecekti. Osmanlı Hükümeti o projeyi dikkatli bir şekilde takip etti ve özellikle Rusya ve Avusturya'nın bu projeyi Makedonya hukuk reformuyla bağlanma girişimlerine karşı çıktı.[168]Osmanlı Hükümeti önce bu projeye pek yanaşmazken çeşitli tehdit ve pazarlamalardan sonra projeyi teknik yönünden araştırılmasına onayını verdi. Osmanlı makamları bu arada yabancı matbuatı da takip ederek İngiliz gazeteler tarafından dille getirilen, Avusturya'nın bölge üzerinde yayılmacı politikaların mevcut olduğuna dair makaleleri değerlendirmekten geri durmadı.[169] Özellikle müellifi açıklanmayan, kaynak olarak gösterilen Viyana'dan gönderilen bir mektup Avusturya'nın hedeflerini baskıyla gerçekleştireceğini dair raporlar dikkat çekiciydi.[170]

Avusturya o bölgede döşeyen bir demiryolu hattıyla ihtiyaç olduğu taktirde askerlerini en kısa zamanda Yenipazar bölgesine ve gerektiğinde Makedonya demiryolunu kullanarak ta Selanik'e kadar çıkartabilirdi. Avusturya-Macaristan parlamento delegasyonlarının münasebetlerin arifesinde Avusturya delegasyonunda, sancak demiryolu projesinin diplomatik sorunlarına yol açabileceğini, Fransız ve İngiliz matbuatının konuya şüpheyle yaklaştığı dile getirildi. Delegasyon görüşmeleri sırasında hem Avrupa devletlerin hem Osmanlı Devletinin Şüphelerini bertaraf edebilmek için sadece Balkanların istikrarı hedeflendiği, Avusturya-Macaristan Balkanlar politikasının

[167] PA AA R12926 A2733/ "Marz-Halbmonatszeitschrift für Deutsche Kultur " 1908/05
[168] PA AA R12926 A3018/ Ek olarak
[169] BOA YA.Hus. 518/53 1326.1.16
[170] BOA YA.Hus. 518/76 1326.1.23

işte bu hedefleri takip eden Mürzsteg protokolüne bağlı kalacağı izah etti.[171] Avrupa matbuatı umumi olarak Avusturya'nın hukuken, mevcut antlaşmaların çerçevesinde Sancak Transversal hattını inşa etme hakkına sahip olup olmadığını tartışıp, çeşitli sonuçlara vardı: İngiliz ve Fransız matbuatı karşı çıkarken Alman gazeteler umumiyetle Avusturya'nın tezini desteklediler.[172] Bu tavrı demiryolu krizi ve daha sonra ilhak krizi sırasında kendini gösteren ittifak bloklarının çoktan beri mevcut olduğu, bloklaşma politikasının boyutunu göstermektedir. Aerenthal`in projesi Rusya ve Sırbistan'ı endişeye sevk etti: zira demiryolu kendi Panslavizm politikalarını tehdit edip, Avusturya'nın Makedonya'yı ve Selanik Körfezini kontrol altında tutmasına yol açabilirdi. Sırp Generali Papriko de Vecerni Poşta adlı gazetesine demeçler verip, Avusturya'nın planlanan hattını hem Bulgaristan hem de Osmanlı topraklarına kadar uzatmak istediğini vurgulayıp, Avusturya'nın niyeti hakkında şüphelerini açıkladı.[173]

Avusturya –Macaristan bu demiryoluyla aynı zamanda Sırbistan'ı çevrileyecek zaten ekonomik güdümünde bulunan Sırbistan'ı kendisine daha fazla bağlayıp Rus etkisini önemli ölçüde azaltabilirdi. Karadağ için benzer bir durum söz konusu idi. Üstelik Güney Balkanlara inen bütün demiryolu hatları Sırbistan üzerinde döşenmişti. İstanbul, Selanik Sofya gibi ticaret merkezlerine giden bütün ürünler Sırbistan'a gümrük geliri sağladı. Sancak demiryolu gerçekleştirdiği taktirde Sırp demiryolu tekeline son verip gümrük gelirlerin azaltmasına yol açacaktı.[174]Hukuki bakımından Avusturya hakkını Berlin Muahedesine dayanıyordu ve antlaşmaya göre bir demiryolu inşa edebileceğini ifade ediyordu. Uluslararası hukuk kaidelerine göre Avusturya-kendi diplomatların yorumuyla- bu hakkını pekâlâ kullanabilirdi, ancak Balkanlardaki kendi konumunu tehdit altında gören Rusya Mürzsteg programını göstererek Avusturya tezini çökertmeye çalıştı. Mürzsteg programına göre hiç bir devlet Bosna'daki statükoyu bozabilecek bir fiile girişmeye sahip değildi ve Rusya'ya göre Sancak demiryolu Avusturya'nın konumunu fazlasıyla kuvvetlendirecekti. Rusya siyasi bir manevraya başvurarak, Sancak demiryolu projesine vereceği onayı karşılığında Sırbistan'ı ve Karadağ'ı Adriyatik deniziyle bağlayacak olan bir Transversal hattının inşası için izin

[171] BOA HR SYS 168/72 1908.2.14
[172] BOA HR.SYS. 43/5 1908.2.23
[173] BOA Y.A. Hus. 518/90 1326.1.26
[174] PA AA R12926 A3215/ ek

istedi. Avusturya gerçekleşmesi güç olan bu projeye önce onayını verirken daha sonra buna karşı çıktı.[175] Hat Sırbistan dâhilinde Tuna Nehrine yakın ya Prahowo ya da Pruja'da başlayıp Timoc Vadisini geçerek Niş kentine ulaşacaktı, oradan Osmanlı topraklarından geçip Kurşumlja, Merdane/Mrdare, Priştine, Jakova ve Prizren'i geçtikten sonra Karadağ başkenti Podgoriçe de dahil edilip İtalya tarafından yeni inşa edilmiş olan Antivari/ Bar limanına ulaşacaktı.[176] Eklenmelidir ki, Karadağ'dan geçen kısmı daha evvel İtalya ve Karadağ devletler tarafından planlandı. Ancak kendi hatlarını Sırp demiryoluyla bağlanması her iki devletinin ekonomik menfaatlerine uygundu. Sırp Hattı Priştine'nin güneyinden gelecekti ve Sancak demiryolu ile Sırp Transversal hatları birbirine bağlanmayacaktı. Gerçekleştirilmiş olsaydı demiryolu Niş ile Bar kentleri arasında toplam 380 km uzunluğunda olacaktı. Proje tahminen 130 milyon franka mal olacaktı.

Proje küçük Sırbistan krallığı için nispeten pahalı olacaktı ve ne kadar verimli olacağını da meçhuldü, bu da projenin siyasal niteliğini altını çizmektedir. Rusya/Sırbistan ve Avusturya arasında patlak veren demiryolu tartışmasından sonra alternatif olarak Transversal hattının Sancak demiryolu ile birleştirilmesi önerildi: Bar/Antivari limanından başlayacak olan demiryolu Yenipazar'a yakın olan Trepça'ya kadar uzanıp, orada Sancak demiryoluyla birleşecekti. Belirtildiği gibi Rusya, Sancak demiryolu projesini Mürzsteg Anlaşmaya bağlanmaya çalışıp bu şekilde Makedonya reformları içeren bu formülünü hem Osmanlı Devletine hem de büyük devletlere karsı diplomatik koz olarak kullanmaya başladı.

9 Ekim 1903 Rusya ile Avusturya arasında imzalanan ve öbür Büyük Devletler tarafından onaylanan Mürzsteg programı, Makedonya da hukuki, sosyal ve idari reformlar öngörülmekte idi, reformların uygulanması Rus ve Avusturya konsoloslar tarafından kontrol edilecekti. Bunların arasında yerel jandarma teşkilatı eğitecek olan yabancı subayların görevlendirilmesi, ancak ayni zamanda Osmanlı Devletinin egemenliğini açıkça ihlal eden Makedonya Osmanlı müfettişinin yanı sıra Rus ve Avusturya memurlarının görevlendirilmesi vardı. Adı geçen memurlara geniş icra yetkileri verilecekti, ayrıca Hıristiyan tebaası için daha geniş haklar

[175] PA AA R12926 A3078
[176] PA AA R12926 A 3316

öngörülmekteydi.[177]Bu yönden Makedonya reform programı Elviye-i Selase için tasarlanan ıslah projesiyle büyük benzerlikler taşımaktadır. Rusya'nın girişimlerine yol açmamak amacıyla Almanya tarafından desteklenen Avusturya, Osmanlı Devletine bazı makul reformlarının kabulünü tavsiye etti, böylece Osmanlı Devleti Rusya'nın ve İngiltere'nin isteklerine karsı ayakta durabilecekti. Almanya ve Avusturya hem Osmanlı Devletine destek veren müttefik olarak kendi konumlarını kuvvetlenmiş olurlardı ve Mürzsteg Anlaşmasına sadık kalmak suretiyle Balkanlardaki Statüko ve Avrupa devletlerinin dengesini kendi lehine çevirerek tekrar sağlanmış olacaklardı.[178]İngiltere, İtalya Avusturya, Almanya ve Fransa ise Makedonya sorunu ile ilgilendirirken, büyük devletlerarasında dengeyi bozabilecek bir gelişmeye yol açmamak için temkinli davranıp Rus önergelerine sıcak bakmadılar.[179]Ancak Rus hariciye nazırı Kont Iswolsky kendi demiryolu projesini ciddi uygulanmaktan ziyade daha çok Avusturya yi dengelemeye amaçladı: Mali nedenlerden dolayı fiiliyatta hayata geçirilmesi pek mümkün olmayan Sırp Transversal projesini Avusturya'ya karsı bir misilleme olarak tasarlanmıştı. Aerenthal'a destek verenlere göre demiryolu bölgeye sadece refah getirmeyip ayni zamanda Avrupa medeniyetinin Balkanlar'ın uçlarına kadar yayılmasına yardımcı olacaktı. Aerenthal tarafından ileri sürülen ekonomik faktör özellikle Macaristan'da destek buldu, çünkü Macaristan kendi topraklarından Akdeniz'e kadar uzanan bir demiryolu ile kendi ürünlerini daha iyi pazarlara aktarabilirdi. Ancak Avusturya, Sırbistan'ı ekonomik ve stratejik bakımından çember altına almakla Panslavizm'in önünde gelmeye ummakta idi.[180] Sırbistan tarım ürünlerini piyasaya sürebilmek için Avusturya'dan başka alternatif aradığında 1906 yılında iki devletlerarasında "domuz savaşı "olarak tarihe geçen kriz yaşadı ve Avusturya Sırp ürünlerine karşı ceza gümrük tarifeleri uygulanmaya başladı. Avusturya siyasetçileri aralarında Sırbistan'a karşı savaşı bile ihtimal görerek, Avusturya'nın Selanik'e kadar yayılmasını tartışmaya başladılar. Kendini "Balkanların Piyemont'ı " olarak gören Sırbistan Balkanlarda Panslavizm faaliyetlerinin merkeziydi ve son yıllarda özellikle

[177] Stanford Shaw: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt II,3. basım,İstanbul:İnkılap yay.,1998, S.262
[178] PA AA R12926A3814
[179] PA AA R12926A3058
[180] PA AA R12926A3215

Bosna`da propaganda faaliyetlerini Rusya'nın maddi ve manevi desteğiyle sürdürüyordu.[181]

Sırbistan hem Bosnalı Sırplar hem de- kısmen de olsa- Boşnak Müslümanlar arasında destek bulup özellikle gazete, dernek, okul ve Sırp Ortodoks kilise vasıtasıyla kendi propagandasını sürdürdü. Bu durum ise Avusturya-Macaristan'ın Bosna'daki konumunu tehdit etti. Sancak demiryolu ise Aerenthal`in hem Bosna'da hem Habsburg İmparatorluğunun öbür kısımlarında güç kazanan Panslavizm'ine karşı panzehiri olacaktı. Avrupa büyük devletleri demiryolu projeyi kendi çıkarların doğrultusunda değerlendirdiler ve karşılıklı görüşlerini ifade edebilmek için basını kullandılar. [182]Okuyucuların fikrilerini kendi siyasi çıkarların doğrultusunda etkilemeye çalışan makaleler bazen ilgili hükümetlerin gayrı resmi beyanatlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok makale ise doğrudan dışişleri makamlar tarafından hazırlanmıştı.[183]Alman gazeteleri Avusturya-Macaristan'a destek verirken, İngiliz ve Fransız gazeteler genellikle Rusya'nın görüşüne sahip çıkıp Aerenthal'a Balkanda statükoyu bozmakla suçladı. [184]Rus, İngiliz ve Fransız gazeteler genellikle Sancak demiryolu projesini Makedonya sorunu ile bağlantılı değerlendirmektedir. Almanya, Avusturya- Macaristan'a destek verdiğinden özellikle İngiliz ve Fransız gazetelerince Pangermanizm'in peşinden koşmakla suçlandırılmaktadır.[185]Almanya Balkan ve Bosna politikasını resmiyette kendi konumunu Avusturya'ya nazaran ikinci derecede göstermeye çalışıp, herkese karşı tarafsız görünmeye önem veriyordu. Türkiye'de diplomatik nüfuza sahip olan Almanya, İstanbul'daki kendi güçlü konumunu reddetmemekle beraber Sancak demiryolu projesinde herhangi bir mesuliyeti reddederken fiiliyatta Avusturya'ya büyük destek vermekteydi. [186]

Binaenaleyh Almanya, Avusturya'nın dış politikasında müdahale eden hegemon devlet imajından uzak durmaya çalıştı. Sancak demiryolu projesi ve tartışmaları, Makedonya sorununda olduğu gibi Avrupa büyük devletlerinin artık katı

[181] Mazlower,s.174
[182] PA AA R12926 A2899
[183] PA AA R12926 A2894
[184] PA AA R12926 A2852
[185] PA AA R12926 A3094
[186] PA AA R12926 A2894

bir bloklaşmaya doğru gittikleri göstermektedir. Almanya Avusturya-Macaristan ile bağlarını pekiştirirken, Sırbistan ve Karadağ gibi küçük Balkan ülkeleri de yanına alan Rusya, Fransa ve İngiltere'ye yaklaşmaya başladı. Avusturya basını Sancak demiryolu projesinde Almanya'dan gelen diplomatik desteği takdirle karşılarken, Macaristan basını bu olaya farklı yaklaştı.

Habsburg yanlısı"Peşter Lloyd " gazetesi Almanya'nın Sancak projesine destek politikasına övünçler yağdırırken, Macar milliyetçiliği destekleyen "Budapesti Hirlap" gazetesi konuya farklı yaklaştı. Hirlap makalenin sayesinde Habsburg İmparatorluğunda o günlerde etnik grupların arasında yaşanan çıkar çatışması belirgin olmaktadır.[187]Macaristan'ın konumu 1867'den beri güçlendirildiyse de bazı Macar politikacıları Macaristan krallığının daha fazla yetki kazanılmasından tavır koydular. Zira Macaristan, kendi bünyesinde yaşanan Slavların Panslavizm faaliyetlerinden büyük rahatsızlık duyuyordu.

Sancak demiryolu projesi özellikle Bosnalı Sırplar, kısmen de Macaristan krallığının dahilinde bulunan Hırvatistan Krallığında mukim olan Hırvatlar arasında Panslavizm ajitasyonunu alevlendirdi. Bazı Macar gazeteciler, Almanya ile olan ittifakının buna karşı yetersiz kalacağını, ancak Rusya, Fransa ve İngiltere devletlere yaklaşmasıyla bu tehlikenin ortadan kalkabileceği savundular. Bu reçete oldukça basit görünüyordu: Panslavizminin hamisi Rusya ile olan ittifakı Habsburg İmparatorluğunda yaşayan Slavları rahatlatacaktı, Fransa ve İngiltere ile yakınlığı ise Almanya'ya meydan okuyarak Avusturya'yı Pangermanizm'dan vazgeçmeye, Macaristan'a daha fazla hak vermeye zorlanacaktı.

Habsburg İmparatorluğunun dengeleri oldukça hassas olduğundan bu formül pek gerçekçi değildi, ancak tarihin gösterdiği gibi Almanya ile ittifakı de bu çok uluslu İmparatorluğunun ömrünü ancak birkaç yılına uzatabildi. Sancak demiryolu projesinden çıkan tartışması gittikçe kişisel bir boyut kazanmaya başladı, Avusturya-Macaristan basını genellikle Rus Dışişleri Bakanı İswolsky'nin kişisel emellerini ve Panslavizm tutkusunu sorumlu tutarken diplomatlar da bu değerlendirmeyi kısmen paylaştılar. Ancak Rusya'nın proje'ye karşı direnişini sadece duygusallığına bağlamak mümkün

[187] PA AA R12926 A3018

değildi, zira Rusya kendi çıkarlarını ve Balkanlardaki konumunu tehlikeye girmiş görüyordu.

Panslavizm Rus dış politikasında Çar I. Petro'den beri değişmeyen, sıcak denizlere inme arzusuna hizmet edecekti. 1877 San Stefano Antlaşmasının sonucu olarak ta Akdeniz'e kadar uzanan Bulgaristan prensliğinin sınırları Berlin Kongresinde Büyük Devletlerin baskından dolayı küçüldüğünden Rusya hedefine ulaşamadı. Sancak Demiryolu projesi coğrafi ve siyasi konumlarından dolayı İtalya ve Karadağ devletleri de bu projeyle meşgul oldular.

Karadağ siyasi bakımından Sırbistan ve Panslavizm'ine yakın olmakla beraber iktisadi bakımından İtalya ve Avusturya'ya bağlı idi. İtalya ise kendi siyasi ve iktisadi çıkarlarına göre daha önce ayrı bir demiryolu projesi planlamakta idi: İtalya tarafından planlanan Hat Antivari /Bar limanından Yenipazar'a kadar uzanacaktı. Sancak demiryolu projesi ise bu projeyi tehdit edebilirdi. Buna rağmen İtalya, Avusturya'nın Transveral projesine verilen onayını dikkate alınarak kendi projesini sürdürmeye gayret etti. Bu durum Karadağ'ı zor durumda bıraktı: Berlin Antlaşmasına göre Avusturya Bosna ve Sancak bölgelerinde bir demiryolu inşa edilebilirdi. Avusturya bu hakkini 30 seneden beri kullanmadığından Karadağ hükümeti, Avusturya'nın bu hakkini kullanmayacağını varsayıp İtalya ile anlaştı.

İtalya demiryolu projesi Sancak demiryolu projesinden dolayı suya düşebileceğinden elbette iktisadi bir kayıp söz konusu idi, üstelik Sırbistan misali gibi, Karadağ da Avusturya'nın iktisadi ve siyasi güdümüne girecekti. İtalya'ya karşı verilen beyanatı tutulmadığından da Karadağ itibar kaybetme riski yaşadı. Karadağlı Panslavizmcilikler Sancak projesini -hakli olarak- Panslavizm karşıtı bir hareket olarak değerlendirdiklerinden Karadağ'da da bu küçük ülkeyi tehlikeli bir durumuna düşürebilen radikal akımlar bas gösterdi.[188] Üstelik bütün Rus itirazlarına rağmen, Avusturya kendi demiryolu projesini Berlin Antlaşmasının hükümlerine dayanabilirdi, buna karşın İtalya tarafından desteklenen Adriyatik Denizi- Tuna nehri Transversal demiryolu projesi antlaşmaya göre öbür devletlerin onayını almalıydı.[189]Kriz boyunca

[188] PA AA R12926 A2908
[189] PA AA R12926A3058

bütün taraflar diplomatik seviyesinde bağlantılarını sürdürmeye gayret ettiler. Aerenthal ise hükümetler arası münasebetlerin devamına büyük önem atfediyordu. Hükümdarlar arasında güven oluşturmak maksadıyla Petersburg seferi Berchtold'un Rus Çarı tarafından kabulü sağlandı.[190]

5.2 Çözüm Arayışları

Rus tutumu özellikle Kont İswolsky tarafından katı bir şekilde savunurken Çar II. Nikola daha ılımlı bir görüşü sergileyip bir uzlaşmayı desteklediğini ima etmekteydi. Çar Nikola, hukuki bakımından Avusturya'nın haklı olduğunu, ancak Makedonya'daki reform girişimlerden dolayı kötü bir zamanlamaya denk geldiğini belirtiyordu.[191] Bu yumuşatıcı sözlere rağmen durum gittikçe sertleşip yavaşça Avusturya-Rusya/Sırbistan arasında bir krize yol açtı. Kriz diplomatik kulislerde kabineler arasında diplomatlar sayesinde kapalı kapılar arkasında devam ederken basın ilgili hükümetler için vazgeçilmez bir araçtı. Basın vasıtasıyla taraflar birbirlerine tutumlarını aktardılar, makaleler diplomatlar tarafından dikkatli bir şekilde incelenip yetkili kişilere sunuldu. Basında kâh "uzmanlar" veya "adlarını açıklamak istemeyen üst dereceli memurlar",kâh başyazarlar veya profesörler beyanatlarını verdiler, ancak makalelerin büyük bir kısmı ya doğrudan dışişleri makamlar tarafından hazırlandı veya en azından teşvik ediliyordu. Şubat sonlarına doğru Rus tarafı İstanbul sefiri sayesinde Avusturya-Rus ittifakının Balkanlarda sona erdiğini ima etti.[192] Aerenthal şahsen Makedonya Reform projesinde büyük devletlerin beraberliğini ve dengeyi sağlamak niyetinde olup, Makedonya reformlarında statükoyu sağlayan antantın bozmasının şahsen arzulanmadığını beyan ederken, Rusya'nın o yöne doğru hareket ettiğinde kendi politikasını azimle devam edeceğini ima etti. Almanya Aerenthal'ın politikasını diplomatik seviyesinde desteklemeye devam ederken, Aerenthal Avusturya'nın Sancak demiryolu meselesinde tamamen bağımsız hareket ettiğini vurgulamaya ihtiyaç

[190] PA AA R12926A3266
[191] PA AA R12926A3238
[192] PA AA R12926A3251

duydu.[193]Almanya`nın kendini tarafsız, Avusturya'nın ise kendi dış politikası tamamen bağımsız olarak gösterme arzusu bazı sorulara yol açmaktadır. Durum Cihan Harbinin arifesinde Avrupa devletlerinin bloklaşma politikası ile açıklanabilir. Öncelikle Avusturya´nın ne derecede bağımsız hareket ettiğini ve Almanya'nın konumu tahkik edilmelidir. Rus, Fransız ve İngiliz basını genellikle Avusturya'yı Alman Pancermanizm politikasının uzantısı olarak değerlendirmeye eğilim gösterdiler. Şüphesiz Almanya, Avusturya'nın Balkanlarda daha fazla güç kazanmasını destekledi, zira bu şekilde Almanya tarafından tehdit olarak algılanan Rusya, Balkanlardaki dengeyi kendi lehine genişlemeyecekti. Almanya'nın kurucu şansölyesi Bismarck, daima Fransa'yı izole etmeye çalışıp, kendisinin Rusya'yla ittifaka girmesini engellemeye çalıştı, bu şekilde Almanya iki cepheden tehdit edilmeyecekti. Almanya, Bismarck tarafından ustalıkla yürütülen statüko siyasetini 1890 yılında Bismarck'ın istifasından sonra terk edip, İmparator II. Wilhelm'in inisiyatifiyle daha saldırgan bir silahlanma ve sömürge siyasetine doğru gitti.[194] Rusya'nın 1894 Fransa ile ittifaka girmesi, Almanya tarafından tehdit olarak algılanıyordu. Durum 1904 yılında addolunan İngiliz-Fransız ittifakının (Entente Cordiale) sayesinde daha kritikleşip, Almanya tarafından çevrilme olarak algılandı. Almanya'nın Avusturya'ya destek verme çabaları bu gelişmeleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Aerenthal'in ifadesine göre, Sancak demiryolu projesinde olsun, Makedonya Reform projesinde olsun, o günlerde sanıldığı kadarıyla Almanya ile Avusturya arasında önceden gizli antlaşmalar mevcut değildi. İki devletlerinin en önemli amacı, Balkanlardaki dengeyi korumak maksadıyla devletlerarası dengeyi koruma gayreti inandırıcı görünmektedir, zira Rus Çarı da bunu- Rus Panslavizm faaliyetlerine rağmen- Rus dış siyasetinin en önemli hedefi olarak ifade etmekteydi. Rusya Harp Naziri Roediger de aynı şekilde beyanatlarda bulunup, Rusya, Avusturya ve Almanya'nın arasındaki ciddi itilafların meydana gelmemesi gerekli olduğunu fikriyle o günlerin bloklaşma siyasetinin önemli noktalardan birini değinmektedir. Büyük Devletler ittifaklarda bulunmakla beraber aralarındaki münasebetlerinde daima açık bir kapıyı bırakmalıydılar. O esnada Roediger, Rus basını tarafından geçmişte Almanya'ya atfedilen birçok olayı diplomatik dille hafifletmeye çalışıp, Almanya ile olası bir savaşın Rusya için ancak hayati konularında son çare

[193] PA AA R12926A3266
[194] Hobsbawn,s. 400

olarak düşünebileceğini açıkladı. Rus Harp Naziri Roedinger'in ifadeleri, ayrıca Avrupa Büyük Devletlerin Osmanlı Devletinin olası taksimini o tarihte geçerli bir varsayımı olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. "Anadolu'da herhangi bir toprak parçası uğrunda Almanya ile savaşa giremeyeceği" ifadesinden, Osmanlı toprakların Rus siyasetinin ancak ikincil hedefi olduğunu anlaşılmaktadır.[195]Daha evvel Sancak Demiryolu projesine karşı çıkan İngiltere, Mart 1908'de hem Sırp, hem Avusturya projelerine tarafsız bakıldığını ima etti. Şüphesiz İngiltere, Avusturya'nın jeopolitik konumunu güçlendirecek olan Sancak Demiryoluna karşın Sırp Transversal projeyi bir denge faktörü olarak değerlendirmekteydi, ancak Sırbistan'ın bu projeyi Babıâli nezrinde destekleme isteğini geri çevirdi. Zira İngiltere, Makedonya Reform girişimlerini tehlikeye atmamak için Osmanlı Hükümeti üzerinde daha fazla baskı oluşturmak istemedi.[196].Buna karşın Sırbistan Rusya, İtalya ve Fransa'dan açık desteği alabildi. Türk diplomatlar ise, Babıâli'den her iki projeye karşı artık fazla itiraz beklenilmediğini açıkladılar. İngiliz basını genel olarak Sancak Demiryolu projesini Almanya'nın doğu'ya atılım arzusunun bir parçası olarak gösterdi. Alman makamlarına göre, İngiltere Rus-Alman çekişmesinden faydalanarak İswolsky'nin Panslavizm politikasına iyi gözle bakıyordu. Rus Hariciye Nazırı İswolsky, Almanya Dışişleri kaynaklarında aşırı İngiltere yanlısı, yanı "Angloman" olarak tasvir ediliyor. Bu görüş biraz abartılmış olarak olsa dahi, 1907 yılından beri karşılıklı ilişkilerde bir dengeyi kuran Rusya ve İngiltere'nin politikasına ışık tutmaktadır. Alman makamlar ise İswolsky'nin izlediği politikayı akılcılıktan uzak, tamamen duygusal olarak değerlendirdiler. Sırp tarafı finansmanı özellikle Fransız bankerlerinden sağlanmaya çalıştı, aynı Fransız banker çevreleri Fransız basın vasıtasıyla Avusturya Sancak Demiryolu projesini daha evvel oldukça sert dille saldırdılar. Finansmanın bir kısmı, 1863 yılında İngiliz ve Fransız sermayesiyle kurulan ve bundan dolayı yoğun Fransız etkisi altında bulunan Osmanlı Bankası (Banque Ottomane) tarafından sağlanmaya düşünüldü. Fransa büyükelçi Constans'in Sadrazam'dan açıkça Banque Ottomane'yı sermayedar olarak tavsiye edilmesi Osmanlı hükümetince temkinli karşılandı, ancak bu

[195] PA AA R12926A3286
[196] PA AA R12926 A 3316

durumun hemen Almanya'ya bildirilmesi Türk-Alman ilişkileri bakımından dikkatte şayandır.[197]

Bilindiği gibi Sırp Transversal demiryolu Sırbistan'ı ekonomik bakımından azat haline getirmek için büyük ehemmiyet taşıyordu, çünkü Sırbistan tarım ürünlerini Avusturya tarafından etkilenmeden Türk toprakları üzerinde piyasaya sürebilirdi. Türklerin isteksizliği Fransız büyükelçi Constans tarafından esprili bir şekilde ifade edildi: zira kendisine göre (Sırp tarım ihracatının büyük ölçüde canlı domuzlardan oluşturulduğunu dikkate alınarak)Türkler " bütün Sırp domuzlarının Türk topraklarından geçeceklerinden " şaşıracaklardı. Elbette büyükelçi de Türklerin aslında ekonomik ve stratejik etkilerinden çekindikleri farkındaydı. Transversal demiryolu savaş halinde asker nakliyatı için elverişli değildi, Osmanlı topraklarında bulunmasına rağmen Sırbistan'a yakınlığından dolayı kolayca o devlet tarafından istediği takdirde kapatılabilirdi. Buna rağmen bu anekdot, Osmanlı İmparatorluğunun bloklaşma sürecinde marjinal olarak görünebilecek olaylarından ne kadar etkilendiğini tasvir etmektedir. Avusturya ve Rusya prensip olarak Mart 1908'da her iki tarafının demiryolu projelerine yeşil ışık yakmış gibi görünüyorlardı, zira Rus hükümeti bununla ilgili bir nota açıkladı. Ancak Rusya ile Avusturya arasında Balkan meselelerinde dengeyi sağlayan antantının artık bir anlamı kalmadığını kesindi, bu durum örneğin İngiliz basın kaynaklarca teşhir edildi. Alman makamlarının dikkatleri aslında başka bir olay üzerinde yoğunlaştı: İngiliz basını, Almanya'nın Avusturya'ya verilen desteğini genel demiryolu politikalarına bağlandı. "Forthnightly Review" dergisi, Almanya tarafından tasarlanan Bağdat Demiryolunun stratejik değerini Selanik'e uzanan Sancak demiryolunun konumuna bağlanmakla vakayı doğrudan Alman-İngiliz demiryolu politikasına çekmeye çalışıp, İngiltere'yi dolaylı olarak Orta Avrupa devletlerinin çekişmesine dahil etti.[198]Üstelik adı geçen dergi, Almanya'nın Rusya ile İngiltere arasında meydana gelebilecek olan yakın bir işbirliğinin önüne geçmeye çalıştığını iddia ediyordu. Rus hariciye Nazırı İswolsky ise, Sırp projesinin Rusya açısından o kadar önemli olmadığını ve Rus hükümetince herhangi bir garanti verilmeyeceğini iddia

[197] PA AA R14583 A 4350
[198] PA AA R12926 A 3564

ederek, gerginliği azaltmaya çalışmaktaydı.[199]Buna karşın Sırbistan, Avusturya'ya kendi demiryolu projesi için desteğe başvurmuş ise dahi, bu hareket daha çok formalite olarak görünmekteydi.[200] Avusturya'nın Sırbistan'a hatlarını birleştirme teklifi sadece diplomatik bir manevradan ibaretti, çünkü Sırbistan ekonomik bakımından Avusturya'dan bağımsız olabilmek için ancak müstakil, Bosna'dan değil Türk topraklarından geçecek olan bir demiryolu tercih edebilirdi. Sırbistan ise hatları birbirine bağlanmakla bölgeyi stratejik ve ekonomik bakımından daha iyi kontrol edebileceğinden aslında aleyhine olan Transversal demiryolu projesini lehine çevirebilecekti ve bunun doğrultusunda Mart ayında İtalya ile bağlantıya geçip destek aradı.[201]Almanya bu destek girişimi pek gerçekçi olarak değerlendirmedi, zira İtalya ekonomik yönünden öbür büyük devletleriyle kıyaslanmazdı ve İtalya hükümeti bunun farkındaydı. Buna rağmen İtalya kendini mümkün mertebede ilgili ve kabiliyetli göstermeye çalışıyordu, Alman büyükelçinin sözleriyle adeta "hemşerilerinin büyük adam olma hevesini okşamaktaydı".Bu davranış şekli devrin uluslar arası politikada çok ehemmiyetli olan bir faktörü göz önüne sermektedir: prestij ve milli gurur. Hiçbir büyük devlet veya en azından büyük devletlerarasında yer almaya çalışan bir devlet prestij ve güç kaybı tahammül edemezdi. Real politik bakımından çok önemli olmayan ancak prestij kazanım veya kaybı ile bağlantılı olan meseleler uğruna savaş dahi göze alınıyordu. Bu politika devrin denge ve bloklaşma siyasetinden kaynaklanmaktadır: Kendini güçlü ve kararlı gösteren bir devlet bu şekilde öbür devletlerinin önüne geçme girişimlerine engel olabilirdi ve dengenin bozulmasına mani oluyordu. Başarılı bir diş politika hükümetlerin konumunu parlamentoda ve umumi efkârında yükseltiyordu, İtalyan hükümeti Balkan demiryolu politikasında özellikle bu amacı takip etti. Aynı zamanda İtalya, ekonomik ve siyasi nüfuzunu Osmanlı İmparatorluğunun Arnavut toprakları üzerinde, hatta Karadağ üzerine de genişletmeye çalışıyordu. Küçük devletler ise büyük devletlerin ilgisini çekip kendi nüfuz alanını öbürlere kaptırmamak için bloklaşmadan faydalanmaya çalışabildiler, Sırbistan'ın politikası buna göre değerlendirmelidir. Sancak ve Transversal demiryolu projeleri devletlerarasında bir müddet için daha tartışılmakla beraber aslında bloklar arası denge oyunun bir parçası

[199] PA AA R12926 A 3607
[200] PA AA R12926 A 3941
[201] PA AA R12926 A 4069

olmuşlardı. Diplomatlar Mart 1908 yılından itibaren projelerin gerçekleşmeyeceğini sonuca vardılar, zira hatların inşası- en azından Avusturya bakımından imkânsız olmazsa dahi- teknik bakımından da zor görünüyordu.[202]Mart ayın sonunda Osmanlı Devleti Sancak demiryolu için görevlendirecek olan komiserleri bir iradeyle göreve çağırdılar ve Avusturyalı görevlilerle beraber çalışacaklardı.[203]Osmanlı Devletinin Demiryolu politikasında belirli bir bloklaşma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Bağdat demiryoluyla Almanya'ya önemli imtiyazları tanınmış olan Türkiye, Sancak projesinde de benzer bir tutum içinde bulunmaktaydı. Üstelik Alman Bankalar Osmanlı Devletine yüksek miktarda krediler tanınmaktaydılar. Rusya'ya göre Osmanlı devleti Rus İmparatorluğunu izole etmek amacıyla gittikçe "üçlü ittifakının (İtalya, Avusturya, Almanya) izinde hareket etmekteydi".[204]Osmanlı İmparatorluğunun politikası Rus makamlarını ne kadar rahatsız ettiğini Sadrazam Tevfik Paşa'ya karşı savruldukları tehditlerinden belli olmaktadır. Rus diplomatlara göre İngiltere yenilmez filosuyla Osmanlı İmparatorluğu ciddi şekilde rahatsız edebilirdi, buna rağmen üçlü ittifakının yardıma yetişmesi ihtimal dışıydı. Tevfik Paşa bu iddiaları hafifletmeye çalıştı ve Osmanlı İmparatorluğunun sadece ekonomik gereksimlerin doğrultusunda hareket ettiğini ima etmeye çalışmışsa da Rus diplomat Meykow, açıklamalarını " dostça bir uyarı "olarak deklare etmekteydi. Osmanlı Devleti bu uyarıları dikkate almadığında "pişman olabiliri".Tevfik Paşanın bu görüşmeyi ayrıntılı olarak Alman büyükelçisine aktarılmasını ise Osmanlı-Alman ilişkilerinin yakınlığı ortaya sermektedir. Bu açıklama aynı zamanda Rusya'nın Almanya- Avusturya nüfuzundan ne derecede çekindiği ve Balkan Demiryolu politikasının stratejik konumunu göstermektedir. Eklenmelidir ki, Alman makamlar bu tehdide fazla önem atfetmeyip Rus kaba dış politikasının örneği olarak nitelendirmekteydiler. İlk bakışta pek önemsiz olarak görünen Balkan Demiryolu projeleri büyük devletleri bir patlamaya doğru getiriyordu. Rus dışişleri bakanı İswolsky eski denge siyasetinin yerine devletleri yeni bir bloklaşma hareketine doğru gittikleri belirtmekle bu gelişmelerin önemini vurgulanmaktaydı. Ancak İswolsky ısrarla, Rusya'nın değil, Avusturya'nın bundan sorumlu olacağını ifade etmekteydi. İswolsky, Avusturya'nın Demiryolu politikası vasıtasıyla Rusya'nın sırtının arkasında

[202] PA AA R12926 A 4293
[203] PA AA R12926 A 4862
[204] PA AA R12926 A 5802

Balkanlardaki konumunu güçlendirmesinin kabul edilmez olduğunu tekrarlanmaktaydı. Rusya, en azından Avusturya'yı dengeleyebilmek için Sırp Transversal projesinin inşası için Padişah tarafından kabulü için Alman desteği talep etti. Hattın küçük bir kısmının inşası bile yeterli olabilirdi.[205]İswolsky aynı zamanda Rus kamuoyunun baskısı altında olduğunu belirtmekle bir başka önemli noktayı ifade etmekteydi. Kendisi tarafından Duma da irad olunan nutku ise Sancak Demiryolu hattından dolayı ateşlenen Rus kamuoyunun duygularını yatıştırmaya amaçlanıyordu.[206]Sancak Demiryolu ve karşı projeleri klasik kabine politikalarıydı. Gazeteler bu konuya büyük önem verdiklerinden ilgili hükümetler kamuoyunu kazanmak amacıyla gazete makaleleri etkilenme çalışıp hatta kendiler yazılar hazırlandılar. Bu, Cihan Harbinin arifesinde Avrupa kamuoyunun ikili durumu göstermektedir: umumi efkâr artık "büyük kabineler " için vazgeçilmez ve dikkate alınması zaruri olan bir unsurdu, hükümetler onu artık politikası için kazanmalıydılar. Ancak kamuoyu aynı zamanda siyasi bir alet teşkil etmekteydi, diplomatlar ve kabineler karşı tarafın isteği "kendi kamuoyunun isteğine karşıt olduğundan " geri çevirmeye çalışabildiler. Gerginliği azaltmak için İmparator Wilhelm Padişah Abdülhamit II' e Sırp projeye onay vermeye tavsiye edip dengeyi yeniden kurmaya çalıştı.[207]Wilhelm dengeyi tekrar sağlayabilmek için, Rus Avusturya antantını tekrar canlandırmak umuduyla gizli olarak Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Aerenthal'dan İstanbul büyükelçisi Pallavicini vasıtasıyla Osmanlı Devletinden Sırp demiryolu projesi için onay almaya rica etti. Böylece Avusturya'nın barışsever bir politika takip edildiği, Almanya'nın tarafsız olduğunu ve Pangermanizminin peşinden koşmadığını ortaya konulacaktı. Wilhelm, Rusya tarafından Almanya üzerine atılan iddialarından kişisel olarak rahatsızlık duymaktaydı ve ısrarla Almanya'nın Balkanlardaki bütün demiryolu projelerine olumlu yaklaştığını beyan etti.[208]Bu ısrar, kişisel duygulardan ziyade Almanya'nın Osmanlı Devletinde başarıyla sürdürdüğü demiryolu politikasını öbür devletlerce tehdit olarak algılanmaması için sarf etmiş bulunmaktaydı. Kont İswolsky zaten Avusturya'dan bu yöne doğru bir adım

[205] PA AA R12926 A 5809
[206] PA AA R12926 A 6083

[207] PA AA R12926 A 6248

[208] PA AA R12926 A 6250

beklemekteydi, ancak Alman diplomatlar, Rusya'nın Balkanlardaki dengeyi zaten kendi lehine çevirmeye çalıştığından Avusturya'dan kabul edilmez tavizler istenmekle dengeyi mahsus bozmaya çalıştığını fikrini savundular.[209] Böylece Rusya, İngiltere ve Fransa'ya yaklaşıp bütün sorumluluğu Avusturya üzerinde atabilirdi. Alman diplomatların iddiaları gerçeğe uygundu, zira Rusya Mayıs ayında Avusturya tarafından yönetilen, Sancak demiryolunu planlayan komisyonundan asıl görevinin yanında aynı zamanda Sırp Transversal projenin planlamasını istedi.[210]Bu istek açık bir provokasyondu, çünkü teknik bakımından mümkün değildi. Avusturya-Rusya arasındaki gerginliği daha da fazla tırmanırken süreç bazı dış etkileriyle Bosna'nın ilhakına doğru yaklaştı. Balkanlardaki bu gelişmeleri ta Bismarck zamanına dayanan statüko siyasetinin sona doğru gittiğini ve gittikçe her devletinin daha agresif bir siyaseti takip etmeye hazır olduğunu ortaya konmaktaydı. Tarihin akışı ironik bir şekilde Avrupa barışı için en büyük tehlikelerinden birini teşkil eden ve bundan dolayı Berlin Kongresinde önemli bir yeri teşkil edilen"barut fıçısı Balkanları" tekrar dengeleri sarsılan faktörü olarak göstermekteydi. Osmanlı Devletinin Büyük Cihan Harbin evvelinde bloklaşma politikasından çok etkilendiği, Almanya ile yakınlık kurmaya çabaladığını görünmektedir. Sancak Demiryolu projesi ve Sırp/ Rus tepkileri, Bosna-Hersek'in Avusturya -Macaristan tarafından ilhak edilmesini etkileyen faktörlerin arasında bulunmaktadır. Genellikle Meşrutiyetin ilanı ilhakının tek nedeni olarak gösterilmektedir, buna karşın Balkan demiryolu projeleri genellikle ihmal ediliyor. İlhak krizinden dolayı Rusya ile Avusturya savaş eşiğine geçtiler, şüphesiz öbür devletleri de ister istemez bloklaşmadan dolayı bu savaşa katılmak zorunda kalacaklardı. Böylece hiçbir zaman gerçekleşmeyen, stratejik bakımından ön sıralarda bulunmayan bir demiryolu projesinin büyük güçlerin ve ideolojilerin çekişmesiyle ne kadar gerginlik yarattığını görünmektedir.

[209] PA AA R12926 A 6365
[210] PA AA R12926 A6855

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

6.Bosna-Hersek'in İlhakı

6.1 İlhakın Diplomatik Alanında Hazırlanması

Aylardan beri devam eden Sancak demiryolu krizi, Avusturya'yı Bosna üzerindeki hükümranlık haklarını gözden geçirilmesine itti. Bosna ve Hersek'i İmparatorluk topraklarına bağlanma fikri, yıllardan beri Viyana kabinesinin raflarında durmaktaydı ve ara sıra basın vasıtasıyla bir seçenek olarak ortaya atıldı. Avusturya ile Macaristan arasında mevcut olan iç siyasi çekişmelerinden dolayı Bosna'nın statüsü fazla işlenmedi, zira Bosna ve Hersek eyaletleri ilhak edildiğinde hangi tarafın bölgenin idaresi üstleneceği tartışmalar yaratmaktaydı. Dolayısıyla ortak Maliye Bakanlığının idaresi devam etmekteydi ve mevcut statükonun devam etmesi artık mümkün değildi.

Sırp ve Hırvat milliyetçi çevreler tarafından Habsburg idaresine karşı gittikçe yoğunlaşan faaliyetleri idarenin başını ağrıtıyordu. Bu faaliyetler Sırbistan ve - açıkça olmazsa dahi - Rusya tarafından desteklendi. Sırp askeri ve sivil gizli servisi çevrelerce tertiplenen Bosna'daki ajitasyon grupları Bosna ve Hersek'in Avusturya'dan kopartılmasını hedeflediler. Örneğin Belgrat şehrinde faaliyet gösteren, 'Slovenski Jug' cemiyeti, Panslavizm faaliyetlerde bulunan ve Osmanlı makamlarının da dikkatini çeken tipik bir kuruluştu. Cemiyet 'esaretten kurtulmaya çalışan Güney Slavlarının ' desteği ve yardımı için faaliyet gösteren bir örgüttü. Cemiyet sınırları aşan faaliyetlerde bulunup Bulgaristan, Bosna, Dalmaçya ve Agram (Zagreb)'da benzer gruplarla bağlantılıydı, örgüt kurulduğunda oradan tebrikler aldı.[211] Bu ve benzer gruplar sınırları aşıp ortak çalıştıklarından Bosna-Hersek'te Panslavist propaganda ve faaliyetler

[211] BOA Y.A. Hus. 501/162 1324.2.21

bakımından kontrol edilmesi zor olan Avusturya hâkimiyeti tehdit eden unsurlardı. Avusturya-Macaristan'ın bu faaliyetlerine karşı yapılan bütün önlemlere rağmen cemiyetler hiç yılmadan, üyeler mahkemelerce yargılanmalarına rağmen milliyetçi faaliyetlerinden vazgeçmediler. İdarenin buna sertlikle karşılık vermenin en meşhur örneği 'Agram Hıyanet davası' olarak tarihe geçti. Ağustos 1908 yılında Macaristan hükümeti'nin emriyle Hırvatistan'ın muhtelif yerlerinden 22 kişi 'vatana ihanet' suçundan dolayı tevkif edildi. Zanlıların 'Slovenski Jug' cemiyetine mensup, Djordje Nastiç isimli bir Sırp gazeteci tarafından kaleme alınan devrimci propagandanın doğrultusunda faaliyetlerde bulundurdukları iddia edildi. İddialara göre sanıklar, Hırvatistan'da yaşayan Sırpları Avusturya-Macaristan idaresine karşı topyekûn bir isyana katılmak için tahrik etmeye çalışmışlardı. Kanıt olarak sanıkların devrimci cemiyetlerle yapılan yazışmalar gösterildi. Daha evvel İstanbul'daki Sırp lisesinde öğretmenlik yapmış, sonra Karlovac'da ilahiyat hocalığı yapan Valeri Pribiçevič adlı bir Sırp din adamının evinde Sırp kraliyet sarayına ait yazışmalar bulundu.[212] Bundan hareket ederek, sanıkların yabancı bir devletin, yanı Sırbistan'ın yardımıyla isyana kalkıştığı suçlaması ortaya atıldı. Nastiç de mahkeme tarafından tutuklanıp yargılandı. Daha sonra, bu davanın haklı gerekçelerine dayanmayıp, siyasi bir duruşma olduğunu ortaya çıkacaktı ve sanıklar beraat edildi. Yine de Avusturya'nın milliyetçi Sırp grupları ne kadar tehlikeli olarak algılandığı, onlara karşı yasadışı yöntemler kullanmaktan geri durmadığını görünüyor. Panslavizm Balkanlarda Avusturya-Macaristan'ın ölümcül düşmanıydı ve onu ezmek için her yol mubahtı.

Sonuç itibarıyla Sırp/ Güney Slav bölücülük hareketi Bosna'nın ilhakı için en önemli nedendi, çünkü Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun mevcut hukuki durumuyla kendi pozisyonunu koruyamayacağı açıktı. [213] İlhak söylentiler ara sıra siyasetçiler tarafından dille getirilmişti, ancak bu teklifler umumi itibariyle fazla dikkate alınmadı. Gene de 1907 yılında ilhakın gerçekleşebileceğine dair işaretler mevcuttu. Mart 1907 'de Agram'daki (Zagreb) Hırvat alt parlamentosu olan 'diyette' bir konuşması yapan General Tomiçiç, Bosna-Hersek'in en kısa zaman içinde ilhak edileceğine dair bir konuşma yaptı. Osmanlı Hariciye memurları bu haberleri Hırvat

[212] BOA HR. SYS. 168/82 12 Ağustos 1908
[213] PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 16722

gazetelerden öğrendikten sonra Hariciye Nazırı bizzat harekete geçerek, Viyana sefarethanesinden bu beyanatın asılsız mı, gerçek mi araştırmayı talep etti. Gerçekçi olduğu taktirde diplomatik yöntemlerle müdahale edilecekti.[214] Avusturya hükümetinin bu gibi görüşleri benimseyip benimsenmediği, konuşmanın Avusturya hükümetinin bilincinde olup olmadığı, Generalin beyanatının sadece ortaya atılan şahsi bir kanıt mı, yoksa planlanan bir hareket olduğunu ortaya çıkartılmak istendi. Eğer Avusturya sahip çıktıysa gereken önlemler alınacaktı, zira böyle bir davranışın uluslararası hukuk ve antlaşmalara aykırı olduğu vurgulandı. Osmanlı diplomatlar, olaya büyük bir önem atfetmekle beraber Nazır-ı Şarkiye (muhtemelen Orient Anzeiger)gazetesi tarafından yayınlanan bir makaleye dikkat çektiler. Avusturya'nın uluslararası hukuka aykırı hareket edemeyeceği, halen bir Osmanlı eyaleti olan Bosna'yı ilhak edileceği sanılmadığına dair görüşüne sahip çıktılar.[215] Osmanlı yetkililerin şüphelenmeleri doğaldı, General önemli bir şahıstı ve onun gibi kişilerin beyanatları umumi itibarıyla resmi politikası ile örtüşmekteydi. İlhakın gerçek mimarı olacak olan Aerenthal ise Tomiçiç'in konuşmasının önemsiz olduğu, kesinlikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun resmi politikasını yansıtmadığı beyan edip meseleyi kapatmaya çalıştı.[216] İlhak'tan bir sene evvel bu konuyu dile getirilmesi, planın uzun zamandan mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak bu olay aynı zamanda Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek'e halen daha ne kadar önem atfedildiğini göstermektedir ve eyaletlerin akıbeti devletin zirvesi meşgul ettiğini kanıtlanıyor. Bosna-Hersek için sarf edilen ilgi, eyaletlerin kesinlikle kaybedilmiş olarak algılanmadığını da gösteriyor. Her ne kadar bu bilgiler ilhaka mani olmamışlarsa dahi, en azından öyle bir olayın meydana gelebileceğine dair ipuçları mevcuttu. Osmanlı Devletinin birkaç ay sonra adeta hazırlıksız yakalanması, bir ihtimal Kanun-i Esasının ilanıyla ve meydana gelen siyasi değişikleriyle ve kargaşası ile izah edilebilir. Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti tarafından imzalanan Sancak Demiryolu protokolün varlığına rağmen problemler devam etti ve bir güvensizlik ortamı yaratıldı. Taşlıca /Yenipazar bölgelerindeki Osmanlı-Avusturya hududunun şekli henüz belli olmadığından itilaflar mevcuttu. Tartışmalar o kadar ileri gitti ki Avusturya askerleri karakollarına yaklaşan Osmanlı askerlerine ateş

[214] BOA Y.A. Hus. 511/48 1325.3.21
[215] BOA Y.A. Hus. 509/76 1325.1.25
[216] BOA HR.SYS 199742 1907.4.4

bile açtılar.[217] Sorun, bölgenin kesin haritasını çıkartmakla çözebildi, ancak bu olaylar aynı zamanda güvensizliğinin halen dorukta olduğunu kanıtlanmaktaydı.

Haziran 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğunda vuku bulan Meşrutiyetin ilanı, Bosna ve Hersek eyaletlerin hukuki durumunu daha da zorlaştırdı. Yeniden seçilecek olan Osmanlı Meclis-i Vükela'da Bosna ve Hersek müvekkilleri için koltuklar mevcuttu ve kimi Osmanlı çevreleri bu koltukları yeniden Boşnaklara tahsis etmek arzusundaydılar. Bosna-Hersek yabancı idaresi altında olmakla beraber hukuken Osmanlı toprağıydı. Bosna ve Hersek'te bir anayasa mevcut değildi ve halk bir meclis tarafından temsil edilmiyordu. Böyle bir ihtimalin pek zayıf olmakla beraber bölgenin yeniden Osmanlı Devletiyle daha fazla yaklaşması Avusturya için kabul edilmezdi. Üstelik Sırbistan ve milliyetçi Boşnak Sırplar için bu ihtimal, Avusturya idaresinin zayıfladığı anlamına gelecekti ve bölücülük faaliyetlerinin arttırılması muhtemeldi. Avusturya'nın Bosna ve Hersek'e yeni bir statü verilmesi kaçınılmaz görünüyordu, bu da ancak anayasa yoluyla gerçekleştirebilirdi. Unutulmamalıdır, 1908 yılında Avrupa'da Bosna-Hersek eyaletleri anayasal düzen ile yönetilmeyen tek bölgelerdi. Avusturya ve Macaristan anayasaları orada geçerli değildi, sadece Ortak Maliye bakanlığının kanunları ve askeri yönergeler bölgenin hukuki zeminini teşkil etti. Avusturya idaresini eninde sonunda sağlam temellere oturtabilmek için bir anayasa çare olabilirdi, böylece Osmanlı Meşruiyetinin varlığı hem yerel nüfusu (özellikle Müslümanlar) için önemini kaybedecekti, hem de Bosna- Hersek'in Avusturya toprak olduğunu artık kimse tarafından sorgulanmazdı. Avusturya-Macaristan, Bosna'ya anayasa vaadi gerekçe göstererek, eyaletleri ilhak edecekti.

[217] BOA Y.Mtv. 312/179 22.6.1326

6.2 İlhakın İlanı ve İlk Tepkiler- Bulgaristan Krizi

İlhak artık kaçınılmaz olarak değerlendirildi ve Aerenthal tarafından hükümete tertip edildi. İmparator ikna olunduktan sonra Viyana Dışişleri Bakanlığı hazırlıklarını gizlilik içinde hızla devam edebildi. Kalan tek şey, doğru zamanlanmasıydı ve bu hususta Osmanlı İmparatorluğu ile Bulgaristan prensliği arasında mevcut gerginliği yardımcı oluyordu. Bulgaristan'ı müttefik olarak seçilmesi için Avusturya'nın Balkan siyasetine göre birçok haklı nedenleri mevcuttu. Avusturya, Balkanlardaki kendi nüfuzunu muhafaza edebilmek ve Panslavizm dayanışma hareketi önleyebilmek için daima Bulgaristan ile Sırbistan'ı karşı karşıya getirmeye çalışmaktaydı. Sırbistan ile siyasi itilafları ve Bosna'daki Sırp milliyetçi hareketi göz önünde tutarak denebilir ki, Sofya Belgrat'a göre daha güvenilir bir ortaktı. .Binaenaleyh Bulgaristan, Avusturya-Macaristan hudutları dâhilinde yaşayan Slavlar için Sırbistan gibi potansiyel bir bölücülük örneği olamazdı, İmparatorlukta hatırı sayılır bir Bulgar unsur yaşamamaktaydı ve Bulgarların Habsburg topraklarına herhangi bir talebi yoktu. Tabiri caizse Avusturya Bulgaristan ile ittifaklık kurduğunda bir taşla iki kuş vurabilirdi: Bir yandan Avusturya Bulgaristan'ı tam bağımsızlık hedefinde destek verdiğinde oradaki Rus nüfuzu önemli ölçüde kısıtlanmış olacaktı ve Bulgaristan militan Panslavizm hareketinin saflarında muhtemelen yer almayacaktı. Bu şekilde Panslavizm hareketinin etkinliği azaltacaktı ve Avusturya'nın toprak bütünlüğünü tehdit eden Slav milliyetçiliği daha kolay kontrol altına alınabilirdi. Bu tür bir politikanın başaralı olabileceğini Romanya örneği gösterdi: 1878 tarihinde Rusya'nın yardımıyla bağımsızlığı kazanmasına rağmen Alman asıllı bir kral başına getirildi ve Romanya, Rusya'ya karşı temkinli davranmaktaydı, ancak unutulmamalıdır, Romanya Slav bir ülkesi değildi. Öbür yönden Avusturya Bulgaristan ile beraber hareket ettiğinde Bosna-Hersek eyaletlerini daha kolay ilhak edebilirdi, zira Osmanlı İmparatorluğunun ve öbür devletlerinin dikkati böylece iki tarafa çevrilecekti ve Avusturya, Berlin Antlaşmasını çiğneyen tek tarafı olmayacaktı.

Avusturya makamları Bulgar Çar Ferdinand ile temasa geçerek, kendisi tarafından hedeflenen tam bağımsızlık ve prenslikten krallığına yükseltme planları

destekleyerek, müşterek olarak harekete geçmeye karar verdiler. Avusturya-Macaristan'da ilhak için en fazla çaba harcayan kişi şüphesiz von Aerenthal idi, ancak ortak maliye bakanı Burian'in rolü de küçümsenmemelidir, ayrıca veliaht Franz-Ferdinand –sembolik olsa dahi- rol oynadı. Veliahdın birkaç yıl sonra neden Sırp milliyetçilerinin hedefi olduğu anlayabilmek için Bosna'daki konumunu unutmamalıyız, zira kendisi yıllardan beri daima Bosna ile yakından ilgilenip her türlü aşırı milliyetçiliğe karşı çıkıyordu. Elbette ilhak Aerenthal'ın planı idi ve Franz-Ferdinand'ın rolü nispeten küçüktü, yine de Franz-Ferdinand Sırp milliyetçilerinin ezeli düşman olan Habsburg hanedanının sembolü idi. Elbette ilhak Franz-Ferdinand'ın katledilmesine veçhile olan tek sebep değildi, ancak faktörlerin arasında rol oynamış olabilir. İlhakı esas hazırlayan idareciler ve diplomatlardı, örneğin Baron Burian Bosna'nın idaresini yakından biliyordu ve bölgenin idare şefi sayılırdı. Uzun zamandan beri mevcut olmasına rağmen ilhak projesi somut olarak özellikle Aerenthal tarafından geliştirildi. İlhak ani bir karar olmazsa dahi mevcut siyasi şartları dikkate alınarak pek kısa bir zaman dilimin içinde karalaştırıldı. Askeri gereksimler ön planda değildi, ancak Avusturya ordusu pek zayıf konumda olan Sancak garnizonun tahliyesini ve buna karşın Bosna hududunun güçlendirmesini önermişti. Panslavizm, Sırp milliyetçilik gibi faktörlerinin yanında çağdaş kaynaklar ilhak kararı Aerenthal'ın şahsi hırsına bağladılar. Avusturyalı diplomat Graf Lützow'a göre Aerenthal, Bosna'yı Habsburg Devletine tamamen bağlanmak ve şanlı Habsburg Apostolik tahtına bir eyalet kazanmak suretiyle kendi adını tarihin altın sayfalarına yazdırmak istedi.[218]

Hazırlıklar mali, askeri ve siyasi yönleri kapsamaktaydı: Bosna'nın statüsü özellikle Macaristan için pek ehemmiyetli olduğundan Macaristan Başvekili Wekerle ve Macar siyasetçiler ilhak meselesiyle yakından ilgilendiler, Macaristan'ın siyasi ve iktisadi menfaatleri belirlenmeliydi.11 Eylül 1908 tarihinde Peşte'de Wekerle, Burian ve Schöneich arasında Bosna ile ilgili bir oturum yapıldı. Ele alınan konular dikkatli incelendiğinde, bu görüşmesi doğrudan ilhak hazırlığı olarak değerlendirebilir. Ortak maliye bakanı Burian Bosna ve Hersek'i kapsayan bir teftiş gezisinden döndü ve meslektaşlarını durumdan haberdar etti. Özellikle iki nokta çarpıcıdır: Bosna ve Hersek eyaletlerinin idaresinde bölgelere daha fazla muhtariyet ve hakların tanınması gerekli

[218] PA AA R 12931 24 Ekim 1908 A 17669

olduğunu vurgulandı ki bu, daha sonra ilhak gerekçesi olarak ortaya çıkacak olan anayasa senaryosuna işaret etmektedir.[219] Ayrıca Yenipazar Sancağında konuşlanan askeri birliklerin durumu yakından ele alındı. Bosna ve Hersek'te mukim olan insanların durumu ve idare'ye yönelik tavırları de konuşuldu, böylece bu görüşmesinde ilhak hazırlıklarının teknik bakımından ele alındığını söylenebilir. Elbette oturum daha çok 'yerel" bir karakter taşıyordu ve muhtemelen Macar tarafını bilgilendirmek amacıyla yapıldı. şüphesiz Viyana'da da benzer görüşmeler yapıldı. Toplantı Osmanlı diplomatları için rutin bir görüşme gibi görünse dahi evvelce ortaya çıkan ilhak söylentileri düşünüldüğünde konuya neden daha fazla dikkat atfedilmediği sorusu ortaya çıkabilir, ancak durumun birkaç ay evvel Sancak Demiryolu krizi sırasında çok daha karışık olduğunu unutulmamalıdır. Tahminen Osmanlı yetkilileri, Sancak Demiryolu protokolü imzalanmış olduğundan Avusturya'dan olağanüstü bir hareket beklemediler, zira Avusturya'nın istekleri tamamen yerine getirildi. Ekim 1908 yılında iki taraf artık hazır olup planlarını gerçekleşmeye kalkıştılar.

İlhak kararı diplomatik bir talihsizlikten dolayı resmi olarak ilk önce 5 Ekim 1908 tarihinde Avusturya'nın Fransa büyükelçisi tarafından Fransız devlet bakanı Poincare'a iletildi. Bu bildirinin sayesinde Avusturya'nın Bulgaristan ile uzun zamandan beri beraber çalıştığını ortaya çıkmaktadır: çünkü Avusturya büyükelçisi Fransız Cumhurbaşkanı Falliers'e, Bulgaristan'ın, Bosna'nın ilhakından evvel bağımsızlığını ilan edeceğini söyleyebildi.[220] Bu bilgi ise, sadece her iki tarafın atılacak adımlarından birbirini haberdar ettikleri taktirde Avusturya'nın ellerine geçebilirdi ve onların işbirliğini kanıtlıyor. Ayrıca Kont Khevenmueller tarafından ayni tarihte Fransız diplomat Pichon'a verilen bilgi, aksiyonun uzun zamandan beri koordine edilmiş olduğunu daha net olarak kanıtlamaktadır:Khevenmueller açıkça, Bulgaristan'ın istiklalinin Bosna'nın ilhakından bir gün evvel gerçekleşeceğini ifade edilmişti.[221] Üstelik Kont Lützow, Avusturya hükümetinin uzun müddetten beri Bulgaristan ile beraber çalıştığını itiraf etti.[222] Avusturya-Macaristan büyükelçisi Fransız makamlara verdiği bildirisinde ilhakın Almanya, Rusya ve İtalya tarafından onaylanmış olduğunu

[219] BOA HR.SYS. 169/1 11Eylül 1908
[220] PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16629
[221] PA AA R12930 12 Ekim 1908 A 16761
[222] PA AA R 12931 24 Ekim 1908 A 17669

iddia etmekteydi. Bu ifade Rusya'ya göre kesinlikle doğru değildi ve Avusturya'nın diplomatik alanda zaten sarsılmış olan itibarını daha fazla zedelendirdi, çünkü o tarihte Paris'te bulunan Rus Hariciye Nazırı İswolsky Rusya'nın vermiş olan onayına yönelik iddialarını şahsen reddedebilirdi.[223]

Elbette Rusya dahil Avrupa Büyük Devletleri artık Sancak Demiryolu krizinin seyrinden ve daha sonra Osmanlı Devletinde vuku bulan Meşruiyetin ilanından ile Bulgaristan krizinden dolayı Avusturya'nın eninde sonunda ilhak kararı alabileceğini tahmin edebildiler. Aynı zamanda bu konu gerçekten Buchlau görüşmesi sırasında Aerenthal tarafından Rus meslektaşına iletilmişti. Yine Rusya'ya göre kesin bir onayı alınmadığından ve Avusturya'nın Almanya'yı arkasına alarak tek başına harekete geçtiğinden, Avrupa Devletleri arasında oluşturdukları hassas dengesi sarsılma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmakta idi. İswolsky'ye göre Aerenthal kendisini sadece dolaylı olarak ilhak gibi bir adımın atabileceğinden haberdar etmişti, ancak İswolsky şiddetle karşı çıkıp ilhakın yanlış olacağı şeklinde cevap vermişti.[224]Buna karşın Avusturya hükümeti halen İswolsky'nin aslında çoktan beri durumdan haberdar olduğunu, karşı çıkmadığını ve fikrini aniden değiştirmiş olduğunu ısrar edip, bunun İtalya'ya verilen bilgileriyle kanıtlanabileceğini bildirip, Avusturya'nın haksız itiraflara maruz kaldığını öne sürdü. Avusturya tarafından ilhaktan evvel takip ettiği stratejisi Rusya'nın eninde sonunda razı olacağı varsayımına dayanmaktaydı; bundan hareket ederek bütün tarafları hoşnut bırakılacak, devletlerarası uyumu yeniden sağlanacak bir proje geliştirildi ki, bu proje aslında İtalya'nın Almanya/ Avusturya'ya yaklaşma arzusuna dayanmaktaydı.

İlhak planlarının kimi tarafından ne zamandan beri ne derecede bilindiğine dair tartışması bir soruyu ortaya çıkartmaktadır: Bosna-Hersek'in ilhakı gerçekten bütün taraflar için beklenmedik bir sürprizi mi idi, yoksa en azından karar mekanizmalarında yer alan devlet adamları tarafından biliniyor muydu? Şaşırtıcı olmakla beraber her iki suallerine evet cevabı verilebilir. Bosna-Hersek Avusturya idaresi altına girdiğinden beri kimi askeri ve siyasi çevreleri merkum kıtaları artık hukuken tamamen Habsburg İmparatorluğuna bağlanması gerekli olduğu ifade ederek ilhak konuyu gündeme

[223] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16160
[224] PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16629

getirdiler. İlhak meselesi bazen basında da yer aldığından siyasetçiler bir tarafa, ilhak fikri prensip olarak kamuoyu için de yepyeni bir olgu olarak algılanamazdı, ancak iç ve dış siyasi sebeplerden dolayı 1908 senesine kadar ciddi olarak ele alınmamıştı. Rus Hariciye nazırı, Eylül 1908'de Buchlau kasabasında Aerenthal ile yapılan ikili görüşmesinde Bosna'nın ilhak olunabileceğinden haberdar edilmişti, ancak özellikli bir tarihten bahsedilmedi. Şöyle ki, İswolsky, Aerenthal'ın Bosna'yı ilhak etme planlandığını itiraf etti, ancak ne bir tarihten ne de ayrıntılardan bahsedildi. Buna mukabil İswolsky aynı şekilde genel olarak, olası ilhakın tanınmasının karşılığı olarak Rusya'nın Boğazlar meselesinde kendi lehine yönelik değişiklikler isteyebileceğini belirtti ve mesele kapandı.[225] Çok gizli olarak nitelendirilen bir belgeye göre Eylül 1908 yılında Kont Aerenthal ile İswolsky aralarında Buchlau kasabasında gerçekleştirilen görüşmesinde Rus tarafı, şayet Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak etmek zorunda kalırsa, bunu anlayışla ve hoşgörüyle karşılanacağını vaat etti. [226] Karşılığında Boğazlar meselesinde Avusturya Rusya'ya destek verilecekti, ancak Türkiye'nin egemenlik hakları herhangi bir şekilde ihlal edilmeyecekti. Alman Şansölyesi von Bülow ise hatıralarında, İswolsky'nin Boğazlar üzerinde planlarını gerçekleştirmek ümidiyle ilhaka adeta kör gözüyle onay verdiği doğrulanıyor. Aerenthal'ın hamlesi centilmence olmamakla beraber Bülow tarafından geriye nazaran akıllıca ve kurnaz bir hareket olarak değerlendirmekte, çünkü İswolsky ilhak'ın kesin tarihi hakkında bilgi almaya gerek duymamıştı.[227]

Osmanlı Devleti'nin büyük devletlerce nasıl algılandığı, öbür devletlerinin Osmanlı Devletinin Meşrutiyet ortamından doğan iç sorunlarından nasıl fırsattan istifade etmeye çalıştıklarını de ilginç. Ağustos 1908'de Said Paşa hükümeti istifa etti ve yerinde Kamil Paşa 5 Ağustos 1908'de Sadrazam oldu. Yeni ve gelişmiş bir idare sistem kurma arzusunda olan hükümet, mali sistemin, ordunun ve eğitim sisteminin ıslahı ile meşgul olurken, iç çekişmeleri aralıksız olarak devam etti.[228]

[225] PA AA R12930 14 Ekim 1908 A 16874
[226] PA AA R 12931 15 Ekim 1908 A.S. 1572/08
[227] Bernhardt Fürst von Bülow.**Denkwürdigkeiten.c.2.,** 1. basım,Berlin: Ullstein, 1930,s.337
[228] Feroz Ahmad, **The Young Turks.The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914.,**1. basım, Oxford: Oxford University Pres,1969, s.22

Zira hem Avusturya hem Rusya ta Eylül 1908 senesine bir ay veya daha az kala, sonra gerçekleştirecek olan meseleleri açıkça tartıştılar: Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Bosna'nın olası ilhakı, Girit'in Yunanistan'a bağlanması. Bütün bu gelişmelerinin Meşrutiyetin ilanından sonra gerçekleştirilmiş olması, büyük ve küçük devletlerinin planlı bir şekilde antlaşmaları hiçe sayarak Osmanlı İmparatorluğunun zayıflığından, özellikle siyasi çekişmelerden dolayı zayıf duruma düşmüş olan ordunun olumsuz konumundan yararlanarak kendi emellerini oldu-bitti şeklinde gerçekleştirdiklerini kanıtlıyor. Ayrıca, Avrupa devlet adamlarının ardı kalan Türk varlığını 'mümkünse uzun bir zaman için" muhafaza edilme arzusu da, olumlu olmaktan başka aslında Osmanlı İmparatorluğunun ölüm fermanının eninde sonunda geleceğini, Büyük Devletlerinin de bundan emin olduklarını gözler önünde sermektedir. Tarih bu görüşü haklı çıkarken, Osmanlı Devletinin kaderini 'Şark meselesi" çerçevesinde tartışan, kendileri için bundan düşecek paylarını sağlamaya çalışan siyasetçi ve diplomatlar önemli bir gerçeği ihmal ettiler. Sadece Osmanlı İmparatorluğunun değil, şahsen hizmet ettikleri bütün büyük İmparatorluklarının sonu yaklaşacaktı, çünkü onları ayakta tutan güç dengesi, tamir edilemez derecede hasar görmüştü. Çağın ekonomik ve sosyal değişiklikleri ile milliyetçilik akımları 'Düvel- i Muazzamı'nın" varlığının da sonu hazırladı. Bundan birkaç sene sonra kendini Osmanlı Devletinden o kadar üstün gören büyük Rusya Çarlığı savaştan ve iç karışıklıklardan yıpratıp kanlı bir iç savaşa doğru sürüklenecekti. Balkanları hükmetmeye ve toprakları kendine katmaya kalkışan Habsburg İmparatorluğu de, Cihan Harbinin daha da sertleştirdiği milliyetçilik dalgalarına dayanamayıp sessiz sedasız dağılıp dünya barışını tehdit etmeye devam edecek bir enkazı bırakacaktı.

Nasıl olursa olsun, sonuç olarak ilhakı– Türk tarafı hariç- büyük devletler için ve özellikle Rusya için tamamen beklenmedik bir olay değildi, herkesi şoke eden unsur ise bunun Avusturya tarafından aniden ve daha önce kimseyle danışmadan yapılmasıydı. Rusya'nın haberdar edilmemesinden kaynaklanan rahatsızlığı bu şekilde değerlendirmelidir. Bu durum Bosna-Hersek'in ilhakının gizli kabine politikalarının bir parçası olduğunu açıkça göstermektedir: prensipte ilhakı onaylayan taraflar ancak birinin kuralların dışına çıkınca basın vasıtasıyla kamuoylarına seslenip aslında normal olan gizlilik prensibini şikâyet etmeye başladılar.

Problemi ortaya çıkmadan evvel onu çözmeye amaçlayan, son derece gizli olan ve Aerenthal tarafından önce İtalyan Başvekili Tittoni'ye sunulan, daha sonra 6 Ekimde Alman makamlarına iletilen bir projeye göre İtalyan tarafı, Rusya'nın ve İtalya'nın Bosna'nın ilhakından hem haberdar olduğu hem de bunu onayladıklarını öne sürülecekti. Tittoni sadece dört gün sonra, 10 Ekim 1908'de Avusturya ile İtalya arasında ilhakla ilgili herhangi bir anlaşmanın veya onayının mevcut olmadığını Almanya'ya bildirdi.[229] Varsayılan onay Avusturya, Rusya ve İtalya'yı kapsayan bir antantın oluşturulmasına zemin hazırlanacaktı, Rusya'nın işbirliğini sağlayabilmek için İtalya ve Avusturya devletleri Rus dış politikasının büyük hedefi olan Boğazlardan serbest geçim arzusuna destek vereceklerdi. [230]

Proje çok kısa zamanda geliştirildiğinden ve Rusya'nın oldu-bitti politikaları onaylayamadığı için rafta kaldı ve kriz patlak verdi, yine de bu girişim devrin dış politik usulleri ve gizli diplomasını göz önüne sermektedir. İlhakın Bulgaristan'ın ilan-i istiklaliyle paralel olduğundan, Avusturya'nın kimseyle danışmadan harekete geçmesinden hem İngiltere hem Fransa hükümetleri olumsuz bir tavır gösterdiler. İngiltere Hariciye Nezareti açıkça Berlin Antlaşmasına taraf olan bütün devletlerin ve özellikle Türkiye'nin Bosna'nın ilhakına ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanına onay vermeden İngiltere'nin de bunu tanımayacağını vurgulayıp, Aerenthal'ı ağır biçimde eleştirip, onun 'adeta salak gibi" hareket ettiğini ilan etti. Londra, Avusturya'nın Bosna'yı anayasa vermek arzusuyla ilhak ettiği ifadesine karşı çıkıp, Avusturya'yı uluslararası antlaşmalarını beynelmilel hukuk kaidelerini çiğnenmekle suçladı.[231] İngiltere'nin kaygısı, dengeyi sağlayan devletlerarası hukukunun bu gibi hareketlerden gevşetebilme ihtimali idi. Büyük Devletler özellikle sömürge ve ilgi alanı sorunlarda savaşmaktan artık hukuk normlarıyla hareket etmeye başlamışlardı ve Büyük Britanya en önemli sömürge ülkesi olarak buna oldukça hassastı. 1904 senesinde 'Entente Cordiale" antlaşmasıyla aralarında bulunan bütün sorunları çözen ve birbirini dış politikada kollayan Fransa ve Büyük Britanya'nın beraber harekete geçmeleri doğal idi,

[229] PA AA R12930 9 Ekim 1908 A 16580
[230] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16167
[231] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16168

Avusturya ise bu yakınlığından dolayı özellikle İngiltere'nin baskısıyla Berlin Antlaşmasının revize edebileceğinden endişe etmekteydi.[232]

Alman hükümeti, geçmişte olduğu gibi Avusturya-Macaristan için sarf ettiği desteğini devam edip, bunun ittifakta bulunan iki bağımsız devletinin doğal tavrı olacağını izah etmeye çalıştı. Bir yandan Viyana'ya sadık olduğunu vurgulanmaya çalışırken, öbür yönden başka devletleri provoke etmeme gayreti içinde idi. Avusturya'nın kendi başına hareket ettiğini, ancak tamamen bağımsız alınan ilhak kararında Almanya'nın sadık bir müttefik olarak ona sahip çıktığı beyan edilmek istendi.[233] Alman başvekili bizzat Yunanistan ve Romanya büyükelçilerine verilecek olan bildirilerle meşgul oldu ve böylece iki küçük devlet vasıtasıyla öbür devletlere verilen notalarının içeriğini kuvvetlendirdi. .Bu ince ayrımları, hem devrin diplomatik üslubunu hem de dış siyasetin nasıl yürütüldüğünü göstermektedir. Mühim noktaları doğrudan taraf olan devlet yetkililerine birkaç kez tekerrür etmektense başka devletler vasıtasıyla uluslararası aktörlere bilgi aktarıldı.

Alman İmparatoru Wilhelm II. ise Avusturya'nın en yakın müttefikini olan Almanya'yı ve hükümdarını ilhaktan habersiz bırakılmasını taassup edilemez bir gaf olarak nitelendirip hoşnutsuzluğunu dile getirdi, Wilhelm II' e göre ilhakın sebebi olan Meşruiyeti ta 23 Haziran 1908'de ilan edildi ve kendisine en azından Ağustos'ta ilhak'ın planlanmış olduğunu söylenmesi gerekecekti. Çünkü Almanya Avusturya'yı Rus baskısına rağmen Sancak Demiryolu meselesinde aylarca destekledi ve İmparator haklı olarak Almanya'nın bu olayları Bulgaristan ve Avusturya ile müştereken planlanmış olabileceğine dair iddialardan çekinmekteydi.[234]Almanya, Avusturya'yı demiryolu politikasında desteklediğinden ve Bosna'nın ilhakı müttefiklik uğruna ister istemez desteklemek zorunda kaldığından itiraflardan kurtulmak zor görünmekteydi, bu hal Almanya'yı sadece Rusya ile karşı karşıya bırakmıyordu, aynı zamanda Berlin'in Türkiye karşıtı bir politikası takip ettiği gibi bir izlenim ortaya çıktı. Wilhelm'in gözlerinin önünde yirmi senelik Türk-Alman işbirliğinin meyveleri bir anda yok olma tehlikesine girdi. Avusturya'nın bencil hareketinin sayesinde doğuda Rusya güçlü bir

[232] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16165
[233] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16191
[234] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 91521

düşman olarak yer alabilirdi ve Alman şansölyesi Bismarck'in kâbusu –düşman Fransa ve Rusya arasında sıkışık kalmak- gerçekleşebilirdi. Umumiyetle İmparator Wilhelm II.'in kaba, sorumsuz, aşırı ve dar görüşlü bir devlet adamı olduğu öne sürülüyor, kendisi özellikle Almanya'yı izole etmekle, uluslararası dengeleri dikkate alınmamakla, savaşa zemin hazırlanmakla suçlandırıldı. İmparatorun Bosna krizinde daha duyarlı davrandığını söylenebilir. Kendi ifadelerinden Rus ve Fransız düşmanlığından çekindiği, iki cephede tehdit altında olma tehlikesini azaltmak için Fransa'ya Fas meselesinde taviz vermeye razı olduğunu anlaşılmaktadır. Wilhelm büyük sorunları çözebilmek için –kendi ifadesiyle- 'adi Fas meselesine son vermek" gerekli olduğunu inanıyordu ve Fransa'nın Fas'taki etkisini tanımaya hazırdı. Ancak bu düşünceler, krizin başka bir seyir aldığından gerçekleştirmemişti, yine de İmparatorun aşırı duygulu ifadeleri dikkate şayandır. İmparator, Padişahın Bulgaristan'a karşı savaş ilan etme durumunda bunu anlayışla karşılaşacağı ve 'Balkanlardaki sahte Hıristiyan haydutlarının bunu hak ettikleri" ifade etti.[235] Sonuç itibariyle Alman Dışişleri Bakanlığı ittifak uğruna Viyana Büyükelçisine Avusturya'ya karşı herhangi bir tenkit veya eleştiri kullanmaması için uyardı, eklenmelidir ki, bu artık Almanya'nın resmi politikası teşkil ediyordu ve bu tavrı hemen istisnasız olarak Alman basını tarafından da izlendi.[236] Vatanseverlik ve milli birlik duygulardan dolayı gönüllü olsun, hükümet tarafından özel bilgilerle veya doğrudan mali destek ile donatılan matbuatın diplomatik sorunlarda nasıl kullanıldığını bu veçhiyle tekrar ortaya çıkmaktadır. Eklenmelidir i,istisnalar mevcuttu ve bazı Alman gazeteciler de İngiliz ve Fransız meslektaşları gibi Alman İmparatorunun ilhaktan evvel olayların gidişatından haberdar olduğunu tahmin ettiler. Şansölyesi von Bülow bu gibi girişimlere karşı çıkıp resmi bir yalanlama göndermeye emretti.[237] Bu da aynı zamanda, İmparatorun dış politikası üzerinde azalan nüfuzunun göstergesidir. İmparator görüşünü ifade edebilirdi, ancak ipler esasen bürokrasi tarafından çekildi.

Elbette Avusturya-Macaristan Devleti de benzer yöntemleri kullanıyordu. Viyana matbuatı 7 Ekim'de Bosna'nın ilhakını izah ederken,"Neue Wiener Tageszeitung"'de 'illeri gelen bir Avusturyalı diplomatın beyanatı" adı altında

[235] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 91521
[236] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16208
[237] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16440

yayınlanan haberler doğrudan doğruya Aerenthal tarafından yazdırıldı ve Hariciye Nezaretinin görüşünü yansımaktaydı.[238]

Osmanlı Devleti Rusya gibi Panslavizm karşıtı Alman-Avusturya ikileminin müthiş güç kazanımından endişe duymazsa da, Sırbistan Krallığı gibi 'Habsburg boyunduruğunun altında ezilen' ve kurtarmaları pek mümkün olmayan sayısız soydaşların sorunuyla karşısında kalmazsa da, Bosna'nın ilhakı yeni Osmanlı rejimini zor durumda bırakıyordu. Bir gün evvel Tirnova'da Kral Ferdinand tarafından ilan edilen tam bağımsızlık beyanatı zaten aylardan beri Türkiye ile Bulgaristan arasında devam eden çekişmelerinin sonucu idi, küçük Bulgaristan prensliği tarafından tek taraflı alınan karar Osmanlı Devleti için itibar kaybı teşkil ediyordu. Avusturya'nın Bosna'ya hemen eş zamanlı olarak el konması ise Babıâli'de gayet doğal olarak bu iki gelişmelerinin birbiriyle bağlantılı ve uzun müddetten beri planlanmış olduğunu izlenimine yol açmaktaydı. Bu izlenim doğruydu ve Bulgaristan ile Avusturya-Macaristan devletleri atılacak adımlarını gerçekten birbiriyle koordine ettiler.[239]Asıl skandal ise Büyük Devletlerin –Almanya dâhil- bundan tamamen bihaber kalmalarıydı, özellikle Rusya, Bulgaristan'ın kendisine danışmadan ve Rusya'yı Avusturya ile karşı karşıya getirdiğinden son derece tedirgin ve öfkeliydi. Sadrazam Kamil Paşa hatıralarında Bulgaristan ve Avusturya'nın koordine olarak hareket edilmediğini savunuyor. Kamil Paşanın gerçekten buna inandığı mı yoksa diplomatik kargaşıklıklarına yol açmamak için öyle davrandığını söylemek imkânsız görünüyor. Ancak Kamil Paşa her zamanda barışçıl bir çözümüm yanaydı. Osmanlı Devleti harbe hazır değildi ve kâmil Paşa bunu iyi biliyordu.[240]

Bütün devletler artık krizin barışı bile tehdit edebilecek bir hal alabileceğinden telaşlanmaya başladılar. İstanbul'daki Rus büyükelçisi Sinowiew tarafından Alman meslektaşına iletildiği mesaj, endişelerin bütün boyutları tasvir etti, Sinowiew'e göre 'Aerenthal'ın kararı Avrupa için bir felaketti". Bulgaristan ve Bosna krizleri, yeni Meşruiyet rejiminin uluslararası alanında icra gücünü kaybetmiş olduğunu izlenimi verdiler. Meşrutiyet rejimi vaat edilen parlak bir geleceği inşa edemeyip, devletin

[238] PA AA R12928 7 Ekim 1908 A 16287
[239] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16195
[240] Hilmi Kamil Bayur.**Sadrazam Kamil Paşa- Siyasi Hatıratı.** 1. basım, Ankara: Sanat Basımevi, 1954, s. 264

güçsüz bir konumuna düşmesine mani olamadı. Diplomatik başarısızlıklardan dolayı Meşruiyetin meşruluğu tartışma konusu olabilirdi.

Sadrazam Kamil Paşa 5 Ekim 1908 tarihinde, yani ilhakın resmiyet kazanmasından bir gün evvel, gelişmeleri bizzat 'yağma" olarak adlandırıp Osmanlı hükümetinin hem siyasi hem askeri yollara başvurabileceğini ifade etmekle öfkesini dille getirmekteydi. [241] İlhakın Türk tarafı için teşkil ettiği olası tehlike sadece Osmanlı hükümeti tarafından değil, batılı konsoloslar tarafından da vahim olarak değerlendirildi. Alman büyükelçisi von Marschall (Marschall von Bieberstein) bakanlar kurulunun çabuk harekete geçip kamuoyunu yatıştırılmadığında padişahın tahtının, can güvenliğinin bile tehlikede olabileceği tahmin etmekteydi, çünkü ordunun zayıf konumu II. Abdülhamit'in idaresinin sonucuydu.[242] Padişaha karşı yönelik bir hareket ise kaçınılmaz olarak hem payitahtta, hem vilayetlerde çatışmalara ve iç huzursuzluğuna yol açabilirdi. Bu korkuların biraz abartılmış olduğunu, Osmanlı efkâr-i umumiyesinin öfkesini gayet medeni bir şekilde (boykot ve gösterilerle) dille getirileceğini, üstelik bunun sadece Avusturya ve Bulgaristan'a karşı olduğunu henüz bilinemezdi. Bu düşünceler devrin fikir yapısı ve psikolojisini güzelce yansıtıyor: Meşruiyetin ilanıyla toplumda kendini gösteren dinamizm, duygusallığı ve belirsizliği hissedilebilir. Endişelerin tamamen yersiz olmadığını yaklaşık altı ay sonra 31 Mart vaka'sında ortaya çıkacaktı, Meşruiyeti takip eden olayları –ki Bosna'nın ilhakı ve Bulgaristan'ın istiklali bunlar arasında önemli bir yer işgal eder-gerçekten kısmen de olsa bir şiddet infialine ortam hazırlanacaktı. Ancak büyükelçinin korkuları, padişaha, yabancılara ve Hıristiyanlara karşı şiddet olayları gerçekleşmedi.

6 Ekim 1908 tarihinde Avusturya-Macaristan büyükelçisi von Pallavičini tarafından Osmanlı makamlara iletilen nota "ilhak" sözcüğünü içermemekle beraber fiilen ilhakın gerçekleşeceğini beyan etti. 21 Ağustos 1879 tarihli Sancak Konvansiyonunun iptal olunduğunu, Avusturya-Macaristan askerlerinin Sancak bölgesinden çekileceği ve "Avusturya'nın Bosna ile ilgili bütün kararları kendisinde saklı tutulduğunu" ifadesiyle Osmanlı tarafı bir oldu-bitti ile karşı karşıya kaldı, Alman

[241] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16161
[242] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16195

dışişleri makamları ilhakın bir gün sonra resmileştireceğini kayda geçirdiler.[243]Sancak Konvansiyonunun iptali, sadece Avusturya'nın oradaki askeri üslerinden vazgeçerek, böylece Osmanlı tarafına bir nevi tazminat verilmiş olduğu anlamına gelmiyordu. Konvansiyonda Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek üzerindeki hükümranlık haklarının zarar görmeyeceğini beyan edilmişti, bu durum ise Sancak Konvansiyonunun feshi ile fiilen ortadan kalktı. Girit meclisinin ayni günde Yunanistan ile birleşeceğine dair beyanatına karşı da Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşmasının tek taraflı bir ihlal anlamına gelmesine rağmen protesto etmekten başka bir şey yapamadı.[244]

İlhak kamuoyuna resmi olarak 7 Ekim 1908 tarihinde Avusturya'nın resmi gazetesi olan Wiener Zeitung'un ilk sayfasında İmparatorun " Bosna ve Hersek halkına" hitaben bir bildiriyle ilan edildi, bildiri ayni zaman Bosna-Hersek'te Almanca olarak ve yerel dilleriyle (Sırpça ve Hırvatça) duyuruldu.[245] Bildiride, Bosna Hersek halkına Avusturya'nın dost olarak geldiği ve ülkeyi istikrasızlık, zülüm ve şiddetten kurtulduğu, yerine refah, güvenlik ve eğitim getirdiğini hatırlatarak, halkın minnettarlığına ve güvenine hitap etti, ayrıca Avusturya Devletinin halkla beraber izlediği yolunu güvenle devam etmek istediğini vurgulandı.

Bu ifadeyle Avusturya-Macaristan kendini hem asayiş, hem kalkınma sağlayabilen güçlü ve şefkatli bir garantör olarak tanıttı, Avusturya tarafından otuz sene boyunca yapılan terakki çalışmalarına atıf yapmakla halka modern bir devletin bünyesinde bulunmanın avantajları bildirildi. Bildirinin üslubu ve şekli Avusturya-Macaristan devleti tarafından kullanılan kalıpların dâhilinde kalmakla beraber İmparatorun muhatabı olarak "Bosna ve Hersek halkını" ve "Bosna ve Hersek'te mukim olanları" seçilmesi yine dikkate değerdir.

Kallay idaresi tarafından yıllardır teşvik edilen ortak bir "Bosnalılık" kavramına hitap etmekle herhangi bir grubunun milliyetçilik hareketinin önüne geçilmesi çalışıldı, belki Avusturya ilhaktan sonra Bosnalılık bilincinin güçleneceğini ummaktaydı. İlhakın Bosna ve Hersek eyaletlerine bir anayasa vermek arzusuyla gerçekleştirildiği, devletin halka karşı duyduğu güvenlikten dolayı hareket ederek

[243] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16193
[244] Ahmad, s. 24
[245] Wiener Zeitung No 231, 7. Oktober 1908

siyasal statülerini yükseltmek için harekete geçtiği ifade edildi. Bu vaadiyle Bosna-Hersek halkının gönlü kazanılmaya çalışıldı, o veçhiyle Bosna-Hersekliler artık Avusturya-Macaristan Devletine ortak olacaklardı. Sözde bu şekilde halkın arzuları ve ihtiyaçları karşılanabilirdi ve halk artık hakkında verilen kararlarıyla ilgili eşit ortak olarak görüşlerini ifade etmeliydi, ancak bir anayasayı oluşturabilmek için eyaletlerin hukuki durumun artık kesin olarak saptanmalıydı. İlhakın meşruluğunu haklı göstermek amacıyla Bosna ve Hersek'in Macaristan krallığıyla tarihi bağlantılarına atıf yapıldı, Macar krallarının hükümranlık hakları ise ortaçağlarına kadar dayanmaktaydı. Ayrıca Bosna'da mukim olan insanlara tekrar güvenlik ve maddi güvenceleri verildi, aynı zamanda bütün dini gruplarına dil ve kültürlerini eşit olarak muhafaza edileceğini duyuruldu. Bu ifade ile özellikle Müslüman Boşnaklara güvence verilmek arzusuyla beraber Sırp veya Hırvat milliyetçiliğinin meşruluğu yitirilmek istendi. Dil veya kültür konularda daha fazla hak ve hatta muhtariyet talep eden gruplara, haklarının devletçe garanti edildiği, bu çerçevenin dışına çıkmanın manasız olduğu mesajı verildi. İki eyaletlerin idaresinde bireyin özgürlüğü ve toplumun refah ve salahiyeti esas olarak alınacaktı, karşılığı olarak hem İmparatoruna, hem Habsburg hanedanına koşulsuz sadakat talep edildi. Bu şekilde İmparator Franz Josef "Habsburg hanedanı" (Kaiserreichsnationalismus) esaslı prensibine sadık kalarak tebaasının sadece kendisine ve mensup olduğu hükümdar ailesine sadık kalması gerekli olduğunu vurguladı.

Milliyetçilik taleplerine veya Habsburg Devletini teşkil eden herhangi bir entiteye karşı duyulan antipatisinin karşısına oluşturulan bu formülle aynı zamanda Macaristan'ın yeni eyaletleri idare etme arzusuna karşı önlem alındı. İlhak deklarasyonunda kullanılan üslup anlamı için belirgindir. "Biz" sözcüğünü kullanmak suretiyle sadece Avusturya-Macaristan Devleti adına değil, İmparator şahsen Bosna-Hersek halkına hitap etmektedir. Belirtilmelidir ki, ilhakın gerçek mimari Aerenthal idi ancak yaşlı İmparator halen bir entegrasyon figürü idi. Daha popüler olan, Bosna halkı tarafından sevilen ve 'bizim ihtiyar babamız" (nas stari otac) lakabıyla bilinen hükümdar güven duyguları uyandırarak, hem de ortak bir meşruluk kaynağı teşkil etmekteydi.[246] Genel olarak ilhak deklarasyonu Avusturya yönetiminin bir meşruiyet belgesi ve siyasal bir ilan idi. Hukuki gerekçe olarak ortaçağdan kalma hükümranlık

[246] Mazlower, s. 173

hakları önüne sürüldü, ancak bu iddia daha yakın zamanlarda Berlin Antlaşmasıyla belirlenen Osmanlı hükümranlık haklarıyla çakışmaktaydı. Uluslararası bir antlaşmasının ihlalini haklı gösterebilmek için Avusturya 19. yüzyılından kalma "terakkiperver" sömürge anlayışını kullanmaya çalıştı: Bosna-Hersek, Avusturya tarafından onu ihmal eden bir idare tarafından devralındı ve otuz sene zarfında medeniyetleştirildi, geliştirildi. Dolayısıyla Avusturya'nın fiilen kullandığı hükümranlık hakkı artık kanunen tanınmalıydı. Sonuç itibariyle ilhak deklarasyonu kısmen de olsa fiilen Avrupa Büyük Devletleri arasında imzalanmış bir antlaşmanın varlığını sorgulayarak 1815 yılından beri var olan ve 1878'den sonra Bismarck tarafından yeni temellere dayandırılan Avrupa dengesini ve uluslar arası hukuk anlayışını tahrip etmeye başladı. Bloklaşma dikkate alındığında bu belgenin anlamı birkaç yıl sonra patlak veren Birinci Dünya Savaşında görünebilir: 1830 yılında imzalanan ve Belçika'nın tarafsızlığını garantileyen antlaşma Alman Şansölyesi Bethmann-Hollweg tarafından ' kıymetsiz bir kâğıt parçası ' olarak değerlendirecekti.

Göründüğü gibi, Bosna-Hersek'in ilhakı, bu gelişmeleri için bir örnek teşkil etmektedir, ilhak deklarasyonu devletlerarası hukukunun tek taraflı değerlendirmesine ve sorgulanmasına yol açan bir belge olduğundan, büyük bir önem taşımaktadır. İlhak deklarasyonu içeriği bakımından sadece bir legitimasyon belgesi olmayıp, o ana kadar doğal olarak sürdürülen hâkimiyeti kısmen de olsa Bosna Hersek halkıyla paylaşmak vaadini vermek suretiyle Bosna-Hersek için yeni bir toplumsal mutabakat taslağı tescil ediyordu. Otuz seneden beri önce doğrudan askeri, daha sonra Ortak Maliye Bakanlığının idaresi altında olan Bosna-Hersek de artık bir anayasaya kavuşacaktı. Bu şekilde Avrupa'nın ortasında anayasaya sahip olmayan bir bölgesi kalmayacaktı. Osmanlı Devletinin anayasayı tekrar yürürlüğe koyması ironik bir şekilde hem Bosna'nın kaybına, hem o toprakların bir anayasa'ya sahip olmasına sebep oldu.

7. Büyük Devletlerin Tavır ve tepkileri

7.1Avusturya'daki Tepkiler

Avusturya matbuatı doğal olarak Bosna ve Hersek'in ilhakını övüp, uzun zamandan beri lazım olan bir hareketin hükümetçe tam zamanında yapıldığını gibi değerlendirmelerde bulundu.[247] Gazeteler umumiyetle Berlin Antlaşmasının Bosna ile ilgili hükümlerin gelişmelerin ışığında geçerliliğini çoktan yitirdiğini ve Osmanlı Devletinin fiiliyatta toprak kaybetmediğini ileri sürerek Avusturya hükümetinin pozisyonuna destek verdiler. Ancak aynı zamanda, basın ilhakın gerekçesi olarak anayasa projesinden ziyade Türkiye'deki siyasi gelişmelere, yani ilan i hürriyete işaret ederek resmi tezini dolaylı olarak yalanladı. Ancak hemen ikinci sırada böylece Panslavizm'inin önünü kapatıldığına dair yorumlar eklendi. Bu gerekçe de hükümetin politikasıyla uymaktaydı. Bulgaristan'ın tam bağımsızlık ilanı Bosna-Hersek sorunundan tamamen ayrı göstermekle beraber, büyük sempatiyle karşılandı. Genellikle Bulgaristan'ın bağımsızlığının bölgesel istikrarı güçlendirdiği ve çeteciliğin azabileceği yönünde ümitler sarf edildi. Gazeteler elbette hükümetin gizli politikasından bihaberdiler, ancak hükümet faydalı gördüğü bilgileri basın yoluyla aktarabilirdi. Hükümet kamuoyunda ilhak için büyük destek bulup, yurttaşlık ve vatanseverlik kartını tam zamanında oynadı, çünkü Avusturya'nın orta sınıfına mensup muhafazakâr ve liberal çevreleri, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlarda Büyük Devlet rolünü konsolide etmesi tezini ezelden beri savundular. İlhak, hükümet için ortak vatanseverlik duygularını kanalize etmek için iyi bir fırsatı teşkil etti, zira yurtseverlik çok uluslu Habsburg İmparatorluğunda daima çok hassas bir konuydu. İlhak sadece Avusturyalıların veya Macarların lehine değildi, hükümet bu meseleyi Devletin ve İmparatorun başarısı olarak deklare edebilirdi ve bütün tebaa bundan siyasi veya iktisadi yönünden faydalanacaktı.

[247] PA AA R12930 7 Ekim 1908 A 16553

Bosna ve Hersek'in statüsü artık belirgindi ve eyaletlerin daha fazla kalkındırılmaması için herhangi bir neden kalmadı. Bu başarı Habsburg Devletinin başarılı idaresinin sonucu gibi gösterilebilirdi. Hükümet, beklenen uluslararası protestolara karşın Alman-Avusturyalı ve Macar kamuoyunun desteğinden emin olabilirdi. Öbür yönden Avusturya-Macaristan'da parlamentolara delege olarak seçilen çeşitli Slav gruplarını temsil eden birçok milletvekili farklı tavır göstermeye çalışarak, Bosna-Hersek'in ilhakını Panslavizm politikası doğrultusunda kullanmaya kalkıştılar. Peşte Parlamentosunda Çek Panslavizmci lider Dr. Kramarc bütün Slav asıllı milletvekilleri bir toplantıya davet ederek, onları Bosna meselesinde müştereken hareket etmeye çağırdı. Hedef belliydi: Slavlar, Macar parlamentosunda tek blok olarak Macarlara karşı birleşip oylamalarda kendi hedeflerini daha iyi savunmalıydılar. Bu istek eninde sonunda kendi emelleri doğrultusunda Panslavizm'den ziyade Habsburg yönetimine yakın olan Polonyalı grup nedeniyle suya düştü ama bu ihtimal bir tehdit olmaya devam etti.[248] Slav unsurlar çokuluslu bu İmparatorlukta gittikçe daha milliyetçi ve ayrılıkçı bir karakter geliştirdiler; onları devlette tutmanın gittikçe daha zorlaşacağı besbelliydi. Slavların bu istekleri, Almanca ve Macarca konuşan vatandaşlarda Slavlara yönelik tepkilerin yükselmesine ve devlete karşı olumsuz bir kanı oluşturmalarına sebep oldu. Habsburg hanedanı Alman asıllıydı. Buna rağmen yönetimin Slavlara mecburen bazı tavizler vermesi Almanca konuşan milliyetçi çevreler tarafından ihanet olarak nitelendirildi. Onlara göre, Habsburg Devletinde esasen Almanca konuşan insanların hakları hanedan tarafından ihanete uğramaktaydı. Amaçları ise, hanedan tarafından yönetilen çok uluslu bir imparatorlukta yaşamaktan ziyade Almanya ile birleşip büyük bir Alman milli devletinin kurulmasıydı.[249] Panslavizm, Habsburg İmparatorluğu için domino şeklinde başka problemler üretmeye başladı: milliyetçilikle baş edebilmek için Devlet gücünü göstermeliydi, ilhak kararı yurtiçinde ve yurtdışında herkese başarıyla kabul ettirildiği takdirde yönetimin kararlığı kanıtlanacaktı.

[248] PA AA R12930 9 Ekim 1908 A 16672
[249] Adolf Hitler, **Kavgam**,11.basım, İstanbul: Toker yayınları, 1994, s.13

7.2 Macaristan'daki Tepkiler

Güç gösterisi gerçekten lazımdı: Macar dietinde olduğu gibi Avusturya temsilciler meclisinde daha evvel Slav grupları benzer girişimlerde bulunmuştu. Kendini tekrar gösteren Slav problemi Macaristan Krallığında sayı bakımından Slavlara göre azınlık pozisyonunda olan Macarların tepkilerini arttırdı ve ilhak meselesinde Avusturyalılarla beraber hareket etmelerini sağladı. O yönden, Bosna'nın ilhakının Avusturya ile Macaristan arasındaki bağları güçlendirdiği söylenebilir; çünkü Panslavizm her ikisi için olumsuz bir hareket idi. Bosna'nın ilhakı, Bosna'da önemli yatırımlar yapmış olan büyük Macar girişimciler için olumluydu. Viyana ve Peşte'ye artık hukuken bağlı olan eyaletlerin kalkındırması için yatırım gerekecekti, bölgede refah yükseldikçe de Macar ürünlerine daha fazla ihtiyaç olacaktı. Fakat ticari çıkarları ön planda tutmayan Macarlarsa, ilhakı Avusturyalılar kadar sevinçle karşılamadılar. Sebebine gelince, Macarlar Bosna ve Hersek eyaletlerini tarihi bakımdan Macaristan Krallığına ait olarak değerlendirmekle beraber, Macaristan hudutları dâhilinde Slavların sayısının artmasından endişe duydular. Öbür tarafta, milliyetçi Macar çevreleri Bosna-Hersek'in Avusturya'yla ortak bir yönetim altında idare edilmesine soğuk yaklaştılar. Zira bu şekilde olduğunda, Avusturya ile Macaristan arasındaki ortak kurumlarının mevcudiyeti Macaristan'ın tek başına hareket etmesine engel olacaktı. Macar matbuatı ılımlı bir tavır sergileyip, ilhaka olumlu yaklaşmakla beraber sorunların göz ardı edilmemesi gerekli olduğunu vurgulamaktan geri durmadı. Macar siyasi çevrelerinin tutumu ise son derecede dikkat çekicidir: Kont Andrassy gibi siyasetçiler Aerenthal'ın ilhak'a yönelik takip etmiş olduğu siyaseti kusurlu bulup, özellikle Türkiye ile dostane bir çözüme varılmamasını eleştirdiler. Onlara göre ilhaktan evvel Türkiye haberdar edilebilirdi ve her iki taraf için makul bir çözüm bulunabilirdi.[250] Onların bu tavrı hem Macar siyasetçilerinin bağımsızlığı koruma gayretini, hem de Macarların Osmanlı İmparatorluğuna yönelik dostane yaklaşımını gözler önüne sermektedir. Macarların geleneksel olarak Osmanlı Devletine karşı olumlu bir yaklaşım göstermesi iç siyasi sebeplere dayanmaktaydı. Kendi milli karakterini geliştirmek isteyen Macarlar, Türkler

[250] PA AA R12931 14 Ekim 1908 A 17185

ile aralarındaki tarihi yakınlığı araştırırken milli kimliklerini geliştirdiler. Bu arada Viyana, Sırbistan'a gözdağı vermekten geri durmadı: Sırbistan Bosna hududuna yakın konuşlandırılan askeri birliklerini takviye etmeye devam ederse, 'Avusturya'nın kendi menfaatlerini koruyabilmek için gerekli adımların atılacağını" beyan etmekle Belgrat'ı açıkça savaşla tehdit etti.

7.3 Almanya'nın Tepkisi

Almanya tarafından Avusturya'ya verilen destek Osmanlı İmparatorluğu tarafından tepkiyle karşılandığı için, Almanya hem Osmanlı hem öbür devletlerin diplomatlarına ilhak kararından kesinlikle haberdar olmadığını beyan etti. Berlin hükümeti otuz yıllık müttefikini, Avusturya'yı yalnız bırakamayacağını defalarca tekrar etti; ancak bu hamlenin katiyen dost saydıkları Osmanlı Devleti'ne yönelik olmadığını vurguladı. Almanya, Osmanlı yönetimini yatıştırmaya çalışıp, ilhakın sadece senelerden beri fiilen var olan bir durumu resmileştirdiğini iddia etti.[251]

Berlin gerçekten bir çelişki içindeydi: bir yandan Avusturya ile var olan ittifakını katiyen muhafaza etmeliydi, çünkü Habsburg Devleti olmasaydı Almanya orta Avrupa bölgesinde tamamen izole olacaktı. Öbür yönden bu politika yıllardan beri inşa edilen Türk-Alman dostluğuna ciddi zarar verebilirdi. Almanya'nın bölgede sürdürdüğü Şark Politikası ('Orientpolitik") iflas edebilirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi konumu Almanya'nın Büyük Devlet olma hevesi için vazgeçilmez bir unsurdu. İngiltere gibi Almanya da, Osmanlı Devletinin varlığını muhafaza ettiği müddetçe Rus yayılmacılığının önünde ciddi bir engel bulunacağını biliyordu. Osmanlı Devletinin zayıf askeri ve iktisadi konumu göz önüne alındığında, Rus tehdidine karşı engel olması kendi savunma kabiliyetinden ziyade Büyük Devletlerin desteğine bağlıydı. Askeri işbirliğiyle, iktisadi yatırımlarla, meşhur Bağdat Demiryolunda kendini gösteren demiryolu politikasıyla, hatta kültür politikasıyla (örneğin arkeolojik kazılar) Almanya

[251] PA AA R12928 7 Ekim 1908 A 16138

Osmanlı Devletinde ciddi bir nüfuz edindi. Bu nüfuzla hem Osmanlı politikasını kendi lehine etkilemeye, hem de Osmanlı Coğrafyasını siyasal ve ekonomik bakımdan bir Alman etki alanına çevirmeye gayret etti. Alman hükümeti Bismarck devrinden beri sürdürdüğü geleneksel Balkan politikasını takip etmek arzusunda olup, olaylara aktif olarak müdahale etmek istemedi.

1880'lere kadar mümkün olan çok yönlü ittifakların yerini ciddi bir bloklaşma politikası almıştı ve bu oluş, devletlerin serbest siyaset üretebilme imkânını kısıtlıyordu. Bundan dolayı Almanya, Balkanlardaki tarafsız tutumunu istediği gibi sürdüremedi. Aynı zamanda Berlin, Türkiye ile iyi ilişkilerini zedelemek istemediğinden onlara da mümkün mertebede destek vermeye çabalamaktaydı. Çünkü Bağdat Demiryolu gibi çok önemli olan projelerin geleceğini tehlikeye atmamak gerekiyordu ve adı geçen projenin muhafazası daima öncelikli bir meseleydi. Yine de Almanya, Avusturya ile ilişkileri dikkate alındığında, Şansölye von Bülow'nın sözleriyle 'Türklerden daha Türkçü olamazdı".[252] Osmanlı İmparatorluğuyla iyi ilişkiler içinde bulunduğundan Almanya dünya Müslümanları üzerinde etkili olmaya çalışarak kendisini adeta İslam âleminin himayecisi olarak tanıttı. Bu şekilde kendi sömürgelerindeki (Alman Doğu Afrika/ Tanganjika) Müslüman halkla daha yakın temas kurmaya çalıştı. Bununla beraber özellikle İngiliz ve Fransız sömürgelerinde yaşayan İslam ahalisini de, dolaylı olsa dahi kendine çekmeye çabaladı[253]. Bosna'nın ilhakı ve Bulgaristan'ın ilân-ı istiklâli, bağımsız bir devletin uluslararası antlaşmalarla garantilenen hükümranlık haklarının tek taraflı ve açık bir ihlali idi. Hakikatte, bu ihlali mümkün kılan Osmanlı İmparatorluğunun askeri zayıflığıydı. Almanya'ya göre Türkiye, Girit gibi Bosna ve Bulgaristan eyaletlerini fiilen çoktan beri kaybetmişti ve yine Berlin'e göre bu topraklar Osmanlı Devleti için hayati bir önem taşımamaktaydı.[254] Kısa vadede Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın Makedonya'ya göz dikmeleri muhtemeldi. Bu durumda

[252] PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 16323

[253] Bu siyasetin başarısı en azından Alman Doğu Afrika'da (Deutschostafrika) görevli olan Müslüman zenci askerlerinin (Askari) sadakatında kendini belli etmekteydi. Bütün sömürgelerinden kolayca uzaklaştırılan Alman kuvvetleri, Alman Doğu Afrika'da Müslüman askerlerinin cesaret ve bağlılığı sayesinde 1918 yılına kadar direnebildiler. Bundan hareket ederek, Alman-Osmanlı ilişkileriyle ilgili Türkçe kaynaklarda Almanya'nın hiç Müslüman sömürgesi olmadığı şeklindeki yaygın görüşün, bölgedeki Müslüman sayısı dikkate alındığında tutarsız olduğu belrtilmelidir.

[254] Türkiye terimi Alman belgelerde sıkça Osmanlı Devleti için kullanıldığından, bazen burada da aynen kullanılması uygun görülmüştür.

hem Türk hem İslam varlığının Balkanlardan silineceği, Osmanlı İmparatorluğunun yok olma noktasına gelebileceği büyük bir ihtimaldi. Aynı zamanda Almanya'ya göre denge korunmalıydı ve bundan dolayı Osmanlı Devletinin askeri konumu güçlendirilmeliydi.[255] Almanya Türkiye'ye hem Rumeli Demiryolu için maddi bir tazminat, hem Avrupa'da bulunan toprakların bütünlüğünün korunması için bir garanti önermekteydi ve bütün hususlarda Büyük Britanya ile işbirliği yapılmasını tavsiye etmekteydi. Bu girişiminde samimi olmakla beraber önemli bir gerçeği göz ardı etmekteydi: geçmişte Büyük Devletlerce Osmanlı İmparatorluğuna verilen, toprak bütünlüğünü garantileyen bütün antlaşmalar boş çıkmıştı. Bunun da en iyi örneği, Bosna ve Bulgaristan'ın statüsünü belirleyen Berlin Antlaşmasıydı. Bunun üzerine kalkıp yerine başka bir garanti vermek artık gerçekçi değildi. Ancak mevcut siyasi durumda başka bir öneri de pek mümkün değildi. Sadece askeri bakımdan güçlü bir Osmanlı Devleti benzer durumlara mani olabilirdi. Hasarı mümkün mertebede azaltabilmek için Alman diplomatlar, Almanya'yı iyi niyetli bir uzlaştırıcı olarak göstermeye çalıştılar. Almanya'nın politikası, iki önemli unsur içermekteydi: hem Osmanlı Devletinin varlığını devam ettirmek arzusundaydı, hem de var gücüyle Şark'ta büyük çaplı bir krizin patlayışını önlemeye çalıştı.[256] Bu hususta Büyük Britanya ile uzlaşma ihtimali yüksekti; zira İngiltere'nin Şark politikası benzer hedefleri taşımaktaydı.

7.4 İngiltere ve Fransa'nın Tepkisi

Ne var ki İngiltere, beynelmilel bir krizi önlemek için istekli olsa dahi Almanya'nın Avusturya ile ittifak içinde bulunduğundan Almanya'yı tarafsız olarak göremezdi ve çözüm yolu ufukta görünmüyordu. Her ne kadar Almanya, müttefikini yalnız bırakamayacağını ifade ederek, örnek olarak İngiltere'nin Fransa'ya Fas krizi sırasında vermiş olduğu desteğini gösterse dahi İngiliz hükümeti, durumu farklı bir açıdan tahlil etmekteydi. Sonuçta ilhak kararı doğrudan doğruya Berlin Antlaşmasına ters düşmekteydi. İngiltere hükümeti ilhak projesinden haberdar olur olmaz hemen

[255] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16634
[256] PA AA R12928 7 Ekim 1908 A

Osmanlı Devletine ve öbür devletlere hem Bulgaristan'ın bağımsızlığını, hem de Bosna'nın ilhakını tanımayacağını resmen ilan etti.[257] İngiltere, uluslararası hukukun çiğnenmesine karşı çıkıp azimle Berlin Kongresinin dokunulmazlığını savundu. Ayrıca, Büyük Devlet olarak ortaklaşa imzalanan bir antlaşmanın tek taraflı olarak ortadan kaldıramayacağından hareket ederek diplomatik girişimlerde bulundu. Hariciye Nazırı Sir Edward Grey Osmanlı büyükelçisini çağırıp İngiliz hükümetinin, Bulgaristan'ın ve Avusturya'nın atmış olduğu adımlarından üzüntü duyduğunu ifade etti. Sir Edward'a göre iki vukuat maddi bakımdan fazla zarar getirmemekle beraber, Türkiye'ye karşı haksız ve kötü bir davranış sergilenmişti. Ayrıca bu durumun yeni anayasal rejim için zararlı olacağını dile getirdi. Osmanlı tarafına askeri yöntemleri kullanmamayı tavsiye etti.

Yine bu mesele üzerinde İngiltere, Berlin Kongresinin bütün garantör devletleri tarafından kabul edebilir müşterek bir çözüm yolu bulmaya çalışacağını, Osmanlı Devletine kayıplarını için tazminat verilmesi gerekli olduğunu belirtti. Bu ifade sadece Rumeli-i Şarki için kullanıldı, zira bu bölgenin kaybı İngiltere'ye göre muhakkaktı. Bosna'nın durumu ise henüz tayın edilmemişti. Çözümün kongre yoluyla yapılacağını belirten İngiliz bakan, kongre fikrini ilk defa ortaya getirdi ki bu düşünce daha sonra Almanya tarafından benimsenip kabul ettirilmeye çalışıldı. Yalnız, Almanya olası bir konferansta sadece Bosna ve Bulgaristan meselelerini değil, Şark Sorununu bir bütün olarak masaya getirecekti. Bu durumda İngiltere, Rusya'nın muhakkak Boğazlar sorununu kendi lehine göre şekillendirmek için bu konferansı kullanmaya kalkışacağından Avusturya ile işbirliğini genişletmek arzusundaydı.[258] Artık, Avusturya ile ortak hareket etmesi gerekli olduğundan karşılıklı bilgilendirme şart koşuldu. Ayrıca Fransa, Rusya'nın yakın müttefiki olmasına rağmen Fas kriziyle meşgul olup, İngiltere gibi Boğazların statüsünü değiştirmek niyetinde değildi. İngiliz kabinesi bu isteği makul görse dahi, İngiliz kamuoyu Rusya'ya böyle bir hak vermeye sıcak bakmadı.[259]

[257] PA AA R12928 6 Ekim 1908 A 16248
[258] PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 4327
[259] Anderson, s. 282

7.5 Rusya'nın Tepkisi

Rusya Dışişleri Bakanı İswolsky, ilhak sorununun bir Avusturya iç meselesi olmadığını, tam aksine bunun bir Avrupa meselesi olduğunu ve sadece Berlin Antlaşmasına taraf olan bütün devletlerin onayıyla bu projenin hukuki temellere dayanabileceği görüşünü savunmaktaydı. Rus bakan, bu görüşü Aerenthal'a çoktan beri açıkça ilettiğini ifade etti. İswolsky bu görüşlerine, mevcut durumun çözümü için uluslararası bir konferansın yapılmasına ihtiyaç olduğunu ve bu zirvede Bulgaristan meselesinin de ele alınması gerekli olduğunu ekledi.[260]

İlhak meselesi İswolsky'ye göre bir savaş nedeni değildi. Ancak mevcut antlaşma koşulları bütün taraflar için değişmeliydi. Bulgaristan'ın istiklali Rusya için zaten acı bir kayıptı; çünkü Bulgaristan Rusya'nın güdümünden çıkıp kendi başına daha aktif bir dış politika çizmeye başladı. Rus matbuatının Avusturya ve özellikle Dışişleri bakanı Aerenthal'a karşı son derece düşmanca ifadeler kullanarak kimi zamanda halkın milliyetçilik duygularını had safhaya getirmeye gayret etmesine rağmen, umumi olarak soğukkanlı davranıp olayları kınamakla olup bitenleri kabullenmiş görünüyordu. Rus basının ekseriyeti, gerçekçi bir tavrı sergileyip "Realpolitik" şartlarına göre statükodan başka bir çözümün mümkün olamayacağını belirtiyordu.[261] Sırplarla dayanışma içinde oldukları belirten Rus gazeteler, ancak barışçıl adımların atılacağını altını çizdiler. Uç fikirlerin mevcudiyeti de yine azımsanmayacak boyuttaydı; Novoje Vremja gazetesinin üslubu, devrin aşırı Rus gazetelerinde kullanılan Yahudi karşıtı ve koyu Panslavizm milliyetçiliğini körükleyen ifade tarzı için tipik bir örneği teşkil etmekteydi. Gazete, Aerenthal'ın dini köküne atıfta bulunarak, bakanı "Yahudi oğlanı" olarak aşağılamaktan geri durmadı.[262] Bosna-Hersek'in ilhakı ise Panslavizm yanlısı gazetelerde ve kamuoyunda büyük infial uyandırırken, hükümet kamuoyunun baskısıyla zor duruma düştü. 1905 ihtilal girişiminin kanlı bastırılmasından dolayı halka karşı kaybettiği güveni Rus hükümeti, yeniden kazanıp mevcut hoşnutsuzluğu milliyetçi bir dış politikayla telafi etmeye çalıştı. Aynı senede kaybedilen, 1905 Rus-Japon Harbi de

[260] PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 16307
[261] PA AA R12931 12 Ekim 1908 A 17024
[262] PA AA R12930 12 Ekim 1908 A 16918

Rusya için ciddi bir prestij kaybıydı ve Rusların milli hafızasında acı bir yara olarak kalmıştı. Bosna-Hersek'in ilhakına hazırlıksız yakalanan Rus yöneticiler, ilhaka karşı kayıtsız kalmaları durumunda Rusya'nın itibarının ciddi biçimde zarar göreceğini ve kamuoyunda doğabilecek hoşnutsuzluğun ihtilal hayaletini tekrar canlandırabileceğinden dolayı endişeye kapıldılar. Gene de yönetim olup bitenlere karşı ümitsizliğe kapılmayarak, şayet ilhakı fiiliyatta tanımak mecburiyetinde kalacaksa da kendi menfaatlerini ihmal etmemeye gayret etti.[263] Siyasetçiler ve kamuoyu, Boğazların Rusya'ya açılmasıyla, ilhakın Rusya'ya verdiği zararın telafi edebileceği kanısındaydılar.

7.6 Yan Aktörler: Karadağ ve Sırbistan'ın İlhaka Bakışı

Karadağ Krallığı siyasi ve iktisadi yetersizliğinden "Düvele-i Muazzamların" saflarında yer alamazdı. Ancak ihtiyar hükümdar Kral Nikola da, tepkisini göstererek Bosna'nın ilhakını Berlin Antlaşmasının hükümlerine karşı tek taraflı ve keyfi bir hareket olarak değerlendirerek protesto etti. Ayrıca, problem çözülmediği takdirde kendisinin de artık Berlin Antlaşmasına bağlı olmayacağını ve özellikle Karadağ'ın kıyı bölgelerinde hükümranlığını kısıtlayan 29. maddeyi dikkate almayacağını beyan etti.[264] Karadağ tarafından Büyük Devletlere gönderilen notada, 29. maddeye atfedilen vurgu krallığın egemen bir devlet olduğunu vurgulamak amacıyla hazırlanmıştı. Bu şekilde Karadağ, Panslavizm davasında kendi haklarını kararlıkla savunduğunu ima edip, zayıf konumunu biraz da olsa örtbas edebildi. Avusturya büyükelçisi Karadağ makamlarını Bosna'nın ilhakından haberdar ettiği vakit, zaten Avusturya'nın gönüllü olarak ilgili haklarından vazgeçtiği bildirilmişti.[265] Karadağ'ın başkenti Cetinje'de ilhaka karşı düzenlenen mitingler, diplomatlar tarafından küçük çaplı ve bazı istisnalar dışında da barışçıl olarak nitelendirildi. Mitinglerin yapmacık ve önceden planlamış olduğu

[263] PA AA R12930 15 Ekim 1908 AS 1558
[264] PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 16325
[265] PA AA R12930 8 Ekim 1908 A 16709

iddiasının doğruluğunu tetkik etmek güçtür; ancak kalabalığın Karadağ ve Sırp bayraklarının yanında bir de Türk bayrağını taşıması gerçekten dikkate şayandır.

Küçük, ekonomik ve toplumsal bakımından geri kalmış, yoksul Karadağ Devletinin Bosna-Hersek'in ilhakına o kadar önem atfetmesi doğaldı. Karadağlıların çoğu kendileri Sırpların soydaşı olarak gördüler ve ayrıca Karadağ, askeri ve siyasi bakımdan Sırbistan'a muhtaçtı. Karadağ Krallığı, Sırbistan'ın desteği olmadan tamamen Avusturya-Macaristan veya İtalya'ya bağlı kalacaktı. Çünkü bu iki devlet Sancak Demiryolu meselesi sırasında görüldüğü gibi, Karadağ gibi küçük bir ülkede önemli yatırımlar yapmışlardı. Bosna-Hersek'in ilhakı, Cetinje hükümeti için kabul edilebilir olmadığından diplomatik yoluyla var gücüyle direnmeye çalıştı, Başbakan Bosna-Hersek-in ilhakını kalıcı olursa Karadağ için "ölümcül bir darbe" mahiyetini taşıyacağını belirtti. Kendisine göre Karadağ otuz seneden beri sırf bütün Sırpların birleşmesine ümit bağlamıştı, bu yolun kapatıldığı taktirde Karadağ'ın varlığı zor duruma düşebilirdi.[266]Bu ifadelerden Karadağlıların çoğunun, siyasi emellerini tamamen Sırbistan'a dayandırdığı ve Sırp davasını kendi davaları olarak gördükleri anlaşılıyor. Osmanlı Devleti gibi Karadağ da, Berlin Antlaşmasına taraf olan devletlerin vetosuyla durumun kendi lehine dönebileceğini ümit etti. Aksi taktirde, Karadağ hükümeti, halkının şiddetli arzularına karşı kayıtsız kalamayacağını; yani savaşın kaçınılmaz olabileceği izlenimi verdi. Elbette Karadağ, askeri bakımdan Avusturya için bir tehdit değildi; ordusundan ziyade dağlık coğrafyası Viyana Genelkurmayının başını ağrıtabilirdi. Ancak Karadağ savaşa girdiği taktirde, Sırbistan da savaşa girmeye mahkûm olacaktı. O durumda Rusya'nın müdahalesi gündeme gelebilirdi ve Avrupa barışı tehlikeye düşerdi. Karadağ'ın tehditleri boş çıkmadı; silah taşıyabilecek erkekler silâhaltına alınmaya başlandı ve yabancı diplomatlara göre, Karadağ Avusturya'ya karşı fiilen bağımsızlığını yitirme tehlikesine karşın tek kozunu oynayarak savaşı bile göze alabilirdi.

Sırbistan, aktif aktör rolünde olmamasına rağmen Bosna ilhak sorununda en azından Türkiye veya Avusturya Macaristan kadar ilgili idi. Sırp kamuoyu, basın vasıtasıyla Bosna'daki bütün gelişmeleri çok yakından izleyip, Bosna hudutları

[266] PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16438

dâhilindeki "Habsburg boyunduruğu altında sömürülen Sırp kardeşlerinin kaderini" bütün yönleriyle paylaşıp onlara yardımcı olmak istedi. Kamuoyu baskısı o kadar ileri gitti ki, Avusturya karşıtı Sırp milliyetçi politikaları izleyen Sırp hükümeti bile hareket serbestliğini kaybetmekteydi. Milliyetçi bir tavır sergilemeyen bir hükümet düşme pozisyonuna geleceği belli olduğundan Sırp yöneticiler, Bosna'daki durumdan endişe duymaktaydılar. Zira ilhak meydana geldiğinde Sırbistan ister istemez Avusturya ile savaş durumuna bile gelebilirdi.

Sırp basını, zaten Eylül ayı boyunca Bosna'daki gelişmeleri ve ilhak söylentilerini takip etti. Gittikçe iyileşen Avusturya-Bulgaristan ilişkilerini haklı olarak, ilhak emellerinin göstergesi olarak değerlendirdi.[267] Bu duyarlılığı gerçekten dikkat çekicidir ve Osmanlı basının neden bu sinyalleri algılayamadığı, Bosna krizinde neden gafil avlandığı sorusunu ortaya çıkartıyor. Sırbistan, Balkanlardaki emellerini göz önünde tutarak Türkiye'deki yeni rejimle iyi ilişkileri oluşturmaya gayret etti ve Sırp matbuatı da bu tavrı destekledi. Sırbistan için ideal çözüm, Bosna-Hersek eyaletlerinin ya bağımsız veya otonom olması ya da geçici olarak yeniden Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmasıydı. Bu durumda eninde sonunda 1885 yılındaki Rumeli-i Şarki misalinde olduğu gibi bir sonucun ortaya çıkması muhtemeldi.[268] Sırp ordusu da askeri hazırlıklarda bulunmaktaydı. Ayrıca, yabancı gözlemciler tarafından Sırbistan için savaşın ciddi bir seçenek olduğuna işaret edildi. Bununla beraber Sırp yönetimi, askeri bakımdan herhangi bir müttefiki olmaksızın, Avusturya-Macaristan ordularına karşı fazla mukavemet edemeyeceğini gayet iyi bilmekte ve mümkün mertebe barışçıl bir çözüm aramaktaydı. Ancak, bu noktada Belgrat'ın eli kolu bağlıydı ve Avusturya'dan atılacak adımları beklemek zorundaydı. İlhak gerçekleştirildiğinde Sırp tarafı, Osmanlı Devleti ve kamuoyunun tepkisine nazaran gerçekten büyük tepki gösterdi.

[267] PA AA R12929 7 Ekim 1908 A 16377

[268] Berlin Antlaşmasına göre Osmanlı Devleti tarafından onaylanmış bir vali tarafından Bulgaristan'dan ayrı olarak yönetilen bir bölge olacaktı. Buna rağmen istemese de Bulgaristan hükümeti, bölgede 1885'de çıkan isyandan dolayı kamuoyun baskısıyla bölgeyi Bulgaristan ile birleştirmeye mecbur kaldı. Osmanlı Devleti protesto etmekten fazla bir şey yapamadı.

Bosna'da ve en azından bütün Güney Slav bölgelerinde Sırp ajitasyon gruplarının bölücü propagandalarına maruz kalan Avusturya, Sırp tarafının aşırı milliyetçiliğini öne sürerek savaşa varabilecek kadar ağır yaptırımlarda bulunabilirdi. Sırbistan ise kendini Avusturya tarafından siyasi ve iktisadi yönlerinden çevrilmiş görerek ilhakı, Sırp devletini manda pozisyonuna düşürme politikasının son adımı olarak değerlendirmekteydi. Son çare olarak salahiyetini harpte arayabilirdi. Tarihçilerce hep aşırı ve agresif olarak görülen Sırp politikasıyla ilgili olarak, ilhak krizi çerçevesinde değerlendirildiğinde bir başka perspektif ortaya çıkıyor. Sırbistan aslında Avusturya gibi kendi mantığına göre sadece hayat alanını ve devletin varlığını muhafaza etmekteydi. Aynı zamanda, Sırp hükümeti halkın milliyetçi çevrelerince yıllardan beri Avusturya'ya karşı yumuşak bir politika izlemekle suçlanmaktaydı. İktidar partisi, en basitinden muhaliflere karşı siyasi cinayetlere kadar varan vakaları hiç engellememişti. Ilımlı bir siyaset ise hükümetin konumunu tamamen çökertebilirdi. Diplomatlara göre partiye muhtaç olan kral ise tahtını muhafaza edebilmek için "savaş piyangosuna" bile girebilirdi. Sırbistan'ın İstanbul büyükelçisi Nenadovič'in Alman meslektaşına aktardığı görüşünden, Bosna-Hersek'in ilhakının Sırbistan'da gerçekten ne kadar derin bir korkuya yol açtığını göstermektedir. Nenadovič'e göre, "ilhak Sırbistan'ın ölümü ile eşdeğerdi". Sırp kamuoyunun çoğu bu görüşü paylaştı. Yaygın inanca göre, Bosna-Hersek'in ilhakı sadece bir hazırlıktı; esas amaç Sırbistan'ın yok edilmesiydi ve daha sonra toprakları Bulgaristan ile Avusturya arasında paylaştırılacaktı.[269] Bu şekilde ilhak meselesi Sırbistan için yalnız Bosna'nın kalıcı olarak Habsburglara bırakılacağı anlamına gelmedi, durum bir ölüm-kalım meselesi şeklini aldı. Sırp halkı tepkisini mitinglerde dille getirdi ve basın tarafından desteklendi. Hükümet ise hem askeri hazırlıklarda bulunuyordu, hem de mitinglerin kontrol dışına çıkmasını engellemeye çalışıyordu.[270]

Sırbistan hükümeti tepki olarak Bosna-Hersek'in ilhakını resmi yoldan protesto ederek, bu hamleyi Berlin Antlaşmasının 25.maddesine aykırı olarak değerlendirip, Sırp milletinin varlığını tehdit eden bir adım olarak gördüğünü beyan etti. Ayrıca Sırbistan Krallığı, mevcut durumu tanımayıp, Bosna ve Hersek eyaletlerinin statüsünü tekrar

[269] PA AA R12929 9 Ekim 1908 A 16472
[270] PA AA R12929 6 Ekim 1908 A 16474

Berlin Antlaşması doğrultusunda tayin edilmesini talep etti. Bunun mümkün olmaması durumunda, Berlin Antlaşmasına taraf olan bütün Büyük Devletlerden Sırbistan'ın varlığını garantileyen bir tazminat talep etti.[271] Ayrıca Karadağ'ın taraf olduğunu hatırlatarak da o ülkenin de bir tazminat hakkına sahip olduğunu vurguladı. Tazminatın şekli ve biçimi henüz ifade edilmemekle beraber, Sırbistan maddi bir talepten ziyade Bosna ve Hersek eyaletlerinden pay isteyip, bu şekilde Avusturya-Macaristan tarafından çevrilme tehdidinden kurtulmak istedi ve kısmen de olsa, Sırbistan dışında yaşayan soydaşlarını Sırbistan'a dahil etmeyi amaçladı.

[271] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16405

8. Bosna-Hersek'teki Tepkiler

8.1 **Halk Arasında İlhaka Yönelik Tavırlar**

İlhak kararının ilanı, Bosna ve Hersek eyaletlerinde yaşayan insanları hukuken yeni bir durumla karşı karşıya bıraktı. Yaşadıkları topraklarının artık vazgeçilmez olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bağlanmasından insanların ne kadar etkilendiği çok ciddi bir meseledir. Binaenaleyh, ilhak çeşitli dini gruplar üzerinde birbirinden farklı tesirler yapmıştı ve tepkileri bulundukları konumlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Değerlendirmelerde genellikle, ilhakın fiiliyatta otuz seneden beri var olan bir yönetimi hukuken pekiştirdiği belirtiliyor; ancak bu olayın günlük hayat bakımından yepyeni bir durum oluşturmadığını altına çizmekte fayda vardır. Değişim, kendini daha çok idari ve siyasi gelişmelerde gösterdi. Dolayısıyla ilhakın tesiri, doğrudan insanların siyasetle ne kadar alakalı olduğuna bağlıdır. Şüphesiz ilhak ve sonuçları, okuma-yazma oranının daha yüksek olduğu şehirlerde yaşayan insanlar üzerinde, taşrada mukim olan insanlara nazaran daha fazla heyecan yarattı. Zaten siyasi faaliyetler Bosna-Hersek'te umumi itibariyle daha büyük yerleşim yerleriyle sınırlıydı. Burada, yurtdışında yaşayan Bosnalıların tepkileri unutmamalıdır. Çünkü özellikle onlar yoğun biçimde siyasi faaliyetlerde bulundular. Avusturya'nın resmi politikası ise kesindi: resmi propagandaya göre bütün Bosnalılar ilhaktan memnundular. Yalnız, hem Avusturyalı hem Macar delegeler tarafından parlamento oturumlarında sıkça kullanılan bir tabir dikkatimizden kaçınmamalı: güya Hırvatların yanında Müslümanlar ve Sırplar da ilhaktan memnundular. Tabii ki "küçük" bir istisnayla; "Sırp milliyetçi ajitasyonun etkisinde kalanlar hariç".[272] Bu ifadenin anlamını ne küçümsemeli, ne de büyütmelidir. Sonuçta Avusturya propagandası bile, halkın bir kısmının memnun olmadığını itiraf etmişti. Öbür yönden Bosnalı Sırpların tamamıyla Avusturya karşıtı olduğu gibi bir ifade de gerçeği tam yansıtmaz: büyük yerleşim merkezlerinden uzak Sırp-Ortodoks taşralı

[272] PA AA R 12932 10 Kasım 1908 A 18992

nüfusunun çoğunun siyasetle pek ilgilenmediği söylenebilir. Bu sadece Bosnalı Sırplar için geçerli değildir, öbür unsurlar da bu bakış açısıyla değerlendirilmelidir. Esas önemli olan nokta şudur: Sırp, Müslüman ya da Hırvat olsun, bütün Bosnalıların ilhaka tepkisi farklı oldu. Doğal olarak burada her grup ayrı olarak incelenmiş ve ilhaka yönelik tepkileri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Ancak bundan asla yekvücut bir yaklaşımın mevcut olduğu çıkartılmamalıdır. Kaynaklarda ve özellikle propaganda amaçlı gazete yazılarda her tarafın 'kendi grubunu' tek görüşlü olarak göstermeyi amaçladığını belli olmaktadır. Sonuç itibarıyla genel çizgiler mevcuttur; ama bütün 'Sırplar ve Müslümanlar Avusturya'yı sevmediler' veyahut 'Müslümanlar ve Hırvatlar ilhaktan yanaydı' gibi siyah beyaz görüşler bu durumu izah etmek için yardımcı olamaz.

8.2 Hırvat/ Katolik Boşnaklar: Temkinli Onay

Doğal olarak, Katolik Hırvatlar genel bir pozitif tepki verdiler. Katolik Habsburg Devleti onlar için ideolojik olarak bir problem teşkil etmiyordu. Katolik eğitim ve din kurumları Habsburg hâkimiyeti altında olumlu bir gelişme gösterdi. Üstelik Hırvatlar, öbür gruplara nazaran kamu hizmetinde daha yüksek bir oranda istihdam edildiler. Özellikle dindar ve soylu çevreler ki bunlara Bosna-Hersek'te eğitim sektöründe pek etkili olan ve Katolik çiftçilerin arasında büyük nüfuz sahibi olan Fransiskan rahipleri de dahildi, Avusturya Devletine karşı sadık durarak ilhakı kendi menfaatlerine uygun olarak kullandılar. Muhafazakâr Hırvat çevreler, özellikle Katolik kilisesinin müessese olarak İslam ve Sırp-Ortodoks Kilisesine karşı daha fazla güçleneceğini ümit ettiler. Eklenmelidir ki, meşhur Başpiskopos Stadler tarafından yönetilen Bosna'daki Katolik kilisesi Habsburgların en sadık taraftarıydı. Stadler Müslüman ve Sırplara karşı kısmen daha ılımlı davranan Fransiskenlerin etkisini bertaraf etmeye çalışıp bu şekilde Bosna'da Katolik kilisesinin iktidar tekelini oluşturmaya çalıştı. Bundan dolayı Stadler, Saraybosna başpiskoposu olarak Bosna-Hersek'in ilhakını yürekten destekledi. Ancak, Hırvatların istisnasız Habsburg yanlısı politikasını takip ettiklerini söylenemez. Elbette, Hırvatların arasında Panslavizm ve

Yugoslavcılık ideolojilerini savunanlar da vardı; onlar genel olarak ilhakı hoş görmeyip Sırp arkadaşlarıyla protestolarda bulundular. Ancak onlar sayı bakımından çok büyük bir grup değildiler. Macaristan krallığının parçası olan Hırvatistan'da eskiden Hırvat milliyetçiliğini savunan "Sağ Parti" 1894 yılında ikiye bölündü: sağcı "Milli Parti" artık Yugoslavcılığı savunurken, "Gerçek Sağ Parti" Josef Frank'ın liderliği altında Habsburg idaresiyle beraber çalışmaya kabul edip bağımsızlıktan ziyade Habsburg İmparatorluğunun dâhilinde bir Hırvat krallığını savundu. Bosna-Hersek'te mukim Hırvatların çoğu, böylece eyaletlerinin ilhakını sevinçle karşılayıp bu şekilde Bosna-Hersek'in Hırvatistan'la birleşmesi için ilk adımın atılmış olduğunu zannettiler.[273] Esas hedefleri ise, Habsburg idaresinin dâhilinde ve Macaristan'dan bağımsız bir Hırvat krallığıydı. İlhaktan önce, Avusturya'ya yakın Hırvat Milliyetçi teşkilatına mensup Saraybosna belediye başkan vekili Mandič'in başkanlığında bir heyet Viyana'ya gelerek ilhakın gerçekleştirilmesi için lobi yapmaya başladı. Bu şekildeki Hırvat politikası Avusturya yönetimini doğrudan etkilemeye gayret etti ve Hırvat nüfusunun Habsburg tahtına sadık olduğunu vurgulamayı ihmal etmedi. Mantığı açık, sadık ve güvenilir Hırvatlar Bosna'da Avusturya hâkimiyetinin garantörüydü ve doğal ortak olarak onlara idarede pay verilmeliydi. İlhaktan hemen sonra da, burjuva-liberal Hırvatlardan oluşan bir heyet Viyana'ya giderek ilhakı Bosna ve Hersek eyaletlerinin Hırvatistan ile birleşmesi için iyi bir hazırlık olarak gördüklerini beyan ettiler. Bunları müteakip, Stadler şahsen başkanlık yaptığı büyük ve muhteşem bir delegasyonla Viyana'ya gelerek Hırvatistan'ın hemen Bosna-Hersek ile birleşmesinin gerekli olduğunu ifade etti.[274]

8.3 Yalnız Bırakılanlar: Bosnalı Sırplar Ve İlhak

İlhakı en fazla kınayan ve hoşnutsuz karşılayan unsur ise Bosnalı Sırplardı. Bununla beraber daha evvel belirtildiği gibi, bütün Sırp gruplar bu kalıba sığmıyorlardı: Bosna'da yasalar çerçevesinde faaliyet gösteren Sırp partilerine mensup bazı siyasetçiler, İmparatorun huzuruna çıkarak hem sadakatlerini bildirdiler hem de 31 Ekim 1908'de parti programlarını hükümdara sundular. Bu adımı fırsatçılık mı, yoksa reel politika olarak değerlendirmek mi gerekir. Bu, bakış açısına bağlıdır: Sırplar

[273] Dzaja,,s. 206
[274] Dzaja,s.207

programlarında özellikle kendi toplumu için büyük bir sorun teşkil eden toprak meselesini dile getirip bir çözüme varmaya çalıştılar.[275] Mevcut durumda bu sorun ancak idareyle beraber çalışmak suretiyle aşılabilirdi.

Bosna'daki Sırplar, hem doğrudan Habsburg idaresine karşı; hem işbirlikçi olarak gördükleri Hırvat Katoliklere karşı kampanyalar yürüttüler. Ancak Avusturya idaresi, radikal siyasi akımlara karşı sert önlemler aldığından, özellikle yurtdışında bulunan Bosnalı Sırpların rolü çok ehemmiyetliydi. Bir kısmı Sırbistan krallığında faaliyet gösterirken, diğerleri Avrupa başkentlerinde basın vasıtasıyla protestolarını duyurmayı çabaladılar. Yurtdışında bulunan, kendilerini Bosnalı Sırpların meşru temsilcisi olarak gösteren bir Sırp heyeti, "Sırp halkı adına" Berlin Konferansını imzalayan güçlere hitaben, dramatik ve duygusal bir protestonameyi Lahey kentinde bulunan daimi barış konferansına gönderip, ilhakı zulüm ve hukuk ihlali olarak kınadı.[276] Bu arada, başka bir hususa önem atfetmek lazım: Protestocular ilhaktan hemen sonra yurtdışında atağa geçti. Buna karşın uzlaşmadan yana Sırp partiler Bosna'nın dâhilinde temkinli hareket ettiler; ancak bir kaç hafta sonra resmi bir tepki verdiler. Olayların gidişatını bekledikten sonra kendilerine göre en mantıklı yola başvurdular ve tam manasıyla "siyaset" yaptılar. Protesto Memorandumunu kaleme alan heyet ise, kendini Bosna'daki Avusturya zulmünden kaçan Sırp mülteciler olarak tanıtırken, bu şekilde Avusturya idaresinin baskıcı karakterine dikkat çekmeye çalıştı. Bu suretle, ilhakın uluslararası hukukun ihlal edildiği vurgulanmış oldu. Velhasıl, hitap edilen kurum kendilerini barışçı bir politikaya bağlı gören devletlerin formuydu, ayrıca bu forumdaki devletlerin çoğu Berlin Antlaşmasına taraf idiler.

Bütün Sırp halkının adına dilekçe veren temsil heyeti, dolaylı olarak Bosna'nın aslında Sırp toprağı olduğunu ima etti. Bosna'nın Avusturya tarafından yönetilmesinin, Türk yönetimine nazaran Bosna için kat kat daha zararlı olduğu beyan ediliyordu. Bu ifade dikkate şayandır, zira Avusturya-Macaristan daima kötü yönetimin örneği olarak gösterilen Osmanlı Devletinden bile daha kötü bir örnek tasvir ediliyordu. Bosna-Hersek'in fiili idaresinin Osmanlı Devleti'nin elinden "barışı sağlamadığı" gerekçesiyle Avusturya'ya devredildiği göz önüne getirildiğinde bildirgenin karakteri açıkça

[275] PA AA R 12932 10 Kasım 1908 A 18992
[276] PA AA R12929 9 Ekim 1908 A 16451 (ek raporunda : The Times, 7 Ekim 1908)

meydana çıkıyor: Deklarasyonda Avusturya-Macaristan'ın hâkimiyetinin meşruluğu doğrudan sorgulanmaktadır. Dilekçeye göre, Avusturya Bosna-Hersek eyaletlerini sadece barışı sağlamak amacıyla devralmıştı. Bosna-Hersek'te iç barış artık sağlanmış olduğuna göre, Avusturya idaresinin tüm Bosna halkı için tahammül edilemez di ve uluslararası camiadan Avusturya-Macaristan'ın yönetimine son verilmesi istendi. Avusturya'nın Müslümanlara ve Ortodokslara kötü davrandığı, buna karşın Katolik kilisesini desteklediği ileri sürülüp Müslüman ve Ortodoksların bir nevi "zülüm kardeşliğinde birleştikleri" ifade edilmekteydi. Bu ifadelerden, o devirde Sırp politikacılarının Müslümanları taraflarına çekmeye çalıştıklarını, hatta kısmen de olsa bir işbirliğinin mevcut olduğu görülmektedir. Deklarasyon ayrıca, zengin Müslüman toprak sahiplerinin kötü idareden dolayı Osmanlı Devletine göç ettiklerini ve terk ettikleri arazilerine Alman ve Yahudilerin yerleştirildiğini iddia etmektedir.[277] Ayrıca anayasal bir idarenin mevcut olmadığını, polisin korumasız halka karşı sınırsız yetkilere sahip olduğunu ve bu yetkileri özellikle Sırpları korkutmak amacıyla kullandığını, hatta polisin gece baskınlarında direnen köylüleri acımasızca vurduğu iddia ediliyordu.

Yine protestonameye göre, Avusturya –Macaristan Bosna ve Hersek bölgelerini adeta terörle yönetiyordu; bir casus şebekesi Sırbistan veya Karadağ ile mektuplaşan insanları gece gündüz takip edip ihbar ediyor, mahkemeler ise bu insanlara karşı en ağır yaptırımlarda bulunuyorlardı. İdari sistemin yanında Bosna-Hersek'i yöneten memurların çoğu Bosnalı olmadığı, bölge insanları ve sorunları anlamayıp yolsuzluğa açık oldukları için eleştirildi. Bosna ve Hersek'in "adeta Cizvit ve Yahudilerle doldurulduğu" ifadesiyle ise, hem Avusturya Devleti tarafından Cizvitlere eğitim sektöründe biçilen rol eleştiriliyor, hem Yahudileri belirtilmekle Yahudi karşıtı bir eğilimin söz konusu olduğuna gönderme yapılıyordu. Bu iddiaları yakından tetkik etmekte fayda vardır: Ortodoks ile İslam unsurların Avusturya tarafından baskı altında tutulduklarına dair iddialar Sırp çevrelerce yıllardan beri ifade edildi.

Avusturya-Macaristan Devleti tarafından fiiliyatta izlenen siyaset belliydi: mezhepler arası problemlerden kaçmak maksadıyla Avusturya idaresi bütün dinlere eşit mesafede yaklaşmaya çalışıyordu. Ancak, devletin Katolik Hırvatlara eğitim ve kamu

[277] Alman tabirinden Avusturya meselelerinde Almanyalıları değil, Almanca konuşan Avusturyalılar kastedilmektedir.

sektörlerinde öncelikler tanıdığı iddiasında bir gerçeklik payı vardır. Rejime yakın olduklarından Katolik eğitim kurumları teşvik edildi. Devletin Müslüman toprak sahiplerini kovduğu iddiası ise zayıftır; çünkü Avusturya Devleti, özellikle toprak meselesinde çok muhafazakâr bir siyaset takip edip, genellikle toprak sahiplerinin lehine karar vermekteydi. Göçmen problemi de, iddia edildiği gibi büyük değildi. Bölgeyi kalkındırmak maksadıyla devlet, özellikle Alman ve Macar çiftçileri Bosna'ya çağırdı. Lakin sayıları propagandacıların ileri sürdüğü gibi mühim miktarda değildi. Kendilerine tahsis edilen topraklar, kamu malıydı veya eski sahiplerinden parayla temin edilmişti. 1878'den beri Bosna'ya yerleşen Yahudilerin sayısı hatırı sayılır düzeyde değildi. Bunları göz önüne alınca, protestonamede antisemitik önyargıların kullanıldığı görünüyor.

İdarenin, milliyetçilik karşıtı politika doğrultusunda Sırpçılık faaliyetlerinde bulunanlara karşı yaptırımlar uyguladığı iddiası gerçeklerle örtüşüyor. Nitekim anayasa yokluğundan Bosna'da kolluk güçlerinin ve mahkemelerin konumu çok güçlüydü. Buna karşın Avusturya, eyaletlerin ilhakını anayasa hazırlama vaadiyle haklı göstermeye çalıştı. Böylece, Sırp bildirgesinde dile getirilen hukuk ihlalleri bu suretle temelini kaybetmektedir. Dışardan getirilen kamu görevlilerine gelince, şikâyetler yerinde görünüyor. Bosna'da görevli idari personelin %80 civarındaki kısmı Avusturya veya Macaristan'dan tayın edildi. İdarede yerel halktan istihdam edilen kişilerin çoğu Hırvat idi; Sırpların ve Müslümanların sayısı ise daha düşüktü. Ayrıca, memurların varlığı yerel halk için bir vergi yükü teşkil ediyordu. Osmanlı idaresi altındaki Bosna ve Hersek eyaletlerinde, 1878 yılında toplam 120 memur görev yapmaktaydı; 1908 yılında ise bu sayı, Avusturya rejimi altında 1200'e yükseldi.[278] Sözlü protestolar tabii olarak, daha çok Bosna-Hersek dışında yaşayan Sırplarla sınırlıydı. Fakat siyaset ile ilgilenen Bosnalı Sırplarda ilhak kesinlikle büyük bir hoşnutsuzluk yarattı.

Yankılar büyüktü: Sırbistan Krallığında birçok radikal, milliyetçi ve Avusturya karşıtı cemiyetler kuruldu. Bu cemiyetlerde Bosnalı Sırpların rolü büyüktü. En meşhuru, bu yıllarda kurulan ve 1914 yılında Saraybosna suikastını düzenleyecek olan "Kara El"

[278] Malcolm,a.g.e., s. 138

(Crna ruka) örgütü idi.[279] Ayrıca Sırplar, birkaç Boşnak Müslümanların da dâhil olduğu bir heyeti Paris'e gönderip ilhakı kınadılar. Heyet, başta Fransız siyasi çevreleri olmak üzere çok sıcak karşılandı ve fikirlerini rahatça beyan edebildi.[280] Heyet, Bosna'nın muhtariyetini talep edip aksi takdirde, silahlı bir başkaldırı tehdidinde bulundu. Muhtariyet fikri Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti tarafından hoş karşılandı. Avusturya için ise bu öneri tartışılamazdı bile. Fransızların bu tavrı, Pangermanizm karşıtı politikasının çerçevesinde gayet normaldi. Müslümanların da Sırplara katılımı dikkate değerdir. Bu durum, bazı Müslüman aydınların kimliklerini Sırpçılıkla bağdaştırdığını gösteriyor. Bununla beraber bu hareket daha çok aydınlarla sınırlıydı ve Müslüman aydınların arasında pek yaygın değildi. Müslüman halk arasında ise Sırp-Müslümanlık tezi hiçbir zaman kabul görmedi. Yine de bu akımın varlığı, çok sınırlı olsa dahi aktif bir şekilde siyasi hayata katılım olduğuna dair objektif bir değerlendirme olarak belirtilmelidir. Sonuç olarak Bosna'nın Avusturya'yla ilhak yoluyla birleşmesi İswolsky ve Aerenthal gibi siyasetçilerin umduğu gibi, Panslavizm'inin önünü kapatamadı; tam aksine, Sırp milliyetçiliği ve Habsburg düşmanlığı Bosnalı Sırpların arasında çığ gibi büyüdü.

Bosna'nın Avusturya tarafından idare edilmesi ve özellikle ilhak konusu hakkında Sırbistan halkının ve aydınların görüşü de dikkate alınmalıdır. Bosna'daki Sırplar gibi birincil aktörler konumunda olmasalar dahi (Sırbistan'daki) Sırp aydınları, Bosna'da kamuoyu oluşturma ve dünya politikasını etkileme bakımından önemliydiler. Bu yüzden onların umumi görüşüne örnek olarak Belgrat Üniversitesinde profesör olarak çalışan bir Sırp aydını, Profesör Markovič tarafından kaleme alınan küçük bir broşürün içeriği fevkalade önemlidir.

Prof. Markovič, bu broşürü Sırpların Bosna'nın ilhakıyla ilgili tutumunu dünya'ya anlatmak maksadıyla hazırlayıp Bosna'nın Sırbistan için taşıdığı önemi izah etmeye çalıştı. Müellife göre Bosna, tarihi bakımdan Sırbistan krallığının, kültürünün ve hayat alanının doğal bir parçasıydı. M.S. 7. yüzyılda bile o bölgeye Sırplar yerleşmişti. Bu tarih anlayışı, devrin Sırp tarihçilerinin ekseriyeti için geçerli olup Bosna hakkında bugüne kadarki Sırp tarih tezinin de özüdür. Buna ve Markovič'e göre, Bosna hem

[279] Dzaja,a.g.e. s. 76
[280] PA AA R 12932 15 Kasım 1908 A 19063

Türkler hem Avusturyalılar tarafından daima "Sırp" olarak adlandırmıştı. Broşürde ayrıca, din faktörünü kullanılarak, bölgenin nüfus istatistiği Sırpların lehine değiştirildi: Bosna-Hersek'te 673442 Sırp-Ortodoks, 548632 Müslüman ve 334142 Katolik yaşadığı iddia ediliyor.[281] Bu rakamların kaynağı verilmiyordu ve rakamlar resmi istatistiklerle çakışıyordu. Müellifin amacı gayet açıktı: Sırpları çoğunlukta gösterip Bosna'yı Sırp bölgesi olarak göstermekten ibaretti. Müellife göre 1875 tarihinde meydana gelen Bosna ayaklanması Bosna'yı Sırbistan ile birleştirmek için yapılmıştı. Avusturya devletinin Sırp kültürüne karşı yürüttüğü faaliyetleri bile bölgenin Sırp karakterine zarar verememişti. Yazarın Müslümanlarla ilgili tutumu, devrin Sırp yayıncılığıyla uyumluydu. Zira kendisine göre Müslümanlar ile Sırplar eski siyasi anlaşmazlıklarına rağmen ortakça Avusturya zulmüne karşı birleşmiştiler. Avusturya-Macaristan idaresi, müellife göre, Viyana'nın iddia ettiği gibi Bosna-Hersek'i daha yüksek bir kültür seviyesine ulaştıramamış. Yazar ayrıca, Bosna'yı Rumeli-i Şarki ile mukayese edip, merkum bölgede Bulgarların kendi başında eğitim ve toprak sorununu mükemmel çözdüğünü belirttikten sonra, Avusturyalıların bunu bir türlü yapamadığını iddia ediyordu. Kendisine göre Bosna'daki eğitim sistemi geri kalmış ve en önemli meselesi olan toprak sorunu da çözülememişti. Sırbistan ve Bulgaristan'da çiftçiler özgür olarak kendi topraklarını işletirken, Bosna'da eski Osmanlı vergi sistemi devam etmekte ve kmetler halen "Türkiye'de olduğu gibi" serf konumundaydı. Kmet ve beylik düzeni gerçekten eskisi gibi muhafaza edildi. Müellifin iddiasına karşılık Avusturya, kmetlere kredi vermek suretiyle statülerini yavaşça iyileştirmeye çalışmıyor değildi. Üstelik "Türkiye'de serflik var" iddiası gerçekçi değildir. Anadolu'da muhafaza edilen ağalık sistemi ve öşür, Bosna'daki toprak yönetimine benzemekle beraber, kmetlik hukuki bakımdan farklıydı.

Eğitim sisteminin zayıflığı ise resmi istatistiklerce doğrulanmaktaydı; okuması gereken çocukların sadece 14 % okula gidiyordu. Ancak, bu hususla ilgili olarak halkın okumaya pek sıcak bakmadığı da ihmal edilmemelidir. Asayişteki ve ulaştırma ağındaki ilerlemeleri onaylayan yazar, bunları Avusturya'nın stratejik ihtiyaçlarına bağladı. Özet olarak Avusturya tarafından ilhakı haklı göstermek için koz olarak kullanan medeniyet iddiası yalanlandı ve milliyet prensibi doğrultusunda Sırp halkının kendi kaderini tayın

[281] Markovič,B.: **Die serbische Auffassung der bosnischen Frage.** Berlin: Emil Ebering, 1908,S. 4

etme hakkının ihlal edildiği belirtildi. Yazara göre Bosna halkı ilhaktan memnun değildi ve memnuniyetsizliğini dile getiremiyordu. Yazar ayrıca Sırp-Ortodoks ve Müslüman cemiyetler tarafından- ilhakı kınayan bildiriye atıfta bulunuyordu.

Ortak bildirinin içeriği gerçekten önemlidir, çünkü ilk defa, ilhakla ilgili halkın fikrine hiç başvurulmadığını doğrudan dile getirildi. Şüphesiz, Bosna-Hersek'in kaderi büyük devletlerce halkın görüşü hiçe sayılarak belirlendi. Yirminci yüzyılın başlarında sömürgelerde pek normal olan bu yöntemin Avrupa'da da uygulanması gerçekten garip karşılanabilir.

Markovič'in kitapçığının son kısmında Sırbistan'ın jeostratejik konumuna dikkat çekilerek, ilhak sayesinde Sırbistan'ın çevreleneceğine dair şikâyetler ve uyarılar yapıldı. Devrin gizli Alman ve Avusturya belgeleri göz önünde bulundurulduğunda, müellifin bir iddiası gerçekçi görünüyor: her taraftan Avusturya-Macaristan'ca kuşatılan Sırbistan eninde sonunda Habsburg İmparatorluğunun bünyesine dahil edilmek isteniyordu. Bu yüzden Sırbistan için ilhak kabul edilmez bir hareket olup, gerekirse Balkanlardaki barışı bile bozulabilirdi.[282] Kitapçıkta dile getirilen şikâyet ve düşünceler devrin Sırp gazetelerinde aynen veya daha sert kullanıldığından, 1908/1909 yıllarında Sırp kamuoyunun ruh yapısı gayet iyi yansıtmakta ve özetlenmektedir.

8.4 Boşnak Müslümanların Tepkisi

Boşnak Müslümanları için de ilhak bir sürpriz teşkil etmekteydi. Muhafazakâr çevreler ilhaka ve böylece Osmanlı Devletinden tamamen ayrılmaya şiddetle karşı çıkarken, Avusturya idaresi altında kültürel ve dini varlığını korumak isteyen kısmı, ilhakı bu hedeflerin doğrultusunda kullanmaya çalıştı. Nasıl olursa olsun Bosna'da kalmaya tercih eden Müslümanların çoğu, Habsburg yönetimi ile iyi geçinmekten yanaydı. Bu arzu, Saraybosna (Müslüman) kaymakamının başkanlığında Viyana'ya gönderilen kalabalık bir heyet tarafından da dile getirildi: Boşnak Müslümanlarının

[282] Markovič,S. 14

İmparatora daima sadık kaldığı vurgulanıp bunun gelecekte de öyle devam edeceği sözü verildi. 9 Kasım 1908 tarihinde, yani ilhakın ilanından hemen sonra meydana gelen bu ziyaret, ayrı bir öneme sahiptir. Zira adı geçen heyetin Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından büyük bir nezaket ve sıcaklıkla karşılanması, Boşnak Müslümanlarının Avusturya idaresi için en azından Hırvatlar kadar önemli olarak algılandığını göstermekteydi. 80 kişiden oluşturulan heyette hem kamu görevlileri hem büyük toprak sahipleri bulunmaktaydı. Onların Avusturya'nın ilhak politikasını sıcak karşılaması gayet doğaldı; çünkü Avusturya idaresi, daima toprak sahiplerini dikkate alıp özel mülkiyeti korudu. İmparator Franz Joseph, Müslümanların gönlünü almaya çalışıp, heyet tarafından verilen sadakat teminatına karşılık İslam dinine mensup olan tebaasına dinlerini yaşama özgürlüğünü ve diğer dinler karşısında eşit tutulacağını garanti etti. Ayrıca heyette bulunan seçkin Müslümanların büyük bir kısmı, İmparator tarafından irad olunan nutukta isimleri belirtilerek övüldü. İlhakla İslam ve Müslüman tebaa, resmen Habsburg İmparatorluğunda kalıcı bir faktör oluyordu ve yönetim Müslümanlarla hep iyi geçinmeye gayret etti. Sebep gayet açıktı: Müslümanlar kimliğini dinlerine göre oluşturmuşlardı ve birkaç istisna dışında Panslavizmcilik fikirlerine sıcak bakmamaktaydılar. Tek sorun, birçok Müslüman'ın halen halife olan Padişaha, dolayısıyla Osmanlı Devletine yakınlık duygusu taşımalarıydı. Eğer Avusturya idaresi, bu duyguları kanalize edip Osmanlı Devletiyle iyi geçinmek ve Müslümanlara iyi davranmak suretiyle güvenlerini tamamen kazanmaya muvaffak olsa, Müslümanlar Panslavizm'e karşı bir nevi kalkan olabilirdi. En azından çok uluslu İmparatorlukta bir "milliyet sorunu" daha çıkmayacaktı. Veliaht Franz Ferdinand'ın da heyeti şahsen kabul etmesi Boşnak Müslümanlarını kazanma çabasının bir başka göstergesiydi. Veliaht, onların sorunlarıyla bizzat ilgilenip Bosna'ya ziyarete geleceğine dair söz verdi. Viyana şehri için efsanevi bir kişi olan meşhur Viyana Büyükşehir Belediye başkanı Dr. Karl Lueger heyeti kabul ederken, Müslümanlara pek anlamlı bir biçimde, artık İmparatorluğun asıl unsurlarının aralarına katıldığı anlamına gelen nazik bir jestte bulundu. Müslümanların sadakatini mükâfatlandırmak için Viyana'da konuşlanan Boşnak askerler ile şehirde bulunan Müslüman tüccarların dini ihtiyaçlarını karşılayacak bir camii inşa edilecekti. Şunu da eklemeliyiz ki, bu söz tutuldu ve camii gerçekten inşa edildi. Müslümanların Avusturya idaresine zamanla gerçekten

bağlandıkları söylenebilir, Birinci Dünya Savaşı boyunca Avusturya-Macaristan ordusunda çarpışan Boşnak askerlerin sadakati ve cesareti bunu kanıtlayacaktır.[283]

Öbür tarafta halen kendilerini sonuna kadar Osmanlı Devletine bağlı hisseden bazı Boşnaklar, meşruiyetin ilanının akabinde Osmanlı Devletine sadakatlerini bildirip, çok farklı bir tavır gösterdiler. Bu durum, otuz sene süren Avusturya hâkimiyetinin varlığına rağmen, kimi Boşnaklarının kendilerini halen Osmanlı Devletine bağlı hissetliklerini kanıtlamaktadır.[284]

Sonuç olarak Müslüman nüfusunun ilhaka gösterdiği tavır iki şekildeydi: Osmanlı Devletine son derecede bağlı olan veya dini sebeplerden dolayı resmi olarak gayrimüslim bir devletin idaresinde kalmak istemeyen, belki de uzun vadeli olarak haklarının korunmayacağından korkan kısmı Bosna-Hersek'i terk etti. Başka bir kısmı hoşlanmasa ve Türk gazetelerine protesto mektupları gönderse dahi ister istemez durumu kabullenmek zorunda kaldı. Çünkü tek alternatif göç etmekti. Müslüman halkın ekseriyetinin yeni durum ile uzlaşmayı tercih ettiği söylenebilir. Bazı elitler Osmanlı Devletine gösterilen yakınlığın yerine Boşnak Müslüman kimliğinin oluşturulmasına değişik katkılarda bulundular. İlhakı doğrudan sevinçle karşılayan kısım ise, daha çok toprak sahiplerinden ibaretti. Müslüman taşra halkı için ise durum farklıydı, eğer yeni durumla yaşayamayıp göç etmezlerse ilhakı kabullenmek zorundaydılar. Müslümanlar kabullensin veya kabullenmesin, benimsesin veya benimsemesin: ilhak belki de, fiili durumun mantıklı bir devamı ve hatta pekiştirilmesiydi. İlhakın yankı uyandırdığı muhakkaktı ve kimi tahminlerde ifade edildiği üzere halk için "sıradan bir olay" değildi. Algılanma biçimi elbette eğitim durumuna ve sosyal statüye bağlıydı. Okuma yazma bilmeyen kişilerin, oluşan tepkileri incelemeleri, fazla siyasetle uğraşmamaları nedeniyle mümkün olmadığından, buradan, ilhakın şehirde mukim belirli bir eğitim düzeyine sahip dindaşları kadar dikkatlerini çekmediği sonucu çıkartılabilir. Ancak kesin kanıtlar mevcut olmadığından bu ancak bir tahmin olarak kalmaktadır.

---

[283] Habsburg idaresi Bosna-Hersek'te daha sonra özlemle anılan bir devir haline geldi, bugünlerde bile halk arasında İmparatoru Franz Josef'i tasvir eden eski altın paraları kolye olarak takılıyor. Ayrıca halen sağ olan, son Avusturya İmparatoru Karl VI.'ın oğlu Otto von Habsburg'un Saraybosna ziyareti sırasında kendisine gösterilen ilgi ve sevgi bu algılayışının yankı olarak değerlendirebilir.

[284] **Meclis-i Mebusan Zabit Ceridesi**,c.1, Ankara: TBMM Basımevi, 1982, s. 169, 11.İnikad, 31. Kanunievvel 1324

Bu arada, Boşnakların memleketlerinde kalmaları ya da Osmanlı Devletine göç etmeleri seçeneklerinden hangisinin daha iyi olduğu, hem Osmanlı makamları ve basını tarafından ve hem de Avrupa gazetelerince çokça tartışıldı. Özellikle İngiliz matbuatı, bu tartışmalara Mart 1909'da, yani Avusturya ve Osmanlı Devleti antlaşmaya vardıktan sonra geniş yer verdi. Genellikle, Avusturya'nın Müslümanları, Sırpları dengelemek için memleketlerinde kalmaları hususunda teşvik ettiğini belirtiliyordu ki bu görüş Avusturya politikasının gerçekçi bir tasviriydi. İngiliz gazetelerine göre, kimi Müslümanların Bosna'da kalması Osmanlı Devleti bakımından daha mantıklıydı. Böylece Hilafetin etkisi korunacaktı ve ileride Bosna'nın tekrar Osmanlı Devletine bağlanması için haklı bir sebep var olacaktı. Basının Hilafetle ilgili söylemleri mantıklı görünürken, lakin bu görüşlerin Bosna'nın tekrar Osmanlı Devletine bağlanması için artık hiçbir neden kalmadığından neye dayanarak üretildiği belli değildir. İngiliz gazetelerindeki diğer bir fikre göre ise, Osmanlı Devleti Boşnakları kendi topraklarına çekmeliydi; çünkü eğitimli ve yetenekli bu insanlar sayesinde Osmanlı Devletinin kalkınması daha kolay olurdu.

Her iki yöntemin Osmanlı siyasetçileri tarafından uygulandığı ve denendiği daha evvel gösterildi; ancak başka bir yöntemin İngiliz basınınca dikkate alınması Londra'nın Osmanlı Devletinin içyapısıyla ne kadar alakadar olduğunu göstermektedir.[285] Muhacirlerin Bağdat demiryolu hattı boyunca yerleştirilmesi iktisadi ve stratejik bakımından avantajlı olacaktı ki, Osmanlı Devleti'nce hem Boşnak hem Kafkasya muhacirlerine uygulanan bu iskân politikası İngiltere'nin dikkatinden kaçamazdı. Ancak muhacirlerin bir kısmının, ihmalkârlık nedeniyle yerleştirildikleri yerlerde, iklim şartlarından ve yöresel kavimlerin düşmanca tutumundan dolayı zarar gördüğü İngiliz basını tarafından da biliniyordu. Nasıl olursa olsun, Boşnak muhacirlerinin durumu daha sonraki yıllarda, hatta Cumhuriyet devrinde de zaman zaman gündeme gelecekti ki bu durum, Boşnakların günümüze kadar Türkiye'ye kültürel bakımından ne kadar yakın kaldıklarını açıkça göstermektedir.

[285] PA AA R 12936 9 Mart 1909 A (okunmuyor)

BEŞİNCİ BÖLÜM

9. Osmanlı Devletinin ve Kamuoyunun Tepkisi

9.1 İlk Reaksiyonlar

Bosna-Hersek'in ilhakı ve Bulgaristan'ın ilan-ı istiklali Osmanlı makamlarında şok etkisi yarattı. Birkaç yıldan beri ilhak söylentileri ortaya atılmasına rağmen, devletin zirvesi, her iki meseleyi değerlendirme ve gerekli tedbirleri alma hususunda gafil avlanmıştı. Bulgaristan krizi ortada idi; ancak Bulgaristan'ın tek başına bu adımı atacağına ihtimal verilmemişti. İki tarafın ilhak ve bağımsızlık ilanında müşterek olarak hareket etmesi, Osmanlı Devletinde hem kamuoyunu ve hem hükümeti derin bir öfkeye sevk etti. İlhak Osmanlı tarafına resmi olarak, Avusturya'nın İstanbul büyükelçisi de Pallavičini tarafından 7 Ekim 1908 sabahında bir notayla bildirildi.

Bir gün evvel Avusturya Hariciye Nezareti İstanbul Sefareti aracılığıyla Sadareti ilhaktan haberdar edip, bir oldu-bitti ile karşı karşıya getirdi. Daha evvel belirtildiği gibi Avusturya-Macaristan, "Osmanlı Devletinin fiilen Bosna-Hersek'i yönetmediği, bölgenin otuz seneden beri Avusturya idaresi altında olduğu ve bu sebeple bölgenin iktisadi ve idari gelişmeler kaydettiği, yerel ahalinin bu gelişmeleri ve dolayısı ile mevcut idarenin devamını şiddetle arzuladığı" iddialarıyla hükümranlık haklarını Bosna ve Hersek eyaletlerinde artık resmi olarak da üstlenmek zorunda kaldıklarını, buna mecbur(!) olduğunu beyan etti. Kararın kabulünü kabullendirmeyi kolaylaştırmak maksadıyla Viyana, sürekli Osmanlı Devletinin yeni idari tarzına atıfla, Meşrutiyet sayesinde güçlenen Osmanlı yönetiminin de artık Yenipazar/Sancak bölgesini tamamen kendi askeri birlikleriyle muhafaza edebilir bir duruma geldiğini ima etti ve Sancak konvansiyonunu iptal edeceğini, askerlerini bölgeden çekeceğini belirtti.

İki devletin yakın işbirliği ve iyi ilişkiler sürekli olarak vurgulandı, örnek olarak Orac-Mitroviče demiryolu hattı inşası hakkında yapılan anlaşma gösterildi: Avusturya askerleri bulunduğu mahallerin haricinde iki tarafın onayı olmadan hareket etmeyeceklerdi.[286] Avusturya-Macaristan'ın, Sancak demiryolu projesi ve ilgili sözleşmeyi örnek olarak iddiasına dahil etmesi, Habsburg Devletinin, mevcut politikasının sürekliliğini sağlama düşüncesinde olduğu ve anılan demiryolu hattının da uzun zamandan beri planlanmış bulunan ilhak politikasının önemli bir unsuru olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bir nevi tazminat olarak gösterilen bu karar, elbette Bosna'nın kaybı anlamına gelmekteydi. Çünkü 1879 tarihli Sancak Konvansiyonunda Osmanlı Padişahının Bosna-Hersek üzerindeki hükümranlık haklarının devam ettiği muhteviydi.

Avusturya'ca öne sürülen gerekçelerin pek inandırıcı olmadığı, hem hükümet hem kamuoyu tarafından kolayca algılanabildi: Eşkıyalık, Sancak bölgesinde hayli yaygındı. Eğer Osmanlı Devleti, o bölgede güvenliği temin edebilirse, neden bunu daha kolay olarak Bosna-Hersek'te sağlayamasındı ki? Osmanlı Devleti normal şartlar altında, Bosna'nın ilhakını fiili durumun neticesi olarak görüp, bir tazminat üzerine anlaşıldıktan sonra olayı fazla heyecan uyandırmadan bir tarafa bırakabilirdi. Ancak Meşrutiyet henüz yeniden ilan edilmiş bulunduğundan, bu vaka adeta bir hayal kırıklığı yarattı. Meşrutiyet sayesinde kendini artık "medeni ve terakkiperver" devletler ailesinin bir parçası olarak görmeye başlayan, toprak bütünlüğünü teminat altına alınmış addeden Osmanlı kamuoyu, bunun sadece bir hayalden ibaret olduğunu anlamaya başladı. Aynen 1878'de olduğu gibi, Meşrutiyet Osmanlı topraklarının dağılışını önleyemedi. Pallavičini, Sadrazam Kamil Paşa'nın huzuruna çıkıp, ilhak deklarasyonunu anlattığı sırada Sadrazam'ın tutumu Osmanlı Devletinin yaşadığı infiali yansıtır. Kamil Paşa, Pallavičini'nin Sancak'tan askerlerini çekeceklerini ifade ederken, onun sözünü kesti ve "bunun artık önemsiz olduğunu" söyleyerek tavrını gayet sert ve alışılmadık bir şekilde ortaya koydu.[287] Daha sonra diplomatik üslubunu tamamen bozup Avusturya siyasetini o kadar ağır biçimde eleştirdi ki, konsolos bunu protesto etmek zorunda kaldı. Kamil

[286] BOA, Y.A. Hus,No. 525/67 ,24 Eylül 1324
[287] PA AA R12928 7 Ekim 1908 A 16286

Paşa, Avusturya'yı "mevcut durumu Rusya, Bulgaristan ve Almanya ile hazırlamakla" suçlarken, Avusturya'nın savunmasını dikkate almadı bile.

Osmanlı Devleti esasında, Bosna'nın kaybını baskı ile halledemeyeceğini gayet iyi biliyordu. Binaenaleyh, er veya geç Balkanlarda yeni bir statüko yaratılmalıydı, o esnada yapılacak müzakerelerde güçlü bir pozisyonda olabilmek için Osmanlı Devleti en azından ilhaka karşı protestosunu ifade etmeliydi. Bu şekilde, Bosna'nın Osmanlı tarafı için baştan beri kaybedilmiş bir dava olmadığı izlenimi verilecekti ve bir pazarlık payı kalacaktı. Kamil Paşa, mevcut bütün kozlarını oynamak zorunda olduğu bilinciyle "Berlin Antlaşmasının ihlalinin bütün büyük devletleri ilgilendirdiğini" beyan etti. Sergilenen tavır, Osmanlı yönetiminin uluslararası hukuk kaidelerinden ümidini henüz tamamen kesmediği gibi algılanabilir; ancak hükümet, Büyük Devletlerin olası tepkilerini sadece kendi çıkarları doğrultusunda ortaya koyacaklarını pekâlâ bilmekteydi. Şüphesiz yabancı diplomat ve hükümetler gibi Osmanlı hükümeti ve kamuoyu, Bosna ve Bulgaristan krizlerinde en çok Avusturya-Bulgaristan arasında yapılan gizli işbirliğinden rahatsızdı.

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, haklı bir öfke içinde bulunmakla beraber gayet soğukkanlı hareket etmekteydi. Alman büyükelçisine ciddi protestolarını yinelemekte, İngiltere tarafından verilen desteği ise olumlu olarak karşılamaktaydı. Osmanlı Hariciye Nezareti, Viyana'ya ve Sofya'ya 8 Ekim 1908'de Bosna'nın ilhakını, Bulgaristan Emirliğinin ilan-ı istiklalini protesto eden notalar sundu. Bulgaristan'ın istiklalini protesto notası daha uzun ve ayrıntılıydı. Adı geçen belgede, Bulgaristan meselesinin çözümü için Büyük Devletlere konferans talebi iletilmekteydi.[288] Osmanlı Devletinin taktiği, konferans vasıtasıyla Berlin Antlaşmasına taraf olan bütün Devletleri toplayıp, aralarındaki rekabet sayesinde mümkün mertebede kendi menfaatlerini korumaktan ibaretti. Osmanlı diplomatları, ellerinden fazla bir şeyin gelmediğini bilip, en iyi ihtimalde Avusturya'nın büyümesine karşı olan İngiltere ve Rusya'nın baskısıyla statükonun tekrar oluşturulabileceğini ümit ettiler.

Daha sonra ortaya atılan, Osmanlı Devletinin sembolik hâkimiyetinin altında Bosna-Hersek'e muhtariyet tanıma önerisi ise Sırbistan ve Rusya tarafından stratejik

[288] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16424

nedenlerden dolayı desteklenmiş olsa dahi hiçbir zaman ciddi bir seçenek olmadı. Meclis-i Mebusan'ın, ilhak meselesiyle yakından ilgilenmesine rağmen tartışmalar, açık oturumlardan ziyade ilgili komisyonlarda yapıldı. Yine II. Abdülhamit, meclisin açılış konuşmasında Bosna-Hersek'in ilhakını kınadığı gibi, Selanik mebusu Cavit Bey de bu konuya değinmeyi ihmal etmedi. Cavit Bey'e göre hem hukuk ihlal edilmiş, hem de Osmanlı Devletinin itibarı zarar görmüştü.[289] Sadaret mektupçusu Fuat Bey, Sadrazam Kamil Paşa'nın hükümet programını izah ederken de, Bosna meselesinin çözümünün zaruri olduğu; bunun da uluslararası bir konferansla yapılması gerekli olduğunu beyan etmişti.[290]

9.2 Resmi Ve Gayrı Resmi Tepkiler

Bosna'nın ilhakını ve Bulgaristan'ın istiklalini İngiltere'nin tanımayacağını; buna karşın Fransa ve İtalya'nın buna destek vereceğine dair haberler ajanslar vasıtasıyla kısa bir zaman içinde yayıldı. Osmanlı kamuoyu tepkilerini mitinglerle ifade etmeye başladı. 6 Ekim 1908 tarihinde akşam saatlerinde Beyoğlu'nda toplanan halk, İngiliz, Fransız ve İtalyan konsolosluklarının önünde alkışlarla tezahüratlarda bulunup adı geçen devletlere desteklerinden ötürü sempatisini gösterdi.[291] Çok sayıda din adamının da katıldığı gösterilere, takriben 5000 civarında kişi iştirak etti. Devrin iletişim araçları ve toplumsal yapısı göz önünde tutulduğunda sayının hayli çok olduğu rahatça söylenebilir. Miting, kendini ifade etmeye başlayan Osmanlı sivil toplumunun açık bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. Ancak, bu tür olayların bazen siyasi gruplarca, bazen de hükümetçe organize edildiği de kesinlikle unutmamalıdır. Önemli olan, Meşrutiyetle beraber kendini göstermeye başlayan toplumsal dinamizminin, siyaset kurumunun bir unsuru olarak sahneye çıkmasıdır. Muhafazakâr kesimler, daha radikal bir tavır takınıp mitinglerde doğrudan savaş istediler. Eklenmelidir ki, savaş planları Avusturya'ya karşı değil, "vefasız" Bulgaristan'a

[289] **Meclis-i Mebusan Zabit Ceridesi**,c.1, s. 65, 6.İnikad, 15. Kanunievvel 1324

[290] **Meclis-i Mebusan Zabit Ceridesi**,c.1, , s. 169, 11.İnikad, 31. Kanunievvel 1324

[291] PA AA R12928 7 Ekim 1908 A 16249

yönelikti. Hükümet ise, problemleri konferans vasıtasıyla çözmeyi ummaktaydı. Gene de önlem olarak 1. 2. ve 3. Kolordularda seferberlik hazırlıkları yapıldı.[292] Bu da, Osmanlı Devletinin askeri bir yaptırım arzulanmamakla beraber, kendini de her ihtimale karşı hazırladığını göstermektedir. Bu, Bulgaristan krizinin Bosna'ya nazaran daha kritik olduğuna dair bir işaretidir. Bosna'nın ilhakı Osmanlı Devleti açısından, diplomatik bir skandal ve siyasi bir gaftı, üstelik meşrutiyet rejiminin itibarına yönelik bir hakaretti. Bulgaristan'ın istiklali ise, bir başkaldırım olarak değerlendirilmekteydi. Her halükarda iki vukuatın da bilinçli olarak karşılıklı anlaşarak hazırlanması, Osmanlı Devletine ve yeni hükümet şekline karşı bir saldırı olarak yorumlandı.

Doğrudan krize taraf olan devletlere karşı duyulan öfkenin yanında, yakın müttefik olarak görülen Almanya'nın pasif tavrı, kimilerine göre de ilhaka verdiği örtülü destek, hayal kırıklığının daha da büyümesine yol açtı. Alman tarafı ise, bizzat İmparatorun emri ile basın ve diplomasi aracılığıyla Almanya'nın tarafsız rolünü vurgulamaya gayret etti. Bu da Almanya tarafından Osmanlı İmparatorluğuna atfedilen önemini gösteriyor.[293] Nihayet Alman Hariciye makamları, tezlerini Osmanlı İmparatorluğunun Berlin büyükelçisine kabul ettirdiler. Böylece Osmanlı tarafı kendini hükümet seviyesinde Alman karşıtı önyargılardan kurtardı.[294] Osmanlı kamuoyu, özellikle basın, Almanya'nın bir dost devlet olarak yanlarında durmadığını kısa vadede unutmuş görünüyor ve bütün tepkilerini, doğrudan sorumlu olan Bulgaristan ve Avusturya – Macaristan üzerinde toplamış bulunuyordu. İkdam ve Sabah gazeteleri Almanya'yı uluslararası antlaşmalara saygılı ve böylece Türk tarafının haklılığını destekleyen bir devlet olarak gösterip Almanya'nın kesinlikle ilhaktan haberdar olmadığını içeren yayınlarda bulundular. Gazetelerde çok kısa bir zaman diliminde, Almanya'ya karşı bambaşka bir söylemin sergilenmesi Almanya için büyük bir başarıydı. Alman büyükelçisi von Marschall'ın (von Bieberstein) ısrarlı tavrı sonunda meyvelerini vermişti.[295] Sadrazam Kamil Paşa ise, Almanya'nın Avusturya ile işbirliği içinde bulunmadığını, Alman büyükelçisinin ısrarlı yalanlamaların sayesinde kabul edip bu tür iddialarının bir takım devletler tarafından lanse edildiğini ve kamuoyunun

[292] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16384
[293] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16387
[294] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16387 a
[295] PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16561

bununla yanıltıldığını belirtti. Sadrazamın da belirttiği gibi, adı açıkça ifade edilmeyen devletlerin yetkilileri -muhtemelen Rusya veya İngiltere- Alman İmparatorunu, ilhak planını şahsen yapmakla itham ettiler ve Türk –Alman ilişkileri zedelemeye çabaladılar.[296] Bu arada kimi Türk gazeteleri, Servet Gazetesi gibi, Almanya'nın "desteği" için minnettarlığını ifade ederek, karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi için iyi bir zeminin hazırlanmış olduğunu yazdılar. İşin ilginç tarafı basın, Almanya'yı Berlin Antlaşmasının ihlalini var gücüyle önlemeye çalıştığı için değil, sırf ilhak planlardan haberdar olmadığı ve hukuku ihlal etmediği için göklere çıkartıldı. Von Marschall, diplomatik tecrübesiyle İmparatorunun başını daha fazla ağrıtılmadan kurtardı ve küçümsenmeyecek bir başarıyı elde etti. Kendisi, krizin ilk evresinde Türk-Alman ilişkilerini kopma noktasından kurtarıp, Almanya'yı tekrar "dürüst emlakçi" geleneğinde tarafsız bir uzlaştırıcı olarak Türk tarafına sunmasına imkân verdi. Türk matbuatının, bu tezi genellikle itirazsız kabul etmesini eleştirmek yerinde değildir. Almanya ilhak planından gerçekten haberdar değildi ve sadece kendi konumunu her iki müttefikine karşı korumaya çalıştı. Lakin tarihten öğrenebilecek dersler o zamanda da eksik değildi: Osmanlı Devleti 1878 yılında, "dürüst emlakçi" Bismarck tarafından düzenlenen Berlin Kongresinde Bosna ve Hersek eyaletleri kanunen olmazsa dahi fiiliyatta kaybetmişti. Üstelik Bismarck, Osmanlı delegelerine büyük bir baskı uygulayıp "Avrupa barışını Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü uğruna feda etmeyeceğini" söyleyerek Bosna'nın kaybına zemin hazırlamıştı. Aslında burada düşünülmesi gereken soru şudur: Bosna-Hersek'in sembolik olsa da Osmanlı Devletinde kalabilmesi için otuz sene evvel Bosna'nın işgaline yol açan bir devletin samimiyetine ve yardımına güvenmek ne kadar gerçekçi olabilirdi?

Buzların çözüldüğü, bazı Osmanlı görevlilerinin Almanya'ya artık eskisi gibi sonsuz güvendiklerini küçük bir olay sayesinde ispat edilebilir: Karadağ Bosna'nın ilhakını protesto edip, hazırladığı bir notayla tazminat olarak kendisine bazı toprakların verilmesini talep etti. Verilecek topraklarla, Osmanlı bölgesi olan Yenipazar Sancağını kastedildiğinden dolayı fevkalade rahatsız olan Osmanlı Devletinin Karadağ büyükelçisi Baki Bey, doğrudan kendi hükümetine başvurmadan sorunu Alman meslektaşına iletmeyi tercih etmişti. Bir diplomat olarak değil, bir dost olarak gördüğü

[296] PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16579

Alman büyükelçisi, Türk meslektaşına notaya cevap vermeden önce kendi hükümetiyle temasa geçmesini tavsiye etti.[297] Şaşırtan bu aşırı güven duygusu elbette eleştirebilir; ancak burada aynı zamanda Almanların Türkler tarafından algılayışı çok net bir şekilde gösterildiğinden, hasarın sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Her şeye rağmen Osmanlı hükümeti, bilfiil ilhakı tanımaktan başka bir çarenin kalmadığını erken kavramış görünüyor. Zira Aerenthal, 12 Kasım tarihinde "yakında ilhak meselesini Babıâli'nin onayıyla makul şartlarla çözme" fikrini Alman büyükelçisi Tschirsky'ye iletti.[298] Bu beyanattan, Osmanlı tarafının tam olarak hangi çözüme sıcak baktığı anlaşılmamakla beraber en azından her iki devletin arasında gayr-ı resmi olsa dahi bazı meselelerin görüşüldüğünü tahmin edilebilir. Ümit edildiği gibi kısa vadede bir çözümün ortaya çıkmamasına rağmen Osmanlı yetkililerin istemeyerek olsa dahi Bosna davasını nispeten erken kaybedilmiş gördükleri anlaşılıyor. Bu durum, halk tarafından gösterilen mukavemetin çok ciddi olduğu, hatta Osmanlı hükümetinin artık toplumsal baskıya boyun eğmek zorunda olduğunu ortaya koymaktadır. Bu mitinglerde ve boykotta gösterilen tepki, sadece bir hoşnutsuzluk ifadesi olmayıp, doğrudan sivil toplumunun birçok özelliklerini taşıyan bir toplumsal hareketti. Hükümete yakın kimi çevreler, bu protestolara olumlu yaklaşıp destek vermiş olabilirler. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti, yerel şubelerinin sayesinde çeşitli şehirlerde protestoların koordinasyonunda faaldi. Gene de protestolar, kesinlikle hükümet tarafından suni biçimde oluşturulmuş tepkiler değildi. Çünkü Bosna'nın ilhakına yönelik protestolar pek sertti ve Osmanlı Devletinin Avrupa Devletlerine karşı bazen çok zor bir konuma düşmesine sebep oldu. Kimi protestocular, Meşrutiyet rejimi ve İttihat ve Terakki Cemiyetini (İTC) dış siyasette yaşanan problemlerden sorumlu tuttu. 7 Ekim 1908'de Kör Ali'nin liderliğinde toplanan kalabalık, Meşruiyetinin iptalini bile istedi.[299] Bu da, protestoların sadece ITC tarafından yönlendirilmediğini gösteriyor.

[297] PA AA R12931 12 Ekim 1908 A 17020
[298] PA AA R12930 12 Ekim 1908 A 16756
[299] Ahmad, s. 25

9.3 Boykotaj

Bosna-Hersek ilhak krizinin, Osmanlı toplumu üzerinde ciddi tesirler bıraktığını anlaşılmıştır. Ancak toplum, tepkilerini ilk defa bambaşka bir yöntemle ifade etmeye başladı: boykot veya devrin diliyle boykotaj. Ana fikri basit görünüyordu: Bulgar ve Avusturya mallarını boykot etmekle her iki tarafın ticaretine zarar verilecekti ve ilgili hükümetler baskı altında kalacaktı. İlginç yönü şudur: bir boykotaj yapabilmek için toplumun bütün fertlerinin bu harekete destek vermesi icap ediyordu. Bu da, boykotajın kolektif toplumsal bir hareket olduğu anlamına gelmektedir. Bu husus, son derece önemli bir tespittir. Gösteriler ve mitingler özellikle Meşrutiyetin ilanından sonra yeni bir şey değildi; ancak toplumun büyük bir kısmını kapsayan boykotaj hareketinin boyutu bunu aşmıştı. Teorik değerlendirmelerden evvel, tarihi süreci izah etmekte fayda vardır. Boykotaj, ilk aşamada ani bir tepki hareketi olarak değerlendirmelidir. İlk vakalar ilhaktan sadece üç gün sonra, 9 Ekim 1908 tarihinde meydana geldi. Adı geçen tarihte, öğleden sonra İstanbul'un Müslümanların çoğunluğunun mukim olduğu semtlerinde (özellikle Eminönü ve Sultanahmet'te) duvarlara birçok afiş yapıştırıldı. Afişlerde, Alman ve Avusturya malları almama çağrısı yapıldı. Bunun yanı sıra toplantılar yapıldı; son derece kalabalık toplantılarda Bosna-Hersek'in ilhakı ile Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ateşli konuşmalarla kınandı. Halk, Avusturya ile Bulgar mallarını boykot etmeye çağrıldı. Avusturyalılara ait olan dükkânların önünde bekleyen gönüllü boykot bekçileri, o dükkânlarda mal satın almak isteyen Türklere engel oldular.[300] Bu durum, boykotajın çok kısa zamanda planlanmış olmasına rağmen başıboş bir hareketin arzulanmadığı; bilakis planlı bir hareketin başlatılmak istendiğini göstermektedir. Boykotajın ani karakteri, afişlerde de kendini gösterdi: Alman dükkânlar ve mallar ancak şimdilik hedef gösterildi. O tarihten kısa bir süre sonra Almanya'nın ilhakla alakadar olmadığı toplum tarafından kabul edilmişti. İlhakın halk arasında nasıl bir tepki yarattığı ve boykotajın kısa zaman zarfında merak konusu olduğu, başkent halkının ilgisinden belli oldu. Gazete bürolarının önünde insanlar kalabalık halinde yeni haberleri beklediler. Kalabalığın arasında çok sayıda din

[300] PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16611

adamların bulunması ise özellikle yabancı gözlemcilerde korku ve şaşkınlık yaratmış görünüyor. Mitinglerin boyutu ve çapı günden güne yükseldi ve oluşturulan protesto komiteleri gittikçe güven kazanıp göstericiler adına Avrupa hükümetlerine beyanatlar göndermeye bile başladılar. Bu durum, en azından gösterileri düzenleyen komitesinin kitlesel hareketlerin önemini kavradığını göstermektedir.

Milliyetçilik duyguları, umumi efkâr ve toplumsal tepkiler 20. yüzyılın ilk yıllarında çoktan beri politikayı etkilemeye başlamıştı. İlhak krizinde ortaya çıkan manzaralar ise, nihayet Osmanlı Devletinde de sivil toplum mekanizmalarının doğduğunu, en azından toplumun bazı kısımlarının sade tebaa olmaktan ziyade siyasetin seyrini etkileyebilen vatandaş kimliğine doğru bir eğilime girdiklerini kanıtlanmaktadır. Gösterilerin İTC tarafından desteklenmiş ve kısmen Selanik Merkez şubesi tarafından organize edilmiş olması fazla bir şeyi değiştirmedi, çünkü o halde bile İTC'nin, toplumu etkin bir aktör olarak kabul ettiğini anlaşılmaktadır. Halkın tepkisi ve edindiği kimlik anlayışı yabancı hükümetlere gönderilen protestonamelerde yansıtılıyor ve yabancı hariciyeciler tarafından ciddiye alınıyordu. 13 Ekimde Sultanahmet'te "şehrin bütün milletleri ve dini gruplarının katılımıyla" on beş bin kişilik bir mitingin yapıldığı organizasyon komitesi tarafından duyuruldu. Alman hükümetine gönderilen bir telgrafta komite "İstanbul halkının yekvücut olarak Berlin Antlaşmasının ihlalin sonucu olan Bulgaristan'ın ilan-i istiklalini ve Bosna-Hersek'in ilhakını protesto ettiği" ifade edildi.[301] Mitinge katılan ulema ve subaylar Avusturya ve Bulgaristan'a karşı ateşli konuşmalar yaptılar. Gene de miting barışçıl bir şekilde sona erdi. Üniformalı subayların katılımı dikkate şayandır, subayların orada nutuklarda bile bulunmaları hem devletin mitingleri onayladığı hem de devletin mitinglere karşı koymaya göze alamadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak unutulmamalıdır, İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı subayların siyasette katılmaları normal hale geldi ve bu şekilde değerlendirilmelidir. Yabancı diplomatların değerlendirmelerine göre Avusturya-Macaristan'a karşı yükselen tepki Osmanlı halkı arasında hızlı yayılmıştı. Tepkiler bütün halkı kapsadığına göre, boykotajın gerçekten toplumsal bir hareket olduğu, Bosna'nın ilhakının daha evvel siyasetle alakalı olmayan insanların şuurunu uyandırdığı

[301] PA AA R12930 13 Ekim 1908 A 16843

gösteriyordu. Boykotajın yankısı, Osmanlı Devletinde artık ciddi bir sivil toplum oluşumunun başladığını kanıtlamaktadır.

12 Ekim 1908'den itibaren boykotaj, sadece Avusturya mallarının satışına karşı bir ambargo olmayıp doğrudan Avusturya mallarının Osmanlı hudutlarına sokulmamasını amaçladı. İstanbul, İzmir, Selanik, Yafa ve başka liman kentlerinde hamallar, Avusturya Lloyd kumpanyasına ait olan gemilerden malların indirilmesine engel oldular.

Avusturyalı tüccarlar, boykotajdan etkilenmemek için farklı yöntemlere başvurmaya başladılar: mallar, kendi gemilerinden başka ülkelere ait gemilere taşındı ve bu suretle boykotajdan etkilenmeden limanlara indirilmeye çalışıldı. Ancak halk, bu şantajların farkında olup, buna da tepkilerini göstermekten geri durmadı. Örneğin, Levant Kumpanyasına mensup "Galata" ve "Atlas" vapurlarının taşıdığı mallar "Aetna" adlı Alman vapuruna nakledilip Yafa limanına indirilmeye çalışıldı. Durumun farkına varan hamallar, malların limanına indirilmesine karşı çıkıp, bu girişime engel oldular. Ayrıca olay esnasında indirilmeye çalışılan mallar öfkeli protestocular tarafından denize atılıp tahrip edildi. Sonuç olarak, zarara uğratıldığı gerekçesiyle Levant kumpanyası Alman sefaretine başvurarak, malların indirilmemesinden dolayı meydana gelen zararının telafisi Alman büyükelçiliği vasıtasıyla Osmanlı makamlarından talep etti. Bilirkişi tarafından tespit edilen, bin mark civarındaki zararın incelenmesi için Osmanlı makamları harekete geçti. Mesele ancak, yaklaşık bir sene sonra, yani boykotajın bitmesinden sonra çözüme bağlanabildi.[302]

Boykotajın Osmanlı toplumunun birçok unsuruna yayıldığı, sadece Türklerin ekseriyette mukim olduğu Rumeli ve Anadolu'yla sınırlı kalmadığı belirtilmelidir. En azından, Müslüman-Arap vatandaşları da Türkler kadar tepkiliydiler ve eylemleri var gücüyle desteklediler. Örneğin, Yafa kentinde kızgın bir kalabalık Avusturya Postasına ait bir Posta arabasına saldırıp arabayı parçaladı. Kalabalığın, Avusturya Postanesini işgal etme girişimine Osmanlı güvenlik güçlerinin araya girmesiyle engel olunabildi. Habsburg İmparatorluğunun, kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı topraklarında oluşturduğu postaneler göstericiler için göze batan bir hedefti. Onların hedef olarak

[302] BOA MUI 4/83 1328 R. 24

seçilmesiyle, Avusturya'ya doğrudan doğruya saldırıldı ki, bu toplumun gayet şuurlu hareket ettiğini gösterir. Avusturya postasına ait olan mektupların Avusturya gemilerinden indirilme işlemi, sadece askeri koruma altında gerçekleştirebildi. Buna karşılık, kalabalık malların indirilmesine engel oldu.[303]

Kudüs'te benzer olayların yaşanması hem İTC'nin İmparatorluğun Arap topraklarında da yaptırım gücüne sahip olduğunu, hem de Bosna-Hersek'in ilhakının Osmanlı Devletinin bütün kısımlarında geniş bir tepkiye sebep olduğunu göstermektedir. 10 Ekim 1908'de Kudüs şehir bahçesinde, İTC Selanik Merkez komitesinin talimatıyla toplayan kalabalık, Bosna'nın ilhakı ile Bulgaristan'ın bağımsızlığını tezahüratlarla kınadı.[304] Katılımcılar, bölgede mevcut bütün dini gruplara mensup olduklarına göre, Meşrutiyetin ilanından beri var olan "beraberlik" ve Osmanlılık duygusunun halen kuvvetli olduğu, Bosna ve Bulgaristan gibi milli meselelerin bütün unsurları birleştirme noktasına getirdiği kanıtlanmaktadır. Mitingde Arapça, Türkçe ve Ermenice olarak irad olunan nutuklar ise protestoların ortak karakterine işaret etmekteydi. Mitingin sonunda konuşan Kudüs Baş müftüsü, Bosna'da statükonun tekrar oluşturulacağı ümidini dile getirerek, Osmanlı kamuoyunun yaygın bir isteğini ifade etti. Bu istek, bugünkü perspektifte pek gerçekçi görünmezse de, ilhak krizinin ilk evresinde, hem Osmanlı Devletinin, hem de Rusya'nın resmi görüşünü teşkil etti. Yafa'daki mitingde yaşanan taşkınlıkların aksine protesto sakin ve medeni bir şekilde gerçekleştirildi; tam tespit edilemezse de sağduyunun İTC'nin organizatörlüğünden kaynaklandığı muhtemeldir.

Osmanlı boykotajı esnasında, Habsburg Devletinin içyapısına ışık tutan küçük bir detay gözden kaçırılmamalı: Osmanlı Devletinde mukim Macarlar, İstanbul gazetelerine ilanlar vererek, Bosna-Hersek'in ilhakının onları üzdüğü, ilhakın Macarlar tarafından değil, tamamen Avusturyalılar tarafından yapıldığını duyurdular. İlan, büyük bir ihtimalle ticari kaygılarından kaynaklandı, ancak gösterilen tavır kimi Macarların, ortak bir devlette yer almalarına rağmen Avusturyalı hemşerilerine pek sıcak bakmadıklarına işaret ediyor.

[303] PA AA R12930 14 Ekim 1908 A 16846
[304] PA AA R12931 16 Ekim 1908 A 17012

Sert uygulamalara karşı Avusturyalıların tepkileri gecikmedi. İstanbul büyükelçisi Pallavičini, buna karşılık Osmanlı hükümetine sert bir protesto metni sunup, Avusturya gemilerinden yük indirmeme girişimlerine son verilmesini istedi. Aksi takdirde Osmanlı Devletinden maddi tazminat talep edileceğinin altını çizdi. Gayr-i resmi olarak verilen cevapta Tevfik Paşa, sorunun çözülmesini arzuladığı belirtti; fakat halk arasında mevcut hoşnutsuzluk ve Avusturya'ya karşı esen hava dikkate alındığında, bunun kolay olmayacağını vurguladı.[305]

Boykotajın sonunu isteyen Avusturyalıların iktisadi bakımından zarar gördüğü, Avusturya-Macaristan dış ticaret hacminde küçümsenmeyecek bir konumda bulunan "Levant piyasasının" önemli ölçüde sarsıldığını görünüyor. Osmanlı piyasasına ihraç edilen muhtelif gıda ve sanayi maddelerinin yanı sıra, Avusturya'da imal edilen fesler ayrı bir konuma sahipti. Doğal olarak, II. Mahmut'tan beri Osmanlı toplumunun Müslüman kesiminin sembolü haline gelen feslerin imalatı, yalnız Osmanlı piyasası içindi; boykotaj, bu ticaret dalının hayat damarlarını kesmişti. Boykotajın sembolü haline gelecek olan "fes meselesine" girmeden evvel başka bir nokta üzerinde yoğunlaşmakta fayda vardır. Tevfik Paşa'nın, halkın baskısından çekindiğinden dolayı boykotaja yönelik müdahalede bulunamayacağına dair açıklaması, kamuoyunun Osmanlı Devletinin politikasını artık açıkça etkilediğini göstermektedir. Bu şekilde Osmanlı Devletinin de, belirli ölçülerde demokratik anayasalara sahip olan başka Avrupa Devletleri gibi, halkın siyasi tavrına fazla ehemmiyet atfedilmeyen geleneksel kabine politikasından vazgeçmek zorunda olduğu anlaşılıyor. Meşrutiyetin ilanından sonra, son derece özgür bir ortam bulan Türk matbuatının buna katkıları da çok önemlidir.

Habsburg İmparatorluğunun kamuoyu, devletin her iki kısmında boykotajdan fevkalade bir rahatsızlık duyup, Osmanlı Devletine karşı olumsuz bir tavır alınca yönetim de baskı altına girdi. Avusturya hükümetine göre, Osmanlı hükümeti boykotaja sadece sessiz kalmayıp, el altından destek veriyordu ve bir çözüme varılmasına bu şekilde engel oluyordu. Avusturya-Macaristan'ın ne derecede etkilendiği, iktisadi yönden ciddi biçimde zarar gördüğü Aerenthal'ın tepkilerinden belli olmaktadır. Bir

[305] PA AA R12931 16 Ekim 1908 A 17079

ara, bakan, Osmanlı Devletini baskı altında tutmak ve kendi devletinin kararlılığını göstermek amacıyla bir filo gösterisi yapmayı bile göze almayı düşündü. Ancak uluslar arası gerginliği arttırmamak için bundan vazgeçti. Boykotaja son vermek için Aerenthal, Almanya'ya başvurup, Osmanlı Devletindeki güçlü nüfuzunu Avusturya'nın lehine, boykotajın son verilmesi için kullanmasını rica etti. Hatta Alman büyükelçisi von Marschall ile Avusturya büyükelçisi de Pallavičini arasında koordineli bir şekilde Osmanlı İmparatorluğunun boykotaja son vermesi maksadıyla işbirliği yapılması önerildi.[306] Aerenthal, prensip olarak Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğüne - Bosna hariç- zarar vermek istemediği, onu ayakta tutmak istediği arzusunu tekrarlarken, maalesef boykotun ılımlı bir çözüme varılmaya engel teşkil ettiği belirtti. Aerenthal'ın Osmanlı Devletini koruma isteği gayet basit nedenlere dayanıyordu ve Almanya ile İngiltere'nin takip etmiş olduğu siyasetleri andırıyordu: Türkiye bulunduğu coğrafi konumundan dolayı Rusya'nın Balkanlardan ve Boğazlardan Akdeniz'e inmesine mani oluyordu. Bundan dolayı Aerenthal, Osmanlı Devletinin Balkanlardaki son topraklarının varlığını, Avrupa devletlerinin garanti altına alınmasına sıcak bakıyordu; lakin bunun için Babıâli Viyana ile bir uzlaşmaya varılmalıydı. Boykotaj devam ederken Avusturyalı Lloyd şirketi, yolcu taşımacılığına Osmanlı limanlarında devam etmek için ilginç bir yönteme başvurdu. Rıhtım bulunmayan limanlarda, yolcuları karaya indirmek için kayıkçılara ihtiyaç vardı; ancak onlarda boykota katıldığından şirket kendi gemi tayfalarını bu iş için istihdam etmek zorunda kaldı. 18 Ekim 1908 tarihinden itibaren boykotaj kasabalarda dahi uygulanmaya başladı. Aynı zamanda bazı yerlerde boykot uygulamasında kopuklar da oldu. Örneğin İzmir limanında 20 Ekim'e doğru boykotaj pek esnek uygulandı ve İstanbul'da daha az sertlikle yerine getirildi.[307] Bunun tesadüf mü, yoksa Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yapılan pazarlıkların sonucu olup olmadığını kestirmek zor görünüyor. Nasıl olursa olsun, bir haftadan beri devam eden boykot Avusturya'nın Doğu ticaretini olumsuz etkilemeye başladı ve Avusturyalı tüccarlar hükümetlerine destek için başvurmaya başladılar. Levant ticaretinin merkezi olan liman kenti Trieste'de ticaret odası üyeleri Avusturya hükümetinden daha etkin biçimde devreye girmesini talep etti. Bütün bu gelişmeler,

[306] PA AA R12331 17 Ekim 1908 A17178
[307] PA AA R12331 18 Ekim 1908 A17367

boykotajın Avusturya ekonomisi için gittikçe ciddiyet kazanan, bir sorun teşkil ettiğini gösteriyor.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin boykotajı desteklenmesi ise, siyasi sebeplerin yanında liderlerinin kişisel fikirlerinden de kaynaklanmış olabilir. Avusturya "Wiener Allgemeine Zeitung'un" iddiasına göre Selanik İTC komitesi bir bildiri yayınlayıp, Avusturya malları alıp satanları "hain" ve "köpek" olarak' hakaret etmişti. Kimilerine göre İTC komitesinin başkanı Ahmet Rıza Bey, Aerenthal'dan şahsen nefret ediyordu ve aynen Rus dışişleri bakanı İswolsky gibi siyasi motiflerin yanında şahsi duygularından etkilenmişti. Aerenthal, Ahmet Rıza Bey'e İttihat ve Terakki Cemiyetine sempatiyle yaklaştığını, statükonun değiştirilmez olduğunu beyan etti.[308] Birkaç hafta sonra ilhak meydana geldi ve Ahmet Rıza Bey kendini kandırılmış hissetti; dolayısıyla boykotajın devamında şahsi hırslar da mevcuttu. Elbette bu duyguların rolü büyütülmemelidir. Avusturyalı gazetelerde boykotajın nasıl sabote edilmeye çalışıldığına dair ilginç bilgiler de mevcuttur. Örneğin, tüccarlar Avusturya mallarını alıp satabilmek için kargoları tarafsız devletlerin gemilerine yüklediler ayrıca sahte etiket ve marka isimleri yapıştırtıp malların menşei gizlenmeye çalışıldı. Karşı çıkanlar gerekirse şiddetle dize getirilmeliydi ve gümrükçülere, hamallara ve limanlarda görevli polis memurlarına Avusturya mallarının indirilmesine karşı çıkma emri verilmişti. Buna rağmen Osmanlı hükümeti iddiaların aksine polise daha ziyade bu tür faaliyetleri engellemek için talimat vermişti. Gazetede adı geçen yönergenin, gerçekten İTC' ye ait olup olmadığı bir tarafa, boykotaja katılmak istemeyen tüccarların mevcut olduğu hususunda şüphe yoktur. Sözde yönergede İTC' ye mensup gizli ajanların boykotajın uygulanmasını kontrol etme, gerekirse karşı çıkanları "ölümle cezalandırma" hakkına sahip olduğu iddia edildi.[309] Boykotaj sırasında herhangi bir cinayet girişiminin mevcut olmadığından, üstelik İTC iç siyaseti etkilemesi gerekli olan memurlara emir verme hakkına sahip olmadığından bu haber, büyük bir ihtimalle Avusturya tarafından lanse edildi. Kasım 1908'den sonra İTC'nin etkisi azaldı ve hükümet ile İTC arasında denge sağlandı. Üstelik İTC, yekvücut bir yapıya sahip değildi.[310] Boykotaj süreklilik kazandığından dolayı Avusturyalı mağazalar ve Avusturya malları satan dükkânlar,

[308] PA AA R12932 13 Kasım 1908A 19061
[309] PA AA R12932 13 Kasım 1908A 19061/330 no. Raporuna ek
[310] Ahmad, s. 31

bilinçli olarak mimlenip oradan alışveriş yapanlar ise hor görüldü. Örneğin, Avusturyalı bir tüccara ait olan Anton Tarniç mağazasından alışveriş yapmak isteyen üç Müslüman kadın protestolara katılan şahıslar tarafından görülünce engellendi.[311]

Avusturya, boykotajın getirdiği iktisadi problemlerden dolayı gittikçe zor durumda kaldı. Aerenthal bile, Türklerin Avusturya malları satın almaya zorlanamayacağını; buna karşılık hiç olmazsa müzakereleri meşru bir zemine oturtmak için Avusturya mallarının limanlarda resmi makamlarca ayrı bir prosedüre tabi tutulmamasının gerekli olduğunu belirtti.[312] Avusturyalı sanayiciler, tüccarlar, nakliye şirketleri ve büyük bankalar gittikçe boykotun etkisi altında kalıp hükümetlerinin Bosna siyasetini eleştirmeye başladılar.

Boykotaja İslam dünyasından da destek gelmiyor değildi. Hukuken Osmanlı toprağı sayılan, ancak Hıdivler tarafından yönetilen, üstelik 1882 yılından beri İngiliz kontrolünde bulunan Mısırlılar da, Avusturya mallarını boykot etmeye başladılar. Hindistan'da bile Hint Müslümanları boykota katılmaya başladılar. Bu bakış açısından boykotaj, kısmen de olsa amacına ulaşmış görünüyor: siyasi bakımından boykot Avusturya'yı zorlayıp Osmanlı tarafına daha olumlu bir müzakere zemini hazırlanıyordu. Avusturya hükümeti, diplomatik ilişkileri kesmeye bile düşünüp, bu şekilde Türk tarafını zor duruma düşürmeye tehdit etti. Ancak, bu davranış, esasında boykotaja karşı çaresiz kaldığını gösteriyor. Ayrıca boykotu bastırabilmek için Osmanlı hükümetinin gücü, Alman diplomatik çevrelerince yeterli düzeyde görülmedi. Çünkü boykotaj çoktan beri kendi dinamiğini oluşturmuştu. Alman büyükelçisi von Marschall, tekrar Kamil Paşa'ya başvurup, hükümetten basın vasıtasıyla boykotaja karşı girişimlerde bulunmasını rica etti. Hatta devlet memurların ve hamalların boykotaja iştirak etmesinin yasaklanmasını tavsiye etti. Kamil Paşa ise, kendi halkına karşı çıkamayacağını belirtip, eli kolu bağlı olduğunu anlattı. Zaten, kendisine göre Osmanlı Devleti daima bir uzlaşmaya varma arzusundaydı; bunun için de Avusturya'nın katı tavrı değişmeyince yapabilecek bir şey kalmamıştı.[313]

[311] BOA ZB 329/121 6 Kasım 1324
[312] PA AA R12932 21 Kasım 1908 A 19456
[313] PA AA R12932 23 Kasım 1908A 19589

İlk günlerin aksine boykotaj iki ay gibi kısa bir zaman diliminde plansız ve rasgele bir hareketten, tüm ayrıntılarıyla organize edilmiş, planlı bir hareket halini aldı. Hamallar, top yekûn olarak boykotaja destek verip malları gemilerden indirmemekle kalmadılar. Ambarlardan nakliyat yapmayı da reddettiler ve böylece boykot edilen ürünlerin nakliyatı da imkânsızlaştı. Osmanlı hükümeti, kısa bir müddet için bazı hamalların tekrar işlerine başlamaları sağlanmış olsa dahi, bu durum uzun sürmedi. Esasen Sadaret boykotajdan ziyade bu hareketin bir isyan yaratabileceğinden endişe etti ve durumu kontrol altına almak için bir komisyon kurmayı düşündü.[314] Bu tasarıya rağmen, durum eskisine nazaran daha da geriledi. Avusturya gemileriyle getirilen mallar limanlara bile çıkarttırılmadı. Eğer gemi tayfaları onları limana indirmeye muvaffak olduysa bile, hamallar yükleri gümrük depolarına getirmeyi reddettiğinden eninde sonunda mallar tekrar gemilere yüklenip Avusturya'ya geri götürüldü. Yabancı gemilerin hepsi, Türk limanlarına demir attığında kontrol edilerek Avusturya menşeli ürünler geri çevrildi. Boykotajın uygulanması için çalışan bilirkişiler, Avusturya mallarını markalarından tespit edip yardımcı oldular.

Kasım ayının sonuna doğru Avusturya Lloyd kumpanyası malların getirilmesi ve tekrar Avusturya'ya geri ulaştırılması pek masraflı olduğundan Türkiye seferlerini iptal etmeye başladı. Büyük şehirlerde Avusturya ürünleri sipariş etmiş olan tüccarlar siparişlerini iptal ettiler. Avusturya Şark ticareti ciddi biçimde zarar görmeye başladı, hatta Kasım /Aralık 1908 'de tamamen kesilmiş ve yıpranmış durumundaydı. Zararı maddi olarak tespit etmek pek mümkün olmamakla beraber eski hacminden hareket edildiğinde milyonlarca kronu bulduğu kesindi. Bu süreçte, eskiden güvenilirliğinden ve uygun ücretlerinden dolayı rağbette olan Avusturya postaneleri de, boykot edilmeye başlatıldı. Üstelik boykotaj belirtildiği gibi, Mısır ve Hindistan'da bile uygulanmaya başlandı.

Boykotun desteklenip, uygulanması için gazetelerde uzun tavsiyeler yayınlanmaya başladı. Yurtsever duyguları bir tarafa, Avusturya'nın ticari rakipleri ciddi biçimde boykotajdan faydalanmaya başladılar. Bu da, boykotajın tüketiciyi tamamen yerli mallarına yöneltmediğini göstermektedir. Eskiden tamamen

[314] BOA ZB 371/55 6 Ağustos 1324

Avusturya'dan ithal olunan şeker, artık Rus şirketlerden temin edildi. İtalya ve İngiltere de ticari bakımından faydalanmıyor değildi. Sonunda yabancı diplomatlar bile, boykotajın halkın desteği ve isteği sayesinde o boyutlara ulaşabildiğini itiraf etmek zorunda kaldılar.[315]

Avusturya'ya karşı duyulan nefret, mantıklı sebeplerden ziyade eski -93 harbinden kaynaklanan- bir hoşnutsuzluk duygusunu tekrar uyandırdı. 93 harbinde Rusya'yla savaşıldı ve onurlu bir şekilde savaştıktan sonra Rusya galip gelerek, bazı Osmanlı topraklarına el koydu. Hemen sonrasında Bosna, Rusya ile yapılan gizli Reichsstadt antlaşmasıyla ve Berlin Kongresinin kararları doğrultusunda savaşmadan Avusturya'ya geçmişti. Avusturya'nın bu davranışı, Osmanlı kamuoyu tarafından onursuz olarak nitelendirildi ve kendisi pek sempati duyulmayan bir devlet haline geldi. Daha sonra Avusturya tarafından başlatılan Panslavizmcilik karşıtı, Balkanlardaki statükoyu muhafaza etmeye amaçlayan siyaseti sayesinde 1880lerden itibaren Avusturya-Macaristan Osmanlılarca daha iyi değerlendirilmeye başlanmıştı. İlhak ise eski yaraları tekrar açtı.

Üstelik Bulgaristan'ın ilan-i istiklalinden Avusturya sorumlu tutulduğundan esasında Bulgaristan'a karşı duyulması gereken tepki Avusturya'ya yöneldi ve boykotajın ortaya çıkmasına yol açtı. Psikolojik ve sosyal bir algılanıştan kaynaklanan başka bir faktör daha eklendiğinde, Osmanlı tavrı daha da net anlaşılıyor. Büyükelçi von Marschall olayları o boyutla değerlendiriyordu. Onun da ifade ettiği gibi, Osmanlı toplumunda hâkim olan nezaket algılayışına göre herkes hatalar yapabilirdi, ancak hataların ve hatta ayıpların değerlendirmesi suçlunun eğitim ve sosyal konumuna göre yapılıyordu. Örneğin okuma yazması olmayan bir hamal belki bir yumrukla kavgaya karışabilirdi; eğitimli bir beyefendinden öyle bir hareket beklenilmezdi ve onun için küçük düşürücü bir hareketti. Devletler benzer standartlarla değerlendirildiğinden Bulgaristan'a karşı yükselen tepkiler daha azdı. Bulgaristan ve Bulgarlar "medeniyet görmemiş, küçük ama büyük bir devlet olma arzusunda olan deneyimsiz ve ilkel bir toplum" olarak nitelendirildiğinden, uluslararası antlaşmaları hiçe sayarak bağımsızlık ilan etmeleri onlara yakışırdı. Avusturya-Macaristan gibi modern ve medeni bir devletçe

[315] PA AA R12933 27 Kasım 1908 A 20059

bunun yapılması ise kabul edilemezdi. Üstelik Avusturya-Macaristan Bulgaristan ile bir antlaşma yapmak suretiyle kendisinden çok daha düşük bir konumunda olan Bulgarlarla aynı seviyeye düşmekteydi. Böyle bir davranışa maruz kalan Devlet-i Aliye'nin onuru rencide edilmişti. Eğer Avusturya nezaketle yaklaşıp, ilhaktan evvel gizli de olsa Osmanlı Devletini planlarından haberdar etseydi devlet adamları, bu durumu topluma izah edip, medeni bir şekilde çözebilirlerdi. Ancak Meşrutiyeti de zeminlerinden sarsan ilhak krizi her şeyi mahvetti.

Bu arada von Marschall, Osmanlıların onuruna hitap etmeye çalıştı. İlhakın hukukun ihlali olduğunu teyit ederek, buna karşın aynı şekilde, gayri hukuki bir yoldan boykotaja başvurmak suretiyle, Avusturyalılar gibi haksızlık bir davranışta bulunduklarını ileri sürdü. Hatta boykotajın bir benzerinin, daha evvel 1895'de Çinliler tarafından Japonlara karşı uygulandığını belirtip, Osmanlıların Çinlilerin seviyesine gelmek istemeyeceklerini söyledi. Böylece devrin kültürel üstünlük duygularını dile getirdi.

Boykotaj, Aralık ayına doğru en yüksek seviyesine ulaştı. Artık hareket, tamamen komite ve boykotaj cemiyetlerinin direktifleri doğrultusunda yapıldı. Osmanlı hükümeti bu güce karşı seyirci kalmaya mahkûmdu. İlk günlerinde boykotaj sayesinde diplomatik bir koza sahip olan hükümet, şimdi olup bitenleri Avusturya gibi izlemek zorundaydı ve gerginliği azaltabilmek için pek bir şey yapamadı. Yabancı diplomatlara göre, Osmanlı hükümeti şiddet kullandığı takdirde kanlı sokak çatışmaların meydana gelmesi muhtemeldi. Avusturya büyükelçisi de buna karşın İstanbul'dan ayrılabileceğine dair tehditler savurdu.[316] Bu tehdit belki hükümeti etkileyebilirdi. Fakat destekleyicilerince bunun zafer olarak algılanma ihtimali, boykotajı daha da radikalleştirebilirdi ve Avusturya'yı daha kötü bir pozisyonda bırakabilirdi. Bu gelişmeler doğrultusunda Alman büyükelçisi, Avusturyalı meslektaşına İstanbul'da kalmasını tavsiye etti. Ona göre, ipi kopartmak kolaydı; ama daha sonra olayların kontrol dışına çıkabileceğini de belirtti. Türk kamuoyu o kadar kızdırılmıştı ki, Avusturya'ya karşı savaş söylemleri bile dolaşmaya başladı.

[316] PA AA R 12933 5 Aralık 1908 A 20352

Avusturya bunu müteakip, büyükelçisini geri çağırmaktan vazgeçtiğini boykotaj bitmese dahi müzakerelere girebileceğini bildirdi. Aynı zamanda, ekonomisi için meydana gelen zarar için tazminat istemekten geri kalmayacaktı; ancak bu siyaseti, diplomatik alanda daha güçlü olmak amacıyla izlemiş olabilir: Osmanlı Devleti, Bosna'ya düşen borç payını Avusturya'dan talep ettiğine göre Avusturya-Macaristan boykotaj zararını karşılık gösterip konuyu kapatabilirdi. Hilmi Paşa, Kamil Paşa'nın aksine, müzakereleri destekleyerek, iyi niyetini belirtmekle beraber boykotajın kaderinin tamamen boykotaj komitesinin ellerinde olduğunu ve meclisin olumlu bir tavır göstermesinin zaruri olduğunu altını çizdi.[317]

13 Aralık 1908 tarihinde Kamil Paşa ile Pallavičini görüşüp karşılıklı görüşlerini birbirine resmi bildirdiklerinde olumlu bir hava esmeye başladı: Avusturya borç payı meselesini gündeme getirmeye hazır olduğunu, ticari ve gümrük konularında Osmanlı devletine boykotaj bitmeden müzakerelere girebileceğini bildirdi. Avusturya elbette boykotajdan gelen zararını talep etti, buna rağmen Kamil Paşa olumlu bir tavrı takıp bu meselenin ilhak konusundan ayrı olarak konuşabileceği önerisine sıcak baktığını belirtti. Bu olumlu gelişmelerin sayesinde hariciye nazırı Tevfik Paşa, hamallarının boykotajı sona ereceklerini dair düşüncelerini bildirdi.[318] Bir arada Osmanlı-Avusturya diplomatik uzlaşması yakın görüldüğünde boykotajı teşebbüs edenler rıhtımları terk ettiğinden Zaptiye Nezareti oraya tanzim edilen memurları geri çekebildi.[319] Bu da, Osmanlı hükümetinin her şeye rağmen durumu kontrol altına almayı çalıştığını göstermektedir. Ancak boykotaj henüz şiddetini kaybetmedi, hükümetin olumlu tavrı halkı ikna etmek için yetmeyip şiddetli gösterileri de engellenemedi. Hükümet yine de boykotajdan meydana gelebilecek zararları telafi edebilmek için en azından asayişi sağlamaya çalıştı. Avusturya büyükelçiliğinin, İstanbul limanındaki hamalların Avusturya vapurlarından malları indirmeye reddettiğine dair şikâyetleri alan zaptiye nezareti limana memur göndermeye emretti. Liman ameleleri Avusturyalı ürünleri boykot vardır diye indirmeyip, hamallar ise rıhtımda bulunanları taşımaya reddetmiş, limanda tekrar Avusturya vapurları beklediğinden bu

[317] PA AA R 12933 10 Aralık 1908 A 20687
[318] PA AA R 12933 14 Aralık 1908 A 20958
[319] BOA ZB 601/120 27 Kasım 1324

gibi teşebbüslerine mani olabilmek için memur gönderilmeye uygun görüldü.[320] Aralık 1908'de Arnavutluk'ta Valona liman kentinde maddi hasara yol açan şiddetli gösteriler meydana geldi, Avusturyalı müesseseler zarar gördü. Avusturya büyükelçisinin protestolarına karşın Kamil Paşa özür dileyip bu zararlı gelişmelerine son vermeye çalışacağına dair söz verdi.[321] Bu tepki çok anlamlıdır, Sadrazam protesto gösterileri hoş görmediğini belirtmekle Osmanlı hükümetinin boykotajı gayri resmi de olsa artık desteklenmediği, çözüm istediğini gösteriyor. Ancak olaylar aynı zamanda halkın Avusturya'ya karşı hissedilen duygularının yatıştırılmadığı, coğrafi olarak İmparatorluğunun bütün kesimlerinde yayıldığı gösteriyor. Ayrıca boykot esnasında milli ekonomiye yönelik, yerli malların tüketilmesine dair çağrılar yapıldığından, boykot milli iktisat teşebbüssü bakımından bir öncü rolü taşımaktadır. Boykotaj nihayet Avusturya- Osmanlı uzlaşmasından sonra 26 Şubat 1909 tarihinde sona erdi.[322]

9.4 İlhak Krizinde Osmanlı Basını: Bir Kamuoyu Oluşturma Girişimi

Meşrutiyetten sonra etkin bir şekilde siyasi gündemini etkileyen İstanbul matbuatı, Meşrutiyet tarafından sağlanan hür ortamdan yararlanarak, Bulgaristan krizini aylarca takip etti.

Basın artık efkâr- i umumiyi üzerine gittikçe artan bir nüfuz edindi, yeni parlamenter yönetim şekliyle bu durum, gazetelerin artık siyaseti etkilenme gücüne sahip olduğu anlamına gelmekteydi. Gazeteler tarafından önemli ölçüde etkilenen toplum ise organize olmaya başlayıp daha evvel pek görülmeyen bir toplumsal hareketi oluşturdu. Elbette gazeteler birbirinden farklı yayın politikaları izlemekteydiler, ancak umumi itibariyle 'milli" olarak algılanan konularda Osmanlı hükümetini destekliediler. İstanbul matbuatı Avusturya ve Almanya'yı sert biçimde saldırıp onların ilhak meselesinde muhakkak işbirliği içinde bulunduğunu ileri sürdü. Tanın gazetesi, bu

[320] BOA ZB 627/45 1325.3.7
[321] PA AA R 12933 23 Aralık 1908 A 21...
[322] Y. Doğan Çetinkaya, **1908 Osmanlı Boykotu-Bir Toplumsal Hareketin Analizi.** İletişim Yayınları. 1. baskı: İstanbul, İletişim Yayınları. 2004, s. 325

şekilde yeni anayasal rejiminin tehlikeye sokulmak istendiği,"henüz 2 ½ ay olan meşrutiyet çocuğunun boğulmak istendiğini" beyan etti. İkdam ve Sabah gazeteleri ise Avusturya ve Almanya'nın eski siyasi ve ekonomik çıkarlarını kaybetme korkusuyla hareket ettiği, ancak gizli planlarının uluslararası bir konferansta bozulacağını ifade ettiler.[323]Hemen bütün gazeteleri İngiltere ve Fransa'yı Osmanlı Devletine vermiş oldukları desteğinden dolayı iltifat edip, Rusya'nın da bu hareketine katılacağını ümit ettiler. Gazeteler tarafından verilen mesaj kamuoyu tarafından çabuk kabul edilip protestolarda kendini gösterdi: İngiltere ve Fransa mitinglerde dost olarak göklere çıkartılırken Avusturya ve Almanya yere vuruldu. Gazetelerin tavrı, kamuoyunun tamamen etkilendiği anlamına gelmezdi. Gazetecilerin çoğu gerçekten içten savunduğu davanın haklılığından emindi, miting ve boykotlarda kendini gösteren bu anlayış, gerçekten toplumun siyasi iradesini yansıttı. Osmanlı basını uluslararası hukuk ve konferans önerilerine güvenerek, devletlerarası rekabetinden faydalanmaya ümit etti.

Meşrutiyetin ilanından sonra güncel siyasi gelişmeleri ilgiyle takip etmeye başlayan Osmanlı kamuoyu, Bulgaristan ve Bosna ile ilgili gelişmeleri de heyecanla karşıladı.

Devrin gazeteleri daha çok İstanbul, İzmir Selanik gibi büyük kentlerde geniş kitlelere ulaştığından tepkiler daha çok o kentlerde göz çarpmaktaydı. Ahmed İhsan (Tokgöz) tarafından ilk defa 1891 yılında "Servet "gazetesinin ilavesi olarak çıkartılan Servet-i Fünun Dergisi İlan-i Hürriyetten sonra belirli bir süre olarak günlük gazetesi haline getirildi ve Bosna-Hersek krizini okuyucularına aktarmaya ihmal etmedi. Avusturya – Macaristan ile Osmanlı Devleti arasındaki gerilimin güncel hayattaki yansımaları krizin iki devlet arasında ne denli uçurumlar aştığı gösterdi. Servet'in 5 Kasım tarihli nüshası Avusturyalı "Taurus" gemiye bağlı mürettebatın çıkardığı fesat'a değinmektedir.[324] Galata civarında bir Rum meyhanesine gidip orada fazlasıyla içen mürettebatı ve askerler kapıda asılı bulunan Osmanlı bayrağını aşağı indirip hakaret ettiler ve ayaklarının altında çiğnediler. Servet dergisi ise resmi makamları bu olayın takibatına çağırmakla Osmanlı kamuoyunu kendi bayrağına ve milli haysiyetine karşı işlenen bu vaka'dan haberdar etti, doğal olarak tepkiler büyüdü ve boykotaj hareketi

[323] PA AA R12929 9 Ekim 1908 A 16460
[324] Servet-i Fünun 5 Kasım 1908

daha fazla infial etti. Derginin başka bir nüshası ise hem Bulgaristan meselesinin hem de Bosna Hersek sorununun tarihi gelişimini haritalarla ('Rumeli'nin bir asırlık haritaları") ayrıntılı bir şekilde okuyucularına aktardı. [325] Osmanlı Devletinin Balkan siyasetini eleştirisel bir şekilde izah ettikten sonra özellikle Avusturya-Macaristan'ın uluslararası hukuka karşı yapılan ihlalleri şikâyet edildi. 3 Aralık 1908'de yayınlanan, "Boykotajın tesiri" adlı bir yazı ise boykotajın Avusturya ekonomisine büyük zarar verdiği belirterek, bu şekilde boykotajı başarılı bir siyasi girişim olarak tanıtmaya gayret etmekteydi. Servet-i Fünun'e göre İstanbul'a gelen Avusturyalı bir tüccar, boykotajın bir hafta daha devam ettiği taktirde Viyana'da bir ihtilal olacaktı.[326] İhtilal haberi biraz abartılmış olsa dahi, boykotajın Avusturya şark ticareti için pek kötü tesirler bıraktığı doğruydu. Basın bilinçli olarak halkı boykotaja destek vermek için tahrik etti, matbuat ayrıca hareketin süreklilik bakımından önemli bir trol oynamaktaydı. Bir süre sonra boykotajın Bulgar ürünlerine de karşı uygulanabileceği ortaya atıldı ki bu durum boykotajın artık ciddi bir siyasi silah haline geldiği göstermektedir. [327] Boykotaj fikrinin halk arasında basın yardımıyla başarıyla yerleşmiş olduğunu halkın tepkisini gösteren ilginç bir haberden anlaşılmaktaydı: İzmit'te bir bakkal dükkânında "Avusturya şekerleri " satıldığından dolayı, mahalle sakinleri şekerleri dükkândan çıkartıp onları çiğnedikten sonra ibret olarak bakkalı zorla sokaklarda dolaştırıp "Avusturya malı satanı böyle ederiz"

gibi tezahüratlarda bulundular. [328] Servet-i Fünun'un Bosna ile ilgili yayın politikası özet olarak boykotajı candan desteklemekten ibaretti. Ilımlı bir üslup kullanılan dergi , "boykotajı" milli dava olarak nitelendirmekteydi. Dergi boykotajın tesirini büyütüp, onu sürekli gündem de tutmaya çalıştı.

1878'de Ahmed Mithat Efendi tarafından kurulmuş olan Tercüman-i Hakikat gazetesi ise boykotajı desteklemekten başka Boşnak Müslümanlarının ilhak'a karşı olduğu, Osmanlı Devletine sadık kaldıklarını vurgulamaya çalıştı. "Bosna Müslümanları" adlı imzasız olarak yayınlanmış bir makalede Bosna Müslüman halkının

[325] Servet-i Fünun 26 Kasım 1908
[326] Servet-i Fünun 3 Aralık 1908
[327] Servet-i Fünun 17 Aralık 1908
[328] Servet –i Fünun 24 Aralık 1908

bir takım zuhur eden haberlere karşın asla Avusturya yandaşı olamayacağını dile getirip Bosna'dan gelen, ilhakı protesto eden telgrafları yayınladı. [329]

Gazete tarafından yayınlanan ve bir Boşnağın görüşünü ifade eden makaleye göre ilhakı destekleyen ""Terakkiperver Müslümanlar " gibi gruplar Boşnak milletini temsil etmeyip, ancak küçük bir azınlığı teşkil ettiler. Bu görüşün doğruluğu tartışabilir, zira siyasi olarak organize eden Boşnakların ekseriyeti Avusturya-Macaristan ile bir mutabakata varmaya çalıştı. Yalnız Bosna-Hersek'in çeşitli kasabalardan gelen protesto telgrafları, bazı Boşnakların hakikaten ilhaka karşı olduklarını göstermektedir: Mostar, Kolovac, Loboşka ve Mesiç kasabalardan 'Millet Komisyonu' adına gönderilen telgraflarda 'Terakkiperver Müslümanlar' grubunun onları temsil etmediğini, Müslüman ahalisi için tek muhatabın merkum komisyonu olabileceğini beyan edildi. Muhtemelen komisyon, Bosnalı Sırplar gibi özerklik veya statüko formülünü destekleyen Müslümanlardan ibaretti, gazete onları Boşnak Müslümanlarının hakiki temsilcileri olarak göstermekle ilhakın gayri hukuki bir hareket olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu. Bunun sadece propagandadan ibaret olmadığını başka bir haberden anlaşılıyor. Maalesef adı belirtilmemiş olan Bosnalı bir 'İslam gazetesi' ilhaka karşı çıkan bir makale yayınladığı için bin kron ile cezalandırılmıştı. Bu olay, Avusturya'nın basın hürriyete karşı izlediği–en azından Bosna bölgesinde – tutumunun ilginç bir delildir; politikasını tehdit eden unsurları varsa Avusturya, basına karşı izlediği liberal tutumunu kolayca terk edebilirdi.

Sabah gazetesi de boykotajı destekleyip, ilhakın uluslararası hukukunun bir ihlali olduğunu vurgulamaya çalıştı. Önce Almanya'yı de ilhaktan sorumlu tutan Sabah gazetesi, sonra tavrını değişerek, Almanya'nın Osmanlı Devletine manevi destek verdiğini altını çizdi.

Gazetenin başka bir nüshasında Almanya'da yeni Osmanlı sefiri Osman Paşa'nın Berlin'e geldiğinde kalabalık bir grup tarafından sempatiyle selamlandığı ve gar'da onlara almanca ve Türkçe olarak hitap ettiğine dair bir haber yer almaktaydı. [330] Sabah gazetesi Osmanlı Devletinin uluslararası alanında yalnız olmadığını altını çizerek

[329] Tercüman-i Hakikat ,20 Kasım 1908
[330] Sabah 6 Ekim 1324

kendi pozisyonunu haklı göstermeye gayret etmekteydi. Sabah gazetesi ilhak krizinin uluslararası boyutuna daima büyük önem verip, yabancı devletlerin tavırlarını analiz etmeye çalıştı. 'Dostlar, Düşmanlar' adlı bir makalede ecnebi devletlerinin Bosna ve Bulgaristan ile ilgili siyasetlerini incelenip onları çeşitli kategorilere ayırt etti.[331]

Bosna'nın ilhakından rahatsız olan Sırbistan'ın Avusturya- Macaristan'a karşı izlenilen sert boykot politikasına geniş yer atfedildi.[332] Sırp halkının heyecanını ve kararlılığını vurgulayan Sabah gazetesi, hem kendi kamuoyunu benzer tavırlara davet edip hem de Türkiye ile Sırbistan arasında bir çıkar birliğinin mevcut olduğunu işaret etmekteydi. Bundan başka Sabah gazetesi, Osmanlı hükümetini Sırbistan ile bir ittifak yapmaya davet etmekten geri durmadı.[333]

Bosna ilhak krizine büyük önem atfeden, dini ve manevi boyutları ön plana çıkartan, bazen de pek ılımlı olmayan Volkan gazetesi, kamuoyu tam manasıyla kışkırtmaya çalışıp duygusal haberlerle dikkat çekicidir. Bilakis, gazete daha muhafazakâr kısmının görüşlerine yer verip, 17 Şubat 1909'den itibaren "İttihat-i Muhammedi Cemiyetinin resmi yayın organı olarak 31 Mart vakasında önemli bir rol oynayacaktı. Volkan gazetesi kimliğini Bosna ilhak krizinin sayesinde buldu ve ilk defa 11 Aralık 1908 tarihinde çıktı. Gazetenin ilk nüshasında "Boykotaj " adlı bir manşetin altında boykotajı desteklenen ateşli bir yazı yer aldı.

Boykotajı "harp-i iktisadi olarak " tanımlayan Volkan gazetesi, okuyucularının milli duygularına ve tarihi gururuna hitap ederek, boykotajın Avusturya ekonomisini çok kötü etkilediğini, adı açıklanmayan bir direktörün kahrından öldüğünü iddia etmekteydi. Volkan gazetesi boykotajı aynı zamanda milli ve manevi birliği sağlayan başarılı bir girişim olarak tanımlıyordu.[334] Birkaç gün sonra boykotajı yükselten benzer bir makale daha neşredildi. Devletlerarası gerginliği azaldığına dair kısa bir haberden sonra Avusturya elçi de Pallavičini'nin Sadrazam Kamil Paşa ile görüşme arzusu büyük bir başarı olarak gösterilmeye çalışıldı.[335]

[331] Sabah 9 Ekim 1324
[332] Sabah 10 Ekim 1324
[333] Sabah 11 Ekim 1324
[334] Volkan 11 Aralık 1908
[335] Volkan ,16 Aralık 1908

Haberde Avusturya hükümetinin başlangıçta boykotaja karşı katı bir siyaset izlendiğini hatırlatıldıktan sonra " Osmanlıların açtıkları harp-i iktisadı buna mani olduğu" gururla dile getirildi.

Makalenin devamında bütün tehditlere karşı "metinane" direnen Osmanlı kabinesi övünüp, halk ve hükümet tarafından izlenen katı tutumu büyük bir başarı olarak gösterildi. Boykotajı artık milli iktisada doğru bir adımı olarak gösteren başka bir makale de dikkate şayandır. Faruki Ömer tarafından kaleme alınan, "Fırsattan istifade" adlı makalede, Osmanlı Devletinin tarihte birçok fırsatlardan yararlanmadığını, istibdat devri sırasında sanayi ve ekonomi sahasında teşviklerin yeterli olmadığını dille getirildi. Yazar, hürriyet ve meşrutiyetin çerçevesinde her türlü ittifakların mümkün olduğu, ekonomik sahasında da başarıya ulaşmanın mümkün olduğunu Avusturya'ya karşı uygulanan boykotaj örneğinde göstermeye gayret etmekteydi. Makalede tekstil sanayinin, daha doğrusu fes üretiminin önemine işaret ederek, fesin Osmanlılığının milli bir sembolü olmasına karşın bir türlü halk tarafından standart başlığı olarak benimsenmediği, böylece ne içtimaı ne de ekonomik yönlerinden birlik sağlanmadığını altını çizildi. Osmanlı Devletinde satılan feslerin büyük bir kısmı Avusturya'daki fes fabrikalardan ithal edildiğinden toplum, boykotajın başında protesto olarak feslerden vazgeçerek kalpak gibi çeşit çeşit başlıklar benimsemeye başladı. Müellif ise, hiç bir şekilde milletin birliğini temsil etmeyen, ekonomik bakımından yeterli başarı sağlamayan kalpak veya beyaz fes gibi alternatif başlıkların yerinde Hereke feshanesinde üretilen ürünlerine standardizasyon getirmenin daha doğru olduğunu beyan etti.[336] Müellifin niyeti belliydi: Güçlü bir tekstil sanayinin sayesinde bir milli pazarın ve bir milli ekonomisinin oluşturulması mümkün görünüyordu, yabancı ithalatın yerini yerel fabrikalar alabilirdi. Yazar makalenin devamında özel teşebbüsünün önemini vurgulanıp feshane örneğinde idari değişiklikleri talep etmekle beraber anonim şirketlerin kurulmasını teşvik ediyor ve boykotajı bunun için, yani milli iktisat girişimleri için vazgeçilmez, bir daha gelemeyecek ve kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak göstermeye gayret etti. Krizin yavaşça çözülmeye başlamasına karşın Volkan gazetesi saldırgan tavrını değişmeyip "D'Arental'in (Aerenthal) hilekârlığı" adlı bir makalede Aerenthal tarafından teklif edilen 2 ½ milyon liralık tazminatını eleştirildi.

[336] Volkan,27 Aralık 1908

Habere göre Bosna'da halen mevcut olan eski Osmanlı kaimeleri çoktan beri tedavülden kaldırılmasına rağmen Avusturya hükümeti tarafından para karşılığına toplatıldı. Volkan gazeteye göre paranın toplanması için iki sebebi mevcuttu: bir yandan Avusturya-Macaristan eski kaimeleri karşılığında para verip Bosnalıların teveccühünü kazanılacaktı, öbür tarafta Avusturya, toplattığı eski banknotların sayesinde Osmanlı Devletine teklif ettiği mali tazminatını hilekâr bir şekilde verilecekti, çünkü Osmanlı Devleti kendi tarafından çıkartılan banknotların karşılığını alacaktı.[337] Bu iddianın doğrululuğu ispat etmek zor görünüyor, Osmanlı Devleti kendi banknotların karşılığını her kimse tarafından verilsin de zaten vermekle yükümlüydü, üstelik eski kaimelerine ç tam altın karşılığı verilmiyordu. Avusturya'nın 'hilekâr' davranabilmesi için banknotları çok düşük fiyatla alınması gerekliydi, bunun gerçekleştirip gerçekleştirilmediğini ise belirtilmedi. Üstelik Osmanlı Devleti kaimeleri aynı şekilde Boşnaklardan da alabilirdi, eğer geçerliliğini kaybetmişse zarara uğratılan tarafı her halde Avusturya olacaktı. Gazete aynı zamanda fazla ılımlı gördüğü Osmanlı hükümetinin pazarlama tarzını eleştirmekten geri durmadı.[338] Gazeteye göre hem Müslüman hem İslav olarak tanımlanan Bosnalı Sırplar, Osmanlı hâkimiyetinin veya en azından muhtariyetin yanaydı, böylece Osmanlı Devletinin tazminat üzerine pazarlık yapmaması gerekiyordu. Gazete duygusal tavrıyla realpolitik'in gerçekleri öbür gazetelerinin aksine tamamen ihmal edip, mevcut olan diplomatik gerçekleri görmezlikten gelmekteydi, gazeteye göre Boşnaklar vatan evlatlarıydı ve onları terk etmek mümkün değildi. [339] Volkan gazetesinin imtiyaz sahibi Derviş Vahdeti ise Bosna'nın kaybını istibdat devrinin yanlış siyasetine bağlayıp krizin çözümü için Bosna'ya muhtariyet verilmesini talep etti, aksi taktirde boykotajın devamı lazım gelecekti.[340] Meclis'te de muhafazakârlar tarafından maddi tazminata karşı öne sürülen sebeplerden dolayı gazete herhangi bir uzlaşmaya karşı çıktı: Bosna şehit kanıyla fethedilmişti ve bunun karşılığında para almak doğru olamazdı. Unutmamalıdır ki, bu tarihte tazminatın kabulü hükümet tarafından prensip olarak kabul edildi ve basın genel olarak bu durumu kabullenmeye başladı, Volkan gazetesi ise tavrını değişmeyip adeta inatçı bir anlayışı sergilemekteydi. Krizin sonunda Volkan gazetesi de olup bitenleri kabullenmeye mecbur kaldı, yapabildiği tek şey, en

[337] Volkan,26 Ocak 1909
[338] Volkan , 28 Ocak 1909
[339] Volkan , 28 Ocak 1909
[340] Volkan 28 Ocak 1909

azından tazminat meblağının tamamını Boşnak muhacirlerine verilmesini talep etmekten ibaretti.[341] Ateşli ve duygusal haberlerle Volkan gazetesi öbür gazetelere göre daha radikal bir tutum sergileyerek realpolitik gerçeklerini kabul etmekte direndi. Sonuç olarak Osmanlı matbuatı top yekûn olarak boykotaja destek vermekle bu toplumsal harekete emsaliz bir destek verip kamuoyunun siyasi bakımından daha faal olmasını sağladı.

[341] Volkan 18 Mart 1909

ALTINCI BÖLÜM

10.Krizin Şekillendirmesi ve Diplomatik Sorunları

10.1 Konferans Önerileri ve Çıkmazlar

Avusturya-Macaristan hükümdarı II. Franz Joseph Alman İmparatoruna şahsen bir mektup yazarak, Bosna ile ilgili ilhak planlarını açıkladı. Alman tarafının ancak Fransa'dan sonra ilhaktan geç olarak haberdar edilmesi hususu, mektubun 6 Ekim tarihli olduğuna göre o meselede gerçekten sadece bir hatanın söz konusu olduğu inandırıcı görünüyor. Franz Joseph pek samimi bir dille II. Wilhelm'e 'sen" olarak hitap ederken, kendi ifadesiyle 'aramızdaki güçlü şahsi ve müttefik bağlarını dikkate alınarak" dostunu durumdan haberdar edilmesini kendine vazife olarak addetmekteydi. Ayrıca Avusturya hükümdarı, II. Wilhelm'in Avusturya'nın siyasetini anlayışla karşılanacağından emin olduğu belirtip, müttefikinin kendisine destek vereceğine dair ümidini dille getirmekteydi. Bu hususta hem İmparatorun samimiyeti, hem iki devletlerin yakınlığı tasvir ediliyordu. Ancak bu belge, aynı zamanda bir nevi 'özür" niteliği taşıyor, zira Avusturya ilhak planlarını aylarca gizli yürütüyordu üstelik mektup, Alman tarafını da bir oldu-bitti durumuyla ortada bırakıyor. Mektupta ayrıca Avusturya'nın Bosna'yla ilgili politikası tarif edildiğinden yazı devrin kabine politikasının önemli bir örneği teşkil etmektedir. Kayser'e 'aziz ve kıymetli dostum" şeklinde hitap eden, 6 Ekim 1908'te Budapeşte'de kaleme alınan mektupta İmparator, Türkiye'de anayasal bir düzenin kurmasına veçhiyle olan gelişmelerinin Bosna ve Hersek'i derinden etkilendiğini belirtmekteydi. İmparator, hükümetinin resmi tavrına uygun olarak Bosna ve Hersek eyaletlerinde mukim insanların uzun zamandan beri bir anayasa arzulandığı, bu arzuların Türkiye'deki anayasal gelişmelerinden sonra daha da arttığını ve ancak bu taleplere cevap verildiğinde İmparatorluğun güney hudutlarında barışın sağlanması mümkün olacağını açıklamaktaydı. Bir anayasanın ilanı için devletin hukuki egemenliği şart olduğundan İmparator, Bosna ve Hersek'i ilan etmek

durumunda kaldığı, Osmanlı tarafına iyi niyetini ispat etmek maksadıyla ise Sancak'tan birliklerini geri çekeceğini açıkladı.[342] Çağrının içeriği Almanya'yı karşılıksız olarak ittifaka çağırırken gerçekten dikkate şayandır: bir yandan ilhakın ana sebebi olarak Türkiye'deki anayasal gelişmeleri gösterilirken 'Panslavizm" ve 'milliyetçilik" faktörleri ancak dolaylı biçimde anılıyor. Hükümdarlar arası münasebetlerinin önemi, dolayısıyla şahsi ilişkilerin uluslararası politikada o devirde halen pek etkin olduğunu göstermektedir. Bu babda dostluk, onur ve kişisel bağımlılık ehemmiyetli noktalardı: mesajın üslubunda İmparatorlar arası kişisel bağlantılarına güçlü vurgu yapılarak, güven, arkadaşlık ve sadakat gibi hususlara atıfta bulunuyor.

Kayser cevabında kendisinden beklendiği gibi ilhaktan dolayı dost İmparatoruna tebrik edip sebeplerini anladığı, ittifakının eskisi gibi sağlam olduğunu vurguladı.[343] II. Wilhelm Avusturya'nın Sancak'tan askeri birliklerini geri çekilme kararını çok doğru bir adım olara nitelendirip, Türkiye'nin böylece hem korunduğu hem güçlendirildiğini ifade etti. Osmanlı İmparatorluğunun varlığının muhafazası ise hem Almanya, hem Avusturya-Macaristan devletlerinin ortak menfaati olarak gösteriliyordu. Karşılıklı mektuplar, hükümdarların kendi kabinelerine karşı konumlarına ışık tutmaktadır. Kabine politikaları ve özellikle dış ilişkileri yürüten hariciye nezaretleri 20. yüzyılın başlarında öbür bakanlıklarına göre oldukça farklı bir yapıya sahiptiler. Umumi olarak asilzadeler bütün önemli mevkilerini ellerinde tuttular, dış politikası aristokrat, dışa kapalı ve tutucu bir politika alanıydı. Genel olarak kendi çevreleriyle muhatap olduklarından diplomatlar ortak bir zeminde buluşup popülizmden ancak aynı zamanda parlamenter hâkimiyetinden uzak daha kolay anlaşmalara varabildiler. Elbette diplomatlar hükümetlerin ve dolayısıyla parlamentolarının direktiflerine uydular, ancak hareket biçimi kendilerine has olduğundan çalışma ve siyaset yapma şekli oldukça farklıydı. Ayrıca özellikle Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi devletlerde, hükümdarların konumu anayasa yapı itibariyle pek güçlüydü ve dışişleri bakanlıkları onların görüşlerini genel olarak dikkate aldılar. Ancak, Almanya örneğinde II. Wilhelm'in örneğinde göründüğü gibi, hükümdarın etkisi bürokratların lehine azalıyordu. Yine de hükümdarların uluslararası politikaya sahip olduğu şahsi etki

[342] PA AA R12929 6 Ekim 1908 A 16400
[343] PA AA R12929 14 Ekim 1908 A 16400 I/6 (ek)

küçümsememelidir, ancak hükümetler genellikle başbakanlar /şansölye ve bürokratlar vasıtasıyla ipleri elde tutmaya başardılar. Hariciye bakanlıkları Bosna ilhak krizinde olduğu gibi kralların görüşlerini raporlar vasıtasıyla şekillenmeye başardığından kendi politikalarını ve etkilerini genellikle problemsiz sürdürebildiler. Erken 20. yüzyılında diplomatiği, 19. yüzyılın kabine politikasını ve üslubunu muhafaza eden, bazen anakronik bir karakteri taşıyan bir alandı. Dış politika, asilzade diplomatlar, parlamenter hükümetler ve hükümdarlar üçgeninde birleşen, oldukça kompleks bir yapı teşkil etmekteydi. Belirtildiği gibi bu özel konumdan dolayı diplomatlar, 'geleneksel ' problem ve krizlerde kabine politikası vasıtasıyla (yani kamuoyu ve iç politikayı kararlarında fazla dikkate almayarak) kendi aralarında çabuk ve yumuşak çözümlere varabildiler. Ancak bu yapı, aynı zamanda büyük riskler taşımaktaydı: Geleneksel yapıya uymayan milliyetçilik ve efkâr i umumi söz konusu olduğunda diplomatlar, bu faktörlerin etkisini ya yeterince önemsemediler veyahut doğan sonuçlarını kontrol edemediler. Bosna ilhak krizi söz konu olduğunda, Balkanlarda hep belirleyici olan milliyetçilik faktörü ortaya çıktı ve olaylar bazen politikacılar ve diplomatların etkisinden uzak kendi iç dinamiğini oluşturdular. Bütün taraflar kompleks ittifaklar sistemin çerçevesine dahildiler, dinamikleri artık kontrol edilmediği taktirde patlama riski oldukça büyüktü ki, sadece altı yıl sonra Birinci Dünya Savaşının arifesinde yaşanan olaylar buna delildir. Almanya'nın Fransa büyükelçisiyle dost olan Rus dışişleri bakanı İswolsky şahsi yakınlığından istifade ederek, krizin tırmanışına engel olabilmek için klasik kabine diplomatiğine göre doğrudan Almanya'ya başvurdu. İswolsky, krizin ortaya çıkışı için Aerenthal ve şahsı hırslarını sorumlu tutup, kendisini ağır biçimde eleştirdi. Bosna ve Hersek eyaletlerinin ilhakı Avusturya tarafından ileri sürdüğü gibi sadece Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında çözülecek bir mesele değildi, Berlin Antlaşması doğrudan ihlal edilmişti ve ancak Antlaşmanın doğrultusunda çözebilirdi.[344]İswolsky bu çerçevede konferans fikrine çok sıcak baktığını ifade etti. Tabii olarak İswolsky bunu şartsız yapmaya hazır değildi: eğer Berlin Antlaşması Bosna ve Bulgaristan'ın statülerini yeniden belirlenmek için ele alınırsa Rusya'nın hareket alanını sinirleyen maddelerin de düzeltilmesi şarttı. İswolsky'nin ima ettiği maddeler Boğazlarla ilgiliydi, Rusya uzun zamandan beri

[344] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16428

Boğazlardan geçiş hakkını kendi lehine çevirmeye çalışmaktaydı. Bütün çekişmelere rağmen İswolsky, Avusturya-Macaristan ile yeniden dostane bir ilişkiyi kurmaya arzu ediyordu ve Habsburg Devletine karşın kin beslemediğini vurguluyordu. İswolsky'ye göre konferans Fransa'da yapılmalıydı ve bütün problemlere çözüm aranmalıydı, buna Türkiye'ye verilecek bir tazminat dahil olmalıydı. Böylece Rusya da Osmanlı Devletini bir tazminata layık gördü, yalnız tazminat ancak maddi biçimde olabilirdi, toprak verilmesi söz konusu olamazdı. Rus dışişleri bakanı barış isteğini ve Almanya ile iyi ve dostane geçinme arzusunu ifade etmekle Almanya-Avusturya-Rusya aralarında sadece bir mutabakat değil, Avrupa'ya barış ve istikrar getirecek bir antantı kastetmekteydi. Bu istek Alman tarafının hoşuna gitmiş olmalıdır, zira Alman İmparator bu girişime destek vereceğini, ancak Rusya'nın İngiliz baskısı altına kalmaması gerekli olduğunu bildirdi.[345] Göründüğü gibi Almanya hem yakın müttefiki olan Avusturya'yı hem de doğu komşusu Rusya'yı razı etmek arzusundaydı, ancak mevcut ittifak sistemine göre bu istek artık gerçekleştirebilecek gibi değildi. Otuz sene evvel Bismarck ustaca ittifak politikasının sayesinde hem Almanya'yı bütün büyük devletleriyle ittifak ya da saldırmazlık antlaşmalarıyla bağlanabildi ve Avrupa devletlerin kendi aralarında Almanya'ya karşı birleşmesine engel oldu. Politika ve özellikle dış ilişkileri elit zümreler tarafından şekillendirildi ve efkâr i umumi mevcut olmasına rağmen henüz tam manasıyla en belirgin faktörü değildi. Yine de 1908 senesine geldiğinde çağ artık değişmeye başlamıştı, altmış seneden beri Kral ve İmparator II. Franz Joseph tarafından beraber tutulan Avusturya –Macaristan İmparatorluğu daha liberal bir görüntüye sahip olmasına ve Macaristan kesimine eşit haklar verilmiş olmasına rağmen Slav milliyetçilik dalgasından tehdit ediliyordu. 1905 senesinde parlamentarizme doğru bazı adımlar atılmış olmasına rağmen Romanov ailesinin hâkimiyeti altında bulunan Rusya henüz otokratik bir devletti, gittikçe yükselen iç siyasi çekişmeleri dış politika sayesinde yumuşatmaya çalışıldı, böylece Panslavizm Rus dış politikasında artık vazgeçilmez bir unsurdu ve bu unsur kendi dinamiklerini oluşturmaya başladı. Rusya ve Avusturya'nın menfaatleri ister istemez birbirlerinin hareket alanlarında ve nüfuz bölgelerinde birbiriyle çakıştı, tarafları gizli antlaşmalar sayesinde, kabine politikasıyla yeniden barıştırmak artık mümkün değildi ve Almanya'nın girişimleri sonuçsuz kalmaya

[345] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16430

mahkûmdu. Bu arada Sırbistan ve Karadağ'da kamuoyu gittikçe Almanya ve Avusturya aleyhine tezahüratlarda bulunup kendi hükümetlerini daha radikal bir pozisyon almaya zorlanıyordu. İstanbul'daki barışçıl mitinglerin aksine göstericiler Avusturya büyükelçilik binasını taşlarla saldırdılar.[346] Alman büyükelçisine şahsi güvenliğini tehdit altında gördüğü taktirde hükümetince ülkeyi terk etme izni verildiğine göre gerginliğin had safhalarda olduğunu düşünebilir, ancak durum zannedildiği kadarıyla kontrolden çıkmamıştı. Sırbistan hükümeti kendi halkının baskısı altında kalıyordu: aslında diplomatik bakımından pek sert olarak nitelendirebilecek notalar halkın çoğu tarafından fazla çekingen olarak değerlendirildiğinden Belgrat'taki Sırp dışişleri bakanlığı kızgın kalabalık tarafından taşlı saldırısına uğradı. Buna mukabil bir heyet hariciye nazırı Milovanovič'e gelip, Sırp milletinin politikasını nefretle kınadığını, daha kararlı adımların atılması Sırp halkının onurunu koruyabilmek için zaruri olduğunu ifade etti.[347] Kompensasyon halk için önemli görünüyordu, diplomatlara göre Sırbistan tarafından verilen kompensasyon isteği daha çok kendi halkını yatıştırabilmek için verilmişti, ancak bu durum toprak taleplerin tamamen hayal ürünü olduğunu anlamına gelmezdi. Viyana'nın hesapları tutmuyordu: tek taraflı hareketini öbür devletlere karşı iç meselesi olarak kabul ettiremedi ve uluslararası tepkiler zannedildiğinden çok daha sert oldu. Osmanlı İmparatorluğunun fiiliyatta artık Bosna üzerinde hak sahibi olmadığı durumu da hukuki bakımından haklarından vazgeçtiği anlamına gelmedi. Avusturyalı diplomatların 1879 tarihli Sancak Konvansiyonunu adeta padişahın Bosna ve Hersek üzerinde hükümranlık hakları bulunmadığı gibi yorumlama çabaları da kabul görmedi. Avusturya'nın Berlin büyükelçisi II. Wilhelm tarafından kabulü sırasında bu iddialar bizzat İmparator tarafından eski belgeler delil olarak göstererek reddedildi. Çünkü Avusturya-Macaristan delegeleri o tarihte Osmanlı meslektaşlarına 331 numaralı bir telgrafı gönderip içinde Bosna-Hersek'in hukuken padişaha bağlı kalacağını beyan ettiler.[348] Avusturya'nın Bulgaristan ile işbirliği içinde bulunmadığı, tam aksine Çar Ferdinand'ın kararının tesadüfen ayni tarihe rast geldiğine dair beyanatları de artık hiç de güvenilir değildi ve Alman müttefiki bile Avusturya diplomatlarının bu sözlerine inanmadı. İki müttefik arasında bir güven bunalımı söz konusu olmazsa dahi

[346] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16438
[347] PA AA R12930 8 Ekim 1908 A 16628
[348] PA AA R12929 8 Ekim 1908 A 16439

Avusturya'nın hareketi örneğin Almanya'nın İstanbul büyükelçisi von Marschall'da derin bir rahatsızlık yarattı, zira Avusturya beynelmilel kabul edilen hukuk kaideleri çiğnemişti. Berlin hükümeti büyükelçisini daha yumuşak bir üslup kullanmaya çağırıp sorunu fazla dramatize etmemeye çalıştı, ancak Bosna krizinin Avrupa barışını tehdit ettiğini besbelliydi.[349] Bosna sorunu beynelmilel sahnesine taşındı ve bütün tarafların ortak bir noktada buluşmaları gerekiyordu. Bahsedildiği gibi bir devlet, sadece kendi menfaatlerini gözetleyerek başka bir devletinin zayıf konumunu fırsat kullanarak tek taraflı bir girişime giremezdi. Hem bloklaşma, hem uluslararası hukuk kaideleri hem de kamuoyu buna engel oldu, bu da klasik kabine politikasının artık eskimiş olduğunu göstermektedir. Ne kadar Bosna ilhak krizi kabine politikasının bir örnek teşkil ediyorsa da işbu politikanın milliyetçilik gibi yeni faktörlerin sayesinde nasıl zorlandığını tasvir etmektedir. Konferans ve tazminat meselesi İngiliz Başbakanı Sir Edward Grey tarafından da krizin büyümesini engelleyebilmek için onaylandı. Umumi barışın koruması için özellikle Balkan devletlerinin askeri bir çözüm arayışına girmemeleri gerekli olduğunu vurgulandı. Konferans, İngiltere tarafından ısrarla savunan, uluslararası meşrululuğunu tekrar oluşturabilmek için en doğru seçenekti. Ayrıca İngiltere, konferansın tertibine kadar Rusya'nın Boğaz meselesiyle ilgili taleplerine karşın kendi politikasına uygun bir çözüm üretmek için zaman kazanabildi. Büyük Britanya hükümeti İngiliz Bahriye Nezaretinin (Admirality) raporuna göre hareket edecekti: Eğer Rusya konferansta Berlin Antlaşması çerçevesinde Bosna'nın ilhakının tanımasına karşılık olarak Boğazlardan geçme izni talep etseydi, İngiltere bu hakkı bütün denizci uluslarına tanıma lehine girişim yapacaktı. Bu formül hem Osmanlı tarafı için kabul edilebilirdi hem de uluslararası denge'yi sağlayacaktı. Ancak, o taktirde Doğu Akdeniz'de konuşlandırılan İngiliz savaş gemilerinin sayısı arttıracaktı ve bu durum bir silahlanma yarışmasını provoke edebilirdi.[350] Alman gözlemciler tarafından vurgulandığı gibi, İngiltere ve Rusya müşterek Bosna'nın ilhakına karşı çıktılar, ancak bu işbirliğinden bir ittifakının doğması Boğaz sorunundan dolayı pek mümkün görünmüyordu. Berlin Antlaşmasına dahil olan tüm devletlerin konferans fikrine sıcak bakmalarının nedeni sadece dengelerin yeniden oluşturulmasından ibaret değildi, nasıl Rusya Boğaz meselesi krizin sayesinde gündeme getirmeye çalıştıysa, kimi başka

[349] PA AA R12930 9 Ekim 1908 A 16579
[350] PA AA R12930 9 Ekim 1908 A 16580

devletler de hoşlarına gitmeyen hükümleri sorgulanmaya başladılar. İtalya Adriyatik Denizinde nüfuzunu genişletmek arzusuyla Avusturya'dan ilhakının tanınmasına karşılık olarak Berlin Antlaşmasının 29. maddesinden kaynaklanan, Avusturya'ya Karadağ ve Sancak bölgesinde ekonomik ve altyapı garantileyen haklarından feragat edilmesini arzuladı.[351] Bu istek, İtalya'nın Sancak Demiryolu meselesinde savunulan tezinden vazgeçmediği, Adriyatik Denizini tamamen İtalyan etki alanı olarak görmeye arzulandığı kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak konferans fikri ilhakın ilanından sadece bir hafta sonra prensip olarak müşterek bir çözüm yolu kabul görmüş, ancak İngiltere ve Fransa Rusya'nın Boğazlarla ilgili isteklerine hiç de sıcak bakmadılar. İswolsky onları soğutmamak amacıyla bu aşırı isteğinden tamamen vazgeçmemekle beraber bunu arka plana koyup, Rusya'nın Türkiye'ye maddi bir tazminatın tanıtılması ile Karadağ'a bazı imtiyazların verilmesiyle yetinebileceğini ima etti. Böylece Avusturya ve Almanya için pek arzulanmayan bir durum şekillenmeye başladı: Rusya, Büyük Britanya ve Fransa aynı safta birleşip konferansta birbirlerine destek olabilirdi. Binaenaleyh İswolsky, Rusya'nın çıkarlarını savunacağını ancak kesinlikle savaşı istemediği, Avrupa'da denge ve barışın yeniden sağlamak istediğini tekrar etti. Rusya öbür Büyük Devletleri gibi durumun kontrolden çıkmasını istemiyordu, ancak bu isteğin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği 20. yüzyılın başında artık sadece devlet adamlarının ellerinde değildi. Milliyetçi akımlar ve aşırı istekler kamuoyunu şekillendirmeye başladı, Sırbistan ve Karadağ gibi küçük devletler ise vatandaşları tarafından savunulan milliyetçi ve radikal akınlara karşı dayanamayıp askeri bir maceraya girişebilirdi ve dengelerin alt üst olmasına sebep olabilirdi. Büyük Devletler böylece kendi menfaatlerini dikkate alıp, bu hareketleri kanalize ve pasifize etmeye gayret ettiler. Konferans önerileri artık ilgili devletler tarafından daha makul bir seviyede gelmeye başladı, Rusya görünürde Boğazlar meselesinden vazgeçmiş görünüyordu, İngiltere, Yunanistan krallığını Girit meselesini gündeme getirmemek için uyarıyordu, dengelerin ve barışın koruması öncelikliydi. Barış ve istikrar isteği bir tarafa, Rus dışişleri bakanı İswolsky Boğaz meselesini tamamen gündemden çıkartmak arzusunda değildi ve meselenin konferansta ana madde olarak olmazsa dahi dolaylı ele alınacağını

[351] PA AA R12930 10 Ekim 1908 A 16569

ummaktaydı.[352]Bosna-Hersek'in ilhakı tanıtabilmek için Avusturya Sancak'taki haklarını feragat etmekle beraber Karadağ'daki imtiyazlarından da vazgeçmeliydi, konferansın ana hedefi ise Avusturya-Rusya ilişkilerini tamamen kopmaktan kurtarılıp Balkanlardaki istikrarı ve barışını garantilemekten ibaretti.[353] Avusturya-Macaristan prensip olarak bir konferansa sıcak bakmıyor değildi, ancak Aerenthal ucu açık müzakerelere girme olasılığı kesinlikle kabul edilmez olarak nitelendirdi: konferansın programı daha evvel kesin çizilecekti ve Avusturya devletinin Bosna-Hersek üzerinde hükümranlık hakkı tartışma konusu haline getirilmeyecekti.[354] Avusturya elbette bazı tavizler vermeye hazırdı ama tek taraflı hareketini, uluslararası hukukla ne kadar bağdaştırılmaz olursa olsun kesinlikle muhafaza edecekti. Bu kesin tavır Bosna-Hersek'in ilhakının Avusturya için stratejik ve siyasal bakımından adeta hayatı önemi taşıdığını ortaya koymaktadır. Avusturya'nın bu tutumu Osmanlı Devleti dahil bütün büyük devletlerce anlayışla karşılandı, zira ilhak tartışma konusu olsaydı Avusturya edinmiş olduğu bütün prestijini kaybedebilirdi.[355] Aynı argümanı Osmanlı hariciye nazırı Tevfik Paşa'ya karşı da kullanan Avusturya-Macaristan, beklenmedik bir taleple karşılaştı: şayet Osmanlı Devleti Bosna'nın ilhakını tanısaydı, Osmanlı Devletinin bazı borçlarını da üstlenmeliydi.[356]Mantık şuydu: Bosna-Hersek'te Osmanlı Devletine ait olan bazı müessese ve araziler bulunuyorlardı ki bunlar 1878 yılında Avusturya'ya geçti. Eğer bu gayrimenkullar Viyana'nın ellerinde kalsaydı, Osmanlı Devleti de maddi bir tazminat başvurusunda bulunabilirdi. Viyana bu talebi reddedip, haklı sebeplerin mevcut olmadığını ileri sürdü. Osmanlı Devletiyle sorunları çabuk aşabilecek bu formülün reddetmesinin altında muhtemelen Avusturya'nın hâkimiyetinin meşruluğunun sorgulanabileceği korkusu yatmaktaydı. Ara yol bulamayınca, Avusturyalı tüccarları sonucuna katlanmak zorundaydı: boykot tüm şiddetiyle devam etmekteydi. Bu arada Avusturya-Macaristan'ın yaşlı İmparatoru Franz- Joseph, şahsen konferans fikrine pek sıcak bakmamasına rağmen barışı korumak için buna hazır olduğunu belirtir, katiyen Sırbistan ile savaşa girmeye arzulanmadığını ifade etti.[357] Alman büyükelçisine verilen ifadesinde İmparator ilhakı tekrar Bosna-Hersek'e anayasa

[352] PA AA R12930 13 Ekim 1908 A 16761
[353] PA AA R12930 11 Ekim 1908 A 16641
[354] PA AA R12930 11 Ekim 1908 A 16667
[355] PA AA R12930 13 Ekim 1908 A 16800
[356] PA AA R12931 16 Ekim 1908 A 17066
[357] PA AA R12931 17Ekim 1908 A 17147

verme gerekçesiyle ile Sırp milliyetçilik faaliyetlerinin son verme ihtiyacı ile haklı kılmaya çalıştı. İlhaka müteakip ilk haftalarda cephelerin katılaştığı, tarafların gittikçe daha esnek bir tutum sergilediği belli oldu.

Avusturya ve onu destekleyen devletler konferansı ancak mevcut durumuna hukuki geçerlik kazandırmak için destek verirken, Osmanlı Devleti için ancak bir maddi tazminata onay vermeye düşünüyorlardı ki, bu bile tartışılıyordu. Balkan devletlere toprak vermek suretiyle bir tazminat verme fikrine pek sıcak bakılmadı, ancak Rusya konferansa iştirak etmek için bunu şart koşturdu. İswolsky'ye göre Sırbistan hariç bütün Balkan devletleri doğrudan ilhaktan faydalandılar: Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i alıp aslan payını kendine sağlamıştı, Osmanlı Devletine ise Yenipazar Sancağı üzerine hükümranlık hakları geri verilecekti.[358] Bulgaristan tam bağımsızlık ile Rumeli-i Şarkı'yı kazanırken, Yunanistan'a yakın zamanda Girit'in verilmesi muhtemeldi. Bunu dikkate alınarak, Sırbistan'a tazminat olarak en azından ufak bir karış Bosna toprağı verilmeliydi. Eğer Sırbistan'a hiçbir tazminat verilmezse, merkum ülkede daima bir düşmanlık ve hoşnutsuzluk havası esecekti ki bu durum uzun vadede ciddi bir savaşın çıkmasına sebep olacaktı. Bugünkü perspektifte değerlendirildiğinde, İswolsky'nin haklı olduğunu rahatça söylenebilir, zira Bosna'daki Avusturya hâkimiyetine karşı oluşturulan kın ve nefret, Sırp milliyetçi cemiyetlerinin güç kazanmasının sonucu olarak 1914 yılında meydana gelen Saraybosna suikastına yol açtı. İswolsky'nin sürdürdüğü siyasetin dikkat çekici başka bir husus, Almanya ile uzlaşma isteğidir. İswolsky daima Almanya'yı, sadece Avusturya'yı desteklemekten ziyade, Bismarck devrinde olduğu gibi bir uzlaşmacı rolüne girmeye davet etmeye çalıştı, ancak mevcut bloklaşma durumuna göre bunun gerçekleştirilmesi artık mümkün değildi. Avusturya diplomatlar arasında taslak halinde dolaşılan konferans önerilerinin bir kısmı İswolsky tarafından katiyen reddediliyordu. Özellikle Sırbistan'a 'Bosna-Hersek sınırın yakınlarında" toprak vermeye öngören konferans taslağının yedinci maddesi Avusturya için kabul edilmezdi ve bu şartların altında konferansa katılamazdı. Fransa'nın girişimi üzerinde bu öneri değiştirildi ve daha muğlâk bir ifade kullandı, ancak bu şartlar bile Avusturya için kabul edebilir değildi. Türkiye ile Avusturya arasındaki müzakereler de benzer bir şekilde kilitlenmişti. Avusturya-Macaristan Osmanlı Devletinden ilhaka karşı iletilen

[358] PA AA R12931 17Ekim 1908 A 17158

protestosunu geri alınmasını talep etti, ancak karşılığında bir şey verilmeyince sert bir direnişle karşılandı.[359] Ayrıca Babıâli yapılacak bir konferansta Bosna-Hersek sorununu programa dahil etmek istemeyip, bu sorunu Avusturya ile ikili görüşmelerde çözmeye talep etti, konferansta sadece Bulgaristan meselesini tartışmaya hazırdı. Avusturya-Macaristan bunu kabul edemedi, çünkü Osmanlı tarafı protestosunu geri çekemediğinden Avusturya, Bosna üzerinde hükümranlık haklarını tehlikede görüyordu, kısaca durum kilitlemeye doğru gidiyordu. Boykotaj hareketi Avusturya-Macaristan'daki kamuoyunu ve iktisadi çevreleri son derecede rahatsız edip, bir antlaşmaya varma imkânını zayıfladı. Aerenthal buna karşın Almanya'dan destek bulmaya çalışıp, aynı zamanda Osmanlı devlet adamlarının sağduyularına hitap etti, aksi taktirde çözüm mümkün olmayabilirdi ve uluslararası gerginliğinin artması muhtemeldi. Osmanlı Devlet adamlarının kamuoyu baskısı altında bulunduklarından Avusturya, onlara yazılı bir metnine gerek duymadan Bosna-Hersek'in ilhakı tanıma fırsatı vermeye hazırdı, buna karşın Avusturya, Sancak'ın Osmanlı karakterini herhangi bir Balkan devletinin müdahalesine karşı korumaya hazırdı.[360] Ancak, böyle bir antlaşma gene kamuoyu baskısından dolayı gerçekleştiremedi. Şayet, ilhak sadece otuz seneden beri var olan halının pekiştirilmesi teşkil ettiyse, Osmanlı kamuoyunun tepkisinin nedenleri üzerinde durmakta fayda vardır. Öncelikle belirtmelidir ki, Bosna-Hersek eyaletlerinin Osmanlı Devleti ile münasebetleri devrin iletişim durumunu göz önünde alarak hiç bir zaman tamamen kesilmedi. Orada bulunan Müslümanlar Osmanlı kamuoyunda en azından Bulgaristan emaretinde mukim olan ahali-i İslamiyesi kadar ilgi gördü ve ahvalleri hem basın tarafından hem devlet makamlarca yakından takip edildi. Ayrıca kimi öğrenciler ve özellikle medreselerde okumak isteyen Boşnak müstakbel din adamları eğitim için Osmanlı Devletine uğrayıp memleketlerine döndükten sonra da bağlantıları sürdürdüler. Aynı zamanda göç ve bundan doğan ve canlı kalan ailevi ve ticari bağlantılar unutulmamalı. Nasıl olursa olsun, duygusal bağlantıları bir tarafa Osmanlı kamuoyunun infiali ilhakın sayesinde artık vazgeçilmez olarak kaybedilen toprakların üzüntüsünden yanında özellikle Avusturya'nın tek taraflı ve hukuku çiğneyen davranışından kaynaklandığını söylenebilir. Tevfik Paşa bizzat bu görüşü savundu, kamuoyunun şiddetli protestolarının nedenini soran Alman

[359] PA AA R12931 17 Ekim 1908 A 17178
[360] PA AA R12931 19 Ekim 1908 A 17255

büyükelçisine, eğer Avusturya ilhakı yapmadan evvel Osmanlı Devletiyle müzakerelere girip hukuki bir antlaşmaya varmış olsaydı tepkinin öyle bir hale varılacağını sanmadığını ifade etti.[361] Tevfik Paşaya göre çözüm oldukça kolay olabilirdi: Avusturya-Macaristan Yenipazar Sancağını tahliye edip karşılığında Bosna-Hersek eyaletlerinin kendisine verilmeyi talep etseydi hem hükümet hem halk bunu kolayca kabul edebilirdi. Halkı kışkırtan ve çözümü engelleyen faktörü, hukuku hiçe sayan, Osmanlı Devletini ve tebaasını ile yeni meşrutiyet rejimine karşı de hakaret edici bir nitelik taşıyan, kendi üstünlüğünden emin olan Büyük Devlet anlayışıydı. Aynı zamanda Avusturya, ne Osmanlı kamuoyuna ne de devlet adamlarına, ilhakın sadece kısa vadeli bir politikanın soncu olduğunu inandıramadılar. İlhakın ne zamandan beri planlandığına dair soruya ise şifreli bir belge açıklık getirmektedir. Avusturya'nın İstanbul büyükelçisi de Pallavičini, Alman meslektaşına verilen bilgiye göre Kont Aerenthal, kendisine Eylül ayın ortasında bir yönerge göndererek, Bosna'nın olası ilhakı hakkında büyükelçisinin fikrini sordu. Büyükelçi ise bunun feci sonuçlar doğurabileceğini belirterek karşı çıkmıştı. Buna karşılık Eylül sonunda ikinci bir telgraf geldi: Aerenthal ilhakın artık kesin olduğu, kendi büyükelçisinin karşı çıkmamasını emretti.[362] Bulgaristan'ın istiklaline dair Alman büyükelçisine bilgi verilmedi, ancak kendi fikrine göre Aerenthal bu plana Budapeşte'de Bulgar yetkililerle yapılan bir görüşmesinde onay verdi.

Her şeye rağmen Ekim 1908 sonlarına doğru Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında bir anlaşmaya varmak amacıyla gizli görüşmeler yürütülmekteydi, ancak problem sadece iki devlet ile alakalı değil, bütün Büyük Devletlerin çıkarlarını etkilediğinden dolayı müzakereler ağır ağır yürüyordu.[363] İngiltere, 1904'te Fransa ile bir ittifaka girmekle güç dengesinde geleneksel uzlaştırıcı rolünü fiiliyatta terk etmiş olmakla beraber yine de güçler dengeyi sağlamak amacıyla hem Almanya, Avusturya ve Türkiye nezdinde girişimlerde bulundu. İngiliz büyükelçisinin Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından kabulü sırasında İngiliz diplomat, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmekle Türkiye'de kurulan yeni meşrutiyet rejimini zayıflattığı, bunun meşrutiyet taraftarı olan İngiliz kamuoyu tarafından hoş görmediğini belirtti. İmparatorun cevabı

[361] PA AA R 12931 16 Ekim 1908 A 17280
[362] PA AA R 12931 16 Ekim 1908 A 17281
[363] PA AA R 12931 30 Ekim 1908 A 17300

ilginçtir ve Meşrutiyetin ilanının ilhak'ta belirgin bir rolü oynadığını açıkça ortaya sermektedir: İmparatora göre Türkiye'de meydana gelen değişikliklerden dolayı Avusturya bu adımı atmak zorunda kalmıştı. Hatta İmparator, Meşrutiyetin ilanını ilhak kararının ana sebebi olarak gösterdi.[364] Bundan hareket ederek, Panslavizm'inin ilhak kararı için fevkalade önem taşıyan bir faktörü olmakla beraber Meşrutiyetin ilanının zannedildiğinden daha önemli bir olgu olduğunu söylenebilir. Bu sonuç, Bosna'nın konumu hakkında bazı gerçekler ortaya çıkartıyor. İlhak herhalde sadece 'otuz seneden beri var olan fiili durumunun ' pekiştirilmesi değildi. Avusturya'nın Bosna'yı artık hukuken de kesin olarak kendisine bağlama arzusuna değinmişti. Bu istek, Habsburg Devletinin, Osmanlı Devletinin Meşrutiyet sayesinde kendini toparladıktan sonra, herhangi bir Osmanlı talebinin önünde geçmek için davranmış olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Öbür taraftan Osmanlı Devleti Meşrutiyetin ilanından sonra siyasi çekişmelerden dolayı yıpratıldı ve fırsatı bilen devletler bundan faydalandılar. Ayrıca, Bosna'nın o kadar uzun bir müddetten sonra tekrar Osmanlı Devletine bağlama olasılığı sorgulanabilir. Gerçek şuydu, belki Bosna'nın tekrar Osmanlı Devletine geçme olasılığı yoktu, ancak Bosna'nın, henüz Habsburg Devletinin ayrılmaz bir parçası olmadığını de açıktı. Müslüman nüfuzunun Osmanlı Devletiyle münasebetleri ve padişahın hükümranlık hakları ile Sırp-Ortodoks ahalisinin Sırbistan Krallığı ile bağlantıları Avusturya'nın konumunu sarsmaktaydı. Meşrutiyet bu önerinin hukuki zemini teşkil ediyordu. Sırp tarafı ise Bosna'dan biraz toprak alma arzusundaydı ve bunun karşılığında Avusturya ile olumlu ilişkilerinin doğacağını dile getirdi. Avusturya yönetimi ve özellikle Kont Aerenthal öyle bir formüle hiç de sıcak bakmadı, onun amacı Sırbistan ile uzlaşmak değildi, kendisine göre Sırbistan Habsburglar için büyük bir tehditti ve bu tehdidin önüne geçmek için tek bir yol vardı: Sırbistan yok etmeliydi! Sırbistan'ın korkularının 'paranoyak" olmadığını gösteren bu anlayış, Aerenthal tarafından Alman bir diplomatla yapılan bir görüşmede dille getirildi.

Aerenthal'a göre ' Sırp yuvası tamamen yıkılmalıydı", Avusturya-Macaristan'a dahil edilmeyecek Sırp toprakları ise Bulgaristan'a verilecekti.[365] Avusturya etnik bakımından homojen bir komşu yaratmak arzusundaydı, Bulgaristan'a

[364] PA AA R 12931 30 Ekim 1908 A 17310
[365] PA AA R 12931 20 Ekim 1908 A.S. 1582 Nr. 285

sadece Bulgar hududuna yakın, Bulgarca konuşan insanların mukim olduğu eski Sırp topakları verilecekti. Bu politika riskliydi, zira böylece Habsburg İmparatorluğuna sayı bakımından Macarlara ve Almanlara yakın bir Slav nüfusu katmış olacaktı. Bu sorunu çözmek amacıyla siyasi fikirler mevcuttu, bu fikirler Bosna'nın ilhakı için de belirgin bir rol oynadı ve Habsburg yanlısı Hırvat milliyetçilerinin düşüncelerine yakındı. Avusturya ve Macaristan'ın yanında üçüncü, Slav bir krallığı Habsburg bünyesinde oluşturulacaktı, İmparator Avusturya ve Macar tacının yanında bir de Slav tacını kabul edecekti ve böylece Habsburg İmparatorluğunun bünyesinde birleştirilen Güney Slavlar İmparatora sadık kalmak şartıyla milliyetçiliğe gerek duymadan amaçlarına kavuşturulmuş olacaktı. Projenin gerçekleştirebilirliği milliyetçilik çağında bugünkü bakış açısıyla şüpheli görünüyor, ayrıca Çek ve Polonya milliyetçiliğin önünü nasıl kesileceğine dair cevap verilmiyordu, ancak bu girişim devrin şartlarına göre tamamen hayal ürünü olarak değerlendirilmezdi.

Bosna'nın ilhakı ve Bulgaristan'ın istiklali için verilen destek bu şartların altında değerlendirildiğinde, bunların Avusturya'nın Balkanlar politikasının doğal bir parçası olduğu anlaşılıyor ve Avusturya'nın, Balkanları tek başında yönetme arzusunu açıkça gösteriyor. Bunu klasik emperyalist politikası mı yoksa zaruri bir adım olarak değerlendirmek pozisyona bağlı; Sırbistan ve Osmanlı Devleti için bu politika uzun vadede Balkanlardan silme anlamına gelip hayati bir tehlike olduğundan doğal olarak direnişle karşılandı. Milliyetçilikle boğuşan Avusturya-Macaristan ise çok uluslu yapısının sayesinde kırılmamak için bu siyaseti yürütmeye kendini mecbur gördü, ancak Panslavizmin'in kaynağı olan Sırbistan'ı kuruttuktan sonra milliyetçilik hareketleri kanalize edilebilirdi ve İmparatorluğun geleceği güvence altına alınabilirdi. Avusturya basını de bu siyasetin doğrultusunda hareket etti: Sırbistan ve Karadağ'ın birleşmesini önleyebilmek için Yenipazar Sancağının Osmanlı karakteri savunmalıydı ve Osmanlı tarafına gereken destek verilmeliydi, bu şekilde kamuoyu henüz gizli olan Türk-Avusturya pazarlığına hazırlanacaktı. Avusturya askerleri Sancak'ı tahliye ettikten sonra Sırp ve Karadağlı çetelerinin saldırıları Türk varlığını tehdit edebilirdi, Avusturya bunun önüne geçmeliydi. Eğer Osmanlı Devleti Yenipazar'ı kaybederse, Karadağ ve Sırbistan'ın birleşmesi mümkün olabilirdi, zira artık müşterek bir hudut mevcut olacaktı

ve Sırbistan denizlere açılacaktı.[366] Karadağ'ı Sırbistan'dan uzak tutma girişimi ve devam eden boykotaja rağmen Osmanlı Devletine verilen desteği bu şekilde değerlendirmelidir.

Askeri bakımdan dağlı yapısından dolayı zor savunabilen Sancak, ileride Avusturya tarafından bilinçli olarak bir 'casus belli" konuma getirilmeye çalışıldı: olası bir Sırp-Karadağ taarruzunda Avusturya askerleri Sancak demiryolunun sayesinde Bosna hududuna nakledip bölgeyi savunabilirdi, orada Sırp güçleri bağlandıktan sonra Avusturya orduları doğrudan Belgrat'ı saldırıp istenilen emellerini gerçekleştirebilirdiler. Birinci Cihan harbinin başında Sırp-Avusturya savaşı de bu çerçevede değerlendirmelidir: saldırı planları ile politik hazırlıkları çoktan mevcuttu, bu şartlarla beraber değerlendirildiğinde Sırp milliyetçiliğinin yükseltmesi Avusturya'nın işine gelmiyor değildi.

Osmanlı tarafı konferans tartışmalarda Bosna ve Bulgaristan sorunlarının yanında muhakkak yıllardan beri Osmanlı Devletini rahatsız eden Makedonya sorununu de taahhüt altına almaya arzulamaktaydı, bu babda yabancı devletlerin iç işlerine karışma girişimlerinin önüne geçmeye de arzulamaktaydı. Meşrutiyetin ilanından dolayı Bosna ve Bulgaristan'ın statüsünü belirleyen Berlin Antlaşmasının 23. ve 61. maddeleri fonksiyonlarını yitirmişti: ancak Osmanlı Devleti bunları tartışma dışı bırakıp, dolaylı olarak Bulgaristan'ın bağımsızlığını ile Bosna'nın ilhakını tanımaya hazırdı.[367] Karşılığı olarak Tevfik Paşa hem Avrupa'daki Osmanlı toprakları için garanti, hem yabancı devletlere Osmanlı iç işlerine karışma ihtimalini veren bazı hükümlerin kaldırılmasını talep etti. Bu istekler aslında Avusturya'nın vermek istediği taahhütlerden pek uzak değildi, ne var ki, bu hususların güç dengeyi dikkate alınarak, öbür Büyük Devletlerine kabul ettirmek pek zordu. Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devletindeki iç siyasi dengeleri dikkate alarak daha önce Bosna'nın ilhakına dair yazılı bir beyanat istememesine rağmen Viyana hükümeti verilen taahhütleri o kadar hassas bir konuda yetersiz görüp artık gizli de olsa somut garantiler talep etmeye başladı, karşılık olarak Osmanlı tarafına da yazılı garantileri vermeye hazırdı. Sadrazam Kamil Paşa pek

[366] A.B.'nın bugünlerde Karadağ'a Sırbistan'dan ayrılması için verilen desteği bu tarihi arkaplanıyla değerlendirmelidir, zira Karadağ tamamen bağımsız olduğu taktirde Sırbistan tekrar doğrudan deniz bağlantıdan mahrum kalacaktır.
[367] PA AA R 12931 21 Ekim 1908 A 17406

temkinli yaklaşmaktaydı: çabuk bir çözümü arzulanmasına rağmen, halkın buna müsaade etmeyebileceğini belirtti. Alman diplomatlara göre Kamil Paşa halktan ziyade aslında ITC'yı ve büyük nüfuzunu kastediyordu.[368] Ancak bir kere daha Bosna krizinde kamuoyu faktörünün önemi ortaya çıktı.

ITC'nın boykotaj ve protestolardaki gerçek rolü ve nüfuzu daima gizemli bir faktör olarak karşımıza çıktığından bu konuya değinmekte faydalı vardır. Yazışmalardan anlaşıldığına göre ITC'nın yerel şubeleri ve Selanik merkez şubesi boykotaj'ı organize edip protestolarda gerçekten belirgin bir rolüne sahipti. Üstelik ITC' ye yakın gazeteler boykotaj'ı desteklenir mahiyette ateşli haber ve makaleleri yayınlamaktaydı. Ancak bu hareketi tamamen ITC' ye mal etmek pek doğru görünmemektedir. Komite'ye çok yakın olmayan gazetelerde de (örneğin Sabah ve Volkan gazeteleri) boykotajı yürekten destekleyen makaleler çıktı ve boykotaj fikri aşıp milli iktisat düşüncesine kadar genişletildi. ITC kıvılcımı atmış olsa dahi olayların kısa zamanda kendi dinamiğini oluşturduğunu unutmamalıdır. Aynı zamanda yabancı diplomatlar ITC'nın hükümet ve kamuoyu üzerinde sahip olduğu etkisini gerçekte olduğundan fazla değerlendirdiler: Kasım ve Aralıkta yapılan seçimlerde de komite beklenen başarıya ulaşamadı.[369] Meclis başkanı Berat mebusu İsmail Kemal Bey, hatıralarında ITC'nin boykotajı bilinçli olarak kendi menfaatleri, yani Türkleştirme ve tek başına iktidara sahip olma hedefleri için kullandığını savundu. Ancak öyle bir politikasının 1908 yılında mevcut olmadığına göre ve İsmail Kemal'in Arnavut milliyetçisi olduğuna göre bu görüş daha çok kendini haklı çıkartmak için ileri sürüldüğü gibi görünüyor.[370]Yine de Alman diplomatlar Avusturyalıları yazılı beyanat isteğinden vazgeçirmeye çalıştılar, çünkü Osmanlı kabinesi bu isteği yerine getirilseydi halkın infialinden dolayı istifa etmek zorunda kalabilirdi.[371] Osmanlı kamuoyunun daha fazla hoşnutsuzluğa kapılma durumunda savaş fikri bile tekrar gündeme gelebilirdi, diplomatlara göre Türkler yapılan silahlanma ve orduyu modernleşme faaliyetlerden dolayı silahlı kuvvetlerine yönelik güven duygusunu yeniden kazanmıştı.

[368] PA AA R 12931 21 Ekim 1908 A 17407
[369] Ahmad, s. 65
[370] İsmail Kemal Bey, **The memoirs of İsmail Kemal Bey,** 1. baskı, Londra: Constable, 1920, s. 319
[371] PA AA R 12931 21 Ekim 1908 A 17414

Avusturya-Macaristan gizli de olsa yazılı bir beyanat istemekle başka bir gerçeği de unuttu: Osmanlı Parlamentosunun buna onay vermesi gerekiyordu.[372]

Macar Parlamentosu ise bazı anlaşmasızlıklarına rağmen Aerenthal'in politikasını onayladı ve Bosna siyaseti Macar istekleriyle uyumlu olarak değerlendirdi. Nüfuzlu Macar politikacı von Rakovszky konuşmasında özellikle güç dengelerine ve dış politikaya işaret ederek ilhakı zaruri ve doğru bir adım olarak nitelendirdi. Kendisine göre 1907 Reval kentinde İngiltere ile Rusya arasında teşkil olunan antant Avusturya'nın Balkanlardaki konumunu zayıflatmaya yönelikti. Dengeleri tekrar yerine oturtmak maksadıyla Bosna-Hersek'in ilhakı ile Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı kaçınılmazdı.[373] Aynı zamanda konuşmacı Meşrutiyetin sayesinde Balkanlarda istikrarın sağlanmış olduğunu savundu. Bu konuşma dikkate şayandır, çünkü Avusturya ile Macaristan arasında ilhaka yönelik halen var olan anlaşmasızlıkları büyük ölçüde yatıştırılmış görünüyor. Daha sonra söz alan delege von Szemere, Aerenthal'in Sırbistan'a yönelik saldırgan dış politikasını savunmakla bazı Macar politikacılarının da Sırbistan'ın yok edilmesi ve Güney Slavların ekseriyetini İmparatorluğun bünyesine katmaya desteklediği görünmektedir. Von Szemere, Sırbistan'ın Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesi ile bazı Sırp topraklarının Bulgaristan'a verilmesi savunmaktaydı.

Macaristan'da mevcut olan Slav korkusundan dolayı bu görüş pek ilginç görünüyor, çünkü Habsburglara bağlı olan Slavların Macarlardan da toprak isteme ihtimali vardı. Oturumda ayrıca Avusturya'nın Berlin Kongresini yeniden belirlemek için düzenleyebilecek bir konferansta- şayet yapılacaksa- ilhak konusunu gündeme getirmeye reddettiğini tekrar vurgulandı. Böylece konferans fikri fiiliyatta bir çıkmaza girdi ve kimi devletlerin girişimlerine karşın adeta ölmüştü. Gizli bir belgenin içeriğine göre Osmanlı hükümeti de artık bir konferanstan bütün ümidini kesti. 22 Ekim 1908 tarihinde akşam saatlerinde Sadrazam Kamil Paşa, Alman büyükelçisi von Marschall'a, Osmanlı hükümetinin konferans programına yönelik herhangi bir karar verilmeyeceğini bildirdi, zira ihtiyacı kalmamıştı.[374] Avusturya'nın istekleri Türk tarafı için kabul

[372] PA AA R 12931 22 Ekim 1908 A 17432
[373] PA AA R 12931 22 Ekim 1908 A 17435
[374]PA AA R 12931 22 Ekim 1908 A 17467

edilmez olduğundan ne Osmanlı Devleti ne Avusturya-Macaristan konferansa katılacaktı, Avusturya katılmıyorsa Almanya da katılmayacaktı ve konferans fikri artık sadece hayalden ibaretti. Kamil Paşa, kendisinin ve kabinesinin Meclise karşı sorumlu olduğu, konferanstan evvel Bosna'nın ilhakını tanımak anayasal bir hükümete yakışmadığını ve bunun mesuliyetini halka ve meclise karşı üstlenmeyeceğini sert bir dille vurguladı.

Göründüğü gibi Meşrutiyet, meclis, halk ve kamuoyu artık boş laflar değildi ve Osmanlı politikasında belirgin faktörlerdi. Belli ki, Avrupa devletleri bunu kabullenmeyi bir tarafa, gerçekleri anlamakta bile güçlük çektiler. Kendi memleketlerinde ancak yavaşça ilerleyen ve Almanya ile Avusturya gibi ülkelerde hükümdarların etkisine karşı bazı alanlarda halen pek sınırlı olan parlamentarizminin medeni ve eşit bir devlet olarak zar zor kabul ettikleri Osmanlı Devletinde de artık geçerli olmasını pek hazmedemediler. Tarihçi Hobsbawn tarafından belirttiği gibi Osmanlı Devleti farklı dini ve kültürel yapısından dolayı 'Avrupa" anlayışına pek sığmadı, ancak '*meydan muhaberelerde zafer kazanma kabiliyetine sahip kuvvetli ve düzenli piyade alaylarına sahip olduğundan"* Avrupa Devletleri Osmanlı Devletini de bir noktaya kadar 'medeni" olarak kabul etmek zorundaydılar.[375]

Bosna-Hersek meselesinin havada kalma durumu Osmanlı Devleti için Kamil Paşaya göre sorun değildi, çünkü Avusturya'nın bunu öbür devletlere karşı muhafaza edemeyeceğini farkındaydı. Bosna sorununun bir konferansta çözülmemesi aynı zamanda Bulgaristan meselesinin çözülmemesi anlamına geliyordu. Eğer Bulgaristan el koydukları Osmanlı demiryolları ile verilmesi yükümlü olduğu haracı için tazminat verilmeye hazır değilse Osmanlı Devleti Avrupa devletlerini sadece bunun için bir konferansa çağrılacaktı, çözüme varılmıyorsa Osmanlı Devleti savaşa hazırdı ve diplomatik alanda harcanan zaman diliminde ordusunu savaşa hazır durumuna getirebilirdi. Bu tehditlerin boş laftan ibaret olmadığını belliydi ve bütün dengeleri yıkabilecek bir Balkan savaşının çıkmasına mani olmak için Bosna ve Bulgaristan sorunlarına çözüm bulmalıydı. Sorun devletlerin isteksizlerinden ziyade bloklaşma ve

[375] Hobsbawn, s. 28

birbirlerinin hayati alanlarında çakışan menfaatlerinden ibaretti.[376] Bosna- Bulgaristan-Makedonya üçgeni ise hem Osmanlı Devleti, hem Rusya hem Avusturya-Macaristan için vazgeçilmez bir alandı. Almanya, Fransa, İngiltere gibi devletler ise müttefiklerinin yanlarında yer almak zorundaydılar. Güç dengesi ancak bütün tarafların eşit güce sahip olduğu, birbirinin hayati konumlarının tehdit altında olmadığı taktirde sağlanabilir, ancak 20. yüzyılın başından beri yapılan ittifaklar ve bloklaşmayı dengeyi sarstı. İki kutuplu güçler sistemde olduğu gibi dengeyi yeniden sağlayabilecek süper güçler mevcut değildi, ilhak krizi artık birbirinin menfaatlerini tehdit eden Büyük Devletlerini çatışma noktasına yakın getirdi.

10.2 Krizin Tırmanışı

Konferans önerisi artık gündemde olmadığından birçok devlet adamı gerginliğin önüne geçmek için çeşitli çözüm yolları aramaya başlayıp farklı konferans önerileri bile teşvik etmeye çabaladılar, ancak hiçbir çaba istenilen sonucu getirmedi. Boykot hareketi bütün şiddetiyle devam ederken, Avusturya- Osmanlı ilişkileri bir türlü düzeltemedi, Avusturya'nın Sırbistan'a ve Rusya'ya karşı sergilediği katı tavrı ise ortamı yatıştırmak için pek elverişli değildi. Bosna'dan da sorumlu olan Avusturya parlamentosunun dış ilişkiler komisyonu Bosna-Hersek için gerekli ödemeleri bütçesine dahil etmekle ilhak politikayı fiiliyatta tamamladı. Ayrıca geçmişte bu kalem için kullanılmış olan ' işgal kredisi' sözcüğü metinlerden çıkartıldı ve Bosna-Hersek idari bakımından devletin bir parçası olarak muamele gördü. Bu arada Çek milliyetçi delegeler Zazvorka ile Dr. Kramarcz, Slav soydaşı olarak gördükleri Sırpları savunmaktan geri kalmayıp Avusturya-Macaristan'daki hassas milli dengelerinin pek sağlam bir temelde oturmadığını gözler önüne serdiler.[377]

Onlar Bosna-Hersek halkının anayasal haklarının koruması için Bosnalılara Avusturya ve Macaristan parlamentolarına delege göndermekten ziyade özel bir statüyü

[376] Tayyar Arı: **Uluslararası ilişkiler ve dış politikası**,4.basım,İstanbul: Alfa,2001, s. 122
[377] PA AA R 12931 24 Ekim 1908 A 17682

önerdiler. İki tahta sahip olan Avusturya-Macaristan devletine üçüncü-yanı Slav- bir entitenin katılımı artık mümkün görünüyordu ve milliyetçilik sorunu bu şekilde yatıştırabilirdi. Ancak, Avusturya uluslararası hukuku çiğnemişti ve bu problem uluslararası platformda süratle çözülmeliydi.

Artık değişik öneriler diplomatik gündeme gelmeye başladı: Sırbistan ve Osmanlı Devleti Bosna'ya muhtariyet verme fikrinde birleşirken, ilk defa Bosnalı kamuoyu siyasi sahneye getirildi.[378] Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun Petersburg büyükelçisi Turhan Paşa, Bosna'da bir halkoylamasının yapılmasını önerdi. Bu arada Rus kamuoyu, basını ve hükümeti gittikçe daha yumuşak bir tavrı sergilemeye başlayıp, pek cenkperver görünen Sırplara uzlaşma tavsiyeleri verdi.[379] Aynı zamanda Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile bir uzlaşmaya varmayı gayret edip, Boğazlar sorunu iki taraflı müzakerelerde çözmeyi çalıştı. Osmanlı tarafı ise bu öneriye eskisi gibi soğuk bakmayıp, göstermelik olsa dahi en azından Avusturya'yı dengelemek için görüşmeler başladı. Rusya'nın çekimser tavrı barışseverlikten ziyade kendi güçsüz konumundan kaynaklanıyordu. Rusya adım adım hazırlanıp, geçmişte yaşanan askeri, siyasi ve diplomatik hezimetlerin hesabını tek tek sorgulanacaktı. İlk hedef Boğazların dolaylı kontrolüydü ve bu hedefe mümkün mertebede barışçıl yoluyla varılacaktı. Bosna'nın ilhakından kaynaklanan Osmanlı- Avusturya rekabeti uygun bir zemin hazırlanmasına vesile oldu: belki Rusya, Osmanlı Devletini Almanya'nın tekelinden bile uzaklaşabilirdi. Milliyetçi Rus çevreleri eninde sonunda Rusya'nın onuru ve gücünü savaş yoluyla telafi etmeye hazırdılar: şimdilik Avusturya-Macaristan'ın ustaca diplomatik hamlesine karşın temkinli davranmakla yetinmeliydi, çünkü Avusturya ilhakı büyük devletlere ancak güçlükle kabul ettirebilirdi.

Zaten son sözü konferans vasıtasıyla konferans odalarında değil, kılıçla savaş meydanında söylenecekti, ancak en azından iki veya üç sene sabretmesi gerekiyordu.[380] Bu tavır, Rusya'nın öbür Avrupa devletleri gibi, bloklararası denge oyununda büyük ve bütün dengeleri yeniden belirleyecek olan olası bir savaşı rahatça hesaba kattığını gösteriyor, Cihan Harbine giden yolu artık vazgeçilmez olarak seçilmişti.

[378] PA AA R 12931 26 Ekim 1908 A 17714
[379] PA AA R 12931 25 Ekim 1908 A 17721
[380] PA AA R 12931 24 Ekim 1908 A 17755

Osmanlı Devleti dünyada varolan tek ciddi Müslüman gücü olarak Bosna-Hersek'in kaybını ancak resmi bir konferans vasıtasıyla tahammül edebilirdi, başka şekilde bunun kabulü bir yüz kaybı anlamına gelecekti. Aerenthal'ın katı tutumu Büyük Devletleri daha sert bir yoluna doğru zorlamaya başladı ve İngiltere, Berlin Antlaşmasının ihlalini olduğu gibi kabul etmek istemedi. Bu katı tutum diplomatik bakımdan pek tehlikeliydi, çünkü Bosna'nın Avusturya'da kalmasına, Sırbistan ve Osmanlı Devletiyle beraber görünürde sadece Rusya karşı çıkıyordu, ancak Aerenthal'ın inatçılığın sayesinde, hassas denge sistemi hızlıca savaşa doğru sürüklendirildi. [381] Kimi gazeteci ve siyasetçiler, İngilizlerin sert tutumunun, Avusturya'dan ziyade Alman müttefikine karşı yönelik olduğununa dair kanıtları dille getirip bu şekilde ortamı daha fazla gerginleştirdiler. Kuzey Denizinde yıllardan beri İngiltere ile bir silahlanma yarışmasına gırmış olan Almanya'yı bu krize doğrudan dahil etme girişimi ise sakat sonuçların doğmasına sebep olabilirdi.[382]

Alman dışişleri bakanlığı ise kendi basınından kesinlikle gerginliğin tırmandırmasına sebep olabilecek haberlerden kaçınmayı isteyip basın üzerinde nüfuzunu kullanmaya kararlıydı.[383]

Bu gelişmelerle ilgili, İtalyan Başbakanı Tittoni'nin kullandığı sözler son derece anlamlıydı ve 'Büyük Savaş' kavramının devrin siyasetçiler tarafından artık güncel siyasete katmış olduğunu tekrar gösteriyor. Çünkü Tittoni, Aerenthal'ın inatçı tutumunu eleştirip, bundan dolayı ' bütün alemin ateşe tutuşabileceğini' belirtmekle, Cihan Harbinden başka bir şey kastetmiyordu. Rus dışişleri bakanı İswolsky, İtalyan meslektaşı gibi benzer endişeleri dille getirip, ' Dünya savaşı ' kelimeyi doğrudan kullandı. Kendisine göre Sırbistan ve Karadağ'a tazminat verilmeliydi, aksi taktirde mukim devletlerin sayesinde Balkanlarda 'bütün dünyayı tutuşabilen büyük bir yangının, bir Dünya Savaşının' patlaması muhtemeldi.[384]

Bunu daha net bir şekilde ifade etmek mümkün değildir: bloklararası gerginliğin sayesinde savaş süresinin geri sayımı başlamıştı.Bosna krizinin erken

[381] PA AA R 12931 26 Ekim 1908 A 17777
[382] PA AA R 12931 28 Ekim 1908 A 17811
[383] PA AA R 12931 28 Ekim 1908 A 17818
[384] PA AA R 12932 30 Ekim 1908 AS 1426/1572

evresinden beri birkaç kez açıkça veya dolaylı olarak dille getirilen savaş tabiri, Cihan Harbi düşüncesinin artık siyasetçiler için hem kabul edebilir hem de gerçek bir kavramın olduğu anlamına gelmektedir. Bosna krizi ve daha sonra yaşanan büyük krizlerde birçok siyasetçiler tarafından verilen barış çabaları şüphesiz samimiydi ve kesinlikle küçümsememelidir. Gene de güç dengesini bozan bloklaşma siyasetinin, muhtemelen büyük bir savaşla infial edileceğini o devirde bile en azından bazı çevreler tarafından anlaşılmıştı. Bu gerçeği bugünkü perspektiften pek şaşırtıcıdır, yine de devrin aydınları 20. yüzyılın başından beri askeri teknolojisinde hızla meydana gelen gelişmelere rağmen umumi bir savaşın korkunç boyutunu, süresi ve kurban sayısını tahmin edebilme ufkuna sahip oldukları ihtimali pek olası değildir. Bir taraftan Pozitivizm tarih algılayışından kaynaklanan, öbür taraftan 1870/71 kısa süreli Alman-Fransız savaşının tecrübesine dayanan yaygın anlayışa göre savaş büyük ama kısa, sonucu ise kesin olacaktı. Kazanan tarafı dünya seyrinin şeklini verilecekti, ancak maksat sadece güç kazanım değildi, tam aksi taktirde alemin refahı ve terakkisi sağlanacaktı, her şey ama her şey gelişme ve kalkınmanın adına olacaktı, zira tarih de terakkinin sonsuz gelişmelerinin bir zinciri olarak algılanmaktaydı.[385] Aslında savaşın o kadar hafife alınmadığı da bir gerçektir ve diplomatik aktörlerin kriz çözme çabaları bunu kanıtlıyor, yine de savaş devrin devlet adamları için Clausewitz'in meşhur sözlerine atfen ' siyasetin başka araçlarla bir devamı olarak' meşru bir politika aracı teşkil etmekteydi.

Osmanlı Devleti kararlı pozisyonuna rağmen temkinli kalmaya tercih edip, resmi olarak Sırbistan ve Karadağ tarafından önerilen bir üçlü ittifakına pek soğuk baktı.[386] Böyle bir ittifak askeri bakımından zaten bir ağırlığa sahip olamazdı ve Rusya'ya muhtaç olacaktı.

Ancak bu tutumda ciddi siyasi farklılıklar belirgindi: resmiyette merkum öneriyle fazla ilgilenmeyen ve böylece kendini Avrupa devletlerine karşı uzlaştırıcı olarak gösterebilen Kamil Paşa gizlice Sırbistan ile ittifak kurmaya düşünmüyor değildi.

---

[385] Hanno Kesting,**Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg,** 1.basım, Heidelberg: Winter,1959 s. 3

[386] PA AA R 12931 28 Ekim 1908 A 17851

Osmanlı Devletinde Bosna sorunu iç siyasette çatlakların oluşmasına yol açtı. Sadrazam Kamil Paşa ile hariciye nazırı Tevfik Paşa ciddi bir şekilde izlenmesi gereken strateji üzerine itilafa düşüp birbirinden farklı olan beyanatlar yayınlamaya başladılar. Kamil Paşa, Bosna-Hersek bölgesine düşen Osmanlı borçlarını Avusturya'ya yüklemeye çalışıp bu şartı anlaşmanın asgari bedeli olarak belirledi.[387] Aerenthal'ın sıcak yaklaşmamasına rağmen Kamil Paşa en azından müzakere niyetini ortaya koydu, ancak kimilerine göre bu talep müzakereler için sağlam bir zemini teşkil etmiyordu.

Kamil Paşa bir tarafta Bulgarlarla bir çözüme varabilmek için can atarken bir türlü Avusturya-Macaristan'la diyaloga girmek için yanaşamadı. Tevfik Paşa ise Kamil Paşa'ya Avusturya-Macaristan ile bir gizli anlaşmaya varabilmek için adeta yalvarmıştı, ancak Kamil Paşa hiç de sıcak bakmadı. Hatta Osmanlı borçların bir kısmının Avusturya tarafından üstlenme fikrinin resmi beyanata koymasına Tevfik Paşa karşı çıkmıştı, ancak Kamil Paşa bu konuda ısrar etti. Kamil Paşa, Sırp maslahatgüzarı Nenadovič'in ziyaretinin ardından dışişleri bakanlığı sekreteri Fethi Bey'i çağırıp Sırbistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir savunma ittifakının metnini taslak olarak hazırlanmaya emretti.[388] Bunu yaparken, sekreterden kendi bakanına –yani Tevfik Paşa'ya- bir şey söylememeyi talep etti ve böylece kendi dışişleri bakanına güvenmediğini göstermiş oldu. Bu olay hem kabine içindeki çatlakları, hem de gizliliğin de pek 'gizli' bir şeyin olmadığını gösteriyor: zira sekreter olayı Tevfik Paşa'ya anlattı, Tevfik Paşa ise olayı Alman büyükelçisine- tabii ki gizlilik içinde- yetiştirmeyi ihmal etmedi! Bunu sorumsuzluk olarak mı, yoksa vatanseverlik olarak değerlendirmek ise değişik bakış açılara bağlı: Tevfik Paşa'ya göre böyle bir ittifak Osmanlı Devletine hiçbir şey kazandırtmayacaktı ve Devlet- i Aliye'yi Avusturya'ya karşı çok tehlikeli bir duruma düşürecekti. Kaygıları bugünkü perspektiften mantıklıydı: Sırbistan ancak Rus yardımıyla ciddi bir müttefik olabilirdi ve böyle bir antant savaş halinde Osmanlı tarafını ister istemez Rusya'ya muhtaç bırakılacaktı. Kamil Paşa'nın küçük devletleriyle ittifaklara girme eğilimi ne kadar sakıncalı olursa olsun, Tevfik Paşa'nın bunu Alman büyükelçisine anlatma sebebi bir soru işareti ortaya çıkartıyor. Muhtemelen Tevfik, bu

[387] PA AA R 12932 3 Kasım 1908 A 18194
[388] PA AA R 12931 2 Kasım 1908 A 18143

şekilde Osmanlı Devletinin uzlaşmaya hazır olduğunu Alman büyükelçisi vasıtasıyla Avusturyalılara bildirmeye çalıştı ve durumun tırmanmasına engel olmak istedi.

Bundan hariç, kişisel bir motivasyonun mevcudiyeti hakkında kesin bir şey söylemek imkânsızdır, gene de iç siyaset bir rol oynamış olabilir.

Almanya bütün baskılara direnip geleneksel politikasını sürdürmeye gayret etti: Şansölye von Bülow, Aerenthal'a şahsen yazdığı mektubunda hem Almanya'nın en yakın müttefikine daima sadık olacağını vurgulanırken, Berlin Muahedesinin tek taraflı ihlalinin acı bir gerçek olduğunu belirtip Avusturya'ya bunu Türkiye ile bir anlaşmaya varmak suretiyle telafi edebileceğini izah etmeye çalıştı.[389] Bu şekilde aynı zamanda Türk-Alman ilişkilerinin devamı garanti altına alınabilecekti. Bülow bunun, Alman İmparatoru için şahsen çok önemli bir mesele olduğunu ifade etmek suretiyle Osmanlı İmparatorluğunun Alman Şark siyaseti için ne kadar önemli olduğunu tekrar vurgulanmış oldu. Boykotaj ve Osmanlı İmparatorluğunun direnişine Kont Bülow aynen Avusturyalı meslektaşı gibi pek bir mana veremedi, halen Bosna'nın ilhakının sadece gerçek durumunun hukuki devamı olduğunu öne sürüp 'anlayışlı Müslüman çevrelerine' ümit bağladı. Sürekli anayasal rejimi ve 'Jön Türklerden' bahsedilen Avrupalılar, daima muhafazakâr ve tutucu olarak bildikleri Osmanlı İmparatorluğunda önemli toplumsal bir değişikliğin meydana gelmiş olabileceğini anlayamadılar. Avrupa devlet adamları için Osmanlı Devleti ve elitleri Avrupalılar için daima kolay çözebilecek bir kalıptan ibaretti: bazen eski kafalı ve inatçı, bazen de hayalperest ve idealist ancak hediye ve övücü sözler vasıtasıyla eninde sonunda kendi pozisyonlarına yaklaştırabilen tipler idiler. Halen bir ayağı Avrupa'da bulunan ve bir türlü o konumdan vazgeçmek istemeyen yaşlı, geri ve anakronik bir yapı olarak gördükleri Osmanlı Devletinde bir anda güçlü bir kamuoyunun ortaya çıkışı geleneksel siyasi ve kültürel kalıplara sığmıyordu. Bosna'nın ilhakı Osmanlı kamuoyu için bir tokat gibiydi, çünkü anayasa ve hukuk gibi değerleri daima karşılarına koyan büyük ve 'medeni' devletlerinin bu değerleri hiç ama hiç dikkate almadıkları besbelliydi. Doğal olarak kamuoyu mukavemet gösteriyordu, çünkü kendini kandırılmış hissediyordu, Avrupalıların anlamadığı mesele bundan ibaretti.

[389] PA AA R 12932 28 Ekim 1908 AS 1496 II

Osmanlı kamuoyu bir tarafa, hükümet ve politikada nüfuzlu çevreler belirtildiği gibi durumun had safhaya tırmanmasına pek sıcak bakmayıp, çözümler aramaya devam etti.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin de buna yönelik girişimler vardı ve bu durum Cemiyetin siyaset üzerinde sahip olduğu etkisine ışık tutmaktadır. Ekim sonlarına doğru Selanik'teki İTC merkez komitesi büyük bir gizlilik içinde Kont de Pallavičini'ye başvurarak ilhak meselesini ikili görüşmelerde halletmeye hazır olduğunu bildirdi. Aerenthal'a göre bu uzlaştırıcı tutumu Kamil Paşa'nın girişimlerinden kaynaklanmalıydı ve işbirliğe hazır olduğunu beyan etti. Ancak Türk tarafının, Avusturya'nın Osmanlı borçlarının bir kısmını üstlenmesi gerekli olduğu fikri büyük bir sorun teşkil ediyordu.[390] Buna rağmen, bu gelişmeler pek mühim bir adımdı, çünkü boykotajın organizasyonunda halen önemli bir rol oynayan İTC'nin de 'reel politika' kuralların çerçevesinde hareket ettiğini gösteriyor. Konsolosluk raporlarına göre komitenin (İTC) nedense faaliyetlerin başlangıcından beri İngiltere'den ziyade Avusturya'ya yakın bir politika izlediğini belli olmaktadır.

Krizin gidişatında Almanya'nın kararlı tutumu gittikçe belirgin bir rol oynamaya başladı: Alman tarafı Rusya'ya karşı bütün baskılara rağmen müttefikinin yanında yer alıp ısrarla taviz vermeye hazır olmadığını gösterdi. Hatta söylenebilir ki, Avusturya, Rusya ve Sırbistan'a karşı izlediği politikasını ancak Almanya'nın sayesinde o kadar katı sürebildi. Amaç Rusya'yı dize getirip Balkanlardaki Panslavizmin'in yerinde Habsburg yönetimini belirgin güç faktörü haline getirmekti. Bunun için konferans fikri zaten Avusturya tarafından torpil edildi, istenmedik sonuçlarla karşı karşıya gelmemek için Aerenthal, her şeyi geleneksel kabine politikası vasıtasıyla halletmeye çalıştı. Ancak, uluslararası politikada pek önemli bir yere sahip olan karar vericilerin kişilikleri böylece faktör olarak daha fazla ağırlık kazandı ve sorunun çözümü yavaşlatıldı. Rus dışişleri bakanı İswolsky için Bosna-Hersek krizi adeta bir onur meselesi haline geldi ve Aerenthal kendisi için rakip haline gelmişti. Bosna ilhak krizi Aerenthal istemezse de, adeta kendisi ile İswolsky arasında bir düello haline gelmeye başladı. Ne var ki şayet düello gerçekleştirilmiş olsaydı bedeli sadece

[390] PA AA R 12932 30 Ekim 1908 A 17941

şahısların onuru veya hayatı olmayacaktı, milletlerin ve devletlerin kaderi söz konusuydu. İswolsky'nın sabrı Aerenthal'ın 'saygısız ' davranışından dolayı çoktan taşındı, Aerenthal bunu gerçek dışı bulup gerekli taktirde, yani Rusya yanaşmadıkça, ağır diplomatik topları kullanmaya hazırdı.

Tam manasıyla Rusya'yı diplomatik sahnesinde köşeye sıkıştırıp onu rezil etmeye hazırdı: eğer Rus parlamentosunda veya basınında Avusturya'ya karşı saldırılar devam ederse, Aerenthal 18 Haziran 1878 tarihinde Berlin Kongresinde Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında imzalanan gizli protokolünün içeriğini basına sızdırılacaktı.[391] Gizli protokolüne göre Avusturya gerekli gördüğü taktirde Sancak'ın yanında Bosna ve Hersek eyaletlerini daimi olarak işgal edebilirdi. Ayrıca 1881 yılında Avusturya, Almanya ve Rusya, 1872 tarihinde imzalanan, aralarındaki güç dengesini belirleyen ve İmparatorlukları Cumhuriyetçi faaliyetlere karşı işbirliğinde birleştirilen ancak 1876 Balkan krizinin sayesinde sarsılan 'Üçlü İmparatorlar İttifakını' yenilediler. Protokole göre Avusturya, Rumeli-i Şarkı'nın Bulgaristan ile birleşmesine karşı çıkmazsa, Bosna-Hersek'i ilhak edebilirdi ve Rusya buna karşı kayıtsız kalacaktı. Aerenthal mümkün mertebede bu adıma başvurmayarak İswolsky ile dostane ve karşılıklı olarak sorunu çözmeye gayret edecekti, çünkü Rusya'yı zor duruma düşüren bu belgeler savaş ihtimalini arttıracaktı. Aerenthal'a göre herhangi bir 'kandırma' veya bilgilendirmeme durumu de söz konusu değildi: kendi ifadatına göre İswolsky'ye Bosna'nın Avusturya ve Macaristan parlamentolarının açılışından evvel ilhak olunacağını bildirilmişti ve esasında İswolsky gerçekleri çarpıtıyordu.[392]

Durumun tırmanmasında Sırbistan'ın payı da mevcuttu: kendisi ve Karadağ için toprak talep ederken Rusya için uzlaştırıcı bir tutum sergilenmesi daha zor oldu.[393] Ayrıca Sırbistan, Bosna-Hersek için muhtariyet talep etmeye devam etti. Karadağ ile Sırbistan askeri hazırlıklarını devam edip, büyük miktarlar silah ve cephane ithal etmeye devam ettiler.[394] Eğer durum bir silahlı çatışma haline dönmüş oldaydı, savaş muhtemelen konvansiyonel olmayıp, daha çok bir gerilla/çete muharebesi olacaktı: Sırbistan Bosna'ya sızdırtmak amacıyla çetecileri toplayıp onları silahlandırdı.

[391] PA AA R 12932 30 Ekim 1908 A 18019
[392] PA AA R 12932 2 Kasım 1908 A 18241
[393] PA AA R 12932 31 Ekim 1908 A 18124
[394] PA AA R 12932 7 Kasım 1908 A 18513

Bosna'nın coğrafi konumu dikkate alındığında bir gerilla savaşı Avusturya'nın başını epeyce ağrıtabilirdi: dağlık bölgesi ve Sırp taşra nüfusunun desteği sayesinde Avusturya ordusu zor bir savaşa sürüklenebilirdi. Ancak unutmamalıdır ki, Sırbistan hakikaten çetecileri Bosna'ya gönderilmiş olsaydı Avusturya uzun zamandan beri beklediği ' casus belli'yi elde edip Panslavizmin'in Balkanlardaki bel kemiğini kırabilmek için hazır olan savaş planların doğrultusunda büyük bir olasılıkla Sırbistan'a saldıracaktı. Zaten söz konusu durum 1914 senesinde Saraybosna suikastının sayesinde meydana geldi, ancak büyük savaşının pekâlâ birkaç sene evvel patlak verebileceğini görünüyor.

Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğun dahilindeki değişiklikleri zamanla kavrayıp, kamuoyunun belirgin rolünü görmeye başladığını İstanbul büyükelçisi de Pallavičini'nin bir raporunda net ortaya çıkmaktadır.[395] Pallavičini'ye göre durum İstanbul'da pek vahimdi, hatta kendisine göre ' Türkiye artık bir monarşi olmayıp fiiliyatta Kamil Paşa'nın başkanlığında bir Cumhuriyetti'. Bu ifade abartılmış olmakla beraber, Osmanlı Devletinin artık eski kalıplara sığmadığını göstermektedir. Kendisine göre yeni rejim pek sağlam temellere dayanmadı ve parlamentodaki Jöntürklerin konumu aynı şekilde sağlam değildi. Pallavičini doğal olarak Türk dış politikasının artık hesap edilmeyecek çalkantılı bir seyir alacağından korkmaktaydı, ne var ki İTC ile ilgili görüşünün pek de yanlış olmadığını meclis seçimlerinde ortaya çıkacaktı.

Zaten Pallavičini'nin, Osmanlı politikasını Viyana'daki üstlerinden çok daha iyi anladığını raporlardan gayet net anlaşılıyor. Meşrutiyet rejiminin iç dinamikleri ve problemleri durumu daha olumsuz etkileyip, Osmanlı tarafının müzakere zeminini zayıflatmaya başladılar: hükümetin dış politikada sergilenen ısrarı bu bakış açısıyla değerlendirebilir. Meşrutiyetin ilanıyla büyük nutuklarla övülen ve şamatalı kutlamalarla kutlanan bütün Osmanlı unsurlarının kardeşlik hayalı gerçek şartlarda pek yürüyemeyip yerini eski milliyetçilik sorununa bırakmaya başladı: örneğin Rumlar meclis seçimlerin çerçevesinde kendileri için kabul edilmez imtiyazlar talep ettiler.[396] Buna karşın Türk ordusunun durumu yabancı gözlemciler tarafından artık daha olumlu

[395] PA AA R 12932 7 Kasım 1908 A 18535
[396] PA AA R 12932 8 Kasım 1908 A 18637 ?

olarak değerlendirildi, Osmanlı tarafının Bulgaristan'a karşı savaş ihtimalinin gerçekçi olduğunu dikkatlerinden kaçmadı.

Sırbistan ve Karadağ diplomatlar vasıtasıyla Osmanlı yönetimini ittifak için çağırmaya devam ederken Kamil Paşa büyük bir olasılıkla Avusturya'ya baskı uygulamak için bu çağrılara olumsuz cevap vermemeye tercih etti. Avusturya-Macaristan ise çabuk bir çözüme varabilmek için daha fazla inisiyatif göstererek artık Osmanlı tarafından ilhakı resmi olarak tanınma talebini geri çekildi ve gizli olsa dahi herhangi bir formülüne razı olacağını sinyalize etti.[397]

Rusya da artık barış çabalarını daha kararlı sürdürmeye devam edip, Sırbistan'a daha yumuşak bir politika izlenmeye tavsiye etti. İç politika'da sert ve acımasız yöntemleriyle bilinen Rus Başbakanı Stolypin, Alman büyükelçisine Rusya'nın katiyen savaşa karşı olduğunu, Sırbistan Rusya tarafından uyarıldığını bildirip Avusturya'nın benzer bir tavrı sergilenmesi gerekli olduğunu belirtti ve Avusturya'nın askeri hazırlıklarını eleştirdi. [398] Stolypin tekrar Alman yönetimini daha aktif bir rolü üstlenmeye çağırdı ve böylece Orta Avrupa'da büyük güç olan komşusu Almanya ile karşı karşıya gelmek istemediğini gösterdi. Stolypin Almanya'nın Avusturya'ya ilhak sayesinde gösterdiği desteğini eleştirirken Alman diplomat Pourtales devrin güç dengelerine işaret ederek pek net bir yanıt verdi: Rusya İngiliz-Fransız ittifakına fazlasıyla yaklaştığından Almanya da ister istemez Avusturyalı müttefikine yaklaştı. Göründüğü gibi bloklaşma siyaseti Avrupa barışını tehdit eden en başlıca konumuna yükseldi: daha temkinli bir siyaset izlemek isteyen bir devlet bunu ittifak sisteminden dolayı kolayca yapamazı. Tam tersin aslında dengeyi ve güvenliği sağlamak amacıyla yapılan ittifaklar kendi dinamizmini oluşturmaya başladılar ve taraf olan devletler artık pek esnek davranamadılar. Eğer bir devlet o devirde ittifak sisteminden çıkmış olsaydı güvenirliği yitirilecekti ve yapayalnız olarak siyasi sahnesinde kalabilirdi. O konumda olan bir devlet komşuları tarafından ya tehdit ya kolay bir av olarak nitelendirebilirdi, dolayısıyla her devlet barışın pahasına bile ittifaklara sahip çıkmaya mecburdu. Almanya bu doğrultusunda Avusturya'yı kollamaya devam edip Osmanlı yetkililerine yormadan çabuk bir çözümü tavsiye

[397] PA AA R 12932 10 Kasım 1908 A 18736
[398] PA AA R 12932 11 Kasım 1908 A 18761

etmeye devam ettiler. Osmanlı tarafı geleneksel dostluk bağlarına dayandırılmaya çalışılan bu önerilere sıcak baktığını belirtilmekle beraber Osmanlı Devleti için ilhak krizini yüz kaybı olmadan bitirmenin mecburi olduğunu altını çizdi. Kamuoyu etkisi ve parlamentonun onayı artık İstanbul'da da siyasi bir gerçekti ve bu görüş daima eski kabine siyasetine alışkın olan Avrupalı 'dostlara ' anlatılmaya çalışıldı.[399]

Osmanlı tarafı da Almanya'yı uzlaştırıcı güç olarak alana çağırmaya gayret etti, ancak Almanya bloklaşmanın sayesinde Bismarck zamanında sahip olduğu tarafsız konumunu çoktan kaybetmişti. Almanya isteseydi dahi bu rolüne tekrar dönemezdi: çünkü iki nehrin bir arasında kaldı. Bir taraftan Avusturya müttefikine sahip çıkmak zorundaydı, öbür taraftan Osmanlı Devletini dost olarak kaybetmek istemezdi. Almanya Rusya'nın taleplerini yerine getirebilmiş olsaydı Rusya bir ihtimalde İngiltere ve Fransa'dan uzaklaştırabilirdi, ancak bu sadece Avusturya ile dostluğu pahasına mümkün olabilirdi. Osmanlılar bu tutumu kabul ederken, Bulgaristan'dan hem el konulan demiryolları hem Rumeli-i Şarkı haracı için yüklü bir tazminatta ısrarlı kaldılar, Avrupa devletlerinin buna yönelik uzlaşma istekleri iç politika dengelerine işaret ederek reddedildi. Osmanlı kamuoyu büyük devlet Avusturya-Macaristan ile onurlu bir uzlaşmaya gelmeye hazırdı, onu kızdıran daha çok, Avusturya gibi medeni bir gücünün Osmanlı gözünde sadece haraca bağlı bir emirlik olan küçük Bulgaristan ile beraber hareket etmesiydi. Bu şekilde Avusturya, Bulgaristan'ın suç ortağı konumuna düştü. Normal halde çabuk çözebilecek bir problem Osmanlı kamuoyu için bir onur meselesi haline geldi, sorun biraz gayretiyle ve Avusturya'nın iyi niyet gösterdiği taktirde yine de aşabilirdi, ancak Osmanlı kamuoyu Bulgaristan ile aynı seviyede olmaya asla kabul edilmezdi ve hükümetin reel politika çerçevesinde hareket etmesi söz konusu olamazdı. 'Vefasız ve geri kalmış bir sürü köylüler' olarak nitelendirilen, zaten Makedonya'daki karışıklıklarında oynadıkları rolünden dolayı Osmanlı toplumunda pekiyi gözle bakılmayan Bulgarlar en azından yüklü bir para ödemeleriydi, aksi taktirde savaş yoluyla dizine getirilmeliydi. Bu arada Viyana'da yaşanan kabine krizi de Avusturya'nın dış politikasında sergilediği tavrını değiştirmedi. Baskı altında kalan Avusturya başbakanı Beck istifasını sunduktan sonra eski içişleri bakanı Baron Bienerth

[399] PA AA R 12932 11 Kasım 1908 A 18761

yeni bir kabine kurmakla görevlendirildi.[400] İstifa, Macaristan ile ilhak kanunu hakkında yaşanan problemlerden de kaynaklanmaktaydı. Avusturya parlamentosu tarafından kabul edilen metne göre, Habsburg hanedanının veraset hakları Bosna-Hersek eyaletlerine genişletildiğinden bahsederken, Bosna'daki hâkimiyeti meşru bir zemine getirilirken, Macaristan parlamentosuna sunulmuş metinde 'Macar' tacının Bosna ile tarihi bağlarından bahsedilerek bir nevi Macarların Bosna üzerinde tarihi haklarına sahip olduğunu ima edilmeye çalışıldı.

Sırplar Osmanlı toplumundaki Bulgar karşıtı tutumundan faydalanmaya başladılar, Balkanlardaki kendi konumlarına rakip olarak görülen Bulgar devletini zayıflatmak için fırsatlar kollamalıydılar. Kilise politikası bunun için iyi bir vasıtasıydı: Sırp heyetinin başkanı Novakovič, Bulgar exarkhlığının varlığına son verilmesini talep etti, zira Sırplara göre bu müessese sadece Bulgaristan'ın emaret statüsünde kaldığı taktirde ayakta durmalıydı.[401] Bu öneri aslında pek ciddi değildi, çünkü Kamil Paşa beklendiği gibi kilise işlerine müdahale etmek arzusunda değildi. Novakovič'in cevabı hazırdı: eğer Bulgaristan bu müessesesini ayakta tutma hakkına sahipse Sırp Ortodoks kilisesine benzer bir hakkı verilmeliydi: 1766 tarihinde lağvedilen İpek patriği tekrar canlandırılmalıydı, bütün Sırp Ortodoks cemaati bunu büyük bir hoşnutluğa karşılayıp Bosna-Hersek'in kaybını biraz da olsa tazmin etmiş olacaktı. Meselenin önemini kavrayabilmek için kilise politikası hakkında biraz bilgi aktarmakta fayda vardır. Millet sisteminin çerçevesinde Rum Ortodoks Patriği, aynı zamanda bütün Balkanlı Ortodoks Hıristiyanlarının başıydı, Osmanlı hâkimiyeti altına giren Hıristiyanların kilise teşkilatları umumiyetle Fener patriğine bağlandı. Sokollu Mehmet Paşa'nın inisiyatifiyle 16. yüzyılında Sırp patrikliği İpek'te tekrar canlandırıldı, ancak 1766 senesinde kapatıldı. 19. yüzyılında Rum Patrikhanesi ile Bulgar kilise teşkilatı aralarında dil meselesinden dolayı başlayan ancak kısa bir müddette milli bir meseleye dönen tartışması 1870 senesinde Fener Rum Patriğinden bağımsız (otokephal) bir Bulgar kilisesinin kuruşluna yol açtı. Kilise, Bulgarların milli uyanışında önemli bir rol oynadı ve Osmanlı İmparatorluğunun sınırları dahilindeki bulunan Makedonca veya Bulgarca konuşan insanları da etkilemekten geri kalmıyordu, kısacası kilise artık siyasi

[400] BOA HR. SYS. 169/3 1908.11.18
[401] PA AA R 12932 14 Kasım 1908 A 19022

bir öneme sahipti. Bu durum, Makedonya topraklarına göz dikilmiş olan Sırp çevreler için pek olumlu değildi, çünkü Sırp olarak gördükleri insanlar 'Bulgarlaşma' tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. Sırp kilise teşkilatı ise Fener Patriğin resmi izniyle 1879 yılında otonom Sırp kiliseyi kurdu.[402] Eğer İpek Patrikliği tekrar canlandırılmış olsaydı, Patrik Sırp birliğinin hem siyasi hem ruhani sembolü haline gelebilirdi, sadece Sırbistan'dan sorumlu olan Belgrat'taki Patriğin aksine hem Kosova/Makedonya bölgesi hem de Bosna-Hersek ve Macaristan krallığına bağlı birçok Sırpların oturduğu Vojvodina bölgesinde önemli bir nüfuza sahip olabilirdi. Bu tabii olarak, hem Bulgar tarafına bir mesaj hem de Avusturya-Macaristan için bir meydan okumasıydı, çünkü Sırp-Ortodoks tebaalarının bağlılığı vatandaş olduğu devletinden ziyade Sırp kiliseye geçebilirdi. İpek patriği uzun vadeli olarak Makedonya/Kosova bölgelerindeki Sırpları etkileneceğinden bu alternatif Osmanlı tarafı için hiç de çekici değildi, yine de böyle bir önerinin mevcudiyeti, din faktörünün Balkanlarda 20. yy. başlarında bile büyük bir öneme sahip olduğunu kanıtlanmaktadır. Nasılsa, Sırp-Osmanlı ittifakı tabii olarak Avusturya tarafından tehdit olarak algılanacaktı, Osmanlı yönetici kadrolarda hissedilen temkinlerin yanında İngiltere, Almanya gibi devletler bu ihtimalinin istikrarsızlık getirebildiğinden meseleye soğuk yaklaştılar. İttifak sonunda gerçekleştirmemişti, ama ihtimali bile klasik güç dengesi siyasetinin bir unsuru gösteriyor: ideolojik bakımından pek farklı devletler kısa zaman içinde kendi çıkarları için ittifaklara girip çıkabilir.[403] 1908 yılında Osmanlı Devletine dostça yaklaşan Sırbistan Krallığı sadece 3–4 sene sonra patlak verecek Balkan harbinde ölümcül bir düşman haline gelecekti, karşıya boykotaj konulan Avusturya ise Cihan Harbinde dost ve müttefik olacaktı. Bosna ve Hersek'i yasal olarak Avusturya-Macaristan devletine katabilmek için hem Avusturya hem Macaristan parlamentolarına yasa teklifleri 15 Kasım 1908 tarihinde gönderildi. Kanunen, her iki parlamentolarına kanun taslağı kendi dillerinde iletildi. Taslaklarda farklı ifadeler yer aldı, bu durum sadece tercüme farklıklarından değil, daha çok farklı anayasal zeminlerden kaynaklanıyordu. [404] Her iki devlet, sadece askeri, mali ve dış politika konularında iki parlamentolardan seçilmiş delegeler sayesinde ortak kanunlar yapabildi, üstelik her iki meclisin onayı lazımdı. İlhak kanunu ise normal kanunlar gibi,

[402] Mazlower, s.140
[403] Arı,s. 101
[404] PA AA R 12932 15 Kasım 1908 A 19193

ayrı olarak hem Avusturya hem Macaristan parlamentolarınca kabul edilmeliydi. Hukuki bakımından ilhak her iki tarafta 1880 tarihli Bosna idare kanununa göre yapıldı. Almanca taslağının birinci maddesine göre, Bosna idare kanunun beşinci maddesine dayanarak 'İmparatorun hükümranlığı ve pragmatik sanksiyonunun geçerliliği 'Bosna ve Hersek eyaletlerine uzatıldı. İlhak kanununun ikinci maddesine göre 1880 tarihli idare kanunu geçerliliğini korudu, üçüncü maddede Avusturya-Macaristan devletinin ikili yapısı tekrar kendini belirtti: zira kanun ancak Macaristan krallığında da kabul edildiği taktirde geçerlilik kazanacaktı. Macarca taslağı ise aynı nedenleri göstermekle beraber 'Bosna-Hersek'in Macaristan krallığıyla tarihi bağlantılarını' dille getiriyordu. Pragmatik sanksiyon kanunu, Habsburg hanedanının tahta geçiş ve veraset durumunu ile hanedanın Macaristan'daki konumunu yani taht hakkını belirtmekteydi, 1723 tarihinde yapılmakla beraber anayasal bakımından halen geçerliydi. Macaristan'ın Bosna ile tarihi bağlantılar ihmal edilmedi, ilhak nedeni olarak Almanca taslağında olduğu gibi 'anayasal bir düzeni oluşturma arzusu' belirtilmiş olsa dahi tarihi faktörler daima önemini korudular. İlhak kanununun ekinde uzunca Avusturya-Macaristan devletinin Bosna-Hersek üzerindeki hakları vurgulanıyor ve ilhak doğal ve haklı bir adım olarak gösterildi. Özet olarak Avusturya-Macaristan adı geçen eyaletlerin idaresini fiilen Osmanlı Devletinden alırken, bütün idari prosedürünü üstlenmekle kendi devlet adamlarının anlayışına göre hâkimiyetini ebediyen almış oldu. Ayrıca Berlin Antlaşmasında kısıtlayıcı bir öğe bulunmuyordu. Avusturya, ilhakı bir nevi alışılmış hukukuna dayandı zira hiç kimse otuz yıl boyunca itiraz etmedi. Bu argüman hukuki bakımından pek zayıftı, buna Avusturya'nın Bosna'yı modern ve mamur bir bölgesine kalkındırdığına dair iddiaları da pek geçerlilik kazandırmadı. Elbette Avusturya fiilen Bosna'nın hakimiydi ve başka devletlerin itirazı olmamıştı, ancak bu uluslararası bir antlaşmasının ihlaline yol açmamalıydı. Avusturya'ya göre Bosnalılar Avusturya pasaportuyla seyahat edip Osmanlı Devletinde bulunsalar bile herhangi bir durumda Avusturya-Macaristan konsoloshaneler tarafından himaye edildi. Güya Osmanlı Devletinin bile itirazı olmamış, bu iddia ancak kısmen doğrudur, bazı durumlarda Bosnalıların tabiiyeti Osmanlı Devleti ile Avusturya Macaristan arasında problem haline geldi.[405] Özellikle askerlik hizmeti problemlere yol açtı: Avusturya pasaportu

[405] BOA, HR.SYS 215/22 1882.1.23

taşıyan Bosnalılar askerlik yapmadan Osmanlı Devletinin topraklarına yerleşip Osmanlı uyruğuna geçmek istediler, Osmanlı Devleti de kendi arzusuyla Osmanlı topraklarına geçen Bosnalıları kendi tebaa sayma eğilimindeydi. Nasılsa kanun sadece oldubitti politikasını iç politika'da meşrulaştırmak amacıyla çıkartılmıştı, dış devletlerle uluslar arası sahnede bir mutabakata varılmalıydı. Bu arada ilhak kanunda tekrar, Osmanlı Devletinde İkinci Meşrutiyetinin ilanı ilhak sebebi olarak gösterilmişti, bu halden doğan anayasa isteği Avusturya'nın görüşüne göre kendisi tarafından karşılanmalıydı. Bosna-Hersek'in statüsü devletler hukuku bakımından değişmeyecekti, ortak maliye bakanlığı bölgeyi idare edecekti, Bosna'yı ilgilendiren ve her iki parlamentonun onayı lazım olan kanunlar gerekli taktirde iki meclis tarafından yapılacaktı.

Yeni Osmanlı büyükelçisi Reşit Paşa'nın Viyana'ya gelişi yeni bir diplomatik çözüm girişime yol açtı: Aerenthal bile alışagelmiş sert tavırlarını bir tarafa bırakıp iyi niyetini gösterme gayret etti. Boykotajın etkisi altında Aerenthal, biraz da olsa yumuşatıp Bosna'ya ait olan Osmanlı devlet borçlarını üstlenmeyeceği, ancak Arnavutluktaki Katolikleri himaye hakkından vazgeçip, yabancı kapitülasyonların ve yabancı postanelerin konumunu öbür devletlerle mutabakata varıldığı taktirde Osmanlı isteklerin doğrultusunda kısıtlanabileceğini duyurdu.[406] Gümrük tarifelerin bile Osmanlı Devletin lehine değiştirebileceği ima edildi, ancak daha evvel 'Avusturya sanayicileri çok zor durumda bırakıp onları fevkalade rahatsız eden' boykotajın bitmesi şart koşturuldu. Artık daha güçlü bir pozisyonda bulunan Osmanlılar buna razı olmayıp, beklemeyi tercih ettiler. Avusturya ilk defa eski kibirlik ve üstünlük duygusunu kaybetmeye başladı, en azından Osmanlı tarafı bunu o şekilde algıladı, dolayısıyla durumdan mümkün mertebede faydalanmalıydı. Beklemek Osmanlı tarafı için pek faydalı görünüyordu, ancak uluslararası durum pek olumlu değildi ve savaş çanları çoktan beri çalmaya başlamıştı. Aerenthal boykotaja son vermek için Fransa'dan İstanbul'da diplomatik nüfuzunu kullanmayı rica etti, ancak Avusturya'ya yardımcı olmakla Alman rakiplerini güçleştirmek istemeyen Fransızlar olumsuz cevap verdi. Kamil Paşa ile Sırp baş müzakereci Novaković arasında devam eden görüşmelerin sayesinde İngiliz basınında Sırp-Osmanlı savunma ittifakının yakında resmen

[406] PA AA R12933 28 Kasım 1908A 19940

imzalanacağına dair iddialar çıkmaya başladı, hatta Avusturya'nın ya muvafık olacağı ya da bir savaşa girmeye mecbur olacağını belirtildi.[407]

Aralık'ta Osmanlı Devleti Avusturya'ya müzakerelere hazır olduğunu, ancak kesinlikle bir karış Osmanlı toprağının dahi Sırbistan veya Karadağ'a verilemeyeceğini, Avusturya'dan resmi garantiler istediğini belirtip ve ayrıca iktisadi bakımından da bazı isteklerde bulundu. Avusturya buna sıcak bakıp, yalnız boykotun sonunu talep edip, o taktirde gümrük tarifelerini Osmanlı Devletinin lehine 15% civarında koymaya hazırdı. Bununla beraber Aerenthal vakit kazanmaya çalıştı, çünkü Osmanlı kabinesi ve özellikle İngiliz taraftarı olarak nitelendirilen Sadrazam Kamil Paşa'nın konumu Bosna'dan geri adım atıldığı taktirde sarsabildi ve Avusturya'nın etkisi bundan dolayı artabilirdi. Aerenthal boykot konusunda artık oldukça iyimser davranıp, en büyük zorlukların aşmış olduğu fikrine vardı.[408]

Aerenthal'in iyimser düşüncelerinin pek yerinde olmadığı sadece birkaç gün sonra ortaya çıktı: boykotaj azaltmayıp tam aksine daha da sertleştirdi, Sadrazam Kamil Paşa ile görüşen büyükelçisi Pallavičini görüşmeden hüsranla ayrılıp, Kamil Paşa'nın inadı karşısında pek bir şey yapamadı. Osmanlı hükümeti isteseydi dahi kendi halkına karşı şiddet kullanmadan boykotajı engellenemezdi. Halkın sabrı çoktan taşındı ve saldırganlık ihtimali had safhaya ulaşmıştı: Osmanlı Zaptiye nazırının ifadesine göre yabancılar ve gemi personeli hamalların boykotundan dolayı Avusturyalı malları onların yerine gemilerinden indirmemeliydi, zira onların kalabalığın saldırıya maruz kaldığı taktirde polis dahi onların güvenini sağlamayabilirdi.[409] Boykot komiteleri ve cemiyetleri artık tamamen bağımsız hareket edip, kendi hükümetin isteklerinin dışında Avusturya'yı müzakere masasına oturtmaya çalıştılar. Aksi taktirde kimi çevreler pek mantıklı olmayan ancak devrin ruhunu iyi bir şekilde yansıtan savaş dedikoduları bile yayılmaya başladılar. Sırp propaganda tarafından da ileri sürülen bu dedikodulara göre Avusturya, Osmanlı Devleti ile savaşa giriştiği taktirde Bulgaristan dahi bütün Balkan Devletleri Türklerle beraber harekete geçeceklerdi üstelik İngiliz donanması Türk kıyılarını Avusturya istilasından koruyacaktı. Askeri bakımından bu fikirler pek

[407] PA AA R12933 30 Kasım 1908A 19962
[408] PA AA R12933 30 Kasım 1908A 20124
[409] PA AA R12933 4 Aralık 1908A 20189

gerçekçi değildi ve ittifak muhabbeti spekülasyondan başka bir değer taşımamaktaydı, ancak Osmanlı kamuoyunun tavrını ve Avusturya'ya karşı duyulan tepkileri çok net olarak sergilendi.[410]

Avusturya büyükelçi Pallavičini'nin İstanbul'u terk etme tehdidi ise diplomatik ilişkilerin sonu anlamına geldiğinden durumu iyileşmek bakımından elverişli olmadığını kesindi, buna rağmen Avusturya bu adımdan ancak son anda vazgeçti.

Aerenthal tarafından bir aile yemeği esnasında siyasi durumuyla ilgili yapılan bazı açıklamalar Aralık 1908 yılında Avusturya siyasetçilerin ve İmparatorun fikir yapısı hakkında değerli bir kaynak teşkil edip, aynı zamanda gizli diplomatiğin ve casusluğun bir örneği teşkil ediyor. Zira aile ve arkadaş çevresinde yapılan bu ifadeler yakın bir müttefiki olan Almanya'ya aktarıldı, bu da bilgi ağının ne kadar geniş olduğunu, aynı zamanda dostlar arasındaki güvenliğinin çokta sağlam olmadığını gösteriyor. Nasıl olursa olsun ifadata göre Aerenthal İmparator II. Franz Josef tarafından kabul edildi, İmparator iyimser olmasına rağmen Bosna ilhak krizinden dolayı rahatsız olmuyor değildi, hatta ilhakının ahlaki bakımından doğru olup olmadığını bile düşünmeye başlamıştı, ancak eninde sonunda hükümdar olarak buna mecbur kaldığını kanıtına vardı. Franz Josef Almanya'nın sadakatinden fevkalade memnundu, ittifakının çok daha güçlü olduğunu ve hiç kimse tarafından bozulamayacağını ifade etti.[411] Şüphesiz Alman-Avusturya ittifakı ilhak krizi esnasında sağlamlığını kanıtladı. Birkaç yıl sonra Almanya, Avusturya'ya karşı aynı sadakatini gösterip Cihan Harbine girmek zorunda kalacaktı. Zira Almanya ve Avusturya sade bir ittifakta değil resmen bir blokta birleştiler, Almanya'nın güç kaybetmeden ittifaktan kaydırmak mümkün değildi. İmparator ile Aerenthal arasında gerçekleşen diyalogda Aerenthal'ın neden Bosna'nın ilhakını ısrarla istediğini açıklık kazandı: dış politikada Avusturya'ya bir başarı kazanmakla dahili problemleri kapatmak arzusundaydı. Bu reçete çağlar boyunca birçok hükümdar ve devlet adamı tarafından uygulanıp bazen başarıyla bazen felaketle sonuçlandı, zaten Aerenthal bizzat aksiyonunun başarısız olursa, siyasi bakımından bitmiş olacağını açıkça söyledi. Gene de Avusturya-Macaristan Devleti için başka bir çarenin mümkün olmadığını, ilhak girişiminin

[410] PA AA R12933 5 Aralık 1908 A 20352
[411] PA AA R12933 7 Aralık 1908 A 20603

başarısız olduğu taktirde 'en azından onurla mağlup olunacağı' ifadesinden anlaşılmaktadır. Aerenthal'a göre Habsburg devleti Panslavizm ve Sırp tehlikesiyle sürekli baş edemezdi, orta yolu bulmak mümkün olmadığından ölüm-kalım mücadelesi kaçınılmazdı ve ilhak son çare olmaktan ziyade geçerli ve meşru bir seçenekti.

İki kutuplu dünya sisteminde iki aktörlerin arasında mümkün olan diyalog imkânları 1908 Bosna ilhak krizinde Avusturya-Macaristan için mümkün değildi, üstelik çok kutuplu dünya sisteminde mevcut olan geniş hareket alanı bloklaşma ve ittifak sisteminden dolayı geçerliliğini yitirdi. İzahatı şudur: iki kutuplu dünya sisteminde baş aktörleri bellidir, devletler hegemonun kontrolünden pek çıkmazlar. Öbür tarafta çok kutuplu dünya sisteminde meydana gelebilecek çatışmaların etkisi sınırlıdır. Her iki durumda rakipler karşı tarafının olası hareketini tahmin edip kendilerine göre en mantıklı şekilde hareket ederler, lakin 1908 senesinde kalıplaşmış olan ittifak bağları taraflara bağımsız hareket etme imkânı tanımadı, olası bir savaş bölgesel karakterini kaybedip dünya savaşına dönebilirdi.

Büyükelçi Pallavičini'nin İstanbul'dan ayrılışı barış için ciddi bir tehdit olarak algılandığından Avusturya nihayet bu tehditten vazgeçti, Viyana'nın talimatıyla Pallavičini sözde iznini kullanmayıp şehirde kalacaktı. En önemlisi, Avusturya artık boykotajın ciddiyetini ve bağımsız karakterini doğru algılayıp istemeyerek de olsa en ağır müzakere şartını geri çekmeye hazırdı: boykotajın bitmesi artık pazarlıkların başlaması için ön şart değildi.[412]

Askeri bakımından savaşa hazır olmayan Rusya olayların gidişatından olumsuz etkilendi: Rusya barışı istemekle beraber Avusturya'nın politikasına karşın kayıtsız kalamazdı, ayrıca basın tarafından ortaya atılan, gizli bir Rus-İngiliz savunma antlaşmasının mevcut olduğuna dair iddialardan dolayı zor durumda kaldı.[413] Krizi çatışmaya dönüştürmemek için muhakkak Avusturya ile anlaşmak lazımdı, lakin Aerenthal ve İswolsky aralarında mevcut olan kişisel rekabetinden çözüme ulaşmak mümkün görünmemekteydi.

[412] PA AA R 12933 8 Aralık 1908 A 20646
[413] PA AA R 12933 11 Aralık 1908 A 20740

İswolsky halen Bosna'nın kayıtsız şartsız olarak Avusturya-Macaristan'a bağlanmasına razı olmayıp hem muhtariyet formülüne sahip çıkıp hem Sırbistan için toprak tazminatı istedi.

Yine de kişisel anlaşmasızlıklar siyasi olaylardan daha büyük bir rol oynadı, İswolsky her fırsatta Aerenthal'a karşı duyduğu antipatisini, nefrete varan duygularını dille getirmekten geri durmadı.[414] Bazen aktörlerin kişisel davranışlarının siyaseti mantık dışı olarak etkilenebileceğini bu örnekten anlaşılıyor. Üstelik 20. yüzyılın başında kimi özellikle soylu siyasetçiler bürokrasiden bağımsız hareket edip şahsi fikirleriyle güncel siyaseti üzerinde büyük bir etkiye sahiptiler. Konferans meselesine dair Avusturya-Macaristan tarafından hazırlanan bir bildiri de karşılıklı ilişkileri yatıştırmaktan uzak kalıp sadece bir nota değişiminden ibaretti.[415] Buna karşın Avusturya-Macaristan ile Osmanlı İmparatorluğu aralarında yapılan müzakereler daha iyimser bir havanın esmesine sebep oldu. İngiliz 'Times' ve 'Daily Telegraph' gazetelerinde yer alan haberlere göre Avusturya'nın sıcak tavrı ile Osmanlı Devletinin en azından resmiyette boykotaja son verme girişimleri durumun barışçıl çözülmesi için ümit verici işaret olarak değerlendirildi.[416] Pallavičini, hükümeti adına Osmanlı Devletine özellikle iktisadi alanlarda teklifler yapıp, bunun karşısında iyi ilişkileri tekrar oluşturmak suretiyle Bosna-Hersek'in ilhakını bir şekilde tanıtılmak arzusundaydı. Osmanlı Devletine en azından Avusturya'yı ilgilendiren gümrüklerini 11%'den 15%'e çıkartma öneriyi verip, ayrıca kimi ürünlere (örneğin sigara) tekel koyma fikrini bildirdi, üstelik Avusturya Arnavutluk Katolikler üzerinde himayesinden vazgeçip öbür devletler razı olursa yabancı imtiyazları ve posta meselesinde Osmanlı Devletinin isteklerinin doğrultusunda girişimlerde bulunmaya söz verdi. Kamil Paşa bu teklife cevaben Bosna'ya düşen borç payını olarak dört milyon lira belirleyip parayı talep etti, bu meblağı Avusturya'nın gümrük değişme girişimlerinin başaralı olduğu taktirde elde edilen kar payıyla birleşip düşürebilirdi.[417] Karşılıklı müzakerelerin ilk başarısı, Pallavičini'nın bu taleplerini Viyana'ya göndermekti.

[414] PA AA R 12933 12 Aralık 1908 A 20933
[415] PA AA R 12933 15 Aralık 1908 A 21036
[416] PA AA R 12933 14 Aralık 1908 A 21060
[417] PA AA R 12933 16 Aralık 1908 A 21122

Eskiden kaleye bile alınmayan isteklerini müzakerelere tabi tutma eylemi bile, buzların yavaş olsa dahi eridiğinin işaretiydi. Avusturya teklifinin başarı şansı öbür Avrupa devletlerinin tavrına bağlıydı, gümrüklerin değişimi onların ticaretini etkilediğinden Avusturya öbür devletleri pek nazik olmayan bir durum karşısında bıraktı: Balkanlarda barışçıl bir çözüm isteyen herkes, maddi fedakârlığa hazır olmalıydı. Anlaşılan şuydu: Avusturya'nın hukuk ihlali alakadar olmayan devletler tarafından ödenecekti, elbette bu önerinin başarı şansı nispeten düşüktü. Kamil Paşa'nın 'borç üstlenme' talebinin sebebi sadece Avusturya'nın konumu değildi. Nasıl Avusturya maddi teklifini başka devletlere uzatmaya çalıştıysa Kamil Paşa da benzer bir girişimi içindeydi. Bosna-Hersek'in ilhakı Osmanlı kamuoyu ve basında halen duyguları coşturan bir meselesiydi, devlet erkânı ise reel politikacı davranıp bu konuyu çoktan kapatmaya hazırdı. Yapılması gereken tek şey, Osmanlı Devletinin onurunu uluslararası sahnede tamir edip kamuoyuna Bosna'nın kaybını kabul ettirmekten ibaretti. Başarabilmesi için gözle görülür bir başarısı esas olacaktı, Kamil Paşa asgari olarak dört milyon lirayı talep edip, gerekirse hepsini Avusturya'dan alacaktı. Eğer Avusturya-Macaristan daha düşük bir meblağla bile borç payı meselesine onay verirse, Kamil Paşa aynı taktiği Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ gibi devletlere karşı da uygulanabilirdi. Diplomatik gözlemcilere göre Avusturya prensip olarak Osmanlı Devletine maddi tazminat vermeye hazırdı ve bunu Osmanlı borçlarının bir kısmını kapatarak, bir krediye çevirebilirdi. Bu çözümün Osmanlı Devleti ne için o kadar çekici olduğunu sorulabilir, zira maddi tazminat teklifi 'Bosna para karşılığında satıldı' gibi suçlamalara yol açabilirdi. Osmanlı Devletinin mali durumu göz önünde bulundurduğu taktirde, bu yöntemin tek gerçekçi yol olduğunu anlaşılıyor: borç yükü altında kalkamayan ve halen Duyun-i Umumiye'nin direktifleri doğrultusunda hareket etmek zorunda olan genç Meşrutiyet rejimi muhakkak parasal kaynaklar bulmalıydı. İktisadi kalkınma, askeri ve siyasi gelişmesi için esastı, eğer Osmanlı Devleti karşısına yapılan, zayıflığından kaynaklanan girişimleri (Bulgaristan'ın ilan-i istiklali gibi) para ile telafi edebilirse, uzun vadeli olarak tekrar ayağa kalkabilirdi. Üstelik Osmanlı Devleti'nin Bosna'yı geri alma gibi ciddi bir şans mevcut değildi ve Avusturya ile var olan problemleri daha çok diplomatik nezaketsizlikten ortaya çıkmıştı.

Rus dışişleri bakanının Avusturyalı meslektaşına karşı beslediği olumsuz algılayışına rağmen hükümdarlar arasında şahsi ilişkileri fazla hasar görmedi: Rus Çarı II. Nikolai, Avusturya-Macaristan hükümdarının tahta geçiş yıldönümü münasebetiyle hatırını sordu, iki devlet arasında var olan sorunlarının en kısa zamanda çözüleceğini ummaktaydı. Çarın sulhperver tavrına rağmen Rus matbuatı Avusturya'yı saldırmaya devam edip yaralı Rus milli gururunu okşamak için Avusturya'ya karşı ağır suçlamaları kullanmaktan geri durmadı. İlhakın eylem olarak hukuka aykırı olmadığını 1878 tarihli gizli antlaşmalar ve protokollerle kanıtlanabilirdi. Bu gerçeği basın vasıtasıyla Avrupa kamuoyuna açıklamak isteyen Avusturyalılar durumu hafifletmeye gayret ettiler.[418] Yine de Rus gazetelerin olumsuz ve katı tavrı göz önünde bulundurduğunda bu yöntemin başarılı olup olmayacağı pek belli değildi: merkum antlaşma Avusturya'ya 'daimi işgal hakkı' (annexion definitive) tanıdı, ilhak'tan ise bahsedilmedi. Esas olarak antlaşma Avusturya'yı Bosna'nın daimi sahibi yaptı, lakin bunu tanımak istemeyen çevreler antlaşmanın metnini kullanarak gerginliği hafifletmektense onu provokasyon yöntemi olarak da kullanabilirdi.

17 Aralık 1908 tarihinde Padişah tarafından meclisin açılışı sırasında dış politikası hakkında irad olunan nutkunda Avusturya-Osmanlı münasebetlerinin zannedildiğinden daha olumsuz olduğunu gösterdi. Bulgaristan kralı Ferdinand'ı sadakat yolunu terk eden emir ' olarak tanımlanırken, Avusturya-Macaristan da şikâyet edildi. Padişah tarafından vurgulanan noktaları daha net göstermek için Avusturya'yı ilgilendiren kısmını tam olarak göstermekte fayda vardır: 'Avusturya-Macaristan kendisine Berlin Antlaşmanın sayesinde geçici olarak verilen eyaletleri ilhak etmekle Devlet-i Şahanenin haklarına zarar verip antlaşmanın tanıdığı hududunu aştı' cümlesiyle II. Abdülhamit, Avusturya'nın politikasını pek olumlu göstermeyip iki devlet arasında müzakere zeminini zayıfladı. Padişah hukuka aykırı olan bu eylemden dolayı karşılıklı ilişkilerin zarar gördüğünü üzüntüyle karşıladığını de belirtti.[419]Uzlaştırıcı bir politika takip eden ve sadrazamlığa göz dikmiş olan Tevfik Paşa nutkunun içeriğinden daha evvel haberdar olmamasından şikâyetçiydi, konuşmayı hazırlanan ise Kamil Paşanın

[418] PA AA 12933 18 Aralık 1908 A.S. 1856
[419] PA AA 12933 17 Aralık 1908 A 21234

başında bulunduğu sadaret makamıydı.[420] Kamil Paşa'nın, meselenin çözüme yaklaştığı bu anda bu sert mesajını neden verdiğini sorulabilir, yanıtı ise o kadar net değildir: kamuoyunda halen hakim olan Avusturya karşıtı duyguları belirgin bir rol oynamış olabilir.

Krizin çözüm aşamasında geldiğinde öbür devletlerin tavrı çok net değildi: barışın korunması herkes için önemliydi, yine de hiçbir devlet kendi menfaatlerinin pahasına başka bir devlete avantaj kazanmayı izin vermek istemezdi. İngiltere'nin Rusya'nın Boğazlara inme politikasına karşı çıkışı ve Boğazlar konusu gündeme geldiğinde merkum ülkenin katı ve olumsuz tavrı bu düşünce yapısıyla izah edilebilir. Stratejik sebeplerden Akdeniz'de Rus gemileri görmek isteyen en son ülke zaten İngiltere'ydi. Boğazların kontrolü pahasına Avrupa barışın sağlanması İngiltere için hiç de çekici değildi, ayrıca Hindistan'daki Müslüman tebaasını dikkate almak zorunda olan İngiltere mecburen Türk dostu olarak görünmeliydi.[421]

İtalya ise Avusturya ve Almanya ile ittifak halindeydi, buna rağmen müttefiklerine pek sıcak yaklaşmayıp göz diktiği Arnavutluk bölgesi üzerinde etkisini çoğaltmak için elinden geleni yaptı. Üçlü ittifaktan kopma riski İtalya için ağır olduğundan ancak bekleyici ve tarafsız bir tavrı gösterebilirdi, çünkü emellerini Üçlü ittifakla kolayca yerine getirmezdi. Roma hükümetinin Bosna ilhak krizi sırasında gösterdiği bu tutum ittifak ve bloklaşma politikasının gelişmesi için yine de fevkalade önemliydi: müttefiklerine soğuk davranmakla İtalya, İngiltere ve Fransa'ya savaş gibi daha ağır bir kriz halinde Almanya ve Avusturya'ya sahip çıkmayabileceğine dair sinyaller vermişti. İtalyan kamuoyu zaten Avusturya'ya karşı pek dostane duyguları beslemeyip Balkanlardaki Sırp milliyetçiliğini sempatiyle karşılıyordu. Hatta özellikle milliyetçi gençlerden ve öğrencilerden teşekkül olunan bazı çevreler, köşe yazarları tarafından ileri sürülen propaganda yazılardan etkilenip savaş halinde Sırpların yanında gönüllü olarak savaşacaklarını duyurdular. Buna rağmen İtalyan siyasetçiler diplomatlar vasıtasıyla Üçlü ittifakından ayrılamayacağını beyan edip müttefiklerine güvence vermeye çalıştılar. İngiltere dengeyi bozmamak için Üçlü İttifakını barışçıl bir istikrar

[420] PA AA 12933 17 Aralık 1908 A 21192
[421] PA AA 12933 15 Aralık 1908 A 21299

faktörü olarak görüp onu muhafaza etmeye çalıştı.[422] İngiliz kamuoyu 'Jön Türk' olarak bilinen Meşrutiyet hükümetine sıcak bakıp Avusturya'nın Osmanlı Devletine yüklü bir tazminat vermesi gerekli olduğunu savundu. Buna karşın Sırbistan ve Karadağ için tazminat meselesi İngiltere için önemli değildi, onların talepleri Fransa ve İtalya tarafından desteklenmiş olabilirdi, İngiltere ise bunu barışı tehdit eden bir unsur olarak değerlendirdi. Sir Edward Grey de Osmanlı-Avusturya yaklaşımını övüp gerekli olduğunda Türkleri ikna edeceğini duyurdu. Artık Bosna ilhak krizinin en azından Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında çözülmeye başladığını belli olmaktaydı, yalnız Osmanlı meclisinin uzlaştırıcı bir tavrı gösterip göstermeyeceğini merak konusuydu. Sadrazam Kamil Paşa'nın konumu de söz konusuydu, boykotaj ve Bosna ilhak krizi gittikçe Osmanlı iç siyasi yapısını etkilemeye başladı. Kabine değişikliği üzerine konuşulmaya başlandı, ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyetinin gücünü kendini boykotaj sırasında iyice gösterdi. Örneğin Hilmi Paşa, Avusturya-Macaristan Selanik başkonsolosu Oppenheimer'e ITC ajanları tarafından izlendiğini belirterek, komitenin gayri resmi de olsa büyük bir etkiye sahip olduğunu izlenimi yaratmaya çalıştı.

İngiliz ve Fransız kamuoyu 20. yüzyılın başlarında Almanya'ya duygusal açısından farklı yaklaştılar. Almanya Fransa için ezeli bir düşmandı, 1871 savaşının intikamını almak için her yol mubahtı. İngiltere Almanya'yı rakip olarak değerlendirmekle beraber onu can düşmanı olarak görmedi, hatta İngiliz kamuoyunun önemli bir kısmı Almanları Cermen kardeş olarak görüp iki kuzeyli milletlerinin işbirliğiyle medeniyetinin dünyada daha sağlam yerleşebileceğini inancındaydı. Fransa ise uzun zamandan beri Üçlü ittifakının pek istekli bir üyesi olmayan İtalya'yı Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan ayırt etmeye gayret edip özellikle Avusturya karşıtı basına ve çevrelerine destek verdi. Fransız hükümetinin Bosnalı-Sırp komitesinin Fransa'daki faaliyetlerine hoşgörü ile yaklaşması, pek gerçekçi olmayan 'Bosna'ya muhtariyet' propagandasına kulak açması da bu arka planı dikkate alınarak değerlendirmeli. Bu arada Avusturya-Macaristan çözüm için prestijini korumaya kararlıydı ve hem Avusturyalı hem Macar siyasetçiler hemfikirdiler. Avusturya başbakanı Bienerth ve Macar başvekili Wekerle ile Baron Burian Osmanlı Devletine

[422] PA AA 12933 17 Aralık 1908 A 21342

kredi vermeye hazırdılar, buna karşın Osmanlı Devletine yüklü bir meblağ ödemek 'Bosna-Hersek'i satın almak' anlamına gelebildiğinden, yani Avusturya'nın hükümranlık haklarının sorgulanma anlamına gelebildiğinden çekinceler mevcuttu. Buna da formül üretmek için Aerenthal özel sektörüyle danışmaktan geri durmadı ve muvafık oldu. Topraksız kmetlere kredi vermek için ekonomik bakımından önemli bir konumda olan Boden-Creditanstalt'ın başkanı von Taussig, Aerenthal ile danıştıktan sonra kabul edebilir bir çözüm bulundu: Osmanlı devletine verilecek tazminat formalite olarak Bosna-Hersek'te bulunan Osmanlı Devletine ait emlak-i metruke için ödenebilirdi.[423]

Müzakereler sırasında Avusturya-Macar çekişmeleri ve düşünce farklıkları kendini göstermiyor değildi, ancak bazen bu çekişmeleri Osmanlı Devletiyle bir mutabakata varabilmek için yardımcı olabilirdi. Dolayısıyla bu çekişmelerinin diplomatik bir oyun olup olmadığını sorusu ortaya çıkmaktadır. Macar başvekili Wekerle, Osmanlı Peşte Sefirini kabul edildiğinde tarihi Osmanlı-Macar ilişkilerine ve dostluğuna işaret ederek sorunların çabuk ve barışçıl olarak çözüleceğine dair ümitlerini dile getirdi. Wekerle ayrıca açıkça Bosna'nın neden ilhak edildiğini ifade etmekten geri durmadı: ancak bu şekilde Habsburg Monarşisi ve özellikle Macaristan'ın varlığı için büyük bir tehlike teşkil eden, büyük bir Güney-Slav devletinin kuruluşuna mani olabildi.[424]

Avusturya-Macaristan yönetimi nihayet Aerenthal ve meslektaşları tarafından ileri sürülen temkinli yaklaşımı de aşarak, İmparatorun izniyle Osmanlı Devletine Bosna'nın kaybı için maddi bir tazminat vermeye resmen kabul etti. Meblağ henüz kesin değildi, yine de Osmanlı tarafı prensip olarak onayını vermişti.[425] Bu adımın ehemmiyeti küçümsenmemeli, Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin düzeltmesi bir yana, Avusturya-Macaristan artık eskiden Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek üzerindeki hükümranlık haklarının bulunduğu itiraf etmek zorunda kaldı. Tazminat verildiğinden Osmanlı Devleti artık bu haklarından vazgeçmeye hazırdı, yine de aylarca Avusturya

[423] PA AA R 12933 23 Aralık 1908 A 21...
[424] BOA HR.SYS. 109/5 1909.1.13
[425] PA AA R 12935 19 Ocak 1909 A.S. 113

tarafından savunulan, Bosna'nın fiilen ve hukuken Osmanlı Devletiyle herhangi bir ilişkisi bulunmadığına dair tezi çürütüldü.

Osmanlı kabinesi Bosna'nın ilhakını tanıyan bir antlaşma metnini müzakere ederken, sadece iktisadi ve siyasi bakımından olumlu bir formül aramamaktaydı. Halk arasında boykotajın sayesinde yükselen Avusturya-karşıtı duygular yatıştırılmalıydı, ayrıca Boşnak Müslümanlarının durumuyla ilgili duyarlığı da hesaba katılmalıydı. Böylece Kamil Paşa hükümeti kendi şartlarını Viyana'ya sunarken, Bosna-Hersek'ten Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen Boşnaklara bu imkânı tanıtmak arzusundaydı. Askerlik hizmete tabii olanlar dahi her Boşnak dilediği taktirde Osmanlı Devletine göç edip Avusturya uyruğundan Osmanlı tabiiyetine geçmeliydi.[426] Askerlik meselesi ve göç sorunu Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devletiyle geçmişte hep sorunlar yarattı, dolayısıyla bu meselenin daimi çözümü önemli bir noktaydı. Bu arada göç hakkı sadece Boşnak Müslümanlar için geçerliydi, bu hakkı Sırp Ortodoksları, Yahudi veya Katolik Hırvatları kapsamamaktaydı. Osmanlı Devleti aynı zamanda Avusturya tarafından verilen teklifi kabul edip, gümrüklerin 11%'den 15%'e yükselmesini talep etti.[427] Avusturya-Macaristan'da olduğu gibi iç siyaset Osmanlı Devletinde de müzakereleri etkilenmiyor değildi. Arnavut kökenli Osmanlı mebusların lideri konumunda olan İsmail Kemal Bey, kendilerine yakın olan insanlarının ilhaka temkinli yaklaştığı dile getirdi. Sırbistan ve Karadağ Devletlerine tazminat verilmediğinden adı geçen devletler ihtimalin Osmanlı Devletinden toprak koparmayı çalışabilirdi, doğal olarak Rumeli Vilayetlerinde mukim olan Arnavutlar bundan olumsuz etkilenecekti. Özellikle Arnavutlar olası bir Sırp saldırısından endişe edip Osmanlı Devletinin tedbir almasından yanaydılar, her ne kadar bazen Arnavutlar merkez hükümetiyle çatışıyorsa da Osmanlı Devleti Sırp yayılmacığına karşı bir garantör olarak algılanmaktaydı. Bu korku gerçekten yerindeydi, büyük devletlerinin tedbirli tavrına rağmen Sırbistan ve Karadağ kamuoyunun baskısıyla –en azından basın ve diplomatik açıklamalarda-saldırgan bir politika sürdürüp, savaş tehditleri tekrar tekrar dile getirdiler.[428] Bu tavrı uluslararası gerginliği bir türlü yatıştıramadı, Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu daha çok ekonomik konular için müzakere ederken küçük

[426] PA AA R 12935 19 Ocak 1909 A 1213
[427] PA AA R 12935 20 Ocak 1909 A 1278
[428] PA AA R 12935 22 Ocak 1909 A 1358

Balkan devletlerinin radikal tutumu büyük devletleri etkileyip konuyu kapatılmağa mani oldu. Sırpların ve Karadağlıların tavrı ancak kendi perspektifinden değerlendirdiği taktirde mana kazanıyor: Bosna Sırbistan için tamamen kaybedilmiş olacaktı ve Avusturya-Macaristan Sırbistan'ı tamamen çevrilebilirdi. Bosna ilhak meselesi çözüldüğünde Bulgaristan krizin çözülmesi muhtemeldi, o taktirde güçlü Bulgar rakibi Sırbistan'ın Makedonya'daki emellerine de karşı çıkabilirdi.

Sırbistan'daki muhalefetin radikal tavrı eklendiği taktirde Sırp yönetiminin başka bir çarenin bulunmadığı anlaşılıyor: Sırp kamuoyu fazla tavizkar bir hükümetin meşruluğunu sorgulanabilirdi. Ayrıca Sırp iç politikada şiddet ve siyasi cinayetler yaşanmış olaylardı: halk, radikal güçler ve ordu tarafından kişiliğinden ve Avusturya-Macaristan'a karşı sergilediği güçsüz siyasetinden dolayı hiç sevilmeyen Kral Alexander 1903 senesinde bir grup subay tarafından kraliçeyle beraber hunharca katlederek parçalandı. Yani, dış politikada 'hain" olarak algılanmak bir siyasetçi için hayati tehlike taşımaktaydı ve Sırp hükümet üyeleri bunu pekâlâ biliyordu.

Uluslararası alanda Osmanlı-Avusturya uzlaşmasına doğrudan kimse karşı çıkmadı, velhasıl antlaşmanın şartları kimilerine göre çok hafifti. En fazla tepki gösteren güç Rusya idi, her ne kadar Rusya da bir savaşın patlamasını arzulanmazsa da, Avusturya'nın 'o kadar ucuz" kurtulmasını hazmedemezdi. Rus Çarı Nikola II. bile şahsen Aerenthal tarafından yürütülen politikasını eleştirip, özellikle Aerenthal'in bir mutabakata varılmayı engelleyen inatçılığından yakındı. Çar'a göre Rusya daima Avusturya ile iyi geçinmeye çalışıp dengeyi korumaya çalışmıştı, buna rağmen Aerenthal Rusya'nın dış politikasındaki kırmızıçizgileri bilinçli bir şekilde aşıp Rus yönetiminin pek zor bir durumda kalmasına yol açtı. Çarın tepkileri ayrıca şahsi bir boyut taşıyordu, çünkü Çar II. Nikola Avusturya-Macaristan İmparatorunu yürekten sevip kendisine karşı büyük bir saygı beslemekteydi. Aerenthal'in bencil tavrının sayesinde Rusya ister istemez II. Nikola'nın dost olarak algıladığı II. Franz-Josef'e karşı karşıya geldi. Buna rağmen Rusya'nın ve özellikle Rus Çarın barışın koruması için büyük çabalar harcadığını belirtilmeli. Çar, Sırp veliahdı ile görüştüğünde kendisine savaşa yol açabilecek bütün faaliyetlerden uzak durmasını tavsiye etti ve Sırbistan'ın Avusturya'ya saldırdığı taktirde açıkça Rusya Sırpların imdadına yetişmeyeceğini

bildirdi. [429] Her ne kadar Osmanlı-Avusturya mutabakatı Rus emellerine zararlı ise de sıcak savaş tehdidin gerçekleştirilmesine karşı kararlı adımlar atıldı ve Avusturya'nın Şark ve Balkan siyasetine karşı sadece diplomatik araçlarla girişildi. Elbette Rusya'nın askeri bakımından savaşa hazır olmadığını ve mecburen mümkün mertebede barış yanlısı bir politika izlemek zorunda olduğunu unutulmamalı. Küçük bir detayı Orta ve Doğu Avrupa'daki muhafazakâr yönetimlerinin bütün problemlere rağmen ortak yönlerinin bulunduğunu göstermektedir: Çar, Alman büyükelçisinin Sırp komitacılarının esasında devrimci ve tehlikeli bir unsur olduğu, bütün muhafazakâr güçlerinin onlara karşı birleşmesi gerekli olduğu görüşüne tamamen katıldı.

Her ne kadar büyük devletler rekabet içinde bulunsalar dahi halkın katılımını sınırlayan ve mevcut düzeni koruyan siyasi sisteme karşı çıkabilecek unsurlara daima kuşku ile bakılıyordu, onlar Sırp devrimciler gibi dış politikada pekâlâ kullanabilirdi, ancak onlar yine de potansiyel tehlike olarak algılanmıyor değillerdi. Osmanlı-Avusturya uzlaşması sadece Bosna'daki Panslavizmcilik davasına ağır bir darbe indirmeyecekti, eğer Osmanlı Devleti Avusturya-Macaristan ile anlaşmaya vardığı taktirde Rusya Boğazlar meselesinde kendi hedeflerini arzuladığı gibi takip edemezdi. Rus diplomatlar Osmanlı Meclis-i Vükela'da bile faaliyetlerde bulunup, mebusları olası bir antlaşmanın onayına karşı etkilemeye çalıştılar.1909 ayının ikinci yarısında Rus büyükelçisinde çalışan memurlar dikkat çekici bir şekilde her gün Meclis binasının lobisinde bekleyip, mebuslarla muhabbette girmeye gayret ettiler. Bu durum antlaşmanın onayı için pek olumlu değildi, zira kamuoyunun Avusturya karşıtı tepkisi mebusanların arasında da mevcuttu. 'Arnavut grubunun" liderliğini üstlenmiş olan İsmail Kemal Bey'in ifadesine göre müzakerelerin uzatılması meclisteki havayı olumsuz etkilenmekteydi, antlaşma ne kadar çabuk yapabilirse onaylanma şansı da daha yüksek olacaktı.[430] İsmail Kemal özellikle Alman diplomatlar tarafından "geleceğin adamı" olarak algılandı ve görüşleri artık çözüme doğru giden ilhak krizinde de dikkate alındı.

İsmail Kemal'in komitelerin karşına çıkma eğilimi belirgin bir rol oynamış olmalıdır, çünkü büyük devletler tarafından kontrol edilemeyen ve Osmanlı siyasetinin

[429] PA AA R 12935 1 Şubat 1909 A 2002
[430] PA AA R 12935 29 Ocak 1909 A 1790

seyrinde beklenmedik hamleleri yapan İttihat ve Terakki Cemiyetinin varlığı en azından Meşrutiyetinin ilk evresinde Avrupa devletleri için rahatsız edici bir faktör olarak nitelendirildi. İsmail Kemal'e göre Meclis-i Mebusan'da Avusturya ile anlaşma için çoğunluk tam şimdi- yani 1908 yılının Ocak ayın sonlarında- mevcuttu. Buna karşın antlaşmaya karşı, milletvekilleri etkilemeye çalışan kaynağı meçhul broşürler ortaya çıkmaya başladı. İsmail Kemal Bey ise Bosna-Hersek meselesinde çabuk bir çözümün taraftarı olup, Osmanlı parlamentosunda buna yönelik çalışmalarda bulundu. Osmanlı yönetiminin artık Bosna-Hersek'ten ümidini kaybetmiş olduğunu yavaşça kamuoyu tarafından da anlaşılmaya başladı, ancak İsmail Kemal Bey'in parlamento'da yaptığı bir konuşması yalnız barışçıl bir çözüme varmak isteyen bir siyasetçinin boyutunu da aştı. Ocak ayının ikinci yarısında kendisi tarafından Bosna meselesini çözmek amacıyla oluşturulan bağımsız bir meclis komisyonun çalışmaların dahilinde İsmail Kemal, Bosna-Hersek vilayetlerinin Avusturya işgalinden evvel bile Osmanlı Devleti için maddi, siyasi ve askeri bakımından bir sorun teşkil ettiğini ifade etti. Aynı zamanda Bosna-Hersek'in kaybının vazgeçilmez olduğunu vurguladı, zira Rusya Avusturya ile antlaşmalar yaptığından ciddi bir biçimde ilhaka karşı çıkılmazdı, İngiltere ise baştan beri Berlin Kongresinde vilayetlerin daimi işgali için, yani Osmanlı'dan kopartılmasından yana bir siyaset izlemişti. Otuz seneden beri kaybedilmiş olan merkum eyaletleri geri almak gayri mümkündü aynı zamanda Avusturya'nın maddi tazminat teklifi, "Bosna-Hersek para karşılığında satılıyor" biçimde değerlendirilmemeliydi. Avusturya sadece Bosna'da bulunan bazı emlak-i metruke için (örneğin ormanlar) tazminat ödeyecekti ve bu parayı almak Osmanlı Devletinin doğal hakkıydı. Bu konuşma etkisini çabuk gösterdi ve mebusların çoğu görüşe katıldı. İsmail Kemal Bey bu ifadeleri çözümü hızlandırmak amacıyla yapmış olabilir, gerekçe olarak kendisi Bulgaristan krizinin varlığını gösterdi. İsmail Kemal'in Bosna ile ilgili tutumu sadece çabuk çözümden yana bir politikacının isteğini yansıtmadı, hatta kendisinin bilinçli olsun veya olmasın Almanya lehine bir siyaset izlediğini söylenebilir.

Bu fikir konuşmanın birinci kısmından dolayı ortaya çıkar: Bosna her ne kadar 1878 yılından evvel problemler oluşturulduysa da, sadece Rus harbinin ve Rus-Avusturya antlaşmasının sayesinde Osmanlı topraklarından kopartıldı. Unutmamalıdır, 1876 yılında baş gösteren ayaklanması aynen Bulgaristan ayaklanması gibi askeri

bakımından bütün zorluklara rağmen bastırabilmişti. İsmail Kemal Bey'in konuşması ise Bosna'nın işgalini vazgeçilmez bir eylem, hatta hayırlı bir vaka olarak gösterdi. Rusya'nın ellerinin bağlı olduğunu, İngiltere'nin baştan beri olumsuz bir rol oynadığı ifadeler ise içerik bakımından doğru olabilir, ama neticede adı geçen devletlerinin olumsuz rolünü vurgulanırken Almanya'nın da pek farklı bir rol oynamadığını ihmal edildi. Malum olduğu gibi Rusya ve İngiltere-elbette kendi çıkarlarından dolayı- ilhak krizi boyunca Osmanlı Devletine destek verdi ve Almanya, Avusturya taraflı tutumundan adı geçen devletlerin Osmanlı Devletine yaklaşabileceğinden korkmaktaydı. İsmail Kemal Bey'in konuşmasında Rusya veya İngiltere'ye yakın bir politikasının önüne geçmeye çalışıldığı apaçıktır, alternatif olarak ise sadece geleneksel Osmanlı-Alman ittifakı kalmaktadır. Binaenaleyh, İsmail Kemal'in talimatlarını doğrudan Almanlar tarafından aldığı düşünmek de fazla illeri gidiyor, kendisi Bulgaristan krizinden dolayı gerçekten çabuk bir çözümden yanaydı ve Bosna hakkında duygusal dolu, gerçeği yansıtmayan ümitleri dağıtmaya çalıştı. İsmail Kemal Bey'e göre Bulgaristan yıllardan beri Osmanlı Devletiyle çeşitli konularda kavgalı olup, Osmanlı Devletini hududunu korumak için askeri harcamalarını yükseltmeye zorladı.'İstiklal krizi' meselesi Rumeli-i Şarkı eyaletlerinin 1885 senesinde Bulgaristan'a bağlanmasından sonra ikinci büyük krizi teşkil ediyordu, buna Bosna krizi de eklendi. İsmail Kemal Bey'e göre Osmanlı Devleti sadece ve sadece hayati meselelerine önem vermeliydi ve ne Bosna ne de Bulgaristan için gereksiz enerji sarf etmemeliydi. Bosna ilhakına karşı yapılan protestoların sayesinde çok para israf edilmişti, lakin Osmanlı Devleti modernleşmek ve ayağa kalkabilmek için bütün kaynaklarını seferber etmeliydi.

Kendini koruyabilmek için Osmanlı Devleti sanayi, tarım ve eğitim için lazım kaynakları askeriyeye ayırt etmek zorunda kalmıştı, bu durum devam ettiği taktirde meşrutiyet rejimi de ülkeyi kalkındıramazdı. İsmail Kemal pek alışılmadık ve pragmatik düşünceleri savundu: Bosna meselesiyle gündeme gelen duygusal İslam kardeşlik duygulardan ziyade sadece gerçekçi ve savunabilir hedefleri dikkate alınmalıydı, Bulgaristan'ın istiklali de artık bir gerçekti. Buna karşı protesto etmektense örneğin Rumeli-i Şarkı bölgesini askerlerden arındırma ve Bulgar sınırını Osmanlı lehine değiştirme gibi talepleri gündeme getirilmeliydi. Osmanlı Devleti ancak gerçekten

savunabilir hudutlara sahip olduğunda kendi varlığını muhafaza edebilirdi, bu mantığa göre Bulgaristan'dan çok para talep etmek veya kayıp bir eyaleti olan Bosna için siyasi gücü sarf etmek pek akıllı bir eylem değildi. İsmail Kemal Bey, müzakerelerinin özellikle Kamil Paşa ve kendisi tarafından gösterilen ılımlı tavrından dolayı başarıya ulaştığını vurgulamaya ihmal etmedi. Kendisi aynı zamanda Alman büyükelçisinin ılımlı ve uzlaştırıcı tavrını övmekteydi.[431]

Avusturya-Macaristan parlamentolarında Bosna ile ilgili devam eden görüşmeleri ise mutabakata varılsın varılmasın Bosna-Hersek bölgesi için çalışmaların süratle devam ettiği, artık planlanan çerçevesinin dışına çıkılamayacağını göstermişti. İlhak meselesiyle görevli karma parlamento komisyonu Bosna-Hersek'e verilecek anayasa ile ilgili bazı hazırlıkları tartışıp, özellikle kişisel hürriyetlerine daha fazla yer veren taslaklar üzerinde durmakla ilhak gerekçeyi, yani Bosna-Hersek'e yakışır ve medeni bir düzen getirmek, haklı göstermeye eğilimindeydi. Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında devam eden müzakerelerde bazı düğümlerin çözümü kolay değildi. Avusturya-Macaristan Boşnak Müslümanlara prensip olarak göç hakkını tanımaya hazırdı, ancak Türk tarafınca önerilen üç senelik süreyi kabul etmek istemedi. Ayrıca göç Bosna eyalet hukukuna göre düzenlemeliydi. Bunun nedeni ise, Avusturya'nın hükümranlık haklarını sorgulamaya açmak istememesinden kaynaklanıyordu, en önemli husus ise askerlikti. Avusturya-Macaristan, bir devletin hükümranlığının en belirgin göstergesi olan asker alma yetkisini korumak istedi. Potansiyel göçmenlerin bir kısmı askerlik vazifelerini yerine getirmemiş olabilirdi ve Osmanlı Devletine geçmek suretiyle Osmanlı tebaası olacaktı. Boşnaklar bu şekilde Osmanlı vatandaşı olacaktı, ancak bu düzenlemeye göre onlar geçmişte Avusturya uyruklusu olarak muamele görmüş olmakla beraber prensip olarak daima Osmanlı uyruğuna sahipti. Bunun anlamı açıktı: hukuki bakımından Avusturya tarafından reddedilen, Bosna-Hersek üzerindeki devam etmiş olan Osmanlı hükümranlık hakkı geriye yönelik tanınmış olurdu.[432] Osmanlı kabinesinde meydana gelen değişiklikler dahi çözümü geciktirmedi. Harbiye ve Bahriye nazırlarını görevlerinden alınmasından dolayı doğan hükümet krizin sonucunda Sadrazam güvenoyu alamayıp, istifa etmek

[431] İsmail Kemal Bey, s. 323
[432] PA AA R 12935 4 Şubat 1909 A 2235

zorunda kaldı. 13. Şubat 1909'de Kamil Paşa istifa etti ve Hüseyin Hilmi Paşa Sadrazam oldu. Bu durum, aynı zamanda ITC'nın güç kaybetmeye başladığı göstermektedir.[433]

Bütün sorunlara rağmen her iki taraf artık çözüme varmaya arzu ediyordu ve bunu riske atmaya niyetli değildiler. 24 Şubat tarihinde iki devlet bütün hususlarda anlaşmaya vardılar ve protokolün imzalanmasına ancak saatler kaldı. Kalan tek şey, öbür devletleri protokolün içeriğinden haberdar etmekteydi.[434] Bosna-Hersek eyaletlerinin ilhakını resmileştiren ve anlaşmasızlıkları ortadan kaldıran, uzun zamandan beri beklenen protokol, 26 Şubat 1909 tarihinde öğleden sonra İstanbul'da Osmanlı ve Avusturya yetkililer tarafından imzalandı.[435] Protokol, Osmanlı-Avusturya ilişkilerini diplomatik seviyesinde tekrar düzeltti, halk arasındaki hoşnutsuzluk ve Avusturya'ya karşı duyulan antipati henüz tam bitmemişti, yine de ticari ilişkilerinin eski seviyesine ulaşma imkânı vardı. Protokolün imzalanması, Osmanlı Devleti için Bosna ilhak krizinin sona erdiği anlamına geldi, ancak bu durum ilhak krizinin tamamen çözüldüğü demek değildi. Avusturya ve Sırbistan arasında süregelen gerginlik bitmemişti ve Rusya'nın protokole karşı nasıl bir tavrı takınacağı merakla bekleniyordu.

Protokol, şüphesiz Balkanları yeniden şekillendiren bir belgeydi ve Bosna tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etti. Bosna-Hersek artık Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun ayrılmaz bir parçasıydı ve Osmanlı Devletinin Bosna'daki varlığı hukuki bakımından da tamamen bitti. Osmanlı Devletiyle artık herhangi bir bağ bulunmayan Boşnak Müslümanları için protokolün imzalanması yeni bir kimlik oluşturmak için, belki daha doğrusu 1878 yılından beri başlayan kimlik arayışlarını hızlandırılan bir olaydı. Boşnak Müslümanlar eğer vatanlarını terk etmek istemediğinde Habsburg idaresinde kendi kimliğini 'Müslüman' olarak tarif edip bu dini-kültürel çerçevesinde aramalıydılar. Osmanlı idaresinde hakim unsuruna mensup olan Boşnak Müslümanlar Hıristiyanlar tarafından 'Türkler ' ya da 'Turci' olarak adlandırıldı. Bu gerçeği İslam dininin ne kadar Türklükle özleştirildiğinin bir göstergesiydi, Avusturya hâkimiyeti sırasında da üst sınıf Boşnaklarda Türk diline duyulan merakı, devam eden

[433] Ahmad, s. 36
[434] PA AA R 12935 24 Şubat 1909 A 3493
[435] PA AA R 12935 26 Şubat 1909 A 3608

bağlılık duygusunun bir kanıtıydı. Avusturya idaresi Bosna'daki sosyal yapısını pek dokunmayıp Müslümanların dini yapısına da saygı gösterdi ve böylece aşırı toplumsal değişikliklerin meydana gelmesine sebep olmadı.

10.3 Düğümün Çözümü: Avusturya-Osmanlı Protokolü

Protokol, Avusturyalı ile Osmanlı diplomatların tabiriyle "aralarında mevcut olan bazı açık sorunların çözümüydü". Osmanlı tarafı için yeni Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi imza attılar, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Krallığı" için büyükelçi Marquis de Pallavicini imzasını attı.

Hükümetler tarafından yetkili kılınmış bu şahıslar, çözümü Osmanlı Devleti için daha onurlu ve kabul edilebilir bir şekilde göstermek için öncelikle Avusturya'nın Osmanlı Devletinin lehine Sancak'taki haklarından vazgeçtiğini protokolün ilk maddesinde belirttiler. Buna göre Avusturya-Macaristan, Berlin Antlaşmasının ve 31 Nisan 1879 tarihli Sancak Konvansiyonunun sayesinde Yenipazar Sancağı üzerindeki elde ettiği bütün haklardan vazgeçtiğini beyan etti.[436] İkinci madde Bosna-Hersek'in yeni hukuki statüsünü, kısacası Avusturya hâkimiyetinin tanıtımını ve Osmanlı Devletinin Bosna üzerindeki haklarından vazgeçmesini ele aldı. Maddeye göre hem 31 Nisan 1879 tarihli Bosna-Hersek ve Sancak ile ilgili, yani Osmanlı padişahının hükümranlık haklarını tarif eden Konvansiyonu, Osmanlı Devletinin ilhaka karşı yayınlandığı protestoname ve bütün karşılıklı anlaşmasızlıkları dile getiren belgeler geçerliğini kaybedip, yerini yeni protokolüne bırakacaktı. Yeni geçerli protokolüne göre iki eyaletle ilgili bütün sorunları ortadan kalkmış olacaktı, Osmanlı Devleti ayrıca eyaletlerin yeni durumunu protokole uygun olarak tanıyacaktı. Yeni durum tabirinin anlamı ise apaçıktı: Bosna-Hersek artık Avusturya-Macaristan'a bağlıydı ve Osmanlı Devleti bunu tanıyacaktı. Protokolün üçüncü maddesi ise çok önemli olan uyruk

[436] PA AA R 12935 27 Şubat 1909 A 3939

meselesini içermekteydi. Buna göre vatandaşlığı protokolün imzalanmasından evvel değiştirmiş olan kişiler hariç Osmanlı Devletinin hudutların dahilinde bulunan Bosna-Hersekliler ve Bosna-Hersek'te mukim olan veya geçici olarak kalan Osmanlı tebaası eski uyruğunu muhafaza edecekti. Bosna-Hersek ahalisinden (yani o eyaletlerde Avusturya hâkimiyeti altında oturup Avusturya-Macaristan pasaportunu taşıyanlar) isteyenler Bosna kanunların çerçevesinde Osmanlı Devletine göç edebilirdi ve orada Osmanlı tebaası olarak kabul olunacaklardı.[437]

'Bosna kanunların çerçevesinde' tabiri ise göçün Avusturya tarafından konulan kanunların çevresinde olacağı, örneğin askerliğe tabii olanların göç etmeden evvel askerlik vazifesini ifa etmeleri gerekli olduğunu anlamına geldi. Osmanlı Devletine göç edilmiş kişilerin Bosna'da geri kalmış gayrimenkullerin üzerindeki bütün haklar güvence altına alındı, satma, kiralama veya oturma hakları temin edildi. Protokolün dördüncü maddesi Boşnakların dini ve kültürel haklarını garantiledi: geçmişte olduğu gibi İslam dini serbest olacaktı ve korunacaktı. İslam dininin gereksimleri noksansız ve hiçbir engel olmadan Boşnaklar tarafından serbestçe yerine getirebilirdi. Boşnak Müslümanlar öbür dini unsurlar gibi aynı siyasi ve kültürel haklarına sahip olacaklardı, padişah-halifenin adı de geleneklere göre hutbelerde anılacaktı. Maddeye göre vakıfların hakları ve mülkiyetleri korunacaktı, dini meselelerinde İstanbul ile gerekli bilgi alışverişi serbest olacaktı, Şeyh-ül İslam Bosna'da yeni bir Reis-ül Ulema'yı tayin ettiğinde bu kararı onaylayacaktı. Beşinci maddede zikredilen haklar elbette ilhaktan evvel de mevcuttu, dolayısıyla neden zaten verilmiş olan haklarının neden kısa bir atıfla bir kenara bırakılmadığını, tam aksi takdirde ayrıntılı bir şekilde anlatıldığını sorulabilir. Üstelik İslam dinini de ilgilendiren bu haklar zaten Bosna-Hersek'te yürürlükte bulunan eyalet kanunlar tarafından da korunuyordu ve bizzat Avusturya tarafından geçmişte daima dikkate alındı. Protokolün bu maddenin sayesinde İslam dinin yerinin Bosna-Hersek'te ne kadar hassas olduğunu, yerel İslam halkının kimliğini de simgeleyen din meselesinin 20. yüzyılın başlarında politika sahnesinde bile ne denli önemli olduğunu tasvir etmektedir. İslam dininin serbestiyeti ve korunması Osmanlı tarafı için de ehemmiyetliydi, kamuoyu ilhak meselesi sırasında din kardeşliği en önemli

[437] BOA Y.MRZ.J. 15474 11 Ramazan 1326/ 24 Muharrem 1324

unsularından biri olarak gördü, dolayısıyla en azından bu konuda taviz verilmemeliydi, Osmanlı hükümeti bu şekilde kendi halkını da rahatlayabilirdi.

Kalan kısmı iktisadi konularla ilgiliydi ki bu konu Osmanlı Devleti için büyük bir değer taşıyordu. Beşinci maddede ele alınan bu konu kısa geçiştirilmekle beraber çok tartışılan tazminat meselesini çözüme kavuşturdu. Protokolün onaylanmasından on beş gün sonra Avusturya-Macaristan Osmanlı Devletine Bosna-Hersek'te bulunan, Osmanlı Devletine ait olan emlak-i metruke için iki buçuk milyon altın lira tazminat ödeyecekti. Bu meblağın her ne kadar resmi dilinde 'emlaklerin bedelli' olduğunu illeri sürülmüş ise de fiiliyatta Osmanlı Devletine Bosna'daki haklarından vazgeçtiği için ödendi. Protokolün altıncı maddesi de iktisadi konulara ait olup ticari ve gümrük meselelerle ilgiliydi. İki sene içinde Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti bir ticaret antlaşması imzalanacaktı, ayrıca Osmanlı sınırlarına ithal olunacak mallarının gümrük tarifeleri 11%'den 15%'e yükseltecekti. Aynı zamanda Avusturya Osmanlı maliye makamlarının bazı ithal ürünlerine (sigara, alkol, iskambil kartları v.s.) yeni tekellerin veya tüketici vergilerin konmasına itiraz etmeyecekti. Sekizinci madde de yıllardan beri Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında sıcak tartışmalara yol açan, hem iktisadi hem siyasi bakımından çok hassas olan bir konuyu değindi: yabancı postaneleri. Kapitülasyonlarda yabancı sefaretlere ve tüccarlara kendi memleketleriyle serbest haberleşme hakkı tanınmıştı, ancak iletişim imkânların ve ticaret hacminin yükselmesiyle birçok devletler (İtalya, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa) bu hakkı farklı yorumlayıp doğrudan postaneler açmaya başladı. Böylece devletin hükümranlık haklarının arasında yer alan posta ve haberleşme tekeli resmen delindi, ayrıca yabancı postaneler mali bakımından Osmanlı Postalarına karşı çok sert bir rekabet politikası izleyip maddi kayıplara yol açtılar. Boykotaj sırasında Avusturya Postaneleri rakip devletinin göze batan bir sembol olarak saldırılara maruz kaldılar. Elbette Avusturyalılar öbür yabancı postaneleri gibi bazı argümanları ileriye sürmeye çalıştılar: kendilerine göre Osmanlı postaları hem yavaş, hem de güvenilir değildi dolayısıyla kapitülasyonlara dayanan bu müesseseleri muhafaza edilmeliydi. Bu iddia hiç de gerçekçi değildi: Osmanlı Postası tarafından iletilen mektupların çoğu yabancı postanelerden bile daha çabuk yerlerine ulaştı.

Avusturya-Macaristan bu konuda bazı tavizler vermeye hazırdı, ancak bu Avusturya-Macaristan postanelerin sonu değildi. Protokol'de Avusturya ilk defa resmen Osmanlı Devletinin posta ulaştırma hakkını tanıdı, ayrıca başka yabancı postanelerin bulunmadığı yerlerde faaliyet gösteren Avusturyalı postaneleri faaliyetlerine son vereceklerdi.

Üstelik Avusturya, öbür yabancı devletlerin postanelerini kapattıkları taktirde kendi postanelerini de kapatacaktı. Fiiliyatta öyle bir gelişmenin henüz ufukta görünmemekle beraber, Osmanlı Devletinin hükümranlık haklarını ulaştırma sektöründe geri kazanma yolunda olduğunu belli olmaya başladı. Konunun ehemmiyeti başka bir açıdan da anlaşılmaktaydı: yabancı devletler kendi postanelerin varlığını kapitülasyonlara dayandırdılar, postanelerin meşruluğunu sorgulamakla kapitülasyonların devamı ve varlığı de tartışmaya açıldı ve Bosna protokolünde de ilk defa –ufak da olsa-yabancı imtiyazlarının bazı maddelerine karşı somut bir adım atıldı. Sekizinci maddesi de bu konuyla ilgiliydi: Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devletine kapitülasyonların yerine uluslararası bir rejimin getirilmesini amaçlayan bir konferansın düzenlemesinde yardımcı olacaktı. Dokuzuncu ve son maddesi ise protokolün hukuki statüsüyle ilgiliydi: protokolün hükümleri karşılıklı onaylandıktan sonra derhal yürürlüğe gireceklerdi. Protokolün Meclis-i Vükela'da onaylamasının sadece bir formaliteden ibaret olmadığını belirtilmelidir, ilgili meclis komisyonunda bulunan din adamları, şehit kanı ile fethedilmiş Türk toprağının parayla satılamayacağını belirtip tazminata karşı bazı çekinceleri koydular.[438] Yine de bu sorun geçici Hariciye Nazırı Noradunkyan'ın şahsi girişimiyle çözülmeye çalışıldı ve nihayet sonuca varıldı. Protokol resmi olarak 6 Nisan 1909 tarihinde onaylandı.[439] Sonuç itibariyle protokol ilhak krizinin sonu değildi, Sırbistan ve Rusya, Avusturya ile anlaşmadığı müddetçe Avrupa ittifak sistemi statükoya dönemeyecekti. Bosna-Hersek artık tamamen Avusturya-Macaristan'a aitti, eyaletlerin gelecekteki idari şekline ancak Viyana ve Budapeşte karar verecekti. Osmanlı Devleti kendini siyasi bakımından çok uğraştıran, ancak boykotajın etkisiyle iktisadi ve siyasi bakımından yeni bir anlayışa yol açan bu krizi geri bırakıp başka meselelere konsantre olabilirdi. Örneğin, Bulgaristan ile

[438] PA AA R 12936 13 Mart 1909 A 4576
[439] BOA Y.MRZ.J 15606 (suret defteri) 27 Rebiyülevvel 1328 / 5 Ramazan 1325

Demiryolu Krizinin çözümü de artık daha kolay görünüyordu, ancak kamuoyu de kriz sırasında önemli bir ders öğrendi: Meşrutiyet rejimi artık pembe gözlüğüyle değerlendirilmedi, kamuoyu Meşrutiyet kavramına daha gerçekçi bir şekilde yaklaştı.

Osmanlı basının yaklaşımı bu tavrının göstergesiydi: Şura i Ümmet gazetesi ilhakı kesin olarak tanımasını manevi bakımından acı olarak değerlendirmekle beraber Avusturya ile anlaşmayı zaruri olarak değerlendirdi. Maddi tazminat yetersiz olarak değerlendirildi, ancak protokolün feshi için bu durum bir sebebi teşkil etmemeliydi. Boşnak Müslümanlarının dini haklarına merkum gazete tarafından ayrı bir önem atfedildi: gazete, protokoldeki verilen dini hak ve garantilerinin ihlal edildiği taktirde bunların nasıl sağlanabileceğini merak ve tepkiyle sorguladı. Tekellere ve postanelerle ilgili maddelerine çok eleştirisel bir gözle yaklaşıldı: Avusturya hariç öbür devletlerinin onayı lazım olacağından sonucun ne kadar başarı olabileceğinden şüphelenildi. Tanın Gazetesi ise protokolü çok daha olumlu olarak değerlendirdi: savaş tehdidi sona erdiğinden Osmanlı Devleti kesinlikle güvenlik kazanmıştı, sürekli askeri hazırlıklarda bulunmak artık icap etmeyecekti, böylece gerekli reform ve yenilikler için enerji ve kaynaklar sağlanabilirdi. Hüseyin Cahit (Yalçın) merkum gazetedeki yazılan yorumunda protokolü ideal olmamakla beraber makul bir çözüm olarak değerlendirdi. Makale, kapitülasyonların artık tartışma konusu olduğunu vurgulayıp Türk onurunun kısmen de olsa tamir edildiğini belirtti. Yazar, anayasal düzeninin kuvvetlendirilmiş olduğunu belirterek iyi adımların atıldığını, geleceğe ümitle bakılması gerekli olduğunu vurguladı.[440] Protokolün onayıyla ilgili Hüseyin Cahit benzer bir tavrı sergiledi: kendisine göre meclisteki muhalefet duygusal motiflerden dolayı direnmişti, dini duygulardan ve vatanseverlikten dolayı yükselen bu tepki manevi bakımından doğruydu. Hüseyin Cahit yine de, mantığa göre onaydan başka bir çarenin mevcut olmadığını altını çizdi. Alternatif olarak sadece savaş kalacaktı ve Osmanlı Devleti buna askeri bakımından hazır değildi. Hüseyin Cahit'e göre mebuslar halktaki tepkilere rağmen 'vatanın hayrı için' popüler olmayan onay için cesaretlerini göstermeliydiler.[441] Osmanlı basınının bu hususstaki değerlendirmesini 'nötr' olarak değerlendirmek mümkün iken, diplomatik kulislerde ise çekişmeler aralıksız olarak devam etti.

[440] PA AA R 12935 4 Mart 1909 A 4260
[441] PA AA R 12936 22 Mart 1909 A 5435

Bulgaristan krizi de artık Rusya'nın Bulgaristan için tazminat ödenmesiyle çözüme bağlandı ve Osmanlı Devleti en azından bir müddet için dış politika bakımından rahatlanmış görünüyordu. Kalan tek şey, protokolün meclis tarafından onaylanmasıydı. Bu durum Mart 1909'da bazı problemlere yol açtı: muhafazakâr mebusanların çekincelerin yanında bir anda özellikle Arap ve Arnavut kökenli milletvekilleri protokole karşı çıkmaya başladılar. Sadrazam Hilmi Paşa'nın ifadelerine göre hükümet bundan dolayı protokolü meclisin önüne getiremeyip 'onayının iflasını' riske edemezdi. Aerenthal, muhalefetin Rus etkisi ve rüşvet parasıyla ortaya çıktığı, dolayısıyla Rusya'nın esasında barışçıl bir çözümü istemediğini ifade etti.[442] Bu arada Meclis-i mebusandaki iç siyasi çekişmeleri de unutulmamalı: protokole karşı yükselen muhalefet, adem-i merkeziyetçi bir politikayı takip etmeyen İttihat ve Terakki Cemiyete yakın olan Hilmi Paşa'yı iktidardan devirebilmek için bir taktik olarak de nitelendirebilir. Protokolün Boşnak Müslümanları için kendi kimlik arayışı bakımından ayrı bir yere sahip olduğunu belirtilmişti. Boşnak Müslümanlar, artık Avusturya-Macaristan Devletinin tebaası olarak kendi istek ve öncelikli meselelerini tanınmış bir unsur olarak, siyasi arenada daha fazla güven ile dile getirebildiler. Ancak protokolün imzalanması, Osmanlı Devletinin Bosna-Hersek ile münasebetlerini kestiği anlamına gelmez. Özellikle dini meselelerde Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek'teki gelişmeleri dikkatlice takip etti ve Boşnak Müslümanları da Hilafet merkezi olan İstanbul ile bağlarını kopartmadılar. 1909 yılında Bosna için yeni bir idare ve anayasa arandığında Boşnaklar, kendilerini ilgilendiren hukuki meselelerinde Şer'i kanunların muhafazasını talep ettiler. Bunu tehlikede gördüklerinde siyasi itaatsızlığa kadar varan beyanatlar yapmaktan geri durmadılar. Nihayet Boşnakların, Reis-ül Ulema'nın naibleri atama yetkisinden, medreselerin varlığının garantisi ve bu müesseselerinin geliştirilmesine kadar varan istekleri Avusturya makamları tarafından kabul edildi. Ayrıca Bosna'daki İslam kurumlarının hukuki konumu, görevlilerin statüsü, yetkileri v.s. en küçük detaylarına kadar yazılı olarak belirlendi.[443] En önemli meselelerinden birisi, İstanbul'daki dini kurumlarıyla ve özellikle Şeyhülislamlık makamıyla bağların korunmasıydı. Her ne kadar Osmanlı Devleti artık Bosna-Hersek'teki dini kurumların idaresine fiilen müdahale edilmezse de, manevi bağları korumaya gayret etti, Osmanlı

[442] PA AA R 12936 21 Mart 1909 A 5726
[443] BOA NGG 1003 25/10 23 R.evvel 1325

makamlar bundan başka Bosna-Hersek'teki dini kurumlarda meydana gelecek intihaplar hakkında bilgilendirilecekti. Ayrıca medreselerde eğitim görevlisi olarak görevlendirecek kişilerin Bosna,'da veya İstanbul'da eğitilmesi sağlanacaktı. Kısacası, dini ilişkilerin sayesinde Bosna-Hersek- Osmanlı Devleti münasebetleri çok yakın olarak devam etti. Kimi Boşnak öğrenciler İstanbul'a gelmeye devam edip, Osmanlı Devletinin eğitim müesseselerini Bosna'dakileri ne tercih ettiler. Muhacirler de Bosna-Hersek'ten Osmanlı Devletine gelmeye devam etti. Maalesef kimi zamanda Osmanlı Devletine gelen öğrenciler bazen umulan ortamı bulamayıp, zor duruma düştüler: Dâhiliye Nezareti tahsilât için İstanbul'a gelen sokaklarda ve hanelerin köşelerinde sefil bir halde olan, boş gezen Boşnak çocukların varlığına işaret ederek onların yardıma muhtaç olduğu, gerekli işlemlerin yapılmasını talep etti.[444]

YEDİNCİ BÖLÜM

10.4 Uluslararası Gerginliğin Tırmanışı ve Nihai Çözüm: Kırılgan Statüko

Avusturya, protokolün akabinde eklenmesi planlanan notada Osmanlı İmparatorluğuna Sancak'ın güvenliği için destek vereceğini beyan ederken, gizli yazışmalarda bu desteğin kesinlikle askeri nitelik taşımadığını, Sırbistan'a karşı bir savunma antlaşmasının karakteri taşımadığını belirtti. Aerenthal, notanın ancak Sırbistan'ın hareket alanının sınırlandırıldığında imzalanacağı duyurup, Osmanlı

[444] BOA DH-MUI 31-2/31 1328 M. 20

Devletinden Sırbistan'a Selanik limanı üzerine silah ithali yapılmasına için müsaade etmemesini istedi.[445]

Bu istek Avusturya açısından son derecede önemliydi, geçmişte özellikle Fransa'dan gelen silahlar büyük miktarlarda Selanik üzerine oraya gönderilmişti. Osmanlı İmparatorluğu Rus, İngiliz ve Fransız baskısıyla bu konudaki olumlu yaklaşımına son vererek bu isteğin iktisadi ve siyasi bakımından merkum devletlere karşı adil olmayacağını beyan etti. Nihayet bu istek kabul edildi, ancak buna rağmen Mart 1909 yılında dahi Selanik limanına gelen, Sırbistan'a yönelik silahların ithaline müsaade edildi, Osmanlı Devletinin bu meseledeki tutumu son derece çelişkiydi. Bu tavrı birkaç sene sonra Osmanlı Devleti için çok vahim sonuçlar getirecekti. Balkan Harbinden kısa bir müddet evveline kadar Osmanlı Devletine karşı kullanacak silahlar gene Selanik üzerine ithal edildi ki Osmanlı Devletinin güvenliğini de tehdit eden bu hale esasında 1909 senesinde son verilebilirdi. Sırbistan, Bosna'dan alamadığı toprak tazminatının yerinde Rumeli'deki Osmanlı toprakları koparttı ve Bosna ilhakının hesabı sonuç itibarıyla Osmanlı tarafına yüklenildi. Bosna ilhak krizi görünürde Osmanlı Devleti için sona erirken, uluslararası gerginlik gittikçe yükseldi. Osmanlı İmparatorluğu görünürde krizden çekilmiş olabilirdi, ancak kurnaz diplomat Aerenthal yeni ittifak planları üretmeye başladı: Birkaç hafta evvel rakip olan Osmanlı Devletiyle Sırbistan'a karşı bir diplomatik bir ittifaka girmeye çalıştı. Çok dengeli güç sisteminin klasik bir karakteristiği olan bir unsur tekrar ortaya çıktı: ittifaklarda ideolojik yakınlığı aranmıyordu, ayrıca Avusturya Osmanlı hükümetteki yeni kabine değişikliğinden faydalanmaya çalıştı. Hilmi Paşa halen askeri bir ittifakı tercih ederken, Avusturya diplomatik işbirliği ve Sırbistan'ı silahsız bırakmayı tercih etti. Aerenthal, Sancak ile ilgili nota taslağında 'diplomatik yardım' yerinde sadece 'karşılıklı yardım' deyimi kullanmaya düşünmüştü: askeri antlaşmaya gerek kalmadan Avusturya, Sırbistan ile savaş çıktığı taktirde Osmanlı toprakları kullanıp saldırıya geçebilirdi. Drina nehrinden saldırıya geçecek Avusturyalı kuvvetleri Sırpların sağ kanadını saldırabilirdi ve Osmanlı kuvvetleri sadece Sancaktaki çetecileri kontrol etmekle yetinebilirdi.[446] Sancak ile ilgili Notanın içeriği nihayet 17 Mart 1909 tarihinde gizli olarak Osmanlı tarafına iletildi,

[445] PA AA R 12936 13 Mart 1909 A 4577
[446] PA AA R 12936 14 Mart 1909 A 4643

ancak Meclis-i Vükela protokolü onaylamadığından henüz resmiyette kabul edilmedi. Buna göre Avusturya beş senelik bir müddet için Sancak'taki mevcut durumunun, yani Osmanlı hâkimiyetinin korunması için yardımcı olacaktı. Başka bir güç buna karşı faaliyete geçerse Avusturya-Macaristan Devleti " yardım ve destek vereceğini" garanti etti. Bu ifade, Avusturya'yı askeri bakımından bağlanmadı ve sadece kendi çıkarlarına göre yorumlanabilirdi. Balkan Savaşında göründüğü gibi Avusturya, Sancak'ın Sırp ve Karadağ kuvvetlerince saldırıldığında Osmanlı Devletinin yanında yer almayıp bölgenin düşmana geçmemesi için hiçbir yardım yapmadı. Notada ayrıca Aerenthal'ın çok ehemmiyet verdiği demiryolu politikasına da yer verildi, buna göre Uvaç-Mitroviče demiryolunun inşası için hem maddi hem teknik destek verilecekti. Ayrıca Osmanlı Devleti, Sırbistan ile Avusturya aralarında gerginlik devam ettiği müddetçe her iki tarafına silah ithali için hudutlarını açmayacağını söz verdi ki, bu adım elbette Sırbistan'a karşı yönelikti.[447]

Rusya, Avusturya için çok kazançlı olan bu sonucu kabul edilmezdi. Üstelik Aerenthal Rusya'ya karşı artık şantaj silahı kullanmaktan geri durmadı. Kendisi İswolsky'den Sırbistan'ı ikna etmesini isteyip, Sırbistan'ın artık ilhaka karşı faaliyet göstermemesini talep etti. Aksi taktirde Aerenthal, daha evvel Alman arkadaşlarına söylediği gibi, İswolsky'nin geçen yazda Buchlau'da yapılan, ilhaka karşı durmayacağına dair açıklamaları basına aktaracağını ifade etti.[448] İswolsky bu hareketten son derecede rahatsız oldu, zira gizli diplomatik yazışmaları açıklanmak kabul edilmez bir davranıştı ve Rusya için hezimet anlamına gelecekti. Kendisi de buna karşın, 1904 senesinde Rusya ile Avusturya arasında yapılan bazı gizli antlaşmaları açıklanabileceğine dair tehditler savurdu ancak bu davranış sadece çaresizliğinin ifadesiydi. Avusturya'nın bu denli ağır istekleri Rusya'yı zor durumda bırakıp istemeyerek de olsa daha radikal bir dış politikayı izlemeye doğru itti. Uluslararası gerginlik protokolün imzalanmasından sonra gittikçe artıp, savaş tehdidi hızlıca yükseltti.[449] Avusturya-Macaristan hükümeti de askeri hazırlıkları yapmakta geri kalmayıp kararlılığını bu şekilde göstermekten çekinmedi. İmparatorluğun güneydoğu hududuna 15 alayın gönderilmesi, Dalmaçya'da bulunan silahlı kuvvetlerinin

[447] PA AA R 12936 17 Mart 1909 A 4854
[448] PA AA R 12936 12 Mart 1909 A 4619
[449] PA AA R 12936 12 Mart 1909 A 4537

güçlendirilmesi, gerekli taktirde askeri bir hareketin yapabileceğini gösterdi. Buna karşın, Sırbistan da bu hazırlıkları dikkatlice takip edip benzer adımları atmaya başladı: Sırbistan Krallığının tarihinde ilk defa yedek birliklerden sadece ihtiyatlar değil, redifler de silâhaltına alındı ki bu gelişmesi Sırp yönetiminin tehdidi ne kadar büyük olarak algılandığını gözler önüne sermektedir. Adı geçen birlikler Bosna hududuna doğru, Drina-Sava-Tuna nehirlerde, Uvak'tan Orşova'ya kadar konuşlandırıldı: Balkanlarda savaş rüzgârlar esmeye başladı ve 'Avrupa'nın barut fıçısı' olarak nitelendirilen bu coğrafyada başlayan bir savaş ittifak sisteminin sayesinde bütün Avrupa'yı yakabilirdi.[450] Rusya çaresizlik içinde tekrar konferans veya anlaşma öneriler getirmeye başladı. Lakin bu gergin durumda konferans yerine formalitesiz bir anlaşma daha gerçekçi idi.[451] Eklenmelidir ki, Avusturya Sırbistan'a karşı sadece askeri tehditler savurmayıp, diplomatik kanalları de açık tutmaya denedi: Sırplara iletilen bir notada Viyana, Belgrat'a Bosna ilhak protokolünün içeriğini tanınmasına karşılık bazı iktisadi kolaylıkları vaat etti. Ancak Sırp tarafı için, malum iç siyasi nedenlerden dolayı o isteklere razı olmak pek mümkün değildi, zira Sırp kamuoyu kendini artık resmen savaşa hazırlamaya başladı. Ayrıca Sırp ordusunun, Viyana tarafından çıkartılması beklenen bir ültimatoma boyun eğmek Sırp hükümeti için kabul edilmezdi, çünkü bu durum Sırbistan için yenilgi anlamına gelecekti. Sırbistan'a göre sadece bütün Avrupa büyük devletlerince verilen bir öneriyle silahlı kuvvetlerinin azaltması mümkün olabilirdi ve ilhak krizi ancak uluslararası seviyede çözülebilirdi. Bir ültimatoma boyun eğmek Sırbistan için bütün milli menfaatlerinden vazgeçmek anlamına gelecekti. Avusturya her şeye rağmen saldırıya geçerse, Sırp milletinin topraklarını son kurşuna kadar savunacağını belirtip, savaşmaya hazır olduğunu ifade edildi.[452] İşin ilginç tarafı, Sırp diplomatlar Avusturya'nın yakın müttefikine Almanya'ya başvurup, olası bir müzakere zemini yoklamaya çalıştılar. Bunun anlamı de şuydu: Sırbistan askeri bakımından Avusturya ordularına karşı uzun vadede direnemeyeceğini farkındaydı, üstelik Rusya, Sırbistan'a askeri yöntemlerle yardımcı olmaya pek niyetli olmadığını Belgrat'ta açık bir dille iletilmişti. Sırp hükümeti böylece çaresiz kendi kamuoyunu razı edebilecek, yine de savaş tehdidi ortadan kaldırmak için bir yol aramaktaydı, ancak

[450] PA AA R 12936 13 Mart 1909 A 4621/09
[451] PA AA R 12936 16 Mart 1909 A 4730
[452] PA AA R 12936 18 Mart 1909 A 4797

Avusturya'nın saldırgan tutumu buna fazla imkân bırakmadı. Sırbistan artık bazı tavizler vermeye mecburdu: bütün Avrupa Devletleri Türk-Avusturyalı protokolü tanındığında Sırbistan da bu meseleyi çözmüş olarak kabul edecekti.[453] Aerenthal ise kendini sert siyasetini sürdürmekle haklı gördü: Sırbistan'ın tavrı, şahsi fikrine göre bir provokasyona eşdeğerdi ve barışı koruma arzusuna karşın savaşın engellenmesi kendisine göre "artık çok zordu". Bu ifadeler, durumun tekrar had safhaya ulaştığını, en azından bir Sırp-Avusturya savaşının kapıda olabileceğini göstermekteydi. Aerenthal'ın barış isteğinin gerçekçi mi, yoksa sadece savaşın bir Avrupa savaşına dönme ihtimalden korktuğu için ifade edildiği soruya kesin cevap vermek mümkün değildir. Avusturya'nın izlediği politikası ve gizli olarak ifade edilen "Sırbistan'ı tasfiye etme politikası" göz önüne alındığında ikinci şık daha mantıklı geliyor. Aerenthal'ın katı tavrı için başka bir sebep daha mevcuttu: İswolsky her ne kadar ani ilhaktan dolayı kendisine küsmüşse Avusturya Dışişleri Bakanı da İswolky'ye karşı küskündü. İlhaka daha evvel prensip olarak onay verdiğini yazılı belgelerle kanıtlanabilirdi, hatta İswolsky Avusturya'nın bu belgeleri açıklanma tehdide karşın bunu diplomatik kanallarla yapmamaya rica etmişti. Bu gerçekleri göz önünde tutulduğunda İswolsky'nin inatçılığı anlamsızdı ve Aerenthal'a göre Rus bakanı kendi hükümdarına bile karşı bu gerçeği saklanmaya çalışmakla Çar'a resmen yalan söylemeye devam etmişti ve savaş tehdidinin devamına veçhile oldu.[454] İswolsky, zor durumdan kurtulmak için Rusya'nın Berlin büyükelçisinden Alman şansölyesine başvurmaya emretti. Bülow ise sert bir yanıt verdi: eğer Rusya Sırbistan'ı geri çektirtmezse, Almanya müttefikinin adımlarından artık mesul olmayacaktı. Bu açıklama baskı içermekle beraber açık bir tehdit veya ültimatom karakteri taşımamaktadır. Savaş tehdide rağmen diplomatlar, bütün taraflar için kabul edilebilir, Avrupa devletlerince top yekûn olarak, Bosna'nın ilhakını uluslararası hukuk bakımından meşru kılınabilecek için bir formülü arayıp, çok taraflı yayınlayacak olan resmi bir notun içeriğini oluşturmaya çalıştılar. Problem bir noktada safhalaştı: Avrupa devletlerinin Bosna'nın ilhakına onay vermesi olası bir Avusturya-Sırp anlaşmasından evvel mi, yoksa sonra mı gerçekleştirecekti? İngiliz Foreign Office'in onay vermeden evvel Avusturya ile Sırbistan'ın anlaşmasını istedi, ancak Avusturya, istikrarı koruyabilmek için onayının

[453] PA AA R 12936 18 Mart 1909 A 4798
[454] PA AA R 12936 17 Mart 1909 A 4941.09

daha evvel vermesinin gerekli olduğunu sertçe belirtti.[455] İlk bakışta pek önemli görünmeyen bu detayı Aerenthal için çok büyük bir anlam taşıyordu, zira İngiltere mevcut tavrıyla Rus ve Sırp pozisyonuna destek verdi ve Fransa aynı yaklaşımı izledi. Almanya ise Avusturya'ya sahip çıkmakla beraber fazla ifade vermekten kaçınıp, uzlaştırıcı bir rol oynamaya tercih eder gibi bir yaklaşım sergiledi. 14 Mart 1909 tarihinde Rus büyükelçiye yanıt verdikten sonra von Bülow, 22 Martta Petersburg büyükelçisi Pourtales'e bir talimat gönderdi. Pourtales, Rusya'dan şartları kabul edip etmediğine dair, "evet" veya "hayır" niyetinde kesin bir cevap alacaktı. Net olmayan bir cevap, ret olarak algılanacaktı ve Almanya bundan sonra, geri çekilip olayların gidişatına engel olamayacaktı. Sıkça 'Alman ültimatom' olarak nitelendirilen bu telgraf, aslında 14 Mart'ta Rusya'ya verilen cevabının pekiştirilmiş versiyonuydu. Bu yanıtı daha sert bir savaş tehdidi olarak algılanmak için haklı sebepler mevcut görünmemektedir.[456]

23 Mart 1909'ta ise Rusya, herhangi bir konferanstan evvel ilhakı tanınabileceğini duyurdu. Bu haber Rus milliyetçi çevreler için bir hayal kırıklığıydı, zira Rusya artık diplomatik baskılara ve karşı dayanamadığı anlamına geldi. Bu arada Rus matbuatı, bu tavrı Almanya'nın etkisine bağlayıp, Rusya'nın barış uğruna ağır bir fedakârlıkta bulunduğunun altını çizdi.[457] Sonuç itibarıyla Rusya, Bulgaristan meselesinde gayet ılımlı bir tavrı sergiledi, ayrıca Boğazlar meselesinde de Rus isteklerinin hiçbir tanesi gerçekleştiremedi. Kısacası, İswolsky'nin iddialı dış politikası tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. Bosna ilhak meselesindeki bu tavrı, Panslavizm politikası için büyük bir darbe teşkil ediyordu ve Balkanlardaki Rus nüfuzu önemli ölçüde hasar gördü.

[455] PA AA R 12936 27 Mart 1909 A 5532
[456] Momchilo Nintcich, **La Crise Bosniaque (1908 1909) et les puissances Europees,** c. 2, Paris: A. Castes, 1937, s. 124
[457] PA AA R 12936 27 Mart 1909 A 5595

10.5 Bir Efsanenin Yıkılışı: Sadece Baskı Değil Diplomatik Destek

Bosna ilhak krizinin çözümüyle ilgili umumi kanaat, Almanya'nın Rusya'ya karşı siyasi ve askeri tehditlerle, yani baskıyla Rusya'yı ilhak gerçeğini kabule mecbur bıraktığını yönündedir.[458] Bu sadece kısmen doğru ve esasında İswolsky tarafından kendi hatalarını örtbas edebilmek için basın vasıtasıyla bilinçli yayılan bir efsaneye dayanmaktadır.

Sonuç itibariyle Rusya'nın Avusturya-Alman ittifakına karşı askeri bakımdan geri kaldığı, savaşa girmezi göze alamayacağı biliniyordu. Ayrıca Almanya, müttefikine sadık kalıp savaş halinde Avusturya'ya destek vereceğini bildirmekteydi ve Rusya da bunu pekâlâ biliyordu. Ancak Rusya'yı geri adım atmaya zorlayan asıl unsur diplomatik bir gerçekti. Şöyle ki İswolsky, prensip olarak ilhaka 1908 yılının yazında Buchlau kasabasında kendisi ile Aerenthal arasında gerçekleştirilen bir görüşmede onay vermişti ve bunu teşvik edecek sözler bile kullanmıştı: kendisi, onayının karşılığında Boğazların statüsü ile ilgili Rusya lehine değişiklik yapılacağını umuyordu. Avusturya'nın ilhakı aniden ve haber vermeden gerçekleştirmesi, bu gerçeği değiştirmiyordu. Aerenthal'ın bu gerçeği belgelerle kanıtlayabildiğinden ve bunu bir tehdit unsuru olarak kullanmasından dolayı, Rus Hariciye nazırının isteklerine bozun eğmesinden başka çaresi kalmadı. Eğer bu belgeler açıklanmış olsaydı Rusya uluslararası sahnede inandırıcılığını yitirecekti ve savaşa girmeye niyetlense dahi meşru bir sebebe sahip olamayacaktı. Rusya Berlin Antlaşmasının ihlali olduğu için ilhaka karşı çıktı, ancak daha evvel buna -Boğazlarda bazı haklara sahip olması karşılığında- onayını vermişti.

Aerenthal Buchlau görüşmesiyle ilgili belgeleri açıklamış olsaydı haklı olduğu ortaya çıkacaktı ki bu durumda İswolsky'nin siyasi kariyeri bitecekti ya da en azından telafi edilemeyecek bir hasar görecekti. Buna karşın Rusya'nın Berlin büyükelçisi Alman Şansölyesi Bülow'a gizlice başvurarak, belgelerin içeriğinin açıklanmaması için Viyana'da nüfuzlarını kullanmaları ricasında bulundu.[459] Yani, inisiyatif Almanya'dan değil, Rusya'dan geliyordu. Almanya ise bir şartla gerekli desteği verebileceğini belirtti:

[458] Nintcich, s. 146
[459] PA AA R 12936 4 Hazıran 1909 AS 759

Rusya Sırbistan'a Bosna krizini barışçıl yollarla çözülmesi, yani ilhakın tanınması için baskı yapmalıydı. Aksi taktirde Almanya, müttefikinin gerekli gördüğü şekilde hareket edilmesine engel olunamayacağını belirtti ve artık bunun sonucu olarak mesuliyetinin kendisine ait olamayacağını belirtip, Rusya'dan Avusturya önergelerini kabul edilmesi istedi. Notanın dili gerçekten serti, ancak Almanya'nın gerekli taktirde Avusturya'nın arkasında duracağı zaten bilinen bir gerçekti. Notanın ifadesi iki şekilde yorumlanabilir: Almanya, Avusturya'nın askeri güç kullanmasını engelleyemezdi ve böylesi bir durumda buna karşı da çıkmayacaktı. Bu durum "Alman baskı" tezinin doğru olduğu kanaatini uyandırıyor. 21 Martta Bülow tarafından gönderilen telgraf da benzer bir izlenim yaratabilir. Söylenmelidir ki, askeri baskı -eğer Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etme tehdidi olarak yorumlanırsa- zaten mevcuttu, ayrıca Almanya-Avusturya ittifakı da aşikârdı. Yani Almanya, Avusturya'nın Sırbistan'a karşı izlediği katı politikasına karşı çıkmayacağını beyan etmiş oldu, ancak Rusya'ya Sırbistan'ı yatıştırdığı taktirde var gücüyle barış için destekleneceğini söylediler. Lakin Buchlau görüşmelerini hatırladığımızda, bu yorumun ikinci, pek dikkate alınmayan bir izahatını da yapmak mümkündür: eğer Rusya Sırbistan'ı uzlaştırıcı bir tavır sergilemeye teşvik edemiyorsa, Aerenthal İswolsky'nin ilhakı kabul ettiğine dair belgeleri açıklayacaktı ve Almanya bunu engellemeye gayret göstermeyecekti.[460] Bu fikir üzerine durulmalıdır, çünkü böylece İswolsky'nin tezinin doğrulara dayanmadığı ortaya çıkacaktı. Olayların gidişatına baktığımızda şöyle bir manzara karşımıza çıkıyor: Almanya, Berlin Antlaşmasının değişikliğinin kabul edildiğine dair, bütün katılımcı devletlerce Viyana'ya iletilmesi gereken notalarla ortaklaşa bir protokolün imzalanmasını önerdi: bu şekilde Rusya itibarını kaybetmeyecekti. Ancak Almanya aynı zamanda, İswolsky'nin buna razı olmadığı taktirde, olayların gidişatına –yani belgelerin açıklanmasına- engel olamayacağını belirtti.

Askeri güç ya da savaş tehdidinden ziyade, İswolsky Buchlau ifadelerinin açıklanma tehdidine karşı uzlaşmaya razı oldu. Unutulmamalıdır ki, uzlaşma için Alman tarafına başvuranı Rusya idi. Almanya askeri veya bir savaş tehdidi kullanmak isteseydi bunu zaten daha evvel yapabilirdi, dolayısıyla İswolsky'nin başvurmasına neden beklenmeliydi? Üstelik Nota ve ortak deklarasyon fikri daha evvel İswolsky

[460] Bülow, s. 401

tarafından oluşturulan bir fikirdi. İswolsky 23 Mart 1908 bu şartlara razı olduğunu belirterek, malum sonuca ulaşıldı: Büyük devletlerden, Berlin Antlaşmasının 25. maddesinin değişikliğine dair onaylarının Notayla Viyana'ya bildirilmesi istendi ve Rusya dahil tüm devletler onaylarını verdi. Ancak Rus basını, Almanya tarafından baskı yapıldığına dair söylemler yaymaya başladı ve böylece Alman girişimini "kaba baskı" olarak nitelendirme efsanesi ortaya çıktı. İswolsky'nin kendi hatalarını örtbas etmek için hem basını, hem Rus diplomatlarını kullandığı ve Alman girişiminin bu şekilde "tehdit" olarak algılandığı görülüyor. Esasında, bir siyasetçi olan İswolsky, yanlış bir politika izlemişti, kendi siyasi kariyerini kurtarmak için sanki Alman baskı ve tehdidi altındaymış gibi konuşmaya başladı. Söylenebilir ki, Avusturya da Bulgaristan ile daha evvel ortak bir hareketle anlaşarak, bunu reddettiğinde dair bir yalan kullandı. Ancak, Rusya da bütün kozlarını kaybetmişti ve dolayısı ile bu gerçeğin de artık pek bir önemi kalmıyordu. Rusya, Sırbistan'ın yanında ilhak krizinde kaybeden taraf oldu. "Baskı efsanesinden" rahatsız olan Alman makamları bunu düzeltmek maksadıyla St. Petersburg'da girişimlerde bulunarak, müzakerelerin gerçek şeklini göstermek için karşılıklı belgelerin kamuya açılmasını önerdiler. Ancak Rusya belgeler üzerinde bazı gizli değişiklikler yaptığından, özellikle İswolsky için pek avantajlı olmayan içeriğinden dolayı, Rusya'nın isteği ile bu girişimden vazgeçildi. Böylece, gizli diplomasi sayesinde bir siyasetçi tarafından yayılan bir dedikodunun ne kadar uzun ömürlü olabileceği gösterilmiştir. Eklenmelidir ki, Almanya Rusya'ya karşı baskı oluşturulmadığı tezini ısrarla savunup, bunu bütün dünya'ya bildirmeye çalıştı. Bizzat Şansölyesi von Bülow tarafından hazırlanan bir yönerge bütün Alman dış temsilciliklerine gönderilip, meselenin Almanya lehine kullanılması, yani Rusya'ya karşı baskı yapılmadığına dair malumat verilmesi istendi. Bu durum objektif olarak değerlendirildiğinde elbette ikinci bir soruyu gündeme getiriyor: acaba Almanya da mı bir efsane oluşturmaya çalıştı? Nasıl İswolsky kendi iddialarına göre "Alman baskı" tezini ortaya atmış ise, Alman tarafı de bunu örtbas edebilmek için çalışmış olabilir. Yönergenin, Şansölye'nin talimatıyla yayınlanması, bu ihtimalin en azından dikkate alınmasını gerektiriyor. Lakin Alman diplomatik belgelerinin içerik ve tarihlerine bakıldığında, İswolsky'nin gerçekten Avusturya'nın Buchlau Belgelerini açıklama tehdidinden sonra harekete geçtiğini gösteriyor. Bundan dolayı Bosna krizinin, Alman baskı ve tehdidinden daha ziyade, İswolsky'nin zayıf pozisyonundan, yani ilhaka karşı çelişkili tavrından ve bunu

açığa çıkma korkusundan çözüldüğü söylenebilir. Elbette Almanya bir askeri tehdit olarak mevcuttu, ancak devrin alman dış politikası mümkün mertebede durumun daha ağır bir hal almasını engellemeye çabaladı. Elbette Alman Ordusu olası bir savaş için hazırdı ve planlar dahi mevcuttu, yalnız bu durum Almanya'ya has olmayıp bütün Avrupa devletleri için geçerliydi. Almanya'nın Avusturya-Macaristan için başından beri Sırbistan ve Rusya'ya karşı bir savaşı göze aldığı kabul ediliyor. Ancak belgelerle ortaya konulduğu gibi Almanya herhangi bir savaşa sıcak bakmayıp, güçler dengesini sağlamayı tercih ediyordu.

11. Çözüm

Rusya'nın ilhaka verdiği onayın akabinde Sırp hükümeti de 30 Mart 1908'te kendi meşruluğunu halkın gözünde hırpalanan çok ağır, ancak gerekli bir adımı atarak Avusturya tarafından verilen notayı kabul ettiğini duyurdu. Bu da, Sırbistan'ın artık Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesini resmen tanıdığını anlamına geldi.[461]

Osmanlı Devletinin tepkisi de pek gecikmedi: Rusya ve Sırbistan ilhaka karşı çekincelerini bıraktıktan sonra Meclis-i Vükela'nın tek başına ilhaka karşı durması pek mümkün değildi, üstelik Rus etkisi de artık mevcut değildi. Konferans fikri artık Osmanlı tarafından da gereksiz olarak, hatta zararlı sonuçları getirebildiğinden tehlikeli olarak nitelendirildi ve protokolün onayı için meclis komisyonunun oturumu hazırlandı: büyük devletlere karşı ifade edebilecek olası duygusal söylemlerinin karışıklığa yol açmaması için oturum gizli olacaktı. [462] Bu önlem yerindeydi: zira bazı milletvekillerinin seçmenleri etkilemek için popülist ve milliyetçi deyimlerin kullanması olasılıydı ve bu durum istenmeyen uluslararası sorunlara yol açabilirdi. Dünya basını heyecanla İstanbul'daki gelişmeleri takip etti: krizin nihai çözümü için sadece Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan protokolünün onayı eksikti. 6 Nisan 1909 Pazartesi gününde yapılan oturum yine de ilhak meselesinin çok duygusal bir konu olduğunu gösterdi: çabuk bir onayın yerinde oturum gece saatlerine kadar sürdü, Bosna-Hersek'in manevi konumu, Osmanlı Devletine karşı işlenen hukuksal ihlali ve bundan doğan tepki ile aylarca süren boykotaj unutulmamıştı henüz.[463] Gece yarısında ise protokol beklendiği gibi her şeye rağmen Meclis-i Mebusan tarafından 48 oyuna karşı 136 oyla kabul edildi ve onaylandı, 18 mebus ise çekimser oyu kullandılar.[464] Bosna ilhak krizi artık Osmanlı tarafının protokolü kabulüyle resmen bitti. Sancak ile ilgili protokolün imzalanması ise Türk tarafınca

[461] PA AA R 12936 30 Mart 1909 A 5717
[462] PA AA R 12936 3 Nisan 1909 A 6008
[463] PA AA R 12936 6 Nisan 1909 A 6009
[464] PA AA R 12936 6 Nisan 1909 A 6034

eskisi gibi takip edilmeyip belki mahsus olarak bekletildi. [465]Bu arada Karadağ Krallığı da Avusturya-Macaristan ile dostane ilişkilerini sürdürmek istediğini kaydedip, Büyük Devletlerinin kararına saygı göstereceğini beyan etti.[466]

Bosna ilhak krizi Aerenthal için tam manasıyla müthiş bir başarıydı ve siyasi kariyerinin en önemli basamak idi. Büyük Devletler artık Berlin Antlaşmasının 25 maddenin değişimini resmen tanımak suretiyle Bosna'nın ilhakını da resmen tanıdılar: Bosna-Hersek artık hukuken ve itiraz olmadan Habsburg hanedanının topraklarının arasında yer aldı.

Avusturya-Macaristan İmparatoru II. Franz-Joseph Alman II. İmparatoru Wilhelm'e kendisine verilen destek için minnettarlığını ifade edip, kendi hükümranlık haklarının Bosna-Hersek'e uzatılmasının artık herkesçe başarıyla kabul edilmiş olduğu ve nihai bir çözüme varılmış olduğundan dolayı duyduğu memnuniyetini ifade etti.[467]

Avusturya bütün isteklerine ulaşmıştı ve bu durum Almanya için de bir başarı idi. Buna karşın Avrupa'daki gerginlik yükseldi, ittifaklar ve bloklar katileşti ve Rusya Almanya'dan daha fazla uzaklaşmaya başlayıp İngiltere ve Fransa'ya doğru yaklaşmaya başladı ki bu durum, Osmanlı İmparatorluğu için ileride büyük bir problem olacaktı. Rusya'nın Boğazlarla ilgili istekleri daima İngiltere tarafından dengelenmişti, ancak İngiltere'ye yakın olan bir Rusya'nın bu isteklere samimiyetle, yani kendi menfaatleri gerektiğinden, karşı durabilecek tek yön, Avusturya-Macaristan/Almanya ittifakıydı.

Çatlakların derinliği en azından Almanya ile İngiltere arasında henüz görünmüyordu. Tam aksi taktirde, 27 Mart 1909 tarihinde gerçekleştirilen, İngiliz Kralının Berlin ziyareti Bosna ve Şark meselelerinde bir İngiliz-Alman yaklaşması sağladı.[468] Buna rağmen Alman hükümeti, Alman-Avusturya ittifakının önemine işaret edip, bu ittifakının sarsılmaz olduğunu ifade etti. Alman Şansölyesi von Bülow, Bosna ilhak krizi sırasında daima Avusturya müttefikinin yanında sadıkça yer aldığı, hiçbir zamanda kaydırmadığını altını çizerek, dolaylı olarak Avusturya-Macaristan'a verilen

[465] PA AA R 12936 14 Nisan 1909 A 6619
[466] PA AA R 12936 7 Nisan 1909 A 6251
[467] PA AA R 12936 24 Nisan 1909 A 7264
[468] PA AA R 12936 30 Mart 1909 / Norddeutsche Allgemeine Zeitung, No. 75P

desteğini yineledi. Bülow'a göre bu ittifak Avrupa'daki barışı otuz seneden beri korumuştu ve Avusturya ile Almanya'nın menfaatleri birbirinden farksızdı. Almanya'nın Avusturyalı müttefikine ne kadar önem verdiğini o ifadenin sayesinde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu ifade başka bir gerçeği de yansıtıyor: Alman dış ve ittifak politikası Bismarck devrinde sahip olduğu eski esnekliğini kaybedip, statik bir hal almaya başladı. Bosna krizi ile ilgili küçük bir ayrıntıya daha yer vermeye faydalı olacak: iç politikaya. Krizin sonrasında Alman parlamentosunda meydana gelen bir oturumda Alman Sosyaldemokratlar, savaş tehdidinin menfaatperest diplomatlar ve siyasetçiler tarafından oluşturulduğunu, savaşın esasında sadece uzlaştırıcı bir tavrı gösteren Alman ve Avusturyalı Sosyaldemokratlar, Rus devrimciler ve Sırp Radikaller tarafından engellendiğini iddia ettiler. Alman Şansölyesi von Bülow ise tam aksine, barışın diplomatlarca, hükümdarların sorumlu ve uzak görüşlü siyasetinin sayesinde sağlandığı, savaş tehdidinin esasında sokaklarda baş gösteren, milliyetçi ve radikal akımlar tarafından meydana geldiğini savunuyordu. Her iki iddialarda gerçeklik payı mevcuttur ve devrin yaman çelişkisini iyice yansıtıyor: milliyetçi unsurlar yani kamuoyunun bir kısmı dış politikayı etkilemeye başlayıp, istenmeyen ve kendi kendine besleyen tehlikeli bir dinamizmine yol açtı. Öbür yönden diplomatlarca oluşturulan ittifak sistemi geçmiş bir devire ait olup modern siyasi gereksimlerinin, özellikle katılımcı demokrasinin gerçeklerini göz ardı ederek çok çabuk gelişen krizleri çözmek için yeterli değildi.

SONUÇ

1878 yılında Bosna-Hersek eyaletlerinin Osmanlı idaresinden ayrılması ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun idaresi altına girmesi, Balkanlarda hukuki bir statüko durumunun başlangıcıdır. Her ne kadar Osmanlı padişahının hükümranlık hakları fiiliyatta işlenmediyse de, Bosna-Hersek'de yaşayan Müslümanların varlığı bu bölgenin daima Osmanlı Devletinin ilgi alanı içinde kalmasını sağladı. 19 yüzyılının sonunda kendini Balkanlarda göstermeye başlayan şiddetli milliyetçilik akımlarından olan Panslavizm, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu içyapısı itibarı ile büyük sorunlarla karşı karşıya bıraktı.

Bosna-Hersek de bu gelişmelerden payına düşeni alıp başlı başına Avusturya için bir sorun olmaya başladı. Diğer taraftan Berlin Kongresinden sonra Avrupa'da büyük devletlerarasında kurulan güç dengesi, gittikçe etkisini yitiriyordu. Bu denge ekseninde muhtemel savaşları önleyen, askeri müdahaleleri büyük devletler için çok riskli kılan esnek müttefiklik ve antlaşma sistemi, 20. yüzyılın başında yerini kuvvetli ittifaklara bıraktı. Almanya ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu Orta Avrupa'da yalnız kalırken, Almanya'nın ezeli rakibi Fransa Rusya ve İngiltere ile bağlarını gittikçe pekiştirdi. Bu konjonktürde Osmanlı Devleti hem yükselen milliyetçilik akımlarından sarsıldı ve hem de uluslararası arenada güçlü bir müttefike sahip olamadı. Devletlerarası silahlanma yarışı, kırılgan güç dengesini sarsmak için oldukça elverişliydi. Osmanlı Devletinde ilan edilen Meşrutiyet, Balkanlarda yükselen Sırp milliyetçiliğiyle Fas krizinden sonra, Avrupa'yı savaşın eşiğine getiren en ciddi krizlerden birisine sebep olacaktı: 1908 Bosna-Hersek ilhak krizi. Avusturya-Rus devletleri rekabeti Balkanlarda 1908 yılının ilk yarısında Sancak Demiryolunun sayesinde yükselirken, Bosna-Hersek eyaletlerinin hukuki konumu, Osmanlı Devletinde ilan edilen Meşrutiyet neticesinde ve Meclis-i Mebusan'da bölge için tahsis olunan mebusluklardan ötürü tekrar gündeme geldi. Bu arada uzun zamandan beri Panslavizm'e ağır bir darbe indirme arzusunda olan ve aynı zamanda Bosna-Hersek'i tamamen Habsburg Devletine bağlamak isteyen Avusturya Dışişleri Bakanı von Aerenthal harekete geçip Bosna'yı ilhak etmeye zemin hazırladı. Belgeler, ilhak planının zannedildiğinden çok daha erken dönemde

planlandığını, kuvvetle muhtemel olarak olaydan bir sene evvel planın mevcut olduğunu göstermektedir. Plan, esasında Rusya dahil büyük Avrupa devletlerince prensip olarak kabul edildi, ancak merkum devletlerin onayı olmadan böylesi bir teşebbüsün siyasi bir macera olacağı aşikârdı. Düvel-i Muazzama'nın Avusturya tarafından verilmek istenmeyen tavizlerle zorlanabileceği düşüncesiyle Aerenthal, Alman müttefikini bile haberdar etmeden 6 Ekim 1908 tarihinde Bosna-Hersek'i ilhak etmekle büyük krizin kıvılcımını attı. Bulgaristan ile anlaşılarak, Sofya'nın ilan-ı istiklali sayesinde Osmanlı Devleti iki cepheyle karşı karşıya bırakıldı. Avrupa ve Rusya'da kendini gösteren şaşkınlık ve öfkeye rağmen, Avusturya, Almanya'nın kendisini tek müttefiki olarak yalnız bırakamayacağı bilinciyle sert bir tavır sergiledi. Rusya ve öbür devletler ise bu sorunu öncelikle uluslararası bir konferans yoluyla çözüme kavuşturmaya çalışmış, Rusya konferans sayesinde Boğazlar üzerindeki yayılmacı emellerini gerçekleştirmeyi ummuştu. Rus dışişleri bakanı İswolsky, daha önce kendisi tarafından verilen ilhak onayını tanımak istemeyince, kriz Avusturya ve Rusya hariciye nazırlarının kişisel rekabetine dönmüş ve bunun etkisi ile de gittikçe ağır bir hal almıştı. Kendini Avusturya-Macaristan tarafından çevrilme tehlikesiyle karşı karşıya gören Sırbistan askeri hazırlıklara başlayınca, Avusturya-Macaristan'da boş durmayıp, üstülü örtülü ve açık olarak savaş tehditleri savurmaya başladı ki bu durum Avrupa'da var olan sıkı müttefiklik sistemi sayesinde bir felakete, bir dünya savaşına yol açabilirdi.

Bu arenada, Osmanlı Devleti Meşrutiyetin ilanıyla parlak bir geleceği ümit ederken, kendini bir anda aleni bir uluslararası hukuk ihlali karşısında buldu. Babıâli konuyu bir konferansta hukuka dayanarak çözmeyi planlarken, bir müddet sonra Avusturya ile müzakerelere girmek zorunda kaldı. Ancak, ani bir tepki olarak kendini göstermeye başlayan, mitinglerle ve kitlesel boykot hareketiyle ortaya çıkan Osmanlı kamuoyunun tepkisi, gittikçe organize bir hal alarak hükümetin fazla tavizkar davranmasına mani oldu. Üstelik boykotaj, Osmanlı Devletinde organize edilen, toplumun kendini bilinçli bir şekilde siyasi bir varlık olarak hissedilmeye başlatan bir vaka idi. Sivil toplum ve toplumsal dinamizm kavramları, kamuoyunun siyaset üzerindeki etkisi, ilhak krizi ve müsebbibi boykotaj hareketi sayesinde Türk siyasi hayatında yerlerini aldılar. Tek nedeni bu olmamakla beraber, Bosna'nın kaybından hoşnutsuz kalan toplumun bazı kesimleri, Meşrutiyeti, adeta kötü gidişatın sebebi olarak

görmeye başladılar ki, akabinde vuku bulan 31 Mart vakasına aynı düşüncenin sebebiyet verdiği söylenebilir. Bosna'nın gayri hukuki ilhak biçimi ile Bulgaristan'ın istiklali Osmanlı toplumuna acı bir tecrübe ile Meşrutiyet olgusunun her sorunun çözümü olmadığını, güçlü bir devletin yalnızca uzak bir ufukta görünen özgürlük inkılâbı ile değil, düzenli bir ekonomi, güçlü bir ordu ve becerikli bir idarenin sayesinde ayakta kalabilip ilerleyebileceğini gösterdi. Toprak bütünlüğü ve uluslararası saygınlık ancak güçlü ve akıllıca bir siyasetle sağlanabilirdi, hukuku defalarca ihlal edilmiş bir hukukun ulusun kaderini çizmesini bekleyerek değil. Boşnak Müslümanları için kriz sadece hukuki bakımından Osmanlı Devletiyle bağlarının sona ermesi anlamına gelmemekteydi. Zaten başlamış olan kimlik arayışı ve kimlik edinme süreci krizin sayesinde hızlandırıldı ve Boşnak veya Boşnak Müslüman bilinci daha hızlı yayılmaya başladı, Boşnak milli duygusu Sırpçılık veya Hırvatçılıktan bağımsız olarak gelişti ve kendini güncel siyasette göstermeye başladı. Yalnız, Boşnakların kimliği her şeye rağmen varlığını din faktörü eksenli sürdürmeye devam etti ki bu da sosyal sebeplerin yanında Boşnakların önce Osmanlı devletiyle, daha sonra da Türkiye Cumhuriyetiyle sıkı ilişkiler içinde kalmasına sebep oldu. Kriz Şubat 1909 yılında Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında ödenen bir tazminatla sona erirken, Avusturya-Rus rekabeti Avrupa barışı için tehditkâr bir unsur olmaya devam etti. Ancak hem Rusya'nın bir savaşa hazır olmayışı, hem de Almanya tarafından Avusturya için sergilenen güçlü destek ve İswolsky'nin kusurlu dış politikası krizi sona erdirdi, ancak bu Avrupa'da barışın sağlandığı anlamına gelmiyordu. Avrupa'da bloklaşma Bosna-Hersek ilhak krizinin sayesinde pekiştirildi: Avusturya artık Almanya'ya müttefik olarak sıkıca bağlıyken, Rusya Almanya'dan tamamen uzaklaşarak Fransa ve İngiltere ile işbirliğine girdi. Almanya ve Avusturya, Fransa ve İngiltere'nin nazarında Orta-Avrupa ve Balkanlarda, iktisadi ve diplomatik etkileri yönünden Yakındoğu'da tehlikeli bir konuma geldiler ki, bu yükselişlerine engel olunmalıydı. Balkanlardaki mevcut statüko da bitti ve geleceğin savaşları için çoktan beridir atılmakta olan tohumları güçlü birer fidan halini aldı. Sırbistan Avusturya tarafından aşağılanmıştı, tehdit altında bulunduğu apaçık ortada idi ve Karadağ ile beraber kendini büyük komşunun tehdidine karşı hazır tutmaya çalıştı. Bosna-Hersek'ten bir pay alamamasından ötürü topraklarını artık güney istikametine, sarsılan Osmanlı Devletinin balkanlardaki hâkimiyet sahası istikametinde genişletmeyi planladı ki, bu emelleri birkaç sene sonra Balkan

savaşlarında gerçekleşecekti. Yayılmacı Büyük Bulgaristan, Büyük Yunanistan ve Büyük Sırbistan ideolojileri 1912/13 yıllarında kısa bir müddet için birleşip Osmanlı Devletinin Balkanlardaki varlığını 500 sene sonra yok edecekler ve maddi-manevi bakımdan Osmanlı Devleti için büyük bir kriz yaratacaklardı. Balkan harbi sonucunda yaşanan toprak kaybı, Osmanlılık fikrinin daha fazla zayıflamasına ve Türk milli şuurunun yayılmasına yardımcı olacaktı. Bosna ilhak krizi ayrıca Sırbistan'da ve Bosna'da radikal Sırplar arasında Avusturya-Macaristan'a karşı hissedilen öfkeyi açık bir nefrete çevirerek radikal Sırp gizli cemiyetlerin faaliyetlerine yoğunluk vermesine yol açtı: ilhakın mimarı olarak görülen Habsburg hanedanı artık daha fazla hedef haline geldi. İlhak krizinin psikolojisinden sonra Sırbistan'da kurulan, ancak ekseriyetle Bosnalı Sırplardan teşkil oluna 'Crna Ruka' veya 'Kara El' cemiyeti Sırp gizli servisi tarafından desteklenmeye başlandı. İşte bu örgüte mensup Bosnalı Sırp Gavrilo Princip arkadaşlarıyla Temmuz 1914'de Avusturya veliahdı Franz Ferdinand ve eşini öldüren kurşunları saçıp Birinci Dünya savaşının çıkışına resmi sebep olacaktı. Avusturya-Macaristan ilhak politikasıyla düşmanları Rusya ve Sırbistan'ı daha fazla kendine karşı kışkırttı. Umulan hedef olarak, Habsburg devletinde Panslavizmin gerilemesi ve farklı unsurların Habsburg taçlarının altında daha sıkıca birleşmesi gerçekleştirilmedi. Tam aksine Habsburg Devletinin sonunu hazırlayacak olan milliyetler problemi Bosna-Hersek'in İmparatorluğa resmi katılımıyla daha da büyüdü. Sonuç olarak 1878 yılında Rus Başbakanı Gorçakov tarafından vaat edilen olaylar gerçek olacaktı: Gorçakov söylediği gibi Bosna-Hersek Habsburg hanedanına mezar olacaktı. 1878 yılından sonra Bismarck tarafından tesis edilen esnek ittifak sistemi artık tamamen ortadan kalktı, yerini büyük bloklar aldı. Böylece, çok kutuplu sistemin unsurlarından biri olan ideolojik esneklik varlığını yitirdi; artık cihanşümul bir savaşın vücut bulması sadece bir zaman meselesiydi. Krizin esas sebepleri olan, bloklaşma politikası ve uluslararası rekabet mevcudiyetini koruduğundan kalıcı bir barış sağlanamadı. 1908 ilhak krizi savaşla sonuçlanmadı, ancak krizin çözümü barışı da getirmedi. Beklenen büyük gelişme, Avrupa'nın ve Yakındoğu'nun mevcut yapısını yok edecek olan bir dünya savaşı, sadece ertelendi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Tasnifler:

DH. MUİ

HR. SYS

NBB

VERASET DEFT.

YEE

YA. HUS

Y.MRZ.J

Y.MTV

Y.PRK.UM

ZB

Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi (PAA)

R 12928-R 12936 tasnifleri

Kitaplar

Ahmad, Feroz, **The Young Turks.The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914.,**1. basım, Oxford: Oxford University Pres,1969

Anderson, M.S. **The Eastern Question. 1774-1923. A Study in İnternational Relations.** 4. basım, Londra: Macmilian Pres, 1972

Andric, İvo, **The Development of Spiritual Life in Bosnia Under the İnfluence of Turkish Rule,** 1. basım, Londra: Duke University Press, 1990

Babuna, Aydın **Die nationale Entwicklung der Bosnischen Muslime. Mit Besonderer Berücksichtigung der Österreichisch-Ungarischen Periode.,** 1. basım, Frankfurt: Europaischer Verlag der Wissenschaften, 1996

Bayur. Hilmi Kamil ,**Sadrazam Kamil Paşa- Siyasi Hatıratı.** 1. basım, Ankara: Sanat Basımevi, 1954

Boue, Ami, **La Turquie d'Europe**, 1.basım, Paris: Arthur Bertrand, 1840

Arı,Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış politikası**,4.basım,İstanbul: Alfa,2001

Basagic-Redzepasic, Safvet Beg, (Mirza Safvet): **Kratka Uputa u Proslost Bosne i Hercegovine.** 1.basım, Saraybosna: Vlastita Naklada: 1900

Bernhardt Fürst von Bülow.**Denkwürdigkeiten.c.2.,** 1. basım,Berlin: Ullstein, 1930

Çetinkaya, Dogan Y., **1908 Osmanlı Boykotu-Bir Toplumsal Hareketin Analizi.** İletişim Yayınları. 1. baskı: İstanbul, İletişim Yayınları. 2004

Corovič, Vladimir, **İstorija Srpskog Naroda, C.1,** 1.basım, Banja Luka: Glas Srpski, 1997

Donia,Robert J.,/ Fine John W.R., **Bosnia and Hercegovina. A Tradition Betrayed**. 1.basım. London: Hurst&Company. 1995

Dzaja, Srecko M., **Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463-1804,** 1.basim- Mühih : R.Oldenbourg Verlag: 1984

Dzaja, Srecko M., **Bosnien-Herzegowina in der Österreichisch-Ungarischen Epoche (1878-1918). Die İntelligentsia Zwischen Tradition und İdeologie.** 1. basım, Münih: R. Oldenbourg Verlag: 1994

Erbe,Michael, **Die Habsburger. Eine Dynastie im Reich und in Europa**. 1. basım, Stuttgart: W. Kohlhammer, 2000

Friedman,Francine,**The Bosnian Muslims- Denial of a Nation**,1.basım,London: Westview Press,1996

Inalcik,Halil / Murphy :**The History of Mehmet the Conqueror by Tursun Beg**,1.basim: Chicago: Bibliotheca Islamica Minneapolis: 1978

Hitler,Adolf, **Kavgam,** 11. basım, İstanbul: Toker, 1994

Hobsbawn, EricJ., **Das İmperiale Zeitalter1875-1914,** 3. basım,Frankfurt: Fischer,1999

İmamovič,Mustafa,**Historija Bosnaka**,1. basım, Saraybosna: Preporod, 1998

İsmail Kemal Bey, **The Memoirs of İsmail Kemal Bey,** 1. baskı, Londra: Constable, 1920

Kesting,Hanno, **Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg,**1.basım, Heidelberg: C. Winter,1959

Mahmud Celaleddin Paşa, **Mir'at-i Hakikat. Tarih-i Mahmud Celaleddin Paşa**, c.1, baskı yok, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1326

Malcolm,Noel, **Bosnia- A Short History-**,2.Basım,London: Pan Boks,2002

Mc Carthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**,Bilge Umar (çev.),3. basım, İstanbul: İnkilap yay.,1998

Markovič,B.: **Die Serbische Auffassung der Bosnischen Frage.** Berlin: Emil Ebering, 1908

Mazlower, Mark. **Der Balkan.** 2.Basım, Berlin: B v T, 2003

Meclis-i Mebusan Zabit Ceridesi,c.1, Ankara: TBMM Basımevi

Nintcich, Momchilo, **La Crise Bosniaque (1908 1909) et les puissances Europees,** c. 2, Paris: A. Castes, 1937

Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi,** haz.: Prof.Dr. Sıtkı Baykal, 2. basım, Mersin: Mersin İmar inş. Basımevi/ T.C. Kültür Bakanlığı, 1992

Pflanze, Otto, **Bismarck- Der Reichskanzler** ,3. basım,Münih: C.H. Beck, 1998

Pinson,Mark (Ed.) ,**The Muslims of Bosnia- Hercegovina** ,Cambridge(Mass.): Harvard University Press, 1993

Riedl,Richard : „ Sandschakbahn und Transversallinie",Viyana 1908

Shaw,Stanford/ Shaw,Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Cilt II,3. basım,İstanbul:İnkılap yay.,1998

Szilagyi, Janos., **Der Kleine Pauly- Lexikon der Antike in Fünf Baenden.** C.1,S.1358.Münih: DTV,1979

Tursun Beg: **Tarih-i Ebü'l Feth**, Haz.: Dr.A.M. Tulum,1. basım:İstanbul, Baha matbaasi: 1977

Özgeçmiş

1977'de Almanya'nın Berlin kentinde doğdum.

İlk, orta ve lise eğitimimi orada tamamladıktan sonra 1998 senesine Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde okumaya başladım. Lisans eğitimi sırasında ayrıca iki senelik Makedonca kursunu takip ederek, Makedon dilini öğrenme fırsatı buldum.

Özellikle Osmanlı tarihi son dönemi, Balkanlar tarihi ve Türk dış politikası konularına ağırlık vererek 2002 senesinde Edebiyat Fakültesinden mezun oldum. Aynı senede Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsüne girerek, yüksek lisans eğitimimi Cumhuriyet Tarihi kürsüsünde başladım.

Tez araştırmalarımı yurtdışında, Almanya Dışişleri Bakanlığına ait Siyasi Arşivinde yapmamın yanında 2003 senesinde Berlin Hür Üniversitesinde siyaset bilimler dalına girip merkum bölümünü de bitirmekteyim.

Yeminli tercüman olarak Almanca, İngilizce, Latince, Sırpça ve Makedonca dillerine vakıfım.

дручје u kojem leži ova
ке Bosna, koji se prostire
ге Vranduk, slijedeći tok
i čini prvobitnu zemlju
rasta, kasnije proširiti na
dova Tuzla, Doboj, Teslić
ga, kao i istoka. U kasni-
prema Donjim krajima i
anskoj krajini, te Livnu,
o i bez obzira na to da li
zemlja Bosna dala ime
, doselivši se na taj pros-
, koju je na zemlji oko te
postala naša domaća riječ
jedočeno ime Bosna kao
oko te rijeke formirana i
oljeća naše ere. Bosna je,
stalu državu koja je zasv-
ali sigurno postojeću još
i do danas, ova tri imena
i dale ime narodu koji u
i bi se kasnije imenovao
ljudi istog identiteta, a
ina, zajednički prostor i

Freiherr (dann Graf) Aloys Aehrenthal
Österreichisch-ungarischer Minister des Äußern

Reichskanzler Fürst von Bülow

Alexander Petrowitsch Iswolski
Kaiserlich Russischer Minister des Äußern

Kaiser Wilhelm II. nach einem Gemälde von P. A. Lazló

Bülow vermerkt auf der Rückseite: Après la lettre, nach den November-Ereignissen. Geschenk Seiner Majestät an mich zu meinem Geburtstag, 1909

دائرهٔ صدارت
آمدی دیوان همایون
١٦٩

امارت خارجیه ناظری جنرال پاپریقوفک بوسنه مرودیچه خطی حقنده وه چرنا پوشتا غزنتی مخابرینه وقوعبولان
افاداتی و بلغارلرک کوستندیل قومانوه خطنک انشاسی مساعده سنی استحصال ایده جکلرندن امین اوله رق الیوم یکانه
دوشونجه لری خط مذکورک اوستریالیلرک اشتراکنه محل براقمقسزین آیری بر عثمانلی بلغار شرکتی و یا حکومت سنیه ایله امارت
طرفندن انشاسی تأمین ایتمک خصوصنه معطوف ایدوکی جمله مستخبراتدن بولندیغنی حاوی بلغارستان قومیسرلکندن وارد
اولان تحریرات لفاً عرض و تقدیم قلنمش افندم ٢٥ محرم سنه ٣٢٦ ١٥ شباط سنه ٣٢٤

صدر اعظم

Telegramm.

, den 7. Oktober 1908.

Ankunft: Uhr 20 Min. m.

Der K. Botschafter

an Auswärtiges Amt.

No. 222.

Entzifferung.

Marquis Pallavicini hat gestern die Note gegen Bosnien und der Herzegowina dem Grossvezier überreicht. Er sagt mir den Verlauf der Unterredung erzählt, als er die Stelle über den Abzug der Truppen aus dem Sandschak vorlas, unterbrach ihn der Grossvezier mit den Worten "nous pouvons les laisser, cela nous est indifférent." Nach der Verlesung sagte Kiamil Pascha "vous avez arrangé cela avec la Bulgarie, l'Allemagne et la Russie" und griff die österreich-ungarische Politik so heftig an, dass der Botschafter sich diese Sprache verbitten musste. Die Unterredung wurde dann freundlicher. Als Pallavicini sagte "c'est un fait accompli", erwiderte Kiamil Pascha "mais les puissances s'en occuperont."

Der Botschafter sprach mir von der Konferenz-Idee und meinte, dass seine Regierung nur zustimmen könne, wenn die bosnische

bosnische Frage vollkommen ausscheide.

Die schärfste Kritik in türkischen und diplomatischen Kreisen richtet sich vornehmlich gegen den Pakt, den Oesterreich-Ungarn mit Bulgarien geschlossen hat. Die Aeusserung Grafen von Khevenhüller, welche Herr Constans überall colportiert, gilt als unwiderleglicher Beweis, dass das Wiener Cabinet die Unabhängigkeits-Erklärung mit Bulgarien verabredet hat.

Marschall.